

Uniwersytet Łódzki

**Instytut Zagospodarowania Środowiska
i Polityki Przestrzennej**

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Uniwersytet Łódzki

**Instytut Zagospodarowania Środowiska
i Polityki Przestrzennej**

**pod redakcją
Agnieszki Ogrodowczyk**

**WYDZIAŁ NAUK GEOGRAFICZNYCH
UNIwersYTET ŁÓDZKI**

**WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO**

ŁÓDŹ 2025

Member since 2021
JM15104

REDAKCJA

Agnieszka Ogrodowczyk (redaktor naczelna)
Lidia Groeger, Tomasz Napierata, Agnieszka Rochmińska
Tomasz Mikołajczyk (sekretarz)

RADA REDAKCYJNA

Christopher Cusack (Keene State College, USA)
Mariusz Czupich (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska)
Rafał Graczyk (Politechnika Poznańska, Polska)
Barbara Konecka-Szydłowska (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska)
Agnieszka Kwiatek-Sołtys (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska)
Fatima Loureiro de Matos (University of Porto, Portugal)
Maryana Melnyk (Institute of Regional Research, National Academy of Science, Ukraine)
Angelika Münter (Research Institute for Regional and Urban Development in Dortmund, Germany)
Gábor Pirisi (University of Pécs, Hungary)
Robert Szmytkie (Uniwersytet Wrocławski, Polska)
Weiyang Zhang (East China Normal University, China)
Elżbieta Zuzańska-Żysko (Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska)

REDAKCJA NAUKOWA

Agnieszka Ogrodowczyk

REDAKTOR INICJUJĄCY

Sylvia Mosińska

SKŁAD KOMPUTEROWY

Agent PR

KOREKTA TECHNICZNA

Elżbieta Rzymkowska

PROJEKT OKŁADKI

Andrzej Nowak

Publikacja recenzowana w systemie *double blind review*

© Copyright by Authors, Łódź 2025
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2025

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.11776.25.0.C

Ark wyd. 16,0, ark. druk. 16,75

ISSN 1733-3180
e-ISSN 2451-3547

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-237 Łódź, ul. Jana Matejki 34A
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 635 55 77

Spis treści / Table of Contents

1. Changes in the affordability of housing for sale in regional capitals in Poland (<i>Maciej KOSZEL</i>)	7
2. New working spaces in management sciences: A systematic review and knowledge transfer for socioeconomic geography (<i>Alicja KOPERSKA</i>)	27
3. Społeczno-gospodarczy wymiar transformacji gospodarczej w województwie śląskim po 1989 roku (<i>Igor KONOPKO, Katarzyna WOŹNIAK-JASIŃSKA</i>)	53
4. Społeczne i przestrzenne determinanty wyboru przez uczniów miejsc nauki na poziomie ponadpodstawowym w Polsce (<i>Adam PAROL, Łukasz GRĘDA, Magdalena BAJER</i>).....	81
5. Tworzenie murali w miejskiej przestrzeni publicznej – rola aktorów i przebieg procesu (<i>Malwina BALCERAK</i>)	97
6. Percepcja przestrzeni sąsiedzkich. Przykład osiedla Radogoszcz-Wschód w Łodzi (<i>Cezary PLESIŃSKI</i>).....	121
7. Wykorzystanie funduszy unijnych przez przedsiębiorstwa na rzecz odnawialnych źródeł energii – ujęcie regionalne (<i>Agnieszka DEMBICKA-NIEMIEC</i>)	141
8. Ocena funkcjonowania wybranych elementów systemu transportowego gminy Dobra (Szczecińska) (<i>Dominik PŁACHTA, Adam R. PAROL</i>)	163
9. Struktura przestrzenna nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego w Łodzi (<i>Natalia KASPRZAK, Bartosz BARTOSIEWICZ</i>)	189
10. Inwestycje budowlane a ochrona środowiska naturalnego w Gminie Kazimierz Dolny – wyzwania i perspektywy (<i>Maja KOZŁOWSKA</i>)	219
11. Znaczenie podatku rolnego w dochodach własnych gmin w Polsce w latach 1995–2023 (<i>Magdalena JARCZOK-GUZY</i>)	231
12. Rola instytucji publicznych w integracji imigrantów z Ukrainy: przypadek województw łódzkiego i śląskiego (<i>Piotr REMBOWSKI, Artem LUHOVYI</i>)	245

Maciej KOSZEL

CHANGES IN THE AFFORDABILITY OF HOUSING FOR SALE IN REGIONAL CAPITALS IN POLAND

1

Maciej KOSZEL, PhD – *Poznan University of Economics and Business*
 Institute of Management
 Department of Investment and Real Estate
 al. Niepodległości 10, 61-875 Poznań
 e-mail: maciej.koszel@ue.poznan.pl
<https://orcid.org/0000-0003-1613-2334>

ABSTRACT: This article discusses the issue of the affordability of housing intended for ownership. The main objective of the paper is to assess changes in the value of the composite indicator of the affordability of housing for sale. The research covered the period from 2010 to 2023, which was dictated by the availability of data; at the time of creating the database, complete data for the year 2024 was still not available, while alternative sources of information significantly differed in the manner of data processing and considerably misrepresented research results. The spatial scope of the study covered 18 cities that are regional capitals (in the Polish nomenclature, these are so-called voivodeship cities).

The paper is structured as follows: the first part briefly discusses the housing situation in Poland, then the study presents a literature review on the methodology of research on housing affordability, and, in the final part, the results of the conducted research are shown and discussed. The paper also points to selected factors and determinants that have had a significant impact on changes in housing affordability. Significant limitations of the employed methodology were

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
 Received: 21.11.2024. Verified: 30.04.2025. Accepted 7.05.2025.

Funding information: Not applicable. **Conflict of interests:** None. **Ethical considerations:** The Author assures of no violations of publication ethics and takes full responsibility for the content of the publication.

also addressed, most notably the nature of the data used in the calculations. It was pointed out, among other things, that state interventionism in the field of housing policy – in particular programmes supporting households and aimed at improving creditworthiness – result in an excessive stimulation of demand for housing, which, in conditions of rigid housing supplies, causes a rapid increase in housing prices. Given the lower rate of changes in wages and the rising cost of living for households, housing affordability is deteriorating.

KEYWORDS: housing market, housing affordability

ZMIANY CENOWEJ DOSTĘPNOŚCI MIESZKAŃ W MIASTACH WOJEWÓDZKICH W POLSCE

ZARYS TREŚCI: W artykule omówiono kwestię dostępności mieszkań przeznaczonych na własność. Głównym celem artykułu jest ocena zmian wartości złożonego wskaźnika dostępności mieszkań. Badaniem objęto okres od 2010 do 2023 roku, co było podyktowane dostępnością danych źródłowych – w momencie tworzenia bazy kompletne dane za rok 2024 nie były jeszcze dostępne, zaś alternatywne źródła informacji znacząco różniły się sposobem przetwarzania danych i istotnie zaburzały wyniki badań. Zakres przestrzenny badania obejmował 18 miast – stolic regionów (miast wojewódzkich).

Struktura artykułu jest następująca: w pierwszej części zwięźle przedstawiono sytuację mieszkaniową w Polsce, następnie dokonano przeglądu literatury dotyczącej metodyki badań nad dostępnością mieszkań, a w ostatniej części przedstawiono i omówiono wyniki przeprowadzonych badań. W opracowaniu wskazano również na wybrane czynniki i determinanty, które miały istotny wpływ na zmiany dostępności mieszkaniowej. Odniesiono się także do istotnych ograniczeń zastosowanego podejścia, w tym przede wszystkim charakteru danych wykorzystanych w obliczeniach. Zwrócono m.in. uwagę, że interwencjonizm państwa w zakresie polityki mieszkaniowej, w szczególności programy wspierające gospodarstwa domowe i mające na celu poprawę zdolności kredytowej, skutkują nadmierną stymulacją popytu na mieszkania, co w warunkach sztywnej podaży mieszkań skutkuje szybkim wzrostem ich cen. Biorąc pod uwagę niższe tempo zmian wynagrodzeń i rosnące koszty utrzymania gospodarstw domowych, przystępność cenowa mieszkań pogarsza się.

SŁOWA KLUCZOWE: rynek mieszkaniowy, dostępność mieszkaniowa

1.1. Introduction

Housing falls within the category of necessities for everyday functioning, since it meets both higher-order demands and the needs for safety and shelter (Strączkowski 2021: 5; Wilczek 2014). Furthermore, inability to meet housing demands can result in housing deprivation, often known as housing poverty, as well as adverse outcomes, such as a variety of dysfunctions (Fernandez-Sikora 2018). Supporting the populace in this area is essential given the significance

of housing and the disparities in household capacities to address housing needs. Improving housing affordability should be one of the main goals of housing policy. The goal of housing policy is seen to be to make it possible for citizens to purchase or rent housing stock in order to satisfy their demands in a resource of sufficient quality (Strączkowski, Koszel 2021: 147). In the terms of Cyran, the purpose of housing policy is “to create conditions for meeting housing needs in accordance with the preferences, aspirations and economic opportunities of the population” (Cyran 2013: 217). Therefore, an important aspect of housing policy is housing affordability, and a specific goal should be to improve it.

The dynamic price increases on the housing market in recent years, combined with the high cost of mortgage loans (NBP 2024), make it much more difficult to meet the housing needs of Polish households. The housing problem is definitely more complex, given the multitude of factors and conditions that determine the ability of households to meet their housing needs. It is a particularly significant problem for households with the lowest income and those in the so-called rent trap.

Poland had 420 flats per 1,000 people on average in 2023, which was among the lowest numbers for EU member states, according to Eurostat data (<http://www.ec.europa.eu>). It should be noted that this indicator includes substandard and unoccupied dwellings in its development. About 3.7 million of Poland's homes are thought to be subpar, making up almost 25% of the country's total housing stock. These are units inadequately equipped with installations. Positively, the number of people living in this type of housing is declining – in 2011, there were 5.4 million people (14.1% of the population); according to the results of the 2021 National Census, there were less than 2.9 million people (7.6% of the population) (CSO 2023, <https://stat.gov.pl>). According to data collected for the Long-Term Building Renovation Strategy (2022: 20–23), a significant portion of housing in Poland is highly energy-inefficient, which translates into high operating costs and poor living comfort. Eurostat data (<http://www.ec.europa.eu>) shows that the percentage of overcrowded housing in Poland in 2023 was 35.8%, with the average of EU countries at 16.8%. Higher values were recorded only in Bulgaria (36.2%), Romania (40.5%), and Latvia (41.7%). The size of households in Poland is one of the highest in the EU (an average of 2.99 persons per household in 2022), which, with the total number of housing units, translates into 1.15 rooms per person (<http://www.ec.europa.eu>). This, again, places Poland among the countries with the worst housing conditions. Despite the high dynamics of housing construction effects in Poland in recent years, which exceeded 200,000 housing units completed annually in the years 2019–2023 – with the record year being 2022, in which 238,490 units were completed – the number of housing units per 1,000 people in Poland is still below the EU average (NBP 2024a: 23–25). It is estimated that at the current pace of the housing sector, the average value of the number of housing units per 1,000 people in Poland will equal the EU average in 2030.

The availability of a mortgage, which is a derivative of base interest rates, is a major determinant of one's capacity to purchase real estate. Poland had the highest average mortgage interest rate in the European Union in August 2024, i.e. at 7.91%, according to data from the European Central Bank (the average for Eurozone countries was 3.69%, while the average for all EU countries was 4.35%) (<http://www.europa.eu/data.ecb>). It is important to note that around 41% of all flats in Poland are financed by mortgages, according to data from the National Bank of Poland (data for Q2 2024: NBP 2024a: 1). High mortgage interest rates drastically lower a household's creditworthiness, which frequently results in the rent gap or the so-called middle-income trap (Cyran 2017: 17). However, mortgage availability has been the target of government intervention programmes in recent years (Housing for the Young, Family on Their Own, Safe Credit 2%). The last implemented house loan programme, namely Safe Credit 2%, contributed to the 350–400% annual increase in loan demand in Q3 2023 (<https://media.bik.pl>). Some households' creditworthiness has increased as a result of demand-side measures, enabling the borrowing of money and the purchase of homes. It should be noted, however, that direct assistance to the demand side, which increases the amount of demand, actually results in higher housing prices. An analysis of the housing price situation in Poland for the last months of 2023 and the first half of 2024 confirms this. According to Eurostat data, the average increase in housing prices in Poland in 2024 was 17.2% year-on-year – again the highest among EU countries (<http://www.ec.europa.eu>). Considering the situation in individual cities in Poland, the highest increases were recorded in Warsaw, Kraków, and Gdańsk. Another interesting observation concerns the levels of margins of residential developers as reported in the NBP's surveys. This was the case throughout 2023 and at the beginning of 2024, where a clear increase in margins in the construction price per metre of usable floor area of an apartment can be seen (NBP 2024a: 22–23).

1.2. Literature review

It is worth starting the methodological considerations with a definition of the key concept of housing affordability. The approach to defining housing affordability has changed over the years. Considering the scopes of meaning, it is important to point to the economic, social, and environmental determinants of housing affordability (Gan, Hill 2009; Ezzenia, Hoskara 2019; Mazáček 2024). The term 'housing affordability' has an ambiguous meaning, as it is used to describe several elements of the housing need, such as housing conditions, housing costs, housing quality, household income, and overcrowding (Ezzenia, Hoskara 2019: 4). Therefore, housing affordability is a multi-dimensional issue, yet it is typically

defined and assessed quite narrowly in terms of financial criteria (Mulliner, Maliene 2015: 248).

An analysis of the definitions of housing affordability (Table 1) reveals the dominance of the economic approach, which focuses on the relationship between household income and housing costs. More recent approaches also take into account socioeconomic and environmental aspects, emphasising the need to balance housing expenditure with other life needs. The common denominator of all the approaches is the recognition of affordability as the ability of households to meet housing costs without an excessive financial burden, with differences in the considered range of criteria and the perspective of assessment.

Table 1. Selected key definitions of housing affordability

Author(s) & Year	Focus	Definition
Howenstine 1983	Economic	Households ability to acquire decent accommodation by the payment of a reasonable amount of its income on shelter.
MacLennan, Williams 1990	Economic	Affordability is about securing some prescribed housing standard (or different standards) at a cost (rent or price) which exerts no unreasonable burden on household incomes, according to any third party (mostly the government).
Bramley 1994	Economic	The ability households to occupy housing that meets socially acceptable standards of adequacy, considering household composition (size and type) at a net cost which allows them sufficient income for survival without plunging them below some poverty standard.
Whitehead 1991	Economic	Focuses on the housing expenditure-household income relationship, and thus seek to design, a measure that can establish what amount of rent spent on the housing that is considered affordable.
Hancock 1993	Economic	Affordability is about the concept of opportunity cost of housing, what is forgone in order to secure housing and if that which is forgone is unreasonable or moderate in some sense.
Leishman, Rowley 2012	Economic	Households are experiencing affordability burden, if the cost of housing displaces excessively other expenses.
Burke, Ralston 2004	Socioeconomic	Affordability describes the ability of households to meet the costs of housing, while there is the possibility of maintaining other basic expenses.

Table 1. (continued)

Author(s) & Year	Focus	Definition
Stone 2006	Socioeconomic	Housing affordability is the articulation of the challenges that confront households in balancing the actual or potential housing cost, as well as the non-housing expenses, within the limits of their income.
Leishman, Rowley 2012	Socioeconomic	Affordability is a broad concept that is concerned with housing appropriateness and standards, as well as social and neighbourhood issues, in addition to economic participation.
Mulliner, Malys, Maliene 2016	Social, Economic and Environmental	Affordability is comprised of some broader and more sustainable perceptions of wide ranging criteria such as economic, environmental and social aspects that affect households.
Minchenko, Nozdrina 2017	Social, Economic and Environmental	The housing affordability concept should receive both social and economic content, in addition to the ecological content.

Source: Ezzenia, Hoskara 2019: 5.

Numerous studies have been conducted on the topic of measuring housing affordability. Studies by the World Bank (World Bank 2014; World Bank 2015; Lynch et al. 2023) and by the Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD 2024; Alshubiri and Al Ani 2024) are particularly noteworthy. The approach recommended by the World Bank for measuring housing affordability is to use the composite housing affordability index, which expresses the ratio of residual income to housing transaction prices. Its widespread use is reflected in the economic strand of research on the problem of housing affordability, which led the way particularly in the 1990s and 2000s. Studies conducted by Stone (2006) seek to increase the awareness of and support for the residual income approach to housing affordability indicators and standards. Mulliner, Smallbone, and Maliene (2013) consider the application of a methodology that can assess the affordability of different housing locations in a sustainable manner, taking into account a range of economic, environmental, and social criteria. Unlike in the leading economic research stream on housing affordability, these authors' research shows that considering a range of social and environmental criteria can greatly affect the calculation of an area's affordability, in comparison to focusing solely on financial attributes. A structured literature review by Nwuba and Kalu (2018) found a lack of consensus on the most appropriate approach for measuring housing affordability. Their findings show two main streams, with some researchers advocating the replacement of the ratio approach with a residual income approach, while others

advocate for the continued use of the ratio approach. Another direction of research on measuring housing affordability focuses on the use of modified measures that address the shortcomings of the two main measures.

Methods of measuring housing affordability (HAMA), as used in housing research, can be broadly divided into three approaches according to the frequency of their use and directions of development: 1) the conventional approach, 2) the scarcely used approach, and 3) the emerging innovative approach (Ezzenia, Hoskara 2019: 10–20). Each of these approaches, while different, is based on assumptions about acceptable housing expenditures, the relationship between income and housing costs, and the ability to repay a mortgage. However, assessing affordability based on meeting credit requirements is sometimes unreliable due to liberal lending criteria. Contemporary researchers indicate that housing affordability should be assessed solely in relation to income, although in practice only rental or purchase prices are often taken into account, leaving out the income aspect. Under the conventional approach, the most commonly used methods include the residual-income-based method, the income-ratio-based method, and methods using composite indicators. Taking into account the historically dominant direction of research in the economic stream and the widespread use in public statistics of methods based on the income ratio, the following specific indicators describing housing availability can be identified:

- housing price to income ratio;
- rent to income ratio;
- housing expenditure to income ratio;
- housing loan repayment to income;
- debt to income ratio;
- mortgage to income ratio.

Among the emerging novel approaches, there are three main methods based on:

- the Multi-Criteria Decision-Making (MCMD) method;
- the Gini coefficient;
- the Mobility Probability Plot (MPP).

The approach scarcely used in housing affordability research includes two main categories of research methods: behavioural methods and subjective methods. Behavioural methods focus on analysing households' housing decisions. That is, this approach focuses on typical housing decisions, adjusting for what households with certain incomes and composition in the face of certain prices choose to pay for housing (Bramley 1994; Wood et al. 2009; Grinstein-Weiss et al. 2010). This is a potentially promising but difficult method to apply on a large scale. The behavioural approach deals with understanding households' choices regarding the location, type, and form of ownership as well as the size of housing. Subjective methods, on the other hand, are based on households' subjective assessment of their housing situation (Chasco, Gallo 2013). Subjective methods can complement objective measures, but are prone

to perceptual errors. Subjective methods summarise the assessment of households' perceptions of their housing needs in relation to the quality and condition of housing, the affordability dilemma, and overcrowding.

The approach of Polish authors studying the issue of housing affordability takes into account the specifics of the housing market, housing preferences declared by Polish households, as well as public statistics, including, above all, the issue of the availability of data on the basis of which it is possible to assess the affordability of housing for purchase. As in the case of international studies, the dominant stream of research on housing affordability is the conventional approach, based on the income ratio method – housing price to income ratio. The National Bank of Poland (NBP) and the AMRON-SARFIN agency, among others, research housing affordability for the periodic publications on the state of the housing market. The following authors and members of the Polish scientific community have published works concerning the issue of housing affordability in recent years: Dittmann (2012), Trojanek (2014), Strączkowski and Mazurczak (2015), Matel and Marcinkiewicz (2017), Strączkowski (2021), Bryx (2021), Gorzeń-Mitka (2022), as well as Marona and Tomasik (2023).

The cyclical (quarterly and annual) reports of the NBP use a simple housing affordability index, which expresses the ratio of the average gross wage to the average transaction price of a square metre of an apartment in a given local housing market (an analysis of the housing market situation in the largest cities in Poland – Gdańsk, Kraków, Łódź, Poznań, Warsaw, Wrocław). Such an indicator denotes the number of square metres of an apartment that can be purchased for the average wage in the business sector. It is worth noting that the NBP calculates the transaction price as the sum of the $\frac{1}{3}$ of the transaction price from the primary market and the $\frac{2}{3}$ of the transaction price from the secondary market (Bryx 2021: 143). The NBP's use of weights is meant to reflect the structure of transactions made in the primary and secondary markets. Dittmann (2012: 71–72) used a purchasing power index to assess housing affordability, but did not elaborate on the methodology and formula of the index used. Trojanek (2014) as well as Mazurczak and Strączkowski (2015) used the composite housing affordability index recommended by the World Bank (World Bank 1989: 23) to assess housing affordability. This index shows the relationship between median housing transaction prices and median annual pre-tax household income (Trojanek 2014: 6). The interpretation of the index value is as follows:

- below 3.0 – affordable housing;
- 3.1–4.0 – moderately unaffordable housing;
- 4.1–5.0 – severely unaffordable housing;
- 5.1–8.9 – severely unaffordable housing;
- above 9.0 – housing impossibly unaffordable (Cox 2024: 1).

Trojanek (2014: 6) also modifies the index by calculating the quotient of household income to housing price (E/P). Strączkowski and Mazurczak (2015: 20)

use a modified composite housing affordability index in their study, where they use average values instead of median housing transaction prices and median pre-tax wages. In his calculation of the simple housing affordability index, Bryx (2021: 144) uses the net values of the average wage in the business sector, which was set at 70.82% of gross wages. The same study also points to the possibility of assessing housing affordability based on a comparison of household creditworthiness and income. An example of the application of this indicator can be found, among others, in a publication prepared for the Warsaw Banking Institute (Bryx et al., 2021). The study by Marona and Tomasik (2023: 29–39) used, among other things, the M-3 housing affordability index (IDM M-3), developed by AMRON-SARFIN, which illustrates quarterly changes in the housing affordability of a sample household consisting of two adults and an older child. The index takes into account transaction prices, lending rates, and the cost of living in its dwelling. The authors also refer to a simple affordability index for ownership housing. For the purposes of further research, the formula for calculating the index evolves (Koszel et al., 2024) and takes a form that takes into account the real income of household budgets, which more closely reflects disposable income.

Gorzeń-Mitka (2022) as well as Matel and Marcinkiewicz (2017) employed a more thorough method of evaluating housing affordability. In their research, housing affordability is seen more broadly as a function of numerous variables. Overall housing availability is determined by a number of factors, including housing affordability. The TOPSIS method (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution), which uses linear ordering to determine the hierarchy of multidimensional objects defined due to a set of adopted variables, was used to analyse the first of the above-mentioned studies, which sought to order cities according to the degree of housing availability. These variables include: unemployment rate, the availability of housing for an average monthly salary on the primary and secondary markets, the availability of gold credit at an average monthly salary, housing units put into use per 1,000 residents, and the number of marriages per 1,000 residents. The selection of variables was arbitrary and variables that did not meet the criteria specified in the research procedure were eliminated. Gorzeń-Mitka (2022) used the MULTIMOORA multi-criteria decision-making method procedure, developed by Brauers and Zavadskas (2010), to assess changes in the availability and quality of the housing stock of urban municipalities in the Wielkopolska region (Poland).

Simple and sophisticated indicators that illustrate the relationship between housing transaction prices and households income, as well as more intricate synthetic indicators that consider a greater number of factors, can be used to evaluate housing affordability. In the light of the popularising value, it can be said that price-income indicators are better suited to show shifts in the supply of homes available for purchase in the cities under study. The development of such a conclusion is accompanied by insight into the shortcomings and restrictions of the chosen approach, several

variations of which have been and are being employed to carry out current market research and scientific studies pertaining to the housing market. It is worth mentioning at this point the important limitations of simplifying the construction of the housing affordability index. For instance, Ezennia and Hoskara (2019) emphasise that the optimal measurement of housing affordability is difficult, despite the intensive development of research in this field. Their study identifies the shortcomings of conventional methods, such as over-reliance on the economic dimension and failure to take sustainability into account. The said paper discusses new, more complex methodologies which, although more accurate, are less transparent and more difficult to apply. It concludes with the need to reconsider conventional methods in housing policymaking and to seek better ways of conceptualising and measuring housing affordability.

1.3. Methodology

In the light of the conducted literature review and current challenges related to the assessment of housing affordability in Poland, the choice of the composite housing affordability index seems the most justified from both theoretical and practical perspectives. This is because it takes into account the fundamental relationship between household income and the cost of acquiring a dwelling, which corresponds to the dominant – economic – current approach of research in this issue (Howenstine 1983; Whitehead 1991; Bramley 1994).

The use of a composite index, recommended by international institutions, including the World Bank (World Bank 2014; 2015), makes it possible to include two key parameters in a single measure: average (mean) housing transaction prices and average household disposable income. This method, unlike simple indicators based solely on rent-income or credit instalment-income relationships, allows a more comprehensive and spatially- and temporally-comparable assessment of the housing market situation, which is of particular value in the context of long-term trend analysis.

In the study analysed here, it was decided to use an indicator based on the ratio of the average annual net income of two people working in the business sector to the average transaction price of a flat with a floor area of 50 sqm in selected regional capitals. Such an assumption is in line with the findings of Trojanek (2014), Strączkowski and Mazurczak (2015), as well as Bryx (2021), who also used composite indices, adapting them to the specifics of the Polish market and the availability of statistical data. The choice of a flat area of 50 sqm results from the averaged purchase preferences of two-person households and the structure of newly implemented property development projects in the largest cities.

In addition, the inclusion of net income – calculated as 71.47% of the average gross remuneration in the business sector – allows for a better representation of the real purchasing power of households than using nominal gross values would provide. This approach, although not without its drawbacks (including the non-inclusion of income from other sources and the lack of distinction between types of households), maintains high data comparability and consistency with data published by the Central Statistical Office (CSO) and AMRON-SARFIN, which is an additional methodological advantage.

The choice of this approach is also justified by the limitations of other methods. For example, modern methods based on multi-criteria decision-making analysis (MCDM) – such as TOPSIS or MULTIMOORA – although more comprehensive and taking into account social and environmental factors (Mulliner et al. 2013; Gorzeń-Mitka 2022), are more difficult to implement in a nationwide analysis due to limited data availability and a greater complexity of the research procedure. Behavioural and subjective methods, on the other hand, although theoretically promising, face difficulties related to the representativeness and comparability of the results (Chasco, Gallo 2013).

In this context, the composite housing affordability index maintains a balance between precision and analytical usefulness. The high readability of the results, compliance with the methodology of national institutions (NBP, GUS, AMRON-SARFIN), and the possibility of tracking long-term changes at the local level are arguments in favour of its legitimacy. Owing to this, it was possible not only to capture the average level of housing affordability in particular regional capitals, but also to determine the directions of changes and the spatial diversification of the analysed phenomenon in the years 2010–2023.

1.4. Results

This part of the study presents detailed results of calculations of the housing affordability index in eighteen regional capitals in Poland in 2010–2023. The analysis covered both the values of the index in annual terms for each of the cities and synthetic summaries showing average levels of affordability and their variability in time. Directions of changes and their pace were also indicated, making it possible to identify nationwide trends as well as the spatial differentiation of the phenomenon. Particular attention was paid to distinguishing groups of cities in which the affordability of housing remained at a relatively favourable level and those where the economic and structural conditions of the housing market resulted in a permanent or deepening barrier to access to dwellings. The results of the analysis can serve as a starting point for further consideration of the impact of macroeconomic factors, housing policy, and local market conditions on the development of the affordability of housing for ownership. Table 2 displays the comprehensive outcomes of the calculations.

Table 2. Housing affordability of 50-sqm dwellings in regional capitals in Poland in the period of 2010–2023

City	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Białystok	3.96	3.89	3.64	3.48	3.38	3.32	3.21	3.15	3.13	3.21	3.28	3.24	3.11	3.05
Bydgoszcz	3.31	3.40	3.20	3.04	2.96	2.90	2.95	2.91	2.98	2.92	3.12	3.02	3.02	2.74
Gdańsk	3.87	3.87	3.84	3.51	3.32	3.21	3.32	3.60	3.55	3.58	3.77	3.85	3.68	3.28
Gorzów Wielkopolski	2.86	2.84	2.71	2.52	2.49	2.45	2.52	2.37	2.38	2.50	2.64	2.65	2.67	2.64
Katowice	2.23	2.02	1.97	1.75	1.87	1.87	1.88	1.96	2.08	2.18	2.38	2.48	2.36	2.39
Kielce	3.84	3.71	3.79	3.56	3.38	3.17	3.06	2.85	2.84	2.81	2.93	3.02	3.19	2.97
Kraków	5.37	5.12	4.76	4.52	4.45	4.27	4.04	3.81	3.64	3.60	3.72	3.66	3.73	3.41
Lublin	3.81	3.86	3.66	3.44	3.44	3.41	3.47	3.32	3.25	3.26	3.41	3.43	3.51	3.26
Łódź	3.89	3.44	3.22	3.10	2.87	2.69	2.62	2.68	2.72	2.78	2.92	2.93	2.97	2.67
Olsztyn	3.91	3.87	3.48	3.18	3.26	3.12	2.95	2.93	2.94	3.02	3.02	3.08	3.18	2.89
Opole	3.27	3.19	3.06	2.88	2.89	2.76	2.65	2.60	2.73	2.79	2.82	2.78	2.90	2.69
Poznań	4.38	4.21	3.82	3.72	3.72	3.56	3.42	3.35	3.35	3.26	3.26	3.35	3.31	2.98
Rzeszów	3.56	3.60	3.30	3.10	3.03	3.14	2.96	2.94	2.87	2.95	2.92	3.03	2.97	2.90
Szczecin	3.71	3.42	3.21	3.03	2.86	2.77	2.75	2.75	2.82	2.81	2.79	2.95	3.01	2.84
Toruń	3.74	3.52	3.30	3.12	2.97	2.76	2.79	2.92	2.97	3.06	3.29	3.31	3.22	2.69
Warsaw	5.23	4.87	4.61	4.14	4.16	4.00	3.95	3.95	3.97	3.89	4.04	4.20	4.21	3.78
Wrocław	4.39	4.26	3.91	3.87	3.55	3.36	3.30	3.19	3.20	3.19	3.39	3.52	3.58	3.39
Zielona Góra	3.04	2.95	2.79	2.79	2.64	2.49	2.52	2.43	2.50	2.43	2.53	2.53	2.65	2.72
Mean	3.80	3.67	3.46	3.26	3.18	3.07	3.02	2.98	3.00	3.01	3.12	3.17	3.18	2.96

Source: own elaboration based on own calculations.

According to the adopted interpretive ranges of the affordability index, in most cases of the surveyed regional capitals, housing was unaffordable – the value of the affordability index was above 3.0 points. It should be pointed out that an increase in the value of the index indicates a deterioration of the situation, while its decrease – an improvement (an increase in the affordability of housing). The results of the conducted analyses make it possible to distinguish two distinct groups of regional capitals in Poland, characterised by different levels of housing affordability in the years 2010–2023. The first group includes cities where the affordability remained at a relatively favourable level, which means that the value of the index for most of the examined years did not exceed the threshold of 3.0 points, considered to be the borderline of affordability. In particular Katowice and Gorzów Wielkopolski stand out here, as the lowest values of the index were recorded there throughout the whole analysed period, often remaining below the level of 2.5, which testifies to an exceptionally good relationship between income and housing prices. This group also includes Zielona Góra, Opole, Rzeszów, Toruń, Szczecin, and Bydgoszcz, where a stable price level was observed with a moderate growth rate of prices, which made it possible to maintain the availability of flats at a level corresponding to the financial possibilities of average households.

A different situation was recorded in the largest urban centres, which form the second group, characterised by a limited price affordability of housing and deteriorating ratios over time. The most unfavourable situation was in Warsaw and Kraków, where at the beginning of the period under study, i.e. 2010, the value of the index exceeded 5.0, indicating an extremely low affordability. Despite a temporary improvement between 2017 and 2020, the indicator in these cities continued to remain above the affordability threshold, with subsequent years seeing it rise again. Similar trends were observed in Wrocław, Poznań, and Gdańsk, where the dynamic development of the housing market, high demand pressure, and limited supply led to a systematic increase in property prices, exceeding the rate of income growth. As a consequence, the inhabitants of these cities face permanent economic barriers in access to housing resources, which may result in the intensification of phenomena such as the outflow of population to the periphery or growing housing deprivation among households with lower incomes.

In the initial period, covering the years 2010–2017, the average value of the housing affordability index was falling, which meant that the situation was improving (see Figure 1). Only in two cities, namely Kraków and Warsaw, in 2010, apartments were extremely unaffordable – the value of the index exceeded the level of 5.0 points back then. Subsequent years, i.e. the period from 2018 to 2022, were characterised by positive dynamics in the formation of the index and signified a deterioration in the affordability of housing in the analysed cities. A detailed analysis of changes in this regard allowed us to conclude that housing affordability deteriorated most rapidly in the largest cities with a population of

more than 500,000 (Kraków, Łódź, Poznań, Warsaw, Wrocław) – apartments there were moderately unaffordable and severely unaffordable. By far the greatest affordability in the study group was in medium-sized cities (Białystok, Katowice) as well as the smallest ones (Opole, Szczecin, Toruń, Zielona Góra). In 2023, there was a marked improvement in housing affordability (a 6.9% decrease in the average value of the index for the surveyed cities).

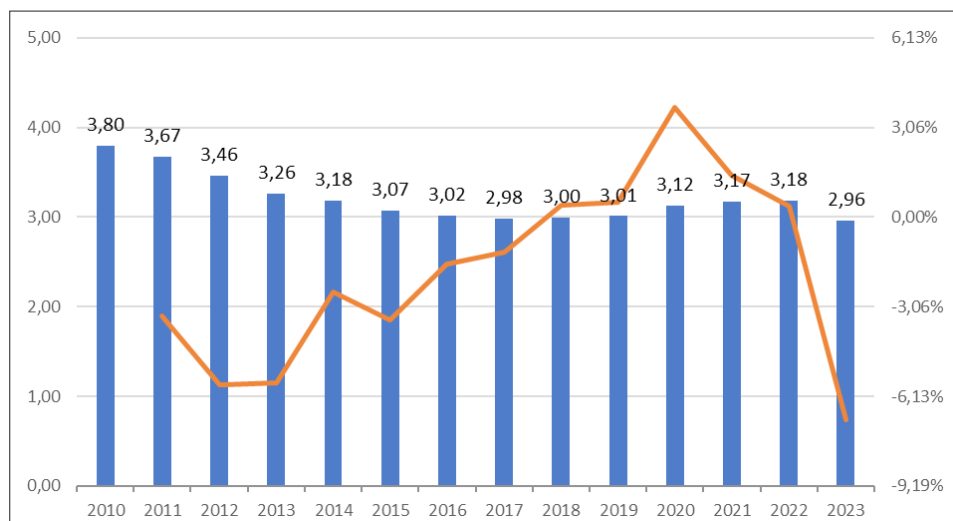

Figure 1. Changes in average housing affordability of 50-sqm dwellings in regional capitals in Poland in the period of 2010–2023

Source: own elaboration based on own calculations.

The situation in the housing market in Poland over the year 2023 was largely conditioned by the impact of housing support programmes (completed and announced), a high level of base interest rates – including the reference rate affecting WIBOR (Warsaw Interbank Offered Rate that determines the cost of the borrowed capital, i.e. mortgages) – and, consequently, the cost of a mortgage, which is the highest among the European Union countries. Key in this aspect is the dynamics of the average price level in the economy – inflation, which, after a period of rapid declines, has been again slipping beyond the inflation target, forcing the Monetary Policy Council to maintain relatively high levels of interest rates, including the reference rate. As of September 2024, the fate of the bill that implements another housing loan programme is still unknown, adversely affecting the confidence and expectations of real estate market stakeholders.

1.5. Conclusion

An indicator that describes the state of the housing market is the composite housing affordability index, which takes into consideration two fundamental factors: the disposable income of households and housing transaction prices. The World Bank recommends this approach, which is popular for evaluating households' financial standing in relation to purchasing housing for themselves. Using publicly available data, this indicator can effectively be applied to undertake basic research analysing housing affordability, despite its simplified nature, which comes with a number of disadvantages and restrictions. Although the results are simple to understand and allow for a swift evaluation, methodological variations in how this indicator has been applied by various authors should be considered.

However, the limitations of the adopted methodology and, in particular, the way in which the housing affordability index is calculated must also be taken into consideration. First of all, attention should be paid to the specificity of the source data. Data on transaction prices in the primary residential market comes from final notarial deeds, concluded even several months after the moment of establishing the purchase price, i.e. when the preliminary agreement is concluded. This means that the data made available in public statistics lags behind the period for which reporting takes place (Hill et al. 2023: 1). An important limitation also applies to data on average gross wage levels, which only comes from a business sector with at least ten employees. This has important consequences for the evaluation of the obtained results, which do not fully reflect the real market situation. It should also be noted that Polish publications on housing availability, as well as public statistics, including housing market reports, use assumptions regarding the area of a representative apartment that are different from those used for statistics conducted by international agencies. For the purposes of calculations, assumptions regarding the area of apartments were made that are intended to reflect the specificity of this market, including purchasing preferences.

An analysis of housing for sale affordability in Poland's regional capitals reveals a dilemma about households' low capacity to purchase their own homes. This mostly pertains to the moderately and extremely costly houses found in the biggest cities. During the period under consideration, smaller regional capitals saw higher housing affordability. Affordability is the greatest for two-person households and the lowest for one- and five-person households when the number of persons living in a household and the matching usable size of housing are both taken into consideration. The research methodology can be made more practical; it might entail using a different method to calculate a household's disposable income while accounting for surveys of household spending and budgets. This method also draws attention to the issue of housing ownership availability among the largest households, i.e. those with four or five people. The differentiation

of transaction prices based on the usable area of dwelling criterion can also be considered from the standpoint of research methodology. From the viewpoint of individual households – and once more, the larger ones – this emphasises the issue of home affordability even more.

In addition to the features of each real estate market, fundamental factors – a byproduct of the intricate socioeconomic situation – are the cause of shifts in housing affordability in the cities under study. It is first and foremost required to consider the recent increase in the cost of construction projects, particularly the salary component. Although the improvement in Poland's household economic status contributed to housing affordability, the dynamics of housing prices in the cities under analysis were even higher, offsetting the wage increases. More and more people view housing as an investment good and a way to protect their cash from depreciation. The structure of financing purchases in the housing market reflects this drive. Based on statistics by the National Bank of Poland, equity (cash) purchases predominate, which may be seen as an expression of the investment motive's realisation. Last but not least, it is important to acknowledge the impact that housing policy – and specifically its particular programmes – has had in determining the affordability level. Undoubtedly, the second half of the year 2023 saw a rapid growth in interest in the Safe Credit 2% programme, which increased housing demand and some households' capacity to meet their housing needs. The final months of the year 2023 saw historically high transaction prices as a result of the inflexible and constrained housing supply. Apartments are now even more expensive as a result. It is still unclear if the goal of utilising this specific tool to increase home affordability will be achieved. There is no compelling reason to give demand-side initiatives of this kind a favourable evaluation and recommendation going forward, even when considering the larger interests of the society.

It is also worth tracing the possible non-economic consequences of low housing affordability in Poland, which are revealed at many levels – spatial, demographic, and social. Firstly, the limited affordability of housing in city centres intensifies the phenomenon of suburbanisation. Households, unable to afford to live in central areas, migrate to the periphery, which leads to sprawl, increased infrastructure costs, environmental degradation, and the intensification of traffic. Secondly, high housing costs negatively affect procreation decisions, delaying the independence of young adults and limiting the possibility of starting a family. In this context, housing policy can perform a family-friendly function by promoting demographic stability. Thirdly, low affordability fosters the phenomenon of housing deprivation, forcing the poorest social groups to live in overcrowded or degraded housing, often in isolation from public services and the labour market, exacerbating social exclusion and perpetuating structural poverty.

References

- Alshubiri F., Al Ani M.K., 2024, *Housing affordability indicators and the sustainability paradigm in OECD countries*, Cities, vol. 104904. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2024.104904>
- Biuro Informacji Kredytowej, *Analizy rynkowe – kredyty mieszkaniowe*, <https://media.bik.pl/analizy-rynkowe> (accessed: 21.10.2024).
- Bramley G., 1994, *An affordability crisis in British housing: Dimensions, causes and policy impact*, "Housing Studies", 9(1): 103–124. <https://doi.org/10.1080/02673039408720777>
- Brauers W., Zavadskas E., 2010, *Project management by MULTIMOORA as an instrument for transition economies*, "Technological and Economic Development of Economy", 16(1): 5–24. <https://doi.org/10.3846/tede.2010.01>
- Bryx M., 2021, *Mieszkanie dostępne w zrównoważonym mieście*, CeDeWu, Warszawa.
- Chasco C., Gallo J.L., 2013, *Spatial Multilevel Modeling in Madrid*, "Economic Geography", 89: 127–148. <https://doi.org/10.1111/j.1944-8287.2012.01172.x>
- Cox W., 2024, *Demographia International Housing Affordability*, Chapman University, Orange.
- Cyran R., 2013, *Zintegrowana polityka mieszkaniowa jako instrument rozwoju lokalnego*, "Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach", 144: 217–226.
- Cyran R., 2017, *Luka podażowa i czynszowa na rynku mieszkaniowym a polityka mieszkaniowa państwa*, "Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach", 316: 29–44.
- Dittman I., 2012, *Lokalne rynki mieszkaniowe w Polsce – podobieństwo pod względem zmian cen transakcyjnych oraz dostępności mieszkań*, "Studia i Materiały Towarzystwa Naukowego Nieruchomości", 20: 71–89.
- Eurostat, *Housing in Europe – 2023 edition*, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/interactive-publications/housing-2023> (accessed: 3.10.2024).
- Gan Q., Hill R.J., 2009, *Measuring housing affordability: Looking beyond the median*, "Journal of Housing Economics", 18(2): 115–125. <https://doi.org/10.1016/j.jhe.2009.04.003>
- Gorzeń-Mitka I., 2022, *Dostępność i jakość zasobów mieszkaniowych – porównanie wielokryterialne gmin miejskich województwa wielkopolskiego metodą MULTIMOORA*, "Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna", 62: 183–197. <https://doi.org/10.14746/rpr.2022.62.11>
- Grinstein-Weiss M.A.N., Chowa G., Casalotti A.M., 2009, *Individual Development Accounts for Housing Policy: Analysis of Individual and Program Characteristics*, "Housing Studies", 25(1): 63–82. <https://doi.org/10.1080/02673030903362035>
- GUS, 2023, *Warunki mieszkaniowe w Polsce w świetle wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2021*, Urząd Statystyczny w Lublinie, Lublin, <https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2021/nsp-2021-wyniki-ostateczne/warunki-mieszkaniowe-w-polsce-w-swietle-wynikow-narodowego-spisu-powszechnego-ludnosci-i-mieszk-2021,5,2.html> (accessed: 20.10.2024).

- GUS, 2024, *Gospodarka mieszkaniowa w 2023 r.*, Urząd Statystyczny w Lublinie, Lublin, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/infrastruktura-komunalna-nieruchomosci/nieruchomosci-budynki-infrastruktura-komunalna/gospodarka-mieszkaniowa-w-2023-roku,14,7.html> (accessed: 25.10.2024).
- Hill R.J., Pfeifer N., Steurer M., Trojanek R., 2024, *Warning: Some transaction prices can be detrimental to your house price index*, "Review of Income and Wealth", 70: 320–344. <https://doi.org/10.1111/roiw.12652>
- Koszel M., Mazurczak A., Strączkowski Ł., *Dochody gospodarstw domowych jako przesłanka gminnej pomocy mieszkaniowej*, artykuł w publikacji.
- Lynch C., Singh A., Zhang Y., 2023, *Towards a More Nuanced Approach to Measuring Housing Affordability. Evidence from Pakistan*, "Policy Research Working Paper", no. 10450, World Bank Group.
- Marona B., Tomasik K., 2023, *Problem dostępności mieszkań w Polsce w kontekście realizowanych programów polityki mieszkaniowej w latach 2016–2022*, "Studia BAS", 4(76): 27–53. <https://doi.org/10.31268/StudiaBAS.2023.29>
- Matel A., Marcinkiewicz J., 2017, *Analiza dostępności mieszkań w miastach wojewódzkich Polski z wykorzystaniem metody TOPSIS*, "Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu", 170–182.
- Mazáček D., 2024, *Affordable Housing: Concept and Affordability Measurements*, "Socio-Economic and Humanities Studies", 19(1). <https://doi.org/10.61357/sehs.v19i1.20>
- Mulliner E., Maliene V. (2015), *An Analysis of Professional Perceptions of Criteria Contributing to Sustainable Housing Affordability*, "Sustainability", 7(1): 248–270. <https://doi.org/10.3390/su7010248>
- Mulliner E., Smallbone K., Maliene V. (2013), *An assessment of sustainable housing affordability using a multiple criteria decision making method*, "Omega", 41(2): 270–279. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2012.05.002>
- NBP, 2024, *Informacja o cenach mieszkań i sytuacji na rynku nieruchomości mieszkaniowych i komercyjnych w Polsce w II kwartale 2024 r.*, Departament Stabilności Finansowej NBP, Warszawa.
- NBP, 2024, *Raport o sytuacji na rynku nieruchomości mieszkaniowych i komercyjnych w Polsce w 2023 r.*, Departament Stabilności Finansowej NBP, Warszawa.
- NIK, 2022, *Działania gmin na rzecz poprawy stanu technicznego budynków z mieszkaniami o warunkach substandardowych*, Informacja o wynikach kontroli LRZ.430.3.2022, Delagatura NIK w Rzeszowie, Warszawa, <https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/22/078/> (accessed: 10.10.2024).
- Nwuba C.C., Kalu I.U., 2018, *Measuring Housing Affordability: The Two Approaches*, "ATBU Journal of Environmental Technology", 11(1). <https://www.ajol.info/index.php/atbu/article/view/177577>
- OECD, 2024, *Indicator HC1.1. Housing-related expenditure of households*, OECD Affordable Housing Dataset 2024, <https://www.oecd.org/content/oecd/en/data/datasets/oecd-affordable-housing-database.html>
- Sikora-Fernandez D. 2021, *Rola władz lokalnych w zaspokajaniu potrzeb mieszkaniowych mieszkańców wspólnoty samorządowej – wybrane aspekty na przykładzie miasta Łodzi*, "Studia BAS", 2(66): 129–146. <https://doi.org/10.31268/StudiaBAS.2021.20>

- Stephen Ezennia I., Hoskara S.O., 2019, *Methodological weaknesses in the measurement approaches and concept of housing affordability used in housing research: A qualitative study*. "PLOS ONE", 14(8): e0221246. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0221246>
- Stone M.E., 2006, *What is housing affordability? The case for the residual income approach*, "Housing Policy Debate", 17(1): 151–184. <https://doi.org/10.1080/10511482.2006.9521564>
- Strączkowski, Ł., 2021, *Preferencje nabywców mieszkań na lokalnym rynku nieruchomości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.
- Strączkowski Ł., Koszel M., 2021, *Rynek mieszkaniowy i polityka mieszkaniowa w dużym polskim mieście – studium przypadku Poznania*, "Studia BAS", 2(66): 147–172. <https://doi.org/10.31268/StudiaBAS.2021.21>
- Strączkowski Ł., Mazurczak A., 2015, *Dostępność mieszkań na poznańskim lokalnym rynku mieszkaniowym*, "Biuletyn Stowarzyszenia Rzeczoznawców Majątkowych Województwa Wielkopolskiego", 2(44): 18–23.
- Trojanek R., 2014, *Dostępność mieszkaniowa w wybranych miastach w Polsce w latach 1997–2012*, "Biuletyn Stowarzyszenia Rzeczoznawców Majątkowych Województwa Wielkopolskiego", 1–2(39–40): 5–7.
- Wilczek M., 2014, *Zaspokajanie potrzeb mieszkaniowych w województwie śląskim na tle Polski w okresie między Narodowymi Spisami Powszechnymi 2001 i 2011*, "Studia Ekonomiczne", 177: 125–132.
- Wood G., Ong R., Dockery A.M., 2009, *The Long-run Decline in Employment Participation for Australian Public Housing Tenants: An Investigation*, "Housing Studies", 24(1): 103–126. <https://doi.org/10.1080/02673030802547421>
- World Bank, 2014, *Access to Affordable and Low-Income Housing in East Asia and the Pacific*, Sustainable Development Department – East Asia and Pacific Region.
- World Bank, 2015, *Vietnam Affordable Housing. A Way Forward*, World Bank.
- Załącznik do uchwały nr 23/2022 Rady Ministrów z dnia 9 lutego 2022 r. *Długoterminowa strategia renowacji budynków. Wsparcie renowacji krajowego zasobu budowlanego*, <https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/Dlugoterminowa-strategia-renowacji-budynkow> (accessed: 12.10.2024).

Alicja KOPERSKA

NEW WORKING SPACES IN MANAGEMENT SCIENCES: A SYSTEMATIC REVIEW AND KNOWLEDGE TRANSFER FOR SOCIOECONOMIC GEOGRAPHY

2

Alicja KOPERSKA, PhD – *Poznan University of Economics and Business*

Department of Labour and Social Policy
al. Niepodległości 10, 61-875 Poznań, Poland
e-mail: alicja.koperska@ue.poznan.pl
<https://orcid.org/0000-0003-2075-7732>

ABSTRACT: New Working Spaces (NWS) constitute an innovative organisational form that deviates from traditional organisational structures. Characterised by open membership, these spaces integrate craftsmen, artists, and creators operating as freelancers or micro-entrepreneurs. A distinct category of NWS encompasses makerspaces, hackerspaces, and fab labs, which – in contrast to conventional coworking offices – emphasise production, construction, and craft activities, frequently employing advanced technologies. These spaces not only facilitate access to technical infrastructure but also cultivate an environment

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 8.12.2024. Verified: 13.02.2025. Accepted: 2.06.2025.

Funding information: Not applicable. **Conflict of interests:** None. **Ethical considerations:** The Author assures of no violations of publication ethics and takes full responsibility for the content of the publication.

conducive to development through knowledge exchange and networking. Research on NWS has developed within two main disciplines: socioeconomic geography and management sciences. While socioeconomic geography focuses on spatial distribution patterns, impacts on local economy, and regional development dynamics, management sciences have made significant contributions to understanding the organisational aspects of new working spaces, community-building within them, and the mechanisms of innovation processes occurring there. Given the growing number of such spaces in Poland and the simultaneous lack of research combining management and geographical perspectives, there appears to be a need to deepen knowledge transfer between these disciplines. This article presents a systematic literature review of makerspaces, hackerspaces, and fab labs in social sciences, with particular emphasis on research useful for scholars within socioeconomic geography. The article presents scientific achievements from various disciplines, covering the main research streams concerning collaborative spaces, key concepts, and empirical findings. One of the objectives is to facilitate access for socioeconomic geography researchers to findings on NWS from management sciences and related fields. Two bibliometric analysis tools were used to prepare the analysis, namely Bibliometrix and VOSviewer. This overview can serve as a starting point for further research on the role of new working spaces in local and regional development.

KEYWORDS: new working spaces, collaborative spaces, fabrication laboratory, makerspace, hackerspace.

NOWE PRZESTRZENIE PRACY W NAUKACH Z ZAKRESU ZARZĄDZANIA – PRZEGLĄD LITERATURY DLA GEOGRAFII SPOŁECZNO-EKONOMICZNEJ

ZARYS TREŚCI: Nowe przestrzenie pracy [ang. *new working spaces* (NWS)] stanowią innowacyjną formę organizowania działalności, odbiegającą od tradycyjnego rozumienia organizacji. Charakteryzują się otwartym członkostwem. Łączą rzemieślników, artystów i twórców działających jako freelancerzy lub prowadzących mikroprzedsiębiorstwa. Szczególną kategorią NWS są przestrzenie współpracy takie jak *makerspace*, *hackerspace* i *fab lab*, które – w przeciwieństwie do podobnych doń biur coworkingowych – koncentrują się na działalności produkcyjnej, konstrukcyjnej i rzemieślniczej. Często wykorzystują zaawansowane technologie. Przestrzenie te nie tylko zapewniają dostęp do infrastruktury technicznej, ale również tworzą środowisko wspierające rozwój poprzez wymianę wiedzy i *networking*. Badania nad NWS rozwijają się w ramach dwóch głównych dyscyplin: geografii społeczno-ekonomicznej oraz nauk o zarządzaniu. O ile geografia społeczno-ekonomiczna koncentruje się na wzorcach rozmieszczenia przestrzennego, wpływie na lokalną gospodarkę i dynamice rozwoju regionalnego, o tyle nauki o zarządzaniu wniosły istotny wkład w zrozumienie aspektów organizacyjnych nowych przestrzeni pracy, budowania węgla społeczności i mechanizmów zachodzących tam procesów innowacyjnych. Wobec rosnącej liczby tego typu przestrzeni w Polsce i jednoczesnego niedoboru badań łączących perspektywę zarządzania z geograficzną, można założyć istnienie potrzeby pogłębienia transferu wiedzy między tymi dyscyplinami. Prezentowany artykuł to systematyczny przegląd literatury na temat makerspace'ów, hackerspace'ów i fab lab'ów w naukach społecznych, ze

szczególnym uwzględnieniem badań użytecznych dla badaczy zagadnień z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej. Artykuł prezentuje dorobek naukowy z różnych dyscyplin. Obejmuje główne nurty badawcze dotyczące przestrzeni współpracy, kluczowe koncepcje i ustalenia empiryczne. Jednym z jego celów jest ułatwienie badaczom geografii społeczno-ekonomicznej dostępu do ustaleń dotyczących NWS z zakresu nauk o zarządzaniu i nauk pokrewnych. Do przygotowania przeglądu wykorzystano dwa narzędzia służące analizom bibliometrycznym – Bibliometrix oraz VOSviewer. Artykuł może służyć jako punkt wyjścia do dalszych badań nad NWS, łączących perspektywę organizacyjną z geograficzną.

SŁOWA KLUCZOWE: nowe przestrzenie współpracy, organizacje kooperacyjne, fablab, makerspace, hackerspace.

2.1. Defining New Working Spaces

Exploring terminological diversity

New Working Spaces (NWS) encompass a variety of workspaces dedicated to manufacturing activities. These spaces (recognised within academic discourse also as collaborative spaces or organisations) are also known by various names such as makerspaces, hackerspaces, fab labs, tech shops, men's sheds, and others (Van Holm 2014). They can be defined as localised spaces that provide open access to resources, characterised by a culture of openness and collaboration in terms of sharing knowledge, skills, and tools. These shared resources encompass a wide range, from physical assets such as office equipment as well as various machinery and prototyping tools to more intangible resources such as knowledge, opportunities for professional networking, and access to training and mentorship.

Makerspaces, hackerspaces, and fab labs have emerged as distinct organisational entities, although there is considerable interchangeability in their usage within research literature. For instance, makerspaces are sometimes referred to as fab labs, indicating a degree of overlap in their functions. The academic community remains divided on whether to treat these terms as separate phenomena or as synonyms (Van Holm 2014). Therefore, it becomes essential to establish clarity on this matter. This will help minimise confusion in future independent literature and bring much-needed clarity to the linguistic ambiguities.

Recent research in the field (Micek et al., 2024) indicates that the NWS landscape is quite diverse, encompassing various types of spaces ranging from coworking offices and creative hubs to makerspaces and hackerspaces. Each type serves different needs and attracts distinct user communities. For the purpose of this review, I focus primarily on three types of manufacturing-oriented NWS: fab labs, hackerspaces, and makerspaces. These types were selected, because they share a common emphasis on production and activity-making while maintaining distinct organisational characteristics that merit separate examination.

This narrower focus allows for a more detailed analysis of spaces that facilitate not just collaborative work but also tangible production and innovation. It also provides clarity in a field where terminological ambiguity remains prevalent. The following sections examine each of these three types in detail, highlighting their unique features and organisational principles, before their common foundations are discussed.

Fab Labs

A Fab Lab, an abbreviation for Fabrication Laboratory, serves as a dedicated space where individuals with a passion for making can convene, engage in exchanging ideas, and collaborate with the shared objective of designing and fabricating customised objects. This concept was initially formulated in 2005 by Neil Gershenfeld from the Center for Bits and Atoms (CBA) at the Massachusetts Institute of Technology (MIT). Originally conceived as an experimental approach, fab labs aimed to explore the applicability of a non-conventional manufacturing models in regions facing challenges in terms of tools availability, technology accessibility, and resource scarcity.

What sets fab labs apart from other cooperative organisations is their adherence to “The Fab Charter”, i.e. a governing document that outlines specific hardware and software requirements (Walter-Herrmann 2013). The founders of fab labs are obligated to provide adequate technological infrastructure as specified by the Charter. This facilitates collaboration among fab labs, enabling knowledge-sharing, idea exchange, and project implementation across different locations. While fab labs can sometimes be situated within other institutions such as universities, companies, or foundations, they typically strive to maintain an ethos of open and unrestricted access to their facilities. It is important to note, however, that accessing and utilising fab labs may necessitate the acquisition of access privileges.

Hackerspaces

The concept of hackerspaces originated in the late 1980s with the founding of organisations such as the Chaos Computer Club and the enduring C-base in Berlin. Prior to the common association of the term “hacker” with illicit computer activities, the term “hack” had referred to the exploration and understanding of “how things functioned”. As computer access became more widespread, hackerspaces gained popularity among hobbyists who sought collaborative project work, mutual learning, and the formation of communities centred around shared interests (Levy 2001).

As the idea of hackerspaces grew, the term “hacker” expanded beyond programming to encompass electronic circuit prototyping. According to Kostakis,

Niaros, and Giotitsas (2014, p. 3), hackerspaces can be defined as “physical, community-led places where individuals, immersed in a hacker ethic, are to be met with on a regular basis engaging with meaningful, creative projects”. Unlike fab labs and makerspaces, each hackerspace has its own unique, unregulated organisational structure and areas of focus. For instance, some hackerspaces primarily address feminist issues related to gender participation in programming activities, while others may emphasise robotic competence training. Hackerspaces are also characterised by their emphasis on providing a learning environment for hackers rather than solely granting access to technology. Additionally, they are known for their political nature and distinctive culture based on anarchy and broad autonomy (Maxigas 2012).

Makerspaces

Makerspaces, initially established as do-it-yourself (DIY) workshops for children within American schools, daycare centres, and libraries, have evolved in recent years to encompass a broader scope and diverse target groups. The term “makerspace” is now commonly used by practitioners to denote any coworking environment that fosters knowledge-sharing, collaboration, exploration, and creative utilisation of technology. Consequently, makerspaces lack a specific set of tools or predefined activities within this context. What distinguishes them is their emphasis on public access and the provision of basic infrastructure necessary for DIY endeavours. It should be noted that the majority of creations produced within makerspaces do not enter the commercial market, and many projects are ultimately deemed unsuccessful (Anderson 2012).

The fundamental principles of new working spaces

Despite the distinct nuances and focal points associated with each individual type of space, makerspaces, hackerspaces, and fab labs can be comprehensively classified as new working spaces by virtue of their shared fundamental principles. Collaboration serves as a cornerstone in these environments, enabling individuals to join forces, exchange ideas, and collectively engage in projects (Bosworth et al. 2023; Smit et al. 2023). A strong emphasis is placed on knowledge-sharing and skill development as well as fostering an environment where members actively impart expertise, mentor others, and engage in peer learning (Zhang et al. 2024; Mariotti, Pacchi 2021). Additionally, a common attribute among these spaces is their promotion of a DIY culture, empowering individuals to take an active role in the creation, design, and prototyping of their projects.

Lastly, makerspaces, hackerspaces, and fab labs can be regarded as new working spaces due to their shared characteristics and cultural roots. These spaces serve as catalysts for innovation and creativity, fostering experimentation, exploration,

and the cultivation of groundbreaking ideas. The convergence of overarching principles unifies these distinct yet interconnected spaces under the category of collaborative spaces. According to van Holm (2014), the shared attributes include also the democratisation of access to technology by providing resources that are accessible to anyone interested. This accessibility can be achieved through universal access or by offering specific services, such as the use of designated machines at certain times. NWS are also equipped with a diverse range of tools and equipment, encompassing advanced electronic devices (e.g. 3D printers, laser plotters) as well as traditional craft tools (e.g. lathes, looms). This versatility enables the creation of various types of outputs, from garments to furniture and computer software. Collaborative spaces represent an emerging phenomenon in urban and regional development, serving as nodes of social and economic activity. They function as designated workspaces that not only provide opportunities for collaboration but also enable the formation of spatial and social relationships in the work environment (Akhavan et al. 2023; Danko et al. 2024). These spaces act as workplaces for individuals from various professions, including artists, engineers, programmers, craftsmen, educators, and community members. While some spaces may have a more basic infrastructure, their multiplicity still allows for a wide range of activities and production possibilities. The presence of this diverse professional community fosters local development by creating meeting grounds for individuals with distinct expertise. Research shows that in metropolitan areas, NWS tend to agglomerate in a limited number of local clusters (Zhou 2019; Huang et al. 2020; Zhai 2021; Bednář et al. 2021). Such spaces serve as catalysts for urban and regional growth by cultivating a sense of community, facilitating collaborative endeavours, and enabling knowledge exchange between different sectors of local economy (Méndez-Ortega et al. 2022; Tomaz, Henriques 2023). This multifaceted nature of NWS makes them particularly significant for studying the spatial patterns of social and economic activity in urban environments.

The cultural roots of new working spaces

New working spaces have diverse cultural roots that determine their character, structure, and functions. Current research indicates two main cultural currents that have shaped the development of these spaces: the “Do It Yourself” (DIY) culture and the collaborative “Do It Together” (DIT) culture.

Micek and colleagues (2024) propose a taxonomy of NWS which distinguishes between spaces derived from the DIY culture and those derived from the collaborative culture (see Figure 1). This classification highlights the diversity of NWS and their various purposes, structures, and characteristics.

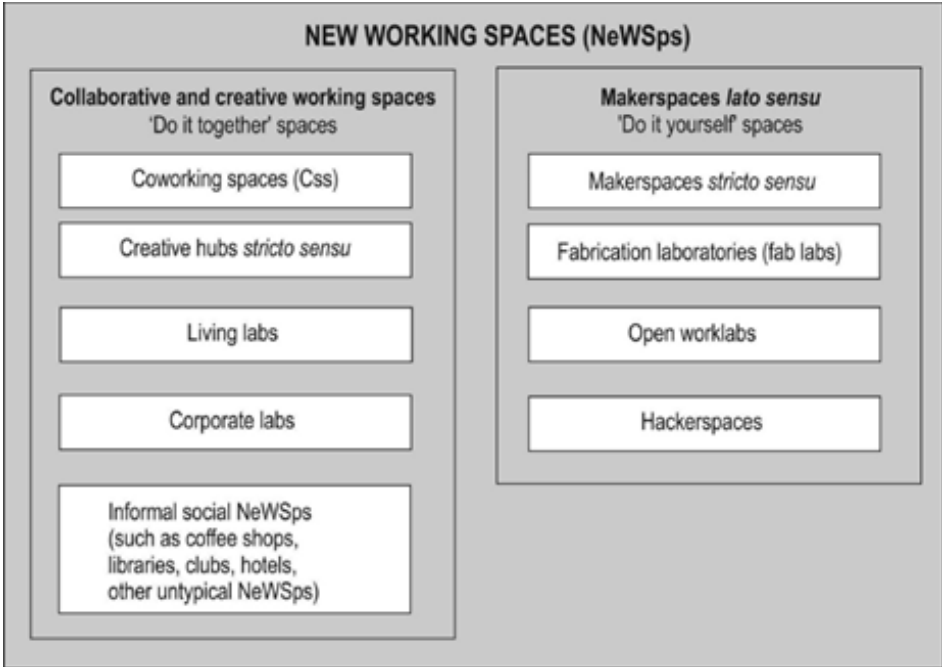

Figure 1. The taxonomy of new working spaces (NeWSps)

Source: Micek et al. 2024.

As illustrated in the figure above, NWS can be divided into two main categories: spaces based on collaboration and creativity (“Do it together”) and makerspaces in the broad sense (“Do it yourself”). The former focus on community-building, knowledge-sharing, and co-creation, whilst the latter place greater emphasis on individual projects, self-sufficiency, and creative independence.

The DIY movement originated from committed hobbyists who engage in independent work using raw materials or by repurposing existing objects. While embracing the individualist philosophy, the DIY culture encourages the exchange of ideas, concepts, and creative processes within a community (Chon 2018). Initially associated with home repairs and renovations, the DIY movement rejected the notion of relying on paid services, reflecting a countercultural and alter-globalist stance (Gauntlett 2011). This movement evolved over time, giving rise to zines and craftivism, adding political and creative dimensions to its manifestations (McKay 1998; Hackley 2013).

The maker movement, influenced by the DIY culture, incorporates countercultural elements while embracing the cooperative values and community-building characteristic of the DIT approach. Schmidt and Brinks (2017) emphasise that it is precisely this intersection of individual tinkering with collective creation

that constitutes the unique value of NWS as catalysts for innovation and local development. Recent research indicates that these spaces increasingly co-locate with creative industries (Akhavan et al. 2018; Mariotti, Di Vita, Akhavan 2021). Motivations such as financial gain, product unavailability, personalisation, skills improvement, and a sense of belonging drive individuals associated with collaborative organisations (Wolf, McQuitty 2011). These principles and motivations shape the perception and organisation of work within the maker movement.

Additionally, many fab labs, makerspaces, and hackerspaces identify themselves as part of the global coworking community, emphasising ideological adherence to its values grounded in sociopolitical foundations of collaboration, openness, community, accessibility, and sustainability (Colleoni, Arvidsson 2015). Coworking is often regarded as a physical manifestation of the open-source movement, peer-to-peer exchange, and the sharing economy while also exhibiting connections with urban art collectives (Lange 2011; Botsman, Rogers 2011; DeGuzman, Tang 2011; Moriset 2014). The post-pandemic increase in working from home has spatial consequences, as workers reconsider their commuting patterns and thus their residential and working locations. This trend is supported by the emergence of new waves of coworking spaces opening in peripheral locations (Brouwer, Mariotti 2023; Leducq, Demazière 2023).

As Ratto and Boler (2014) note, the collaborative culture (DIT) is based on the assumption that sharing knowledge, resources, and space leads to innovation and creativity that exceeds the capabilities of the individual. This dichotomy does not, however, indicate a sharp division – many NWS combine elements of both cultures. As demonstrated in recent studies, the collaborative culture extends beyond urban centres to suburban (Ananian et al. 2024; Mariotti et al. 2021) and rural areas (Tomaz et al. 2022), reflecting the post-pandemic shifts in work patterns. For example, fab labs, despite originating from the DIY tradition, often create communities of practice characteristic of the DIT approach. Conversely, coworking spaces, whilst fundamentally collaborative, can support individual projects and creative autonomy.

By embracing the cultural roots of the DIY culture, craftivism, and coworking, NWS embody the principles of collaboration, open access, community, and collective creation. Recent comparative research reveals that the co-agglomeration of NWS with creative and knowledge-intensive sectors is not automatic but becomes contextually shaped by, among other factors, the urban spatial structure (Méndez-Ortega et al. 2022; Méndez-Ortega et al. 2024). These shared cultural influences further support the notion of considering makerspaces, hackerspaces, and fab labs as interconnected entities falling under the broader category of new working spaces.

The preceding background on the categories of NWS and the context of their cultural emergence can provide a framework for geography researchers who are engaged in analysing the functionality of these spaces within a spatial context. The subsequent section presents a systematic review of the existing literature on management. This review includes a description of organisational dimensions, the exploration of which has the potential to affect research in the field of socioeconomic geography in an enriching way.

2.2. An extensive review of the literature on new working spaces

Methodological insights – conducting a systematic literature review

To critically analyse the scientific discourse on NWS, a literature review was conducted using resources available in the Web of Science database. The Web of Science was selected due to its comprehensive coverage of high-quality and peer-reviewed academic journals, rigorous indexing criteria, and established position as a premier bibliometric database. This choice ensures that the analysis focuses on scholarly contributions that have undergone thorough peer review, enhancing the reliability of the findings. The review focused on cooperative organisations that align with the identified types: hackerspaces, makerspaces, and fab labs. Consequently, the analysis was limited to articles that explicitly employed these terms to describe either the subject or the object of their research. The search was restricted to English-language publications to ensure consistency in terminology interpretation and analysis.

Table 1. Syntax description and the source data selection process

Stage	Phrases, sets or categories	Operator	Number
Search Query Syntax	“makerspace*”, “hackerspace*”, “fab lab*”, “fablab*”	OR	2,010
The designation of a set of social sciences	management, business	Refine	84
Reduction	proceedings paper	Exclude	71

Source: Author’s own work.

While NWS are studied across multiple disciplines, the focus on management and business categories was deliberate and strategic. This specific scope facilitates the transfer of knowledge from management sciences to socioeconomic geography, which is one of the key objectives of this review. Management sciences offer valuable insights into organisational aspects, community-building,

and innovation processes within NWS that can significantly enrich geographical perspectives on these spaces. This targeted approach enables a deeper analysis of how organisational and managerial dimensions of NWS contribute to their spatial dynamics and local economic impacts.

The selection process followed a modified PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) methodology. Figure 2 presents a flow diagram illustrating the article selection process.

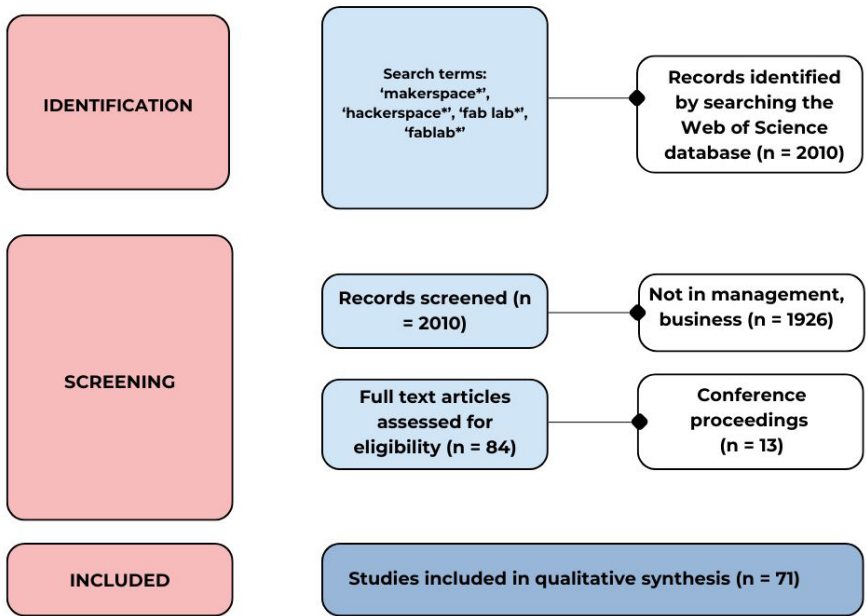

Figure 2. The flow diagram of source data selection process

Source: Own elaboration.

The initial search yielded 2,010 articles containing the specified terms. After limiting it to management and business categories, 84 articles remained. Conference proceedings papers were excluded to focus on full peer-reviewed articles, resulting in a final sample of 71 articles for analysis. This systematic approach ensures that the review captures the most relevant and high-quality research within the specified domain. For the analysis of the collected data, a total of 71 articles that met the specified criteria were utilised. The analysis was conducted using the VOSviewer software and the Bibliometrix software. These two complementary bibliometric tools were selected for their distinct analytical capabilities – VOSviewer excels in visualising bibliometric networks and identifying thematic clusters, while Bibliometrix provides a robust statistical analysis of publication patterns, citation metrics, and research trends. VOSviewer is a software tool specifically designed

for constructing and visualising bibliometric networks. It facilitates the graphical representation of clusters and their interrelationships by examining the mutual citations among authors who explore similar research topics and mapping the terms they employ (Van Eck, Waltman 2017). In contrast, Bibliometrix offers a more comprehensive array of tools for quantitative research in bibliometrics and scientometrics. While VOSviewer primarily focuses on data visualisation, Bibliometrix not only encompasses visualisation but also emphasises the validity and statistical integrity of the obtained results (Dervis 2019).

The content analysis process involved several steps. First, metadata from the 71 articles was extracted and processed through both software tools. VOSviewer was used to conduct co-word analysis based on term co-occurrence in titles, abstracts, and keywords, which revealed semantic relationships between concepts discussed in the literature. A minimum occurrence threshold was set to identify the most significant terms. These terms were then clustered based on their co-occurrence patterns, revealing four distinct thematic groups. Simultaneously, Bibliometrix was employed to analyse the development and maturity of research themes through its thematic map functionality, which plots themes according to their centrality and density.

It is important to acknowledge certain methodological limitations. The restriction to a single database (Web of Science) and to English-language publications may have excluded relevant studies indexed elsewhere or published in other languages. Additionally, the focus on management and business categories intentionally narrows the perspective, though aligns with the specific purpose of the review. Despite these limitations, the systematic approach which was employed provides a robust foundation for understanding the current state of research on NWS from the management perspective, with valuable implications for socioeconomic geography.

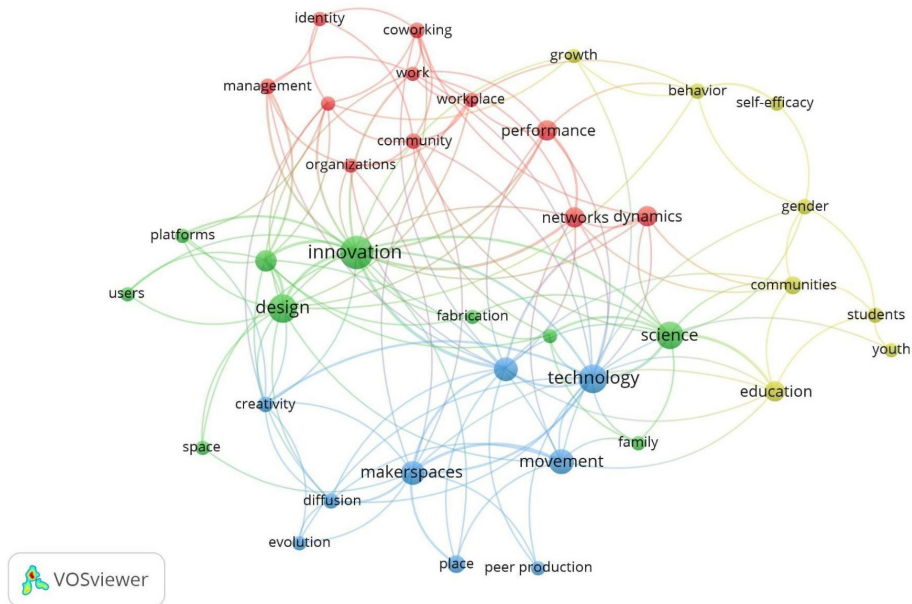

Figure 3. A map showcasing the interdependencies of topics within the discourse on new working spaces

Source: Output from VOSviewer.

Findings from the literature on new working spaces

During the analysis, VOSviewer identified four prominent thematic clusters within research on cooperative organisations, which were designated as follows:

- **Professional diversity** [yellow] – examines the demographic and social aspects of NWS users, including gender distribution, community-building processes, educational backgrounds, and behavioural patterns within these spaces.
- **Knowledge exchange and learning processes** [green] – focus on how knowledge is shared and created in NWS, encompassing innovation processes, fabrication activities, learning dynamics, and design approaches.
- **Spatial dynamics and innovation ecosystems** [blue] – explore how NWS function within broader spatial and social contexts, including their relationship with technology development, contribution to social movements, evolutionary patterns, and role in fostering creative environments.
- **Organisational models and resource governance** [red] – encompass concepts related to the structural and operational aspects of NWS, including community organisation, network formation, coworking arrangements, productivity frameworks, operational dynamics, and governance mechanisms.

These thematic groups provide a structured framework for understanding the diverse research topics and areas of emphasis within the discourse on new working spaces.

The utilisation of computer software streamlined the literature research process without impeding critical thinking and personal engagement with the selected materials. The software tools employed in this study were grounded in linguistic analysis. However, it is important to acknowledge that certain words may possess different meanings within diverse scientific fields, potentially leading to erroneous associations between publications. Additionally, the presence of highly generalised terms that are commonly used across various domains may not offer substantial insights into the interrelation of publications (Janssens et al. 2008). Consequently, thoughtful consideration was given to the thematic threads explored in research on cooperative organisations and these threads were subsequently structured based on the clustering capabilities of the VOSviewer programme. Table 2 presents a condensed overview of the most significant findings from the systematic literature review rather than exhaustively listing all 71 analysed articles. This approach enhances readability while still capturing the breadth and depth of research on new working spaces. For each finding, key references are provided, allowing interested readers to explore specific topics in greater detail. This selective approach aligns with contemporary practices in systematic reviews that emphasise synthesis over enumeration (Grant, Booth 2009; Paré et al. 2015).

Table 2. An overview of research on new working spaces

Thematic cluster	Findings	Authors
Professional diversity	Users within collaborative spaces embody an entrepreneurial mindset, seeking to establish their businesses on the foundation of social relationships. This entrepreneurial approach emphasises the significance of social capital in driving business success, as users harness the power of social relationships to access opportunities, exchange knowledge, and generate innovative ideas.	d’Andria, Gabarret 2017
	The entrepreneurial attitudes of individuals vary depending on the specific type of collaborative space they are engaged in, highlighting the influence of the workspace environment on entrepreneurial behaviours and mindsets.	Gertner, Mack 2017

Table 2. (continued)

Thematic cluster	Findings	Authors
Knowledge exchange and learning processes	The users of new working spaces engage in individual actions while operating within the context of a professional community. These spaces provide a supportive environment that allows individuals to pursue their own objectives, work on their projects, and advance their professional goals. Simultaneously, users benefit from the presence of a community that fosters collaboration, knowledge-sharing, and networking opportunities. This dynamics allows for the integration of individual autonomy and collective engagement, enhancing the overall effectiveness and productivity of collaborative spaces.	Castilho, Quandt 2017
	The connection among users within new working spaces is characterised by trust and a shared sense of community, which, in turn, positively influences the learning process. The presence of trust among users promotes open communication, knowledge-sharing, and collaboration, creating an environment conducive to learning and to personal development.	Boucken, Reuschl 2016
	Collaborative spaces serve as coordinators for accessing qualified professionals and knowledge, playing a crucial role in facilitating connections between individuals seeking expertise and knowledge providers. These spaces act as intermediaries, bridging the gap between individuals with specific needs or inquiries and the pool of qualified professionals within their network as well as technology.	Waters-Lynch, Potts 2017

Spatial dynamics and innovation ecosystems	Collaborative spaces foster connectivity and resilience in the face of external influences. They play a vital role in facilitating synergistic relationships and venture creation within DIY ecosystems, making them a fundamental component of their growth dynamics. By incorporating unique characteristics, collaborative spaces enable the expansion of DIY ecosystems beyond mere communities, contributing to their development and long-term sustainability.	Qiu et al. 2023
	Maker spaces, hacker spaces, and fab labs can be classified as physical interaction platforms (PIPs). PIPs are physical spaces that facilitate value creation through actor interactions and the establishment of ecosystem rules.	Mengual et al. 2023
	Makerspaces facilitate innovation and transform projects into entrepreneurial endeavours offering three types of resources. The social resources encompass interactions with a diverse, supportive community. The technology resources provide access to a range of software and hardware tools for artefact creation. The knowledge resources involve generating and sharing specialised knowledge within the collaborative makerspace environment.	Browder, Aldrich, Bradley 2019
	New working spaces and commercial business cultures intertwine and influence each other. This integration enables companies to offer collaborative spaces as an attractive employee benefit, promoting a more dynamic and collaborative work environment. This reflects the evolving nature of work and the recognition of the value of shared spaces in fostering productivity and innovation.	Pompa 2017

Table 2. (continued)

Thematic cluster	Findings	Authors
Organisational models and resource governance	Makers naturally employ various open-innovation approaches and seldom adopt a closed innovation strategy. Hobbyist makerspace innovators primarily utilise the free revealing strategy to draw in fellow collaborators for their projects. Conversely, professional makerspace users tend to favour selective revealing to maintain greater control over their intellectual property.	Zakoth, Mauroner, Emes 2023
	New working spaces are characterised by their bricolage approach. This thrives on synergy, creatively blending resources and openness, fostering the sharing of ideas and materials. While makerspaces excel in nurturing innovation in resource-constrained and ambiguous contexts where problems lack clear definitions, they often impede commercial growth. As a result, structured processes and, eventually, a shift away from makerspaces may become necessary for scaling innovation beyond collaborative environments.	Beltagui, Sesis, Stylos 2021
	Hackerspaces may exhibit social ostracism, hierarchical structures, and rigid rules, which can hinder inclusivity and collaboration. These aspects can create barriers to impede collaboration and limit the exchange of ideas.	Allen 2017
	Four distinct types of new working spaces can be identified, namely corporate spaces, open spaces, open corporate spaces, and consulting spaces, with each offering different environments and opportunities for collaboration and engagement.	Bouncken et al. 2018

Source: Own elaboration.

New Working Spaces (NWS) have emerged as a subject of considerable scholarly inquiry, encompassing various dimensions such as spatial distribution patterns, local economic impacts, and regional development dynamics. Notably, these spaces contribute to urban regeneration processes and the formation of innovative economic clusters. Further exploration of spatial relationships and location factors holds the potential to deepen our comprehension of how these spaces influence local economic development and social capital formation.

The emerging themes and trends

Within the realm of collaborative spaces, the academic discourse is relatively nascent, leading to a lack of precise definitions within the field, as elucidated earlier in this section. To address this gap, an analysis was undertaken to gauge the development degree of themes within the discourse on collaborative spaces, employing the Bibliometrix package. Additionally, these findings were juxtaposed with the cluster themes proposed by VOSViewer, thereby offering valuable insights into the development and evolution of research topics pertaining to cooperative organisations. This analytical approach serves as a means to unravel the landscape of scholarly investigation in the field and provides a foundation for further exploration and scholarly contributions.

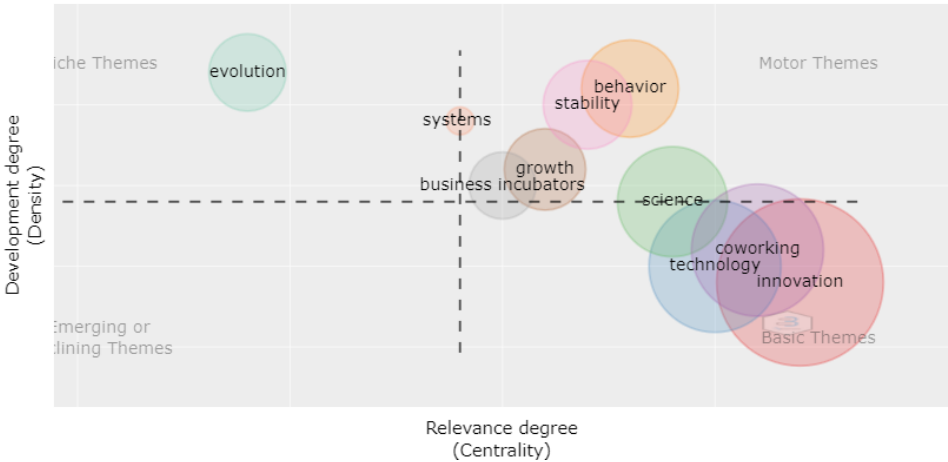

Figure 4. The matrix of the development and relevance of topics in the discourse about collaborative spaces
Source: Own elaboration.

The chart clearly shows that the research pertaining to growth, business incubation, stability, and behaviour emerges as the motor themes within the field of NWS. These themes consistently align with all the clusters identified through

the VOSviewer analysis. On the other hand, articles related to “evolution” are less common but strongly connected to other research areas. Through a qualitative assessment of these articles, it becomes evident that their focus lies in exploring the identity of cooperative organisations, their integration within various sociocultural factors, and their historical antecedents. Being positioned within a niche is unsurprising, considering the sociological essence of these investigations, which, in the context of fundamental economic and management research, frequently contribute as complementary and explanatory components. Conversely, research encompassing innovation, coworking, and technology resides in the realm of overarching and fundamental themes for the entire field. These concepts either serve as subjects of investigation or act as variables addressing diverse research inquiries.

2.3. Gaps and opportunities in research on new working spaces

The studies succinctly summarised in Table 2 reveal diverse avenues of inquiry, with notable emphasis on the modes of organising, non-competitiveness, value-oriented operations, and a collaborative orchestration of work within makerspaces, hackerspaces, and fab labs. Management research into user behaviour highlights distinctive attributes, including shared attitudes, values, and willingness to collaboratively allocate and regulate resource usage (e.g. Brafman, Beckstrom 2006). The theme of community and collective engagement also occupies a prominent place in the discourse. Community formation and collective engagement both represent another central theme in management literature. This research emphasises the global presence of “coworking community”, “maker community”, or “hacking community” (Spinuzzi 2012; Capdevila 2013; Gandini 2015; Waters-Lynch et al. 2015), whilst simultaneously highlighting the nurturing of local community bonds (Capdevila 2013; Moriset 2014; Merkel 2015). Management sciences show that NWS, often initiated as endeavours of modest scale, characterised by independence and a non-profit orientation, predominantly emerge through local activists or entrepreneurs. This local embeddedness often results in their integration within their geographical contexts, manifesting as “commitment to their local surroundings, engage in community work or provide a gathering space for community meetings at night” (Merkel 2015: 134). Management research documents that these spaces function as semi-public venues, offering community services and furnishing communal gathering spaces. Management scholars investigating collaborative organisations focus on the characteristics of users themselves, business models, functionalities, and impacts on users and surrounding environments. This literature documents that individuals within these settings operate both independently and collectively, with

some aligning themselves with broader social movements' values. Management sciences collectively frame NWS in terms of users and their social interactions.

However, whilst management literature provides substantial insights into organisational dynamics and social mechanisms within NWS, these findings have not been systematically integrated with geographical approaches to spatial analysis. The rich understanding of community formation processes, knowledge exchange mechanisms, and resource governance models developed by management scholars presents significant opportunities for enhancing geographical research on collaborative spaces.

Management research reveals organisational patterns with clear spatial implications that merit geographical investigation. For instance, the documented tendency of NWS to emerge through local activist networks suggests specific locational dynamics that could inform a geographic analysis of innovation clusters.

Similarly, the documented intermediary roles of NWS between different sectors suggest territorial functions that geographical research could examine more systematically.

For researchers in economic geography and spatial planning, management insights suggest the following areas where organisational understanding could enhance a geographical analysis:

- How do skills transfers and peer learning within NWS attract specific types of users and businesses to particular locations, influencing local innovation patterns?
- How do different types of NWS (corporate vs grassroots, technology-focused vs craft-oriented) cluster in different parts of cities or regions?
- How do different approaches to sharing equipment and space position NWS as community assets, influencing their ability to secure public funding, partner with local authorities, and demonstrate social value to justify planning permissions and municipal support?
- Do NWS use their collaborative approach to negotiate with local councils and position themselves as social infrastructure rather than purely commercial ventures? If so, how?

This research agenda demonstrates how management insights can inform a geographical analysis of NWS, contributing to a more comprehensive understanding of how these organisational forms function within territorial systems and influence place-based development processes.

2.4. Conclusion

This literature review successfully facilitates the transfer of knowledge between management sciences and socioeconomic geography in the context of NWS. It provides conceptual tools that can enhance the spatial analysis of collaborative

spaces. It also reveals that management research has identified organisational mechanisms of NWS, the further exploration of which could be beneficial to socioeconomic geography. Organisational research shows, among other things, that NWS infrastructure serves individual creators and teams or start-ups operating within flat hierarchical structures (Brafman, Beckstrom 2006), and that their culture of sharing translates into a particular decision-making process (Fuzi 2015), as discussed in previous sections.

These organisational characteristics may have implications for research outside the management discipline, providing valuable starting points to deepen our understanding of how NWS operate in territorial contexts and influence local economic dynamics.

This review contributes to the development of an interdisciplinary approach to studying collaborative spaces. The proposed research agenda demonstrates the potential contributions of organisational arrangements to the field of socioeconomic geography. Future research can build on these themes to explore how they manifest in different spatial contexts and contribute to place-based development processes.

Acknowledgements

The author wishes to note that AI-powered grammar-checking tools were employed in the author's initial editing process to improve the linguistic accuracy and clarity of the article. These tools served as supplementary aids to later human editing efforts, helping to ensure a high standard of written communication.

No funding was received to assist with the preparation of this manuscript. The author has no relevant financial or non-financial interests to disclose.

References

- Akhavan M., Astolfi L., Canevari A., Mariotti I., 2018, *Coworking Spaces and New Social Relations: A Focus on Italy*, [in:] *City Street3 Conference, Notre Dame University Louaize (FAAD), 31 October – 3 November, Lebanon* (pp. 1–18). LBN. <https://doi.org/10.3390/urbansci3010002>
- Akhavan M., Hölzel M., Leducq D., 2023, *Introduction to the Effects of the COVID-19 Pandemic on Coworking*, [in:] M. Akhavan, M. Hölzel, D. Leducq (eds), *European Narratives on Remote Working and Coworking During the COVID-19 Pandemic*, SpringerBriefs in Applied Sciences and Technology(), Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-26018-6_1
- Allen D.W., 2017, Hackerspaces as entrepreneurial anarchy, Available at SSRN 2749016. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2749016>
- Ananian P., Shearmur R., Borde M.A., Lachapelle U., Paulhiac F., Tremblay D.G., Rodrigue T., 2024, *Coworking spaces in Montreal (Canada): Moving beyond classic location patterns*, "Geoforum", 152, 104016. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2024.104016>

- Anderson C., 2012, *Makers: The new industrial revolution*, Crown, New York.
- Assenza P., 2015, *If you build it will they come? The influence of spatial configuration on social and cognitive functioning and knowledge spillover in entrepreneurial co-working and hacker spaces*, "Journal of Management Policy and Practice", 16(3): 35–48.
- Bednář P., Mariotti I., Rossi F., Danko L., 2021, *The Evolution of Coworking Spaces in Milan and Prague: Spatial Patterns, Diffusion and Urban Change*, [in:] M. Orel, O. Dvouletý, V. Ratten (eds), *The Flexible Workplace. Human Resource Management*, Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-62167-4_4
- Beltagui A., Sesis A., Stylos N., 2021, *A bricolage perspective on democratising innovation: The case of 3D printing in makerspaces*, "Technological Forecasting and Social Change", 163, 120453. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120453>
- Bosworth G., Whalley J., Fuzi A., Merrell, I., Chapman P., Russell E., 2023, *Rural co-working: New network spaces and new opportunities for a smart countryside*, "Journal of Rural Studies", 97: 550–559. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2023.01.003>
- Botsman R.R., Rogers W., 2011, *How Collaborative Consumption is Changing the Way We Live*, ed. R. Botsman, R. Rogers, HarperCollins Publishers, London.
- Bouncken R., Clauß T., Reuschl A., 2016, *Coworking-spaces in Asia: A Business Model Design Perspective*.
- Bouncken R.B., Fredrich V., Ritala P., Kraus S., 2018, *Coopetition in new product development alliances: advantages and tensions for incremental and radical innovation*, "British Journal of Management", 29(3): 391–410. <https://doi.org/10.1111/1467-8551.12213>
- Bouncken R.B., Reuschl A.J., 2016, *Coworking-spaces: How a phenomenon of the sharing economy builds a novel trend for the workplace and for entrepreneurship*, "Review of Managerial Science", 1–18. <https://doi.org/10.1007/s11846-016-0215-y>
- Brafman O., Beckstrom R.A., 2006, *The starfish and the spider: The unstoppable power of leaderless organizations*, Penguin, New York.
- Brouwer A.E., Mariotti I., 2023, *Remote Working and New Working Spaces During the COVID-19 Pandemic – Insights from EU and Abroad*, [in:] M. Akhavan, M. Hölzel, D. Leducq (eds), *European Narratives on Remote Working and Coworking During the COVID-19 Pandemic*, "SpringerBriefs in Applied Sciences and Technology"(), Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-26018-6_2
- Browder R.E., Aldrich H.E., Bradley S.W., 2019, *The emergence of the maker movement: implications for entrepreneurship research*, "Journal of Business Venturing", 34: 459–476. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2019.01.005>
- Burret A., Pierre X., 2014, *The added value of co-working spaces in the area of business development support: Encouraging peer networks*, "Revue de l'Entrepreneuriat", 13(1): 51–73. <https://doi.org/10.3917/entre.131.0051>
- Butcher T., 2016, *Co-working communities: Sustainability citizenship at work*, [in:] R. Horne, J. Fien, B.B. Beza, A. Nelson (eds), *Sustainability Citizenship in Cities: Theory and practice. Advances in Urban Sustainability*, Routledge, Abingdon–Oxon: 93–103.

- Capdevila I., 2015, *Co-working spaces and the localised dynamics of innovation in Barcelona*, "International Journal of Innovation Management", 19(03), 1540004. <https://doi.org/10.1142/S1363919615400046>
- Capdevila I., 2017, *Knowing communities and the innovative capacity of cities*, "City, Culture and Society". <https://doi.org/10.1016/j.ccs.2017.05.003>
- Castilho M.F., Quandt C.O., 2017, "Convenience Sharing" or "Community Building": Collaborative capability in coworking spaces. In 28th ISPIM Innovation Symposium. Composing the Innovation Symphony, 18–21 June, Vienna.
- Chon H., Abu Bakar N.H., 2018, *Collective Individualism in Design. To Get There: Designing Together. Cumulus Conference Proceedings Paris 2018*, Cumulus International Association of Universities and Colleges of Art, Design and Media.
- Dale K., Burrell G., 2007, *The spaces of organisation and the organisation of space: Power, identity and materiality at work*, Palgrave Macmillan, Basingstoke. <https://doi.org/10.5040/9781350389373>
- Dandoy A., 2016, *Collaborative communities and their roles in education in the city* (No. hal-01919899).
- D'Andria A., Gabarret I., 2017, *The entrepreneurial connection*, [in:] A. d'Andria, I. Gabarret (eds), *Building 21st century entrepreneurship*, pp. 73–92, Wiley, London. <https://doi.org/10.1002/9781119419709.ch4>
- Danko L., Bednář P., Lux G., Kalman J., Belvončíková E., Horeczki R., Bálint D., 2024, *Coworking Spaces and Mid-Sized Cities in Peripheral Contexts: Conceptualising Development Trajectories*, "Tijdschrift voor economische en sociale geografie", 115(5): 706–720. <https://doi.org/10.1111/tesg.12622>
- Derviş H., 2019, *Bibliometric analysis using Bibliometrix an R Package*, "Journal of Scientometric Research", 8(3): 156–160. <https://doi.org/10.5530/jscires.8.3.32>
- Diez T., 2012, *Personal fabrication: Fab labs as platforms for citizen-based innovation, from microcontrollers to cities*, "Nexus Network Journal", 14(3): 457–468. <https://doi.org/10.1007/s00004-012-0131-7>
- Dougherty D., 2012, *The maker movement*, "Innovations", 7(3): 11–14. https://doi.org/10.1162/INOV_a_00135
- van Eck N.J., Waltman L., 2017, *Citation-based clustering of publications using CitNetExplorer and VOSviewer*, "Scientometrics", 111(2): 1053–1070. <https://doi.org/10.1007/s11192-017-2300-7>
- Frick J.A., 2015, *A comparative study of entrepreneurial clusters and co-working spaces in Norway: The sudden boom of private initiatives from 2010–2015*, [in:] *Operations Management for Sustainable Competitiveness*, 22nd Conference of European Operation Management Association (Euroma 2015), June 26–July 1, Neuchatel, Switzerland.
- Fuzi A., 2015, *Co-working spaces for promoting entrepreneurship in sparse regions: the case of South Wales*, "Regional Studies, Regional Science", 2(1): 462–469. <https://doi.org/10.1080/21681376.2015.1072053>
- Fuzi A., Clifton N., Loudon G., 2014, *New in-house organizational spaces that support creativity and innovation: the co-working space*, R&D Management Conference 2014, 3–6 June, Stuttgart.
- Gandini A., 2015, *The rise of coworking spaces: A literature review*, "Ephemera Journal: Theory and Politics in Organisation", 15(1): 193–205.

- Gauntlett D., 2011, *Media studies 2.0 and other battles around the future of media research*.
- Gerdenitsch C., Scheel T.E., Andorfer J., Korunka C., 2016, *Coworking spaces: A source of social support for independent professionals*, "Frontiers in Psychology", 7, 581. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00581>
- Gertner D., Mack E., 2017, *The Entrepreneurial Orientation (EO) of incubators, accelerators and co-working spaces*, "International Journal of Regional Development", 4(2): 1–24. <https://doi.org/10.5296/ijrd.v4i2.10210>
- Grant M.J., Booth A., 2009, *A typology of reviews: an analysis of 14 review types and associated methodologies*, "Health Information & Libraries Journal", 26(2): 91–108. <https://doi.org/10.1111/j.1471-1842.2009.00848.x>
- DeGuzman G.V., Tang A.I., 2011, *Working in the unoffice: A guide to coworking for indie workers, small businesses and nonprofits*, Night Owls Press LLC.
- Hackley C., 2013, *Marketing in context: Setting the scene*, Springer. <https://doi.org/10.1057/9781137297112>
- Hatch M., 2013, *The maker movement manifesto: Rules for innovation in the new world of crafters, hackers and tinkerers*, McGraw Hill Professional, New York.
- Holienka M., Racek F., 2015, *Coworking spaces in Slovakia*, "Management Review", 9(2): 29–43.
- van Holm E.J., 2014, *What are Makerspaces, Hackerspaces and Fab Labs?* Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2548211> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2548211>
- Huang H., Liu Y., Liang Y., Vargas D., Zhang L., 2020, *Spatial perspectives on coworking spaces and related practices in Beijing*, "Built Environment", 46(1): 40–54. <https://doi.org/10.2148/benv.46.1.40>
- Hurry C.J., 2012, *The Hub Halifax: A qualitative study on coworking*, MBA Research Project, St. Mary's University, Halifax, Nova Scotia.
- Janssens F., Glänzel W., De Moor B., 2008, *A hybrid mapping of information science*, "Scientometrics", 75(3): 607–631. <https://doi.org/10.1007/s11192-007-2002-7>
- Kostakis V., Niaros V., Giotitsas C., 2015, *Open source 3D printing as a means of learning: An educational experiment in two high schools in Greece*, "Telematics and informatics", 32(1). <https://doi.org/10.1016/j.tele.2014.05.001>
- DeKoven B., 2002, *The well-played game: A playful path to wholeness*, iUniverse, Bloomington.
- de Lange T., Wittek L., 2018, *Creating shared spaces: developing teaching through peer supervision*, "Mind, Culture and Activity", 25: 1–16. <https://doi.org/10.1080/10749039.2018.1544645>
- Leducq D., Demazière C., 2023, *Narratives on COVID-19 Effects on Coworking Spaces in France: A Winning Ticket for the Peripheries?*, [in:] M. Akhavan, M. Hölzel, D. Leducq (eds), *European Narratives on Remote Working and Coworking During the COVID-19 Pandemic*, SpringerBriefs in Applied Sciences and Technology(), Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-26018-6_4
- Levy S., 2001, *Crypto: How the code rebels beat the government – saving privacy in the digital age*, Penguin.
- Mariotti I., Akhavan M., Rossi F., 2023, *The preferred location of coworking spaces in Italy: an empirical investigation in urban and peripheral areas*, "European Planning Studies", 31(3): 467–489. <https://doi.org/10.1080/09654313.2021.1895080>

- Mariotti I., Di Vita S., Akhavan M. (2021), *New Workplaces-Location Patterns, Urban Effects and Development Trajectories* (pp. 53–63), Springer International Publishing, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-63443-8_4
- Mariotti I., Pacchi C., 2021, *Coworkers and coworking spaces as urban transformation actors. An Italian perspective*, [in:] I. Mariotti, S. Di Vita, M. Akhavan (eds), *New workplaces – location patterns, urban effects and development trajectories. Research for development*, pp. 53–63, Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-63443-8_4
- Maxigas P., 2012, *Hacklabs and hackerspaces: Tracing two genealogies*, “Journal of Peer Production”, 2.
- McKay G. (ed.), 1998, *DiY culture: party and protest in nineties’ Britain*, Verso.
- Méndez-Ortega C., Micek G., Malochleb K., 2022, *How do coworking spaces coagglomerate with service industries?*, “The tale of three European cities. Cities”, 130, 103875. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2022.103875>
- Méndez-Ortega C., Smit M.J., Micek G., 2024, *Location patterns and drivers of coworking spaces in European regions*, “Tijdschrift voor economische en sociale geografie”, 115(2): 281–301. <https://doi.org/10.1111/tesg.12603>
- Mengual P., Danzinger F., Roth A., 2023, *Physical interaction platforms: A taxonomy of spaces for interactive value creation*, Creativity and Innovation Management.
- Micek G., Baycan T., Lange B., 2024, *A Taxonomy of New Working Spaces*, [in:] I. Mariotti, E. Tomaz, G. Micek, C. Méndez-Ortega (eds), *Evolution of New Working Spaces*, “SpringerBriefs in Applied Sciences and Technology”(). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-50868-4_3
- Moriset B., 2014, *Building new places of the creative economy. The rise of coworking spaces*, proceedings of the 2nd Geography of Innovation, International Conference 2014, Utrecht University, Utrecht (The Netherlands).
- Oldenburg R., 1989, *The great good place: Cafés, coffee shops, community centers, beauty parlors, general stores, bars, hangouts and how they get you through the day*, Paragon House Publishers, Vadnais Heights, Minnesota.
- Paré G., Trudel M.C., Jaana M., Kitsiou S., 2015, *Synthesizing information systems knowledge: A typology of literature reviews*, “Information & Management”, 52(2): 183–199. <https://doi.org/10.1016/j.im.2014.08.008>
- Pompa L., 2017, *From the unusual to the useful: Digital platforms and co-working spaces as instruments for human resource management in emerging economic and organizational environments*, “International Journal of Business and Management”, 12(8): 143–159. <https://doi.org/10.5539/ijbm.v12n8p143>
- Qiu Y., Bouncken R.B., Arndt F., Ng W., 2023, *Microfoundations and dynamics of do-it-yourself ecosystems*, “Technological Forecasting and Social Change”, 193, 122611. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122611>
- Raffaele C., Connell J., 2016, *Telecommuting and co-working communities: What are the implications for individual and organizational flexibility?* [in:] J. Connell, J. Burgess (eds.), *Flexible work organizations: The challenges of capacity building in Asia*, pp. 21–35, Springer, London. https://doi.org/10.1007/978-81-322-2834-9_2
- Ratto M., Boler M., 2014, *DIY Citizenship, Critical Making and Social Media*, The MIT Press, 10, 2.

- Schmidt S., Brinks V., 2017, *Open creative labs: Spatial settings at the intersection of communities and organizations*, "Creativity and Innovation Management", 26(3): 291–299. <https://doi.org/10.1111/caim.12220>
- Smit M.J., Schutjens V., Brouwer A., 2023, *Not going back to the office any time soon: Coworking spaces in The Netherlands*, [in:] M. Akhavan, M. Hölzel, D. Leducq (eds), *European narratives on remote working and coworking during the COVID-19 pandemic: A multidisciplinary perspective*, pp. 63–72, Springer, Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-031-26018-6_7
- Soerjoatmodjo G., Bagasworo D., Joshua G., Kalesaran T., van den Broek K., 2015, *Sharing workspace, sharing knowledge: Knowledge sharing amongst entrepreneurs in Jakarta co-working spaces*, International Conference on Intellectual Capital and Knowledge Management and Organisational Learning (p. 259), Academic Conferences International Limited.
- Spreitzer G., Bacevice P., Garrett L., 2015, *Why people thrive in coworking spaces*, "Harvard Business Review", 93(7): 28–30.
- Tomaz E., Henriques C., 2023, *The evolution and spatial dynamics of coworking spaces in Lisbon: a qualitative analysis*, "Cidades. Comunidades e Territórios", 46. <https://doi.org/10.15847/cct.31140>
- Tomaz E., Moriset B., Teller J., 2022, *Rural coworking spaces in the COVID-19 era: A window of opportunity?*, [in:] *The COVID-19 pandemic and the future of working spaces*, pp. 122–135, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003181163-12>
- Walter-Herrmann J., 2013, *Fab Labs – A Global Social Movement*, FabLab: Of machines, makers and inventors. <https://doi.org/10.1515/transcript.9783839423820>
- Van Weele M.A., Van Rijnsoever F.J., Steinz H., 2014, *Start-ups down under: How start-up communities facilitate Australian entrepreneurship*, In DRUID (Dynamics of Organizations, Industries, Systems and Regions) Society Conference, Copenhagen Business School, Copenhagen, June 16–18 (27 pp.).
- Wolf M., McQuitty S., 2011, *Understanding the do-it-yourself consumer: DIY motivations and outcomes*, "AMS Review", 1(3). <https://doi.org/10.1007/s13162-011-0021-2>
- Zakoth D., Mauroner O., Emes J., 2023, *The role of makerspaces in innovation processes: an exploratory study*, R&D Management. <https://doi.org/10.1111/radm.12594>
- Zhai L., 2021, *How do socioeconomic and urban form factors affect the spatial distribution of coworking spaces? The case of Shanghai, China*, University of Washington.
- Zhang S., Mendez-Ortega C., Mariotti I., 2024, *Location dynamics of coworking spaces in China: Insights from Beijing metropolitan*, "Regional Studies, Regional Science", 11(1): 523–541. <https://doi.org/10.1080/21681376.2024.2381641>

Igor KONOPKO , Katarzyna WOŹNIAK-JASIŃSKA

SPOŁECZNO-GOSPODARCZY WYMIAR TRANSFORMACJI GOSPODARCZEJ W WOJEWÓDZTWIE ŚLĄSKIM PO 1989 ROKU

Igor KONOPKO – *Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu*

al. Niepodległości 10, 61-875 Poznań

e-mail: 85493@student.ue.poznan.pl

<https://orcid.org/0009-0001-5239-2398>

3

Katarzyna WOŹNIAK-JASIŃSKA – *Uniwersytet Ekonomiczny
w Poznaniu*

Katedra Makroekonomii i Badań nad Rozwojem

al. Niepodległości 10, 61-875 Poznań

e-mail: katarzyna.wozniak-jasinska@ue.poznan.pl

<https://orcid.org/0000-0002-9077-328X>

ZARYS TREŚCI: Celem artykułu jest ocena zmian gospodarczych i społecznych w województwie śląskim, jakie nastąpiły w wyniku transformacji w Polsce po 1989 r. Szczególną uwagę poświęcono sytuacji na regionalnym rynku pracy województwa śląskiego. Metody badawcze wykorzystane w opracowaniu obejmują krytyczną analizę literatury przedmiotu oraz analizę danych statystycznych publikowanych przez Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 21.11.2024. Verified: 30.04.2025. Accepted: 7.05.2025.

Funding information: Not applicable. **Conflict of interests:** None. **Ethical considerations:** The Authors assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication.

w Katowicach oraz Unię Europejską. Główne wnioski z przeprowadzonego badania wskazują, że transformacja w Polsce po 1989 r. i związane z nią zmiany społeczno-gospodarcze istotnie kształtują sytuację na rynku pracy w województwie śląskim. Kluczowe problemy, z którymi mierzył się badany region, dotyczą w szczególności bezrobocia strukturalnego, konieczności przekwalifikowania się (przynajmniej niektórych) pracowników oraz wyzwań o charakterze demograficznym. Przeprowadzona analiza empiryczna wskazuje, że obszar województwa śląskiego zdecydowanie odchodzi od górnictwa. Wzrasta również rola usług w tym regionie, choć pomimo tego wzrostu nadal obserwowany jest znaczący udział zatrudnienia w tradycyjnych sektorach przemysłu. W ciągu ostatnich lat w ramach sektora II (tj. przemysł) odnotowano spadek udziału pracujących w sekcji B (górnictwo i wydobywanie). Spadek udziału pracujących dotyczy również sekcji D, która obejmuje m.in. działalność w zakresie wytwarzania i zaopatrywania w energię elektryczną. Wzrósł natomiast udział pracujących w sektorze C (przetwórstwo przemysłowe) oraz w budownictwie (sektor F). Podsumowując, transformacja gospodarcza zapoczątkowała istotne zmiany strukturalne na rynku pracy w województwie śląskim, prowadząc do stopniowego odchodzenia od górnictwa i przekształceń w strukturze zatrudnienia, które – choć rozpoczęte w okresie transformacji – będą kontynuowane i w dalszym ciągu będą kształtować sytuację na regionalnym rynku pracy w kolejnych latach.

SŁOWA KLUCZOWE: rynek pracy, transformacja gospodarcza, województwo śląskie.

THE SOCIO-ECONOMIC DIMENSION OF ECONOMIC TRANSFORMATION IN THE SILESIAN VOIVODESHIP AFTER 1989

ABSTRACT: The aim of the article is to assess the economic and social changes in the Silesian Voivodeship that occurred as a result of the transformation in Poland after 1989. Particular attention is paid to the situation on the regional labour market in the Silesian Voivodeship. The research methods used in the study include a critical analysis of the literature and an analysis of statistical data published by the Central Statistical Office of Poland, the Statistical Office in Katowice, and the European Union. The main findings indicate that the post-1989 transformation and the associated socio-economic changes significantly impacted the labour market in the Silesian Voivodeship. The key challenges faced by the region include structural unemployment, the need to retrain (at least some) employees, and demographic issues. The empirical analysis shows that the region is gradually moving away from mining. While the role of the service sector is increasing, a considerable share of employment still remains in traditional industrial sectors. In recent years, within Section II (industry), there has been a decline in the share of employed persons in Section B (mining and quarrying). A decrease in the share of employed persons has also been observed in Section D, which includes, among others, the production and supply of electricity. On the other hand, the share of employed persons has increased in Section C (manufacturing) as well as in construction (Section F). To conclude, it should be emphasized that the economic transformation initiated profound structural changes in the labour market, leading to a progressive decline in mining employment and shifts in the overall employment structure. Although these changes began during the transformation period, they are ongoing and will continue to shape the regional labour market in the years to come.

KEYWORDS: labour market, economic transformation, Silesian Voivodeship.

3.1. Wprowadzenie

Transformacja gospodarcza, która rozpoczęła się w latach 90. XX w. (Jarmołowicz, Piątek 2013), to okres o istotnym znaczeniu dla Polski, zarówno w wymiarze historycznym, społecznym, jak i gospodarczym. Przekształcenia w funkcjonowaniu systemu gospodarczego, w wyniku których Polska stała się gospodarką wolnorynkową, przyczyniły się do istotnych zmian w niemal każdym obszarze społeczno-gospodarczym państwa. W szczególności zmiany te dotyczyły funkcjonowania rynku pracy, który czasowo przekształcił się z rynku pracobiorcy w rynek pracodawcy. Warto jednak zaznaczyć, że obecnie ponownie obserwowane są cechy charakterystyczne dla rynku pracobiorcy. Najważniejszymi elementami zmian na rynku pracy były w szczególności zmiany w strukturze zatrudnienia, oferowanych przez pracodawców umowach, sposobach organizacji pracy, roli państwa w kształtowaniu sytuacji na rynku pracy, prywatyzacja przedsiębiorstw oraz wzrost popytu na wykwalifikowanych pracowników.

Szczególnie interesującym regionem w Polsce, w którym doszło do istotnych przemian społeczno-gospodarczych na skutek transformacji, jest województwo śląskie, które nadal pozostaje w znacznym stopniu zależne od przemysłu ciężkiego. Obszar ten w trakcie transformacji stanowił najbardziej uprzemysłowiony region w Polsce, który jednak mierzył się z wieloma wyzwaniami w zakresie niegospodarności oraz nierentowności zakładów produkcyjnych, co przesądziło o konieczności przeprowadzenia procesów restrukturyzacyjnych (Kotlorz, Jarus 2020). Podejmowana problematyka badawcza jest szczególnie interesująca również w obliczu dążenia do osiągnięcia celów przyjętych w ramach Europejskiego Zielonego Ładu¹.

Celem artykułu jest ocena zmian gospodarczych i społecznych w województwie śląskim, jakie nastąpiły w wyniku transformacji w Polsce po 1989 r. Szczególną uwagę poświęcono sytuacji na regionalnym rynku pracy województwa śląskiego. Zakres przestrzenny badania obejmuje Polskę, przy czym analiza empiryczna opiera się w większości na danych dla województwa śląskiego. Jako metody badawcze w artykule wykorzystano krytyczną analizę literatury przedmiotu oraz analizę danych statystycznych publikowanych przez Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Katowicach oraz Unię Europejską.

¹ Europejski Zielony Ład jest planem działania, którego podstawowym celem jest przekształcenie krajów Unii Europejskiej w nowoczesną, zasobooszczędną oraz konkurencyjną gospodarkę. Kluczowymi założeniami Europejskiego Zielonego Ładu są: osiągnięcie zerowej emisji gazów cieplarnianych netto w 2050 r., oddzielenie wzrostu gospodarczego od zużywania zasobów oraz zapewnienie, że wszyscy obywatele i kraje Unii Europejskiej nie zostaną wykluczeni z procesu zmian ani płynących z nich korzyści (Komisja Europejska 2025).

Artykuł ma charakter teoretyczno-empiryczny. W części teoretycznej przedstawiono istotę transformacji gospodarczej ze szczególnym uwzględnieniem zmian, jakie nastąpiły na polskim rynku pracy. Podjęto również dyskusję na temat zmian społeczno-gospodarczych w województwie śląskim w kontekście zmian ustrojowych po 1989 r. oraz teorii restrukturyzacji. Rozważania te uzupełniono o ocenę kształtowania się produktu krajowego brutto oraz produkcji przemysłu w województwie śląskim. W dalszej części artykułu przedstawiono najważniejsze ustalenia dotychczasowych badań empirycznych w zakresie transformacji i rynku pracy w województwie śląskim oraz osadzono niniejsze rozważania na gruncie teoretycznym, odwołując się do idei sprawiedliwej transformacji oraz koncepcji miasta kurczącego się. Część empiryczna poświęcona została ocenie sytuacji na rynku pracy w województwie śląskim w kontekście zmian po 1989 r., a także roli Funduszu na Rzecz Sprawiedliwej Transformacji² w łagodzeniu negatywnych skutków zmian społeczno-gospodarczych w tym regionie. Rozważania zakończono dyskusją oraz podsumowaniem, w którym zaprezentowano najważniejsze wnioski z przeprowadzonego badania.

3.2. Transformacja gospodarcza i zmiany na rynku pracy w Polsce

Proces transformacji gospodarczej dotyczy wielu istotnych obszarów gospodarki, pociągając za sobą zmiany w niemal każdym aspekcie życia społeczeństwa (Miszewski 2012). Głównym celem transformacji gospodarczej jest efektywne zarządzanie zasobami w gospodarce oraz umocnienie gospodarki wolnorynkowej (Miszewski 2012). Zgodnie z teorią systemów ekonomicznych, transformacja gospodarcza tworzy nowe zasady funkcjonowania podmiotów gospodarczych, w szczególności w odniesieniu do trybu dokonywania decyzji ekonomicznych, a także dominującego rodzaju własności w kontekście zmiany praw własności, zmiany typów własności oraz zmiany struktury własnościowej (Bałtowski 2011; Wilkin 2017).

Poza koniecznością przeprowadzenia zmian o charakterze ekonomicznym, instytucjonalnym i ustrojowym, istotnym elementem transformacji gospodarczej są również działania na rzecz akceptacji wprowadzanych zmian przez członków społeczeństwa. Powstanie społeczeństwa obywatelskiego jest często uważane za warunek udanej transformacji (Marody 2011). Rola i znaczenie społeczeństwa

² Fundusz na Rzecz Sprawiedliwej Transformacji to instrument finansowany w ramach polityki spójności, którego celem jest zapewnienie wsparcia obszarom dotkniętym poważnymi wyzwaniami społeczno-gospodarczymi, które są wynikiem dążenia do osiągnięcia neutralności klimatycznej. Fundusz ten ma również ułatwić realizację celów Europejskiego Zielonego Ładu zakładającego neutralność klimatyczną Unii Europejskiej do 2050 r. (Gouardères 2025).

obywatelskiego w procesie transformacji wynika przede wszystkim z możliwości rozwiązywania wspólnych problemów społecznych, inicjowania aktywności obywateli czy kształtowania ładu społecznego (Sasinowski 2012; Jasnosz 2020). Szczególnie dotkliwymi problemami związanymi z transformacją gospodarczą są te odnoszące się do zmian na rynku pracy. Rozumie się przez to przede wszystkim znaczące przemiany społeczno-gospodarcze na rynku pracy, które prowadzą do ujawnienia się bezrobocia ukrytego i tym samym do zwolnień – w szczególności tych pracowników, którzy są nieefektywni (Winiecki 2012; Jarosz-Nojszewska 2018). Mimo wzrostu bezrobocia na początku transformacji gospodarczej w latach 1994–1996 zaobserwowano korzystne zmiany na rynku pracy w Polsce, wyrażające się w poprawie standardu życia społeczeństwa czy tworzeniu się nowych miejsc pracy (Adamowicz 2022). Jednakże pod koniec XX w. ponownie doszło do wyhamowania tempa wzrostu gospodarczego i tym samym sytuacja na rynku pracy pogorszyła się na skutek m.in. procesu studzenia gospodarki kraju (Adamowicz 2022). Ponowna poprawa nastąpiła po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. (Adamowicz 2022).

Zaistniałe na skutek transformacji gospodarczej przemiany społeczno-gospodarcze przyczyniają się również do istotnych przeobrażeń w strukturze zatrudnienia, związanych przede wszystkim ze wzrostem popytu na wysoko wykwalifikowanych pracowników (Winiecki 2012). Z jednej strony zmiany te prowadzą do większego popytu na usługi edukacyjne i wzrostu poziomu wykształcenia społeczeństwa, z drugiej jednak – na rynku pracy zauważalny jest coraz większy deficyt pracowników o wykształceniu zawodowym (Szczucka i in. 2019). Istotne zmiany na rynku pracy wynikające z transformacji gospodarczej związane są także z formami zatrudnienia oferowanymi pracownikom przez pracodawców. W szczególności obserwuje się rosnące znaczenie elastycznych form zatrudnienia, takich jak: umowy cywilnoprawne, umowy o pracę na czas określony, samozatrudnienie czy praca tymczasowa (Knapińska 2015; Adamowicz 2022).

Podsumowując, transformacja gospodarcza spowodowała wiele istotnych zmian na rynku pracy w Polsce. Te najważniejsze obejmują w szczególności takie aspekty jak: powstanie (w miarę) wolnego rynku pracy, na którym pracodawcy kierują się efektywnością, zauważalny proces wycofywania się państwa z normowania zatrudnienia i płac, reformy związane z prywatyzacją przedsiębiorstw, wzrost liczby osób posiadających wyższe wykształcenie, wzrost popytu na pracowników wykwalifikowanych, początkowy gwałtowny spadek ofert pracy i wzrost bezrobocia, a także przekształcenie rynku pracobiorcy w rynek pracodawcy (Krzętowska, Jagodziński 2016).

3.3. Zmiany społeczno-gospodarcze w województwie śląskim w kontekście zmian po 1989 r.

Wraz z upadkiem systemu komunistycznego³ w całej Polsce rozpoczął się proces przechodzenia z gospodarki centralnie sterowanej w stronę wolnego rynku. Transformacja gospodarcza ma szczególne znaczenie w przypadku regionów relatywnie mocno uprzemysłowionych, takich jak województwo śląskie. Stanowiło ono wówczas najbardziej uprzemysłowiony region w Polsce, który borykał się jednak z problemami związanymi z niegospodarnością oraz nierentownością zakładów przemysłowych, co oznaczało, że nieuniknione będą procesy restrukturyzacyjne (Kotlorz, Jarus 2020). W kontekście restrukturyzacji⁴ regionów górniczych działania te odnoszą się do istotnej zmiany struktury gospodarczej tych terenów. Głównymi celami restrukturyzacji na poziomie mezoekonomicznym są w perspektywie krótkookresowej zapewnienie przetrwania sektorom i przedsiębiorstwom w regionie, natomiast w długim okresie – zapewnienie rozwoju dla tychże sektorów i przedsiębiorstw (Rybarz 2021). W województwie śląskim restrukturyzacja obejmowała górnictwo, przemysł ciężki (w szczególności hutnictwo) oraz energetykę. Skutkiem tego była redukcja zatrudnienia oraz pojawienie się nadmiarowych mocy produkcyjnych w tych sektorach (Bukowski i in. 2018: 19).

Pod koniec lat 80. w Polsce działało 70 czynnych kopalń, a 3 były w budowie. W Górnośląskim Zagłębiu Węglowym funkcjonowało 65 kopalń (wraz z kopalnią Budryk w budowie), w Dolnośląskim Zagłębiu Węglowym – 4 kopalnie, a w Lubelsko-Chełmskim Zagłębiu – 1 kopalnia. Transformacja górnictwa rozpoczęła się w 1989 r. od likwidacji pięciu Przedsiębiorstw Eksploatacji Węgla, a wkrótce potem również Wspólnoty Węgla Kamiennego (Bednorz 2024). W kwietniu 1990 r. kopalnie przekształcono w samodzielne przedsiębiorstwa, które miały działać na zasadach rynkowych w celu poprawy efektywności ekonomicznej. Jednak plan ten zakończył się niepowodzeniem – indywidualne kopalnie nie były przygotowane do funkcjonowania w realiach wolnorynkowych, a ich efektywność pozostała na bardzo niskim poziomie (Bednorz 2024: 130–131). W związku z dominującym

³ System komunistyczny w Polsce obowiązywał w latach 1944/1945–1989 i niezależnie od późniejszych modyfikacji modelu „realnego socjalizmu” opierał się na pięciu następujących podstawach: partia komunistyczna była jedyną siłą polityczną kierującą państwem, pełna kontrola partii rządzącej nad kluczowymi obszarami życia społeczno-gospodarczego, likwidacja własności prywatnej poza rolnictwem oraz centralizacja wszystkich zasobów, stosowanie policyjnych represji i terroru wobec przeciwników politycznych oraz prowadzenie masowej i centralnej propagandy (Wrona 2010: 37, 45–46).

⁴ Procesy restrukturyzacyjne w ekonomii odnoszą się do działań o charakterze finansowym (np. restrukturyzacja kapitału) lub reorganizacji sektora działalności gospodarczej bądź przedsiębiorstw (Bukowski i in. 2018: 19).

znaczeniem województwa śląskiego w kontekście funkcjonowania branży górniczej, a zatem również jej reformowania, zbadanie konsekwencji tych procesów na płaszczyźnie społecznej oraz gospodarczej wydaje się interesujące.

Transformacja Polski w kierunku gospodarki rynkowej znacząco wpłynęła, jak opisano wyżej, na funkcjonowanie górnictwa węgla kamiennego. W czasach PRL górnictwo było uprzywilejowanym sektorem o silnej pozycji, jednak w gospodarce wolnorynkowej ujawniły się liczne problemy, takie jak nadmierne wydobycie, wysokie zatrudnienie, duże koszty eksploatacji oraz potrzeba znacznych dotacji. W latach 1989–2010 odnotowano znaczące zmiany: wydobycie spadło o 57% (z 177 mln ton do 76 mln ton), zatrudnienie zmniejszyło się o 73% (z 415,7 tys. do 113 tys.), a liczba kopalń zmniejszyła się o 59%, tj. z 70 do 29 (Tkocz, Heder 2012: 135).

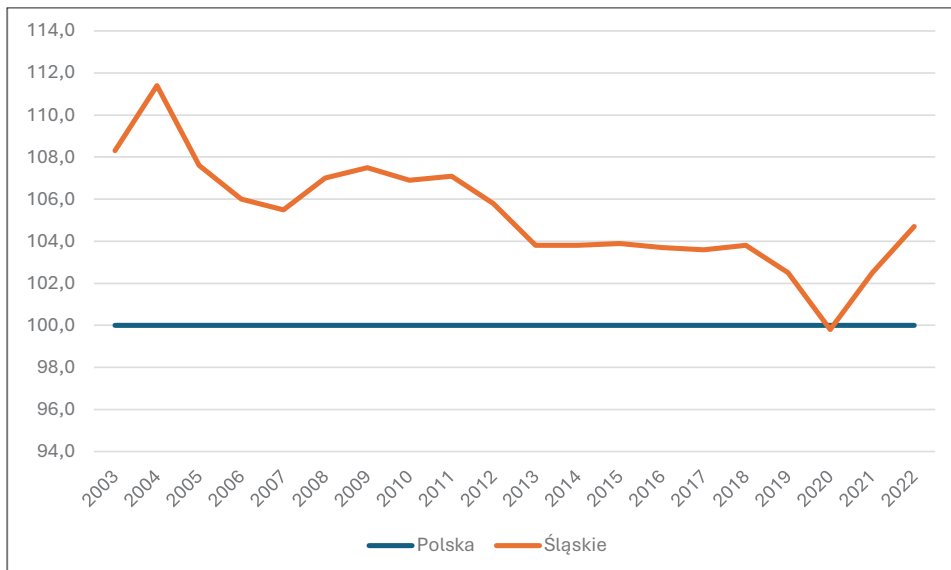
W efekcie pojawiły się problemy społeczne obejmujące konieczność przekwalifikowania pracowników oraz kwestie związane ze zmianami mentalnościowymi wśród mieszkańców regionów górniczych. Likwidacja kopalń oznaczała dla górników koniec ich unikalnego świata, obejmującego nie tylko miejsce pracy, ale także lokalną społeczność, której tożsamość była ściśle powiązana z funkcjonowaniem dużych zakładów przemysłowych. Te społeczności, często odizolowane społecznie i przestrzennie, nawet w dużych miastach funkcjonowały jako odrębne enklawy skoncentrowane wokół kopalni (Bukowski i in. 2018: 19). Kopalnia pełniła tam rolę nie tylko głównego pracodawcy, ale także dostawcy infrastruktury – zapewniała mieszkania, szkoły, obiekty sportowe oraz wydarzenia kulturalne. Praca w kopalni tworzyła unikalny etos zawodowy. Codzienne życie górników przeplatały relacje zawodowe, sąsiedzkie i rodzinne, tworząc specyficzną więź społeczną. Podsumowując, zamknięcie kopalni nie oznacza jedynie utraty pracy – prowadzi do rozpadu całej społeczności górniczej. Powoli degraduje się infrastruktura, istnienie szkół górniczych przestaje mieć sens, a górnicy tracą zarówno zatrudnienie, jak i prestiż związany z ich zawodem. Symbolem opisywanych zjawisk na analizowanym obszarze stał się Bytom, szczególnie dzielnica Bobrek, której główną osią działalności społeczno-gospodarczej było właśnie górnictwo (Trembaczowski 2021: 14–15).

W ciągu ostatnich dekad obserwuje się, że region zdecydowanie odchodzi od górnictwa, o czym świadczą dane statystyczne dotyczące produkcji sprzedanej przemysłu w kategorii górnictwa. W 1999 r. udział górnictwa i kopalnictwa w produkcji sprzedanej przemysłu województwa wynosił 19,3% (USK 2000). Natomiast w 2022 r. kategoria „Górnictwo i wydobywanie” stanowiła 11,8% produkcji sprzedanej przemysłu (USK 2023). Oprócz spadku produkcji w górnictwie obserwowany jest również spadek liczby pracujących w tym sektorze. Zatrudnienie w górnictwie w grudniu 2022 r. wyniosło 75 470 osób (ARP 2023), podczas gdy w 1999 r. było to 184 130 osób (USK 2000). Podobne wnioski w kontekście malejącego znaczenia węgla kamiennego nasuwają się przy ocenie

wielkości wydobycia tego surowca – w 1999 r. było to 105,6 mln ton (USK 2000), a w 2022 r. 76 mln ton (ARP 2023).

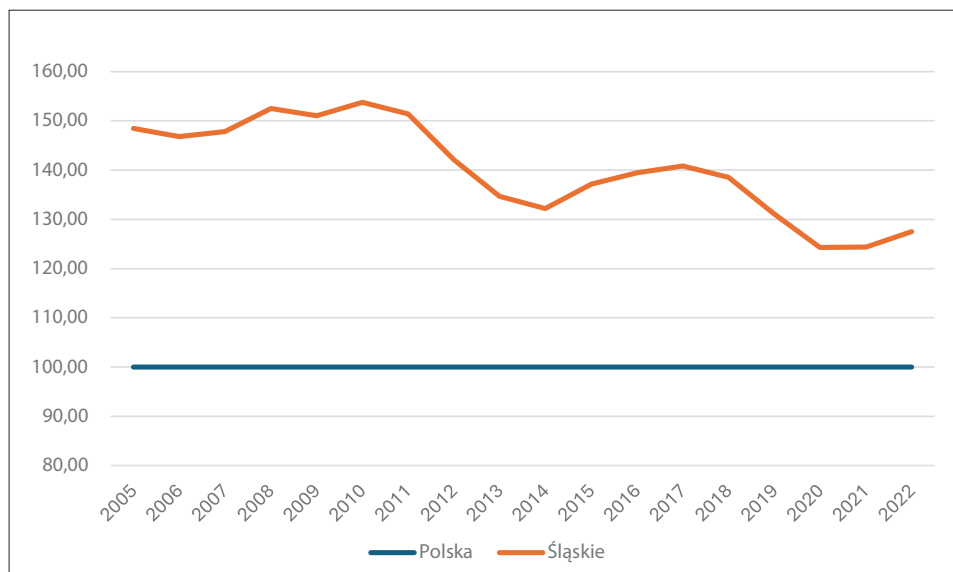
Równolegle do spadku znaczenia górnictwa w gospodarce województwa obserwuje się spadek produktu krajowego brutto na 1 mieszkańca. Jeszcze na początku pierwszej dekady XXI w. województwo plasowało się zdecydowanie powyżej średniej krajowej, ale od 2004 r. obserwuje się utrzymujący się spadek tego wskaźnika, co przedstawione zostało na wykresie 1.

Istotna w kontekście badania kondycji gospodarczej województwa jest również ocena poziomu produkcji sprzedanej przemysłu na 1 mieszkańca. Kategoria ta obejmuje swoim zakresem cały przemysł w województwie, nie tylko górnictwo, a więc stanowi dobrą podstawę do porównania wyników województwa w odniesieniu do całego kraju. W tej kategorii, podobnie jak w poprzednio omawianej, również obserwuje się trend o charakterze spadkowym. Ostatnio najniższy poziom odnotowano w 2020 r., a więc w czasie rozprzestrzeniania się pandemii COVID-19, którego efektem było wyhamowanie gospodarek na całym świecie. W ostatnich latach udział województwa w produkcji sprzedanej przemysłu utrzymuje się na stabilnym poziomie, jednak nie sposób nie zauważyć, że w porównaniu do początku XXI w. obserwowany jest znaczny spadek jego znaczenia. Kształtowanie się omawianego wskaźnika przedstawia wykres 2.

Wykres 1. Produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca (Polska = 100)

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS (BDL) (dostęp: 12.11.2024).

Wykres 2. Produkcja sprzedana przemysłu na 1 mieszkańca (Polska = 100)

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS (BDL) (dostęp: 12.11.2024).

3.4. Transformacja i rynek pracy w województwie śląskim w kontekście dotychczasowych badań empirycznych

Jak już wskazano, transformacja gospodarcza w województwie śląskim przyczyniła się do restrukturyzacji tradycyjnego przemysłu, skutkując istotnymi zmianami w strukturze zatrudnienia oraz prowadząc do rozwoju sektora usług w tym regionie (Jadamus-Hacura, Melich-Iwanek 2016; Kotlorz, Jarus 2020). Dotychczas przeprowadzone badania empiryczne dotyczące regionalnego rynku pracy województwa śląskiego w kontekście transformacji po 1989 r. wskazują, że w latach 2009–2017, mimo iż zatrudnienie w sektorze usług w tym regionie rosło, dane dotyczące sekcji „górnictwo i wydobywanie kopalin” nadal odzwierciedlały przestarzałą strukturę przemysłu w województwie śląskim (Kotlorz, Jarus 2020). Warto jednak podkreślić, że z badań M. Hadaś-Dyduch (2024) wynika, że sektor przemysłowy, wciąż istotny w województwie śląskim, zyskał nową dynamikę dzięki automatyzacji i inwestycjom w nowe technologie. Co szczególnie interesujące, mimo iż w latach 2014–2019 zanotowano wzrost zatrudnienia w badanym regionie zarówno w tradycyjnych sektorach przemysłu, jak i w usługach (przede wszystkim w branżach takich jak: IT, usługi biznesowe, logistyka), jeśli chodzi o okres po pandemii COVID-19, sektor przemysłu odnotował znacznie mniejsze straty w porównaniu do sektorów usługowych (Hadaś-Dyduch 2024).

Dotychczasowe badania poświęcone województwu śląskiemu wskazują również, że całkowita dekarbonizacja (rezygnacja z węgla kamiennego) spowoduje dalsze istotne zmiany w profilu społeczno-gospodarczym tego regionu, w szczególności w odniesieniu do rynku pracy (Frankowski i in. 2020).

Biorąc pod uwagę kształtowanie się sytuacji na rynku pracy w województwie śląskim w kontekście zmian demograficznych, należy podkreślić, że głównym zagrożeniem dla tego lokalnego rynku pracy są w szczególności spadek liczby ludności oraz spadek aktywności zawodowej kobiet. Problemy te w dalszych latach mogą narastać, zwłaszcza w obliczu konieczności wygaszania wydobywania węgla kamiennego (Melich-Iwanek 2022), choć pewnym czynnikiem łagodzącym te zmiany może być również napływ pracowników z zagranicy (Trzpiot 2020). Ponadto wskazano, że w kontekście zmian demograficznych rozwój lokalnych rynków pracy będzie w dużym stopniu zależał od kultury współdziałania opartej na zaufaniu wśród społeczności lokalnej (Marszowski 2019). W odniesieniu do osób młodych na rynku pracy (w wieku 15–24 lata) badanie ankietowe przeprowadzone w jednym z miast województwa śląskiego, tj. w Siemianowicach Śląskich, wskazało, że głównym problemem lokalnego rynku pracy dla młodych pracowników jest brak odpowiedniego doświadczenia zawodowego i kompetencji, które są wymagane przez pracodawców. Co więcej, mimo iż osoby młode dostrzegają konieczność zwiększania swoich umiejętności i kwalifikacji zawodowych, względnie rzadko biorą udział w programach szkoleniowych finansowanych m.in. z Europejskiego Funduszu Społecznego (Kaczmarczyk 2023).

Należy podkreślić, że potencjalne niepowodzenia w zakresie sprawiedliwej transformacji mogą prowadzić do dalszych problemów demograficznych (związanych w szczególności z dalszym starzeniem się ludności oraz spadkiem liczby mieszkańców). Dlatego też w literaturze przedmiotu podkreśla się istotną rolę idei sprawiedliwej transformacji w łagodzeniu skutków społecznych i gospodarczych związanych z restrukturyzacją oraz wsparcia społeczności lokalnych poprzez inwestycje w nowe kompetencje i miejsca pracy (Drobniak 2023: 58–59, 75–76, 131–132).

Co więcej, przemiany społeczne i gospodarcze, jakie nastąpiły i wciąż mają miejsce w województwie śląskim, ściśle wiążą się również z koncepcją miasta kurczącego się (*shrinking city*)⁵, opisującą proces wyludniania się miast. Badania empiryczne wskazują, że województwo śląskie obok województwa dolnośląskiego cechowało się najwyższym wskaźnikiem kurczenia się miast w latach 2017–2021, czego przyczyną upatruje się w szczególności w przejściu z gospodarki

⁵ Mimo iż w literaturze nie zaproponowano dotychczas ujednoliconej definicji koncepcji miasta kurczącego się, najczęściej zakłada ona proces wyludniania się miast w odniesieniu do takich czynników jak: starzenie się populacji, transformacje gospodarcze, bezrobocie, czynniki związane z rynkiem nieruchomości (Wichowska 2023).

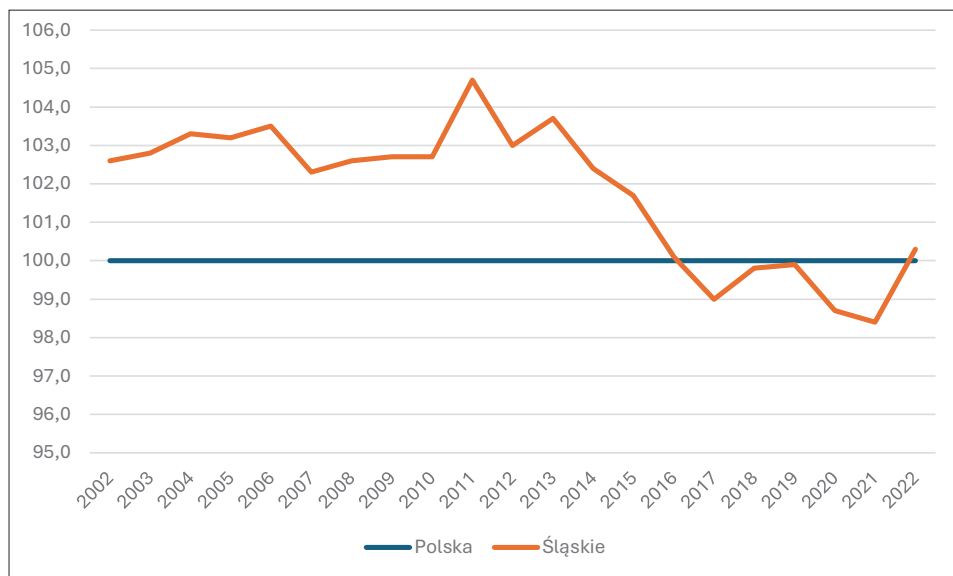
centralnie planowanej na rynkową i związanych z tym zmianach gospodarczych i społecznych (Wichowska 2023).

Jak wskazano wcześniej, województwo śląskie to jeden z najbardziej uprzemysłowionych regionów w Polsce, co jest konsekwencją dynamicznego rozwoju górnictwa, ale też hutnictwa, energetyki i innych sektorów tradycyjnego przemysłu (Kotlorz, Jarus 2020). Aktualność i istotność podejmowanej problematyki wynika również z faktu, że stopniowe odchodzenie od górnictwa, hutnictwa i innych sektorów ciężkiego przemysłu będzie połączone z coraz szerszą działalnością badawczo-rozwojową (Bukowski i in. 2018), co nie pozostanie również bez wpływu na sytuację na regionalnym rynku pracy i będzie prowadziło w szczególności do rozwoju sektora nowoczesnych usług biznesowych (Kotlorz, Jarus 2020). Transformacja gospodarcza spowodowała przede wszystkim istotne zmiany strukturalne na rynku pracy w województwie śląskim, zapoczątkowując przekształcenia struktury zatrudnienia, które będą trwać jeszcze wiele lat (Kotlorz 2004; Kotlorz, Jarus 2020; Hadaś-Dyduch 2024: 11). Pozwala to sformułować tezę, że województwo śląskie odchodzi od górnictwa, jednakże jest to proces, który – mimo iż zapoczątkowany został w okresie transformacji – będzie kontynuowany, istotnie kształtując sytuację na rynku pracy w kolejnych latach.

Podsumowując, dotychczasowe badania nad wpływem transformacji po 1989 r. na rynek pracy w województwie śląskim koncentrowały się głównie na identyfikacji kluczowych uwarunkowań strukturalnych i społecznych regionu, które wpływają na jego specyfikę gospodarczą i generują szereg wyzwań dla efektywnego funkcjonowania rynku pracy, w tym związanych z restrukturyzacją przemysłu, zmianami demograficznymi oraz transformacją sektorową. Jednocześnie widoczny jest niedobór badań dotyczących rynku pracy w województwie śląskim, które obejmowałyby nie tylko ocenę jego aktualnej sytuacji, ale również odnosiły się do szerszego kontekstu przemian społeczno-gospodarczych zachodzących w regionie po 1989 r. oraz analizowały możliwe instrumenty wsparcia wobec wyzwań pojawiających się na tym rynku. Niniejsze badanie stanowi próbę wypełnienia tej luki poprzez ocenę aktualnej sytuacji na rynku pracy w województwie śląskim oraz przemian gospodarczych i społecznych, jakie zaszły w regionie w wyniku transformacji po 1989 r., z uwzględnieniem roli instrumentów wsparcia oferowanych w ramach programów europejskich w obliczu pojawiających się wyzwań w tym regionie. Podkreślić należy, że w kontekście wyzwań związanych z odchodzeniem od przemysłu ciężkiego i dekarbonizacją województwa śląskiego ocena zmian na tym rynku pracy ma istotne znaczenie również dla procesu sprawiedliwej transformacji.

3.5. Rynek pracy w województwie śląskim w kontekście zmian po 1989 roku – analiza empiryczna

Przeciętne wynagrodzenie brutto w województwie, podobnie jak dwa poprzednio analizowane wskaźniki, wykazuje tendencję spadkową w porównaniu do pierwszej dekady XXI w. W 2011 r. średnie wynagrodzenie w województwie plasowało się na poziomie niemal 5% ponad średnią w kraju. Jednak od tego czasu przeciętne wynagrodzenie zaczęło generalnie spadać (z niewielkimi wzrostami), aż do 2021 r., kiedy to wyniosło ok. 98% średniej krajowej. Na wynagrodzenia w województwie składają się dochody wszystkich mieszkańców, jednak spadek przeciętnej wynagrodzenia przypada na okres zmniejszania zatrudnienia w górnictwie, które charakteryzuje się wysokimi wynagrodzeniami (Frankowski i in. 2020: 21). Wraz ze spadkiem znaczenia górnictwa zmniejsza się popyt na usługi przedsiębiorstw branży okołogórnicznej, co mogło przyczynić się do zmian w poziomie wynagrodzeń przedstawionych na wykresie 3. Dodać należy, że prezentowane dane odnoszą się do całego województwa, w którego strukturze można znaleźć przykłady miast o skrajnie odmiennej sytuacji. Przykładowo w Katowicach w 2022 r. średnie wynagrodzenie było wyższe o ok. 20% niż w Polsce, natomiast w Świętochłowicach oddalonych o kilka kilometrów od Katowic średnie wynagrodzenie było już o ok. 15% niższe niż w kraju (GUS (BDL), dostęp: 12.11.2024). W przypadku tych dwóch miast różnica w poziomie wynagrodzeń wynika przede wszystkim z uwarunkowań strukturalnych. Katowice będące stolicą województwa przyciągają znaczną część inwestycji oraz stanowią największy ośrodek miejski w regionie, co przyczynia się do powstawania miejsc pracy również poza sektorem przemysłu. Świętochłowice natomiast od lat borykają się z problemem niskich wynagrodzeń, ubytku miejsc pracy (głównie w przemyśle) oraz bezrobocia (Frankowski i in. 2020: 19–24).

Wykres 3. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w relacji do średniej krajowej (Polska = 100)

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS (BDL) (dostęp: 12.11.2024).

Mimo zmian zachodzących w strukturze gospodarczej regionu, których główną przyczyną jest transformacja, struktura zatrudnienia na przestrzeni ostatnich lat pozostaje względnie stabilna. W 2009 r. 4,33% zatrudnionych pracowało w sektorze I (rolnictwo), 37,9% w sektorze II (przemysł i budownictwo), a 57,77% w sektorze III (usługi). W 2021 r. wartości wynosiły kolejno 2,26% w sektorze I, 35,8% w sektorze II oraz 61,94% w sektorze III (BDL). Szerszy kontekst zachodzących zmian widoczny jest natomiast podczas analizy poszczególnych sekcji danych sektorów. Ze względu na charakter pracy uwaga skupiona została na analizie sektora II.

W latach 2015–2021 w sektorze II doszło do zmian w udziale zatrudnienia w poszczególnych sekcjach. W 2015 r. w sekcji B (górnictwo i wydobywanie) udział zatrudnionych wynosił 16,2, podczas gdy w 2021 r. było to już zaledwie 12,9%. W tym samym czasie wzrósł natomiast udział zatrudnionych w sekcji C (przetwórstwo przemysłowe) – z 59,7% w 2015 r. do 62% w 2021 r. W badanym okresie udział zatrudnionych w sekcji B wykazywał stałą tendencję spadkową, podczas gdy udział zatrudnionych w sekcji C utrzymywał się na stabilnym poziomie ok. 62%, co przedstawia tabela 1. Zmiany te spowodowane zostały malejącym zapotrzebowaniem na węgiel przy jednoczesnym wzroście znaczenia wysokich technologii wykorzystywanych w przemyśle przetwórczym.

Tabela 1. Udział zatrudnionych w sekcji B i C w sektorze II w latach 2015–2021 w województwie śląskim

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Sekcja B	16,2%	14,8%	14,0%	13,7%	13,5%	13,2%	12,9%
Sekcja C	59,7%	61,4%	62,4%	62,3%	61,8%	61,8%	62,0%

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS (BDL) (dostęp: 27.04.2025).

Wzrost znaczenia przetwórstwa przemysłowego w kontekście rozwoju gospodarczego regionu widoczny jest także przy analizie nakładów inwestycyjnych przedsiębiorstw. Na podstawie danych statystycznych Urzędu Statystycznego w Katowicach stworzono tabelę przedstawiającą udział nakładów inwestycyjnych w województwie śląskim ogółem, w sekcji B oraz w sekcji C w latach 2011–2023 (tabela. 2). W 2011 r. udział nakładów w sekcji B wynosił 16,4%, a w 2023 r. 18,7%. Znacznie większy wzrost udziału nakładów odnotowano natomiast w przypadku sekcji C. Wzrósł on o 8 pkt proc. z poziomu 39,5% w 2011 r. do 47,5% w 2023 r. Prowadzi to do wniosku, że obecnie głównym czynnikiem rozwoju przemysłowego województwa śląskiego jest przetwórstwo przemysłowe. Górnictwo natomiast traci na znaczeniu, ponieważ inwestycje w ten sektor stają się coraz mniej istotne w kontekście nakładów inwestycyjnych ogółem. Dokonana analiza nakładów inwestycyjnych wskazuje tym samym, że region przechodzi transformację, z którą wiąże się konieczność przekwalifikowania pracowników.

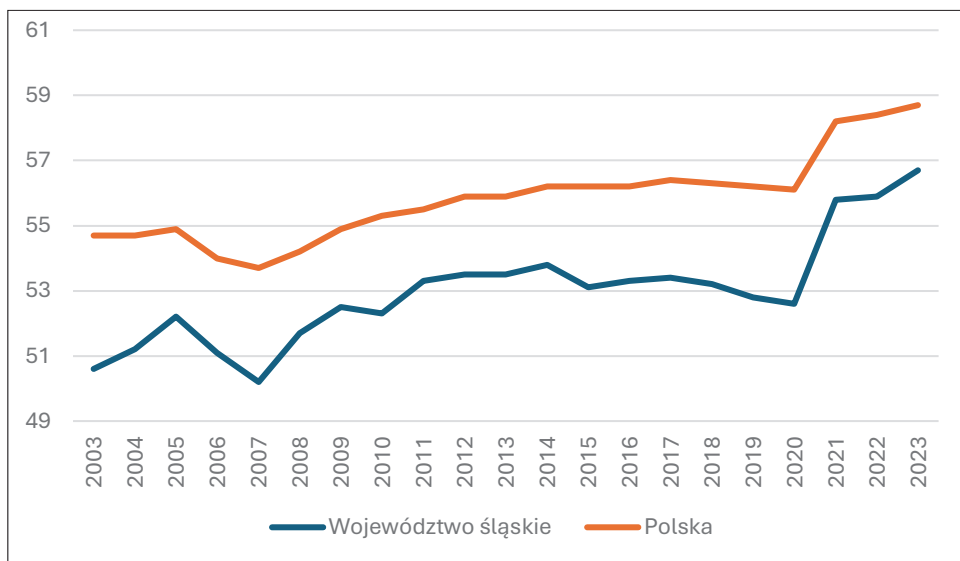
Tabela 2. Udział nakładów inwestycyjnych w sekcji B i C w nakładach ogółem w województwie śląskim w latach 2011–2023

	2011	2017	2023
Ogółem	100%	100%	100%
Sekcja B	16,4%	12,5%	18,7%
Sekcja C	39,5%	45,2%	47,5%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Katowicach.

Z perspektywy analizy rynku pracy istotne jest zbadanie współczynnika aktywności zawodowej w województwie śląskim w porównaniu do Polski. Współczynnik ten informuje o stosunku zasobu siły roboczej (tj. osób w wieku produkcyjnym, gotowych i zdolnych do podjęcia pracy na zasadach rynkowych) do ludności w wieku produkcyjnym. Wśród czynników wpływających na jego wielkość można wymienić przykładowo możliwość znalezienia pracy odpowiadającej kompetencjom pracownika czy skłonność do poszerzania kompetencji (Gaura 2017). W latach 2003–2023 w obu przypadkach wskaźnik wykazywał tendencję wzrostową. Wzrost w województwie śląskim wyniósł nieco ponad 6 pkt proc.,

podczas gdy w Polsce wyniósł 4 pkt proc. Oznacza to, że mimo wciąż widocznej różnicy województwo śląskie zmniejsza dystans do krajowej średniej. Przyczyn niższej aktywności zawodowej na początku analizowanego okresu należy upatrywać w restrukturyzacji regionu. Wraz z postępującą transformacją sytuacja ulegała poprawie, co potwierdza wciąż zmniejszająca się różnica względem średniej w kraju. Współczynnik aktywności zawodowej w województwie śląskim oraz w Polsce przedstawiony został na wykresie 4.

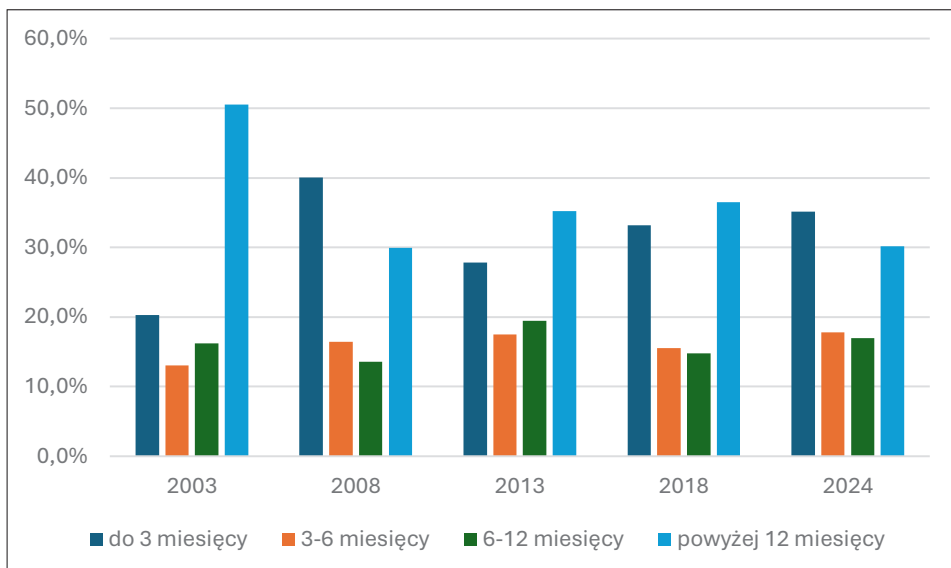

Wykres 4. Współczynnik aktywności zawodowej w województwie śląskim oraz w Polsce w latach 2003–2023

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS (BDL) (dostęp: 26.04.2025).

Dokonując oceny rynku pracy na badanym obszarze, warto przyjrzeć się również bezrobociu ze względu na czas pozostawania bez pracy oraz ze względu na wykształcenie. W przypadku pierwszej kategorii należy zwrócić uwagę, że w szczególności niekorzystnym położeniu znajdują się osoby długotrwale bezrobotne, tj. takie, które bezskutecznie poszukują pracy przez ponad rok. Trudność w znalezieniu pracy wynika najczęściej z niedostatecznych kwalifikacji, niewielkiej motywacji do podjęcia pracy czy niechęci pracodawców do zatrudniania osób długotrwale pozostających poza rynkiem pracy (Niewiadomska 2017). W województwie śląskim w analizowanym okresie obejmującym lata 2003–2024 zaobserwowano spadek udziału osób pozostających bez pracy przez dłużej niż 12 miesięcy w ogóle bezrobotnych (w 2003 r. udział ten wynosił nieco ponad 50%, natomiast w 2024 było to już jedynie 30%). Można to uznać za zjawisko korzystne, wskazujące na poprawę sytuacji na rynku pracy w ostatnich latach. W tym samym okresie

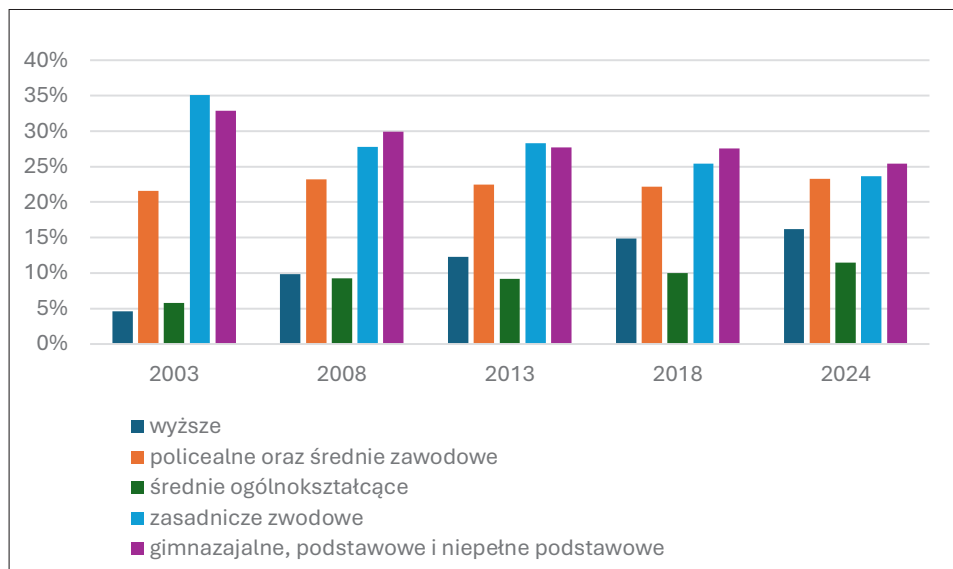
zanotowano natomiast wzrost udziału bezrobotnych pozostających bez pracy do 3 miesięcy. Przyczyn tego zjawiska należy upatrywać w zwiększeniu elastyczności rynku pracy oraz większej mobilności pracowników. Dane przedstawiające udział poszczególnych kategorii bezrobotnych przedstawiono na wykresie 5.

Wykres 5. Udział bezrobotnych według czasu pozostawania bez pracy w ogóle bezrobotnych w województwie śląskim w latach 2003–2024

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS (BDL) (dostęp: 26.04.2025).

Pozostając przy tematyce struktury bezrobotnych, analizie poddane zostały udziały poszczególnych grup bezrobotnych według wykształcenia przedstawione na wykresie 6. W latach 2003–2024 na dość stabilnym poziomie utrzymał się udział osób z wykształceniem policealnym lub średnim zawodowym w ogóle bezrobotnych. Widoczne zmiany zaszły natomiast w kategorii osób z wyższym wykształceniem oraz z wykształceniem zasadniczym zawodowym/branżowym. Udział tej pierwszej grupy w ogóle bezrobotnych w trakcie badanego okresu wzrósł z poziomu około 5% do ponad 15%. Druga kategoria odnotowała natomiast spadek z poziomu 35% do około 24%. Te zmiany spowodowane zostały przez szereg nacierających na siebie w ostatnich latach czynników. Wśród nich najistotniejsze to upowszechnienie się szkolnictwa wyższego (prowadzące często do niedopasowania kompetencji absolwentów do wymagań pracodawców), mniejsze zainteresowanie szkołami zawodowymi przy jednoczesnym wzroście popytu w zawodach technicznych (Dziechciarz-Duda, Przybysz 2014). Oznacza to, że w najbliższych latach wyzwaniem, z którym będzie musiał zmierzyć się rynek pracy w województwie śląskim, jest niedopasowanie kompetencji pracowników do potrzeb pracodawców.

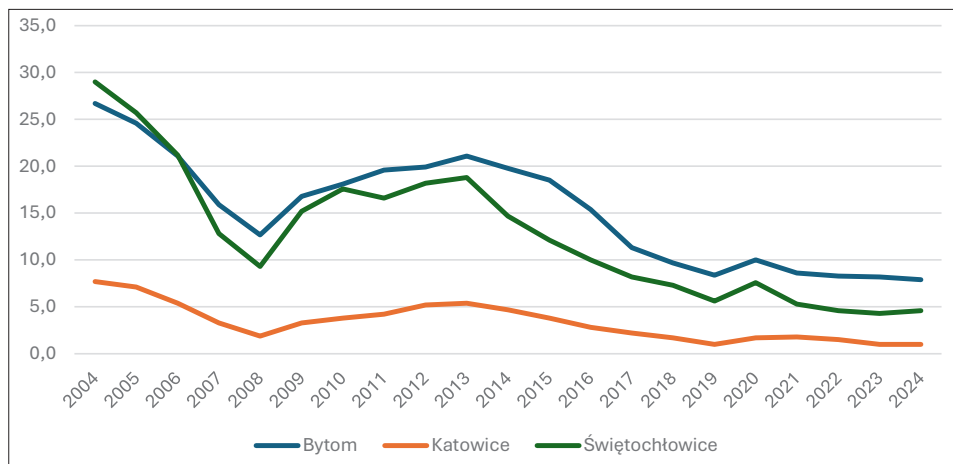
Wykres 6. Udział bezrobotnych według wykształcenia w ogóle bezrobotnych w województwie śląskim w latach 2003–2024

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS (BDL) (dostęp: 26.04.2025).

Województwo śląskie od pewnego czasu zмага się również z problemami natury społecznej oraz gospodarczej będącymi pokłosiem dynamicznych zmian zachodzących w branży górniczej. Szczególnie niekorzystne dla regionu jest pogłębianie się różnic w poziomie rozwoju poszczególnych miast województwa, niejednokrotnie znajdujących się niemal bezpośrednio obok siebie. Widoczne jest to na omawianym wcześniej przykładzie Świętochłowic oraz Katowic, ale ten sam problem dotyczy także miast takich jak Bytom, Mysłowice czy Tychy, w których również obserwuje się ubytek miejsc pracy (GUS (BDL), dostęp: 12.11.2024). W obliczu przedstawionych problemów dotyczących regionu znajdującego się w procesie transformacji dalszą część artykułu poświęcono działaniom, które są lub będą podejmowane w celu minimalizowania negatywnych skutków restrukturyzacji.

Zanim jednak przedstawione zostaną konkretne działania, szczególną uwagę należy zwrócić na doniosły, niewątpliwie negatywny skutek przeprowadzonych reform, a mianowicie względnie wysoką stopę bezrobocia rejestrowanego w poszczególnych miastach województwa śląskiego wiele lat po zainicjowaniu transformacji. Ocenie poddano stopę bezrobocia w latach 2004–2024 w trzech miastach regionu: Katowicach, Bytomiu oraz Świętochłowicach. Stolicę województwa w najmniejszym stopniu dotknął problem wysokiej stopy bezrobocia. Inaczej było w przypadku Bytomia oraz Świętochłowic. W tych dwóch miastach

wysoka stopa bezrobocia utrzymywała się przez długi czas i wciąż widoczna jest znaczna dysproporcja w stosunku do Katowic. W 2024 r. w Bytomiu stopa bezrobocia była niemal 8-krotnie wyższa, a w Świętochłowicach ponad 4-krotnie wyższa niż w przypadku stolicy województwa. Dane dotyczące stopy bezrobocia zostały przedstawione na wykresie 7.

Wykres 7. Stopa bezrobocia rejestrowanego w poszczególnych miastach w latach 2004–2024

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS (BDL) (dostęp: 26.02.2025).

3.6. Rola Funduszu na Rzecz Sprawiedliwej Transformacji w łagodzeniu negatywnych skutków zmian społeczno-gospodarczych

Wieloletnie ramy finansowe Unii Europejskiej na lata 2021–2027 zakładają nowe źródło finansowania dla państw członkowskich, które w sposób szczególny dotknięte zostaną transformacją energetyczną w ramach Zielonego Ładu. Jest to Fundusz na Rzecz Sprawiedliwej Transformacji (FST), w którym do dyspozycji jest 17,5 mld EUR⁶ (Komisja Europejska b.d. b, dostęp: 6.12.2024), z czego Polska otrzyma 3,5 mld EUR (Komisja Europejska 2022a, dostęp: 6.12.2024).

Środki finansowe w ramach FST są elementem mechanizmu sprawiedliwej transformacji (JTM), czyli narzędzia, które ma służyć wsparciu państw członkowskich w transformacji. W latach 2021–2027 w ramach JTM przekazane zostanie ok. 55 mld EUR na łagodzenie skutków w najbardziej zagrożonych regionach. Poza FST na jego całość składa się dodatkowo system sprawiedliwej transformacji w ramach InvestEU oraz nowy instrument pożyczkowy na rzecz sektora publicznego (Komisja Europejska b.d. a, dostęp: 6.12.2024).

⁶ W cenach z 2018 r.

Podstawą do wypłaty środków w ramach FST jest opracowanie Terytorialnych Planów Sprawiedliwej Transformacji (TPST). Zawierają one informacje dotyczące obszarów wymagających wsparcia w przeciwdziałaniu skutkom transformacji energetycznej. Państwa członkowskie, przy współpracy z partnerami, określają, jakie cele planują osiągnąć do 2030 r. i w jaki sposób chcą to zrobić (Komisja Europejska 2022a, dostęp: 6.12.2024). W Polsce opracowano TPST dla pięciu województw: śląskiego, wielkopolskiego, dolnośląskiego, łódzkiego i małopolskiego. Wszystkie te obszary zostały uznane za najbardziej zagrożone odczuwaniem negatywnych skutków transformacji (Komisja Europejska 2022b, dostęp: 6.12.2024).

Terytorialny Plan Sprawiedliwej Transformacji Województwa Śląskiego 2030 przyjęto Uchwałą Zarządu Województwa Śląskiego Nr 2326/383/VI/2022 z dnia 21 grudnia 2022 r. Objęto nim 7 podregionów województwa: katowicki, bytomski, sosnowiecki, gliwicki, tyski, rybnicki i bielski. Do każdego z nich przypisano wyzwania o charakterze społecznym, gospodarczym czy środowiskowym oraz określono szereg potrzeb, które obejmują m.in. konieczność przekwalifikowania pracowników czy rewitalizacji terenów zdegradowanych.

Górnośląskie Zagłębie Węglowe (GZW), jako najbardziej narażone na skutki dekarbonizacji, wymaga szczególnej uwagi oraz podejmowania szeregu zadań. Odniesiono się do tego na początku TPST, gdzie określono, że działania planowane w ramach FST nie wystarczą, aby osiągnąć cele klimatyczne Unii Europejskiej. Zasygnalizowano jednocześnie, że władze województwa podejmują kroki w stronę osiągnięcia postawionych celów wynikających z innych dokumentów, jak np. Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030” – Zielone Śląskie (Uchwała Nr VI/24/1/2020 Sejmiku Województwa Śląskiego). Równolegle obowiązują dokumenty, na podstawie których podejmowane są działania w sferze poprawy efektywności energetycznej oraz rozwoju odnawialnych źródeł energii (TPST 2022: 5).

Pomoc w ramach TPST w województwie śląskim obejmuje 7 podregionów. Rozmiar udzielanego wsparcia uzależniony jest od stopnia narażenia na efekty eksploatacji złóż węgla kamiennego (zarówno przestrzenne, jak i społeczne) czy wielkości miejscowości. Wskazuje się jednak, że nie są to jedyne kryteria, ponieważ ze względu na silne powiązania między gminami w tym regionie udzielenie wsparcia może okazać się niezbędne również w ościennych jednostkach osadniczych, które sklasyfikowano jako gminy tracące funkcje społeczno-gospodarcze. Co więcej, w TPST znalazło się określenie „lokomotywa rozwoju” oznaczające ośrodek wzrostu, w którym identyfikuje się wysokie możliwości rozwoju przedsiębiorczości, nowych funkcji gospodarczych czy innowacji – dla tej grupy również przewidziano wsparcie. Wsparcie dla przedsiębiorstw w podregionach objętych TPST różnicowane jest ze względu na to, czy podmiot klasyfikowany jest jako MŚP, czy duże przedsiębiorstwo (TPST 2022: 17–18).

Tabela 3. Ramowe kwoty FST według celu operacyjnego

Cel operacyjny	Suma ramowej kwoty FST [mln EUR]
Atrakcyjne i efektywne kształcenie oraz podnoszenie kwalifikacji w podregionach górniczych	474
Efektywne wykorzystanie terenów przemysłowych na cele gospodarcze, środowiskowe i społeczne	433
Silna przedsiębiorczość podregionów górniczych	414,5
Zbilansowana energetyka rozproszona oparta na odnawialnych źródłach energii	300
Zdywersyfikowana oraz zasobo- i energooszczędna gospodarka	295,5
Innowacyjna gospodarka podregionów górniczych	135
Efektywny społecznie odpowiedzialny system zarządzania transformacją w podregionach górniczych	88,67
Kompleksowy system wsparcia społecznego aktywizujący mieszkańców podregionów górniczych	46
Efektywny system wzmacniający mobilność w podregionach górniczych	30

Źródło: opracowanie własne na podstawie Załącznika nr 3 do Załącznika nr 1 do Uchwały Zarządu Województwa nr 2326/383/VI/2022 z dnia 21 grudnia 2022 r.

Tabela 3 przedstawia w sposób uporządkowany kwoty, które mają być przeznaczone na działania w obrębie danego celu operacyjnego w ramach FST. Pierwsza w kolejności kategoria obejmuje swoim zakresem projekty, których przedmiotem jest m.in. wsparcie osób planujących powiązanie kariery zawodowej z zieloną⁷ czy cyfrową gospodarką⁸, upowszechnienie wysokiej jakości kształcenia zawodowego, komercjalizacja wiedzy poprzez staże, szkolenia praktyczne. Drugi cel obejmuje swoim zakresem przede wszystkim inwestycje w przywracanie terenom przemysłowym wartości użytkowej, usuwanie niebezpiecznych odpadów, zagospodarowanie i przygotowanie terenów przemysłowych pod działalność gospodarczą czy projektowanie koncepcji planistycznych. Trzeci element podkreśla silny nacisk, który został położony na konieczność kształtowania postaw

⁷ Zielona gospodarka rozumiana jako koncepcja skorelowana z paradygmatem zrównoważonego rozwoju, a zatem mająca na celu przede wszystkim ochronę środowiska, troskę o bioróżnorodność czy przeciwdziałanie zmianom klimatu (Adamowicz 2021).

⁸ Cyfrowa gospodarka oznaczająca wykorzystanie rozwiązań naukowo-technologicznych (np. Big Data, czyli rozwiązań służących analizie zbiorów danych) w sferze realnej gospodarki (Goliński 2018).

przedsiębiorczych u mieszkańców województwa śląskiego. W ramach tego celu można uzyskać wsparcie przy przeprowadzaniu projektów z zakresu innowacyjnej działalności gospodarczej wykorzystującej potencjał pracowników. Czwarty obszar obejmuje wsparciem programy dotyczące przede wszystkim inwestycji w odnawialne źródła energii. Zaliczane są do nich projekty wspierające energetykę rozproszoną (np. wzrost liczby prosumentów), budowę nowych instalacji odnawialnych źródeł energii czy magazynów energii. Piąta kategoria obejmuje głównie projekty dotyczące inwestycji w linie produkcyjne wykorzystujące mniejsze ilości surowców naturalnych, działające z wykorzystaniem technologii produkcji charakteryzujących się możliwie najmniejszym wpływem na środowisko.

Wśród beneficjentów FST dominują 4 kategorie podmiotów. Pierwszą z nich są jednostki samorządu terytorialnego oraz ich związki. Najczęściej biorą one na siebie zadania o charakterze stricte publicznym, dotyczące projektów z zakresu transformacji infrastrukturalnej i środowiskowej regionu oraz edukacji czy przekwalifikowania pracowników. Drugą grupą są przedsiębiorstwa, które wskazywane są jako beneficjenci przede wszystkim w przypadku projektów nastawionych na promowanie działalności innowacyjnej, neutralnej klimatycznie. Obok nich, często w tych samych kategoriach, pojawiają się instytucje otoczenia biznesu odpowiedzialne za wspieranie działań przedsiębiorców i promowanie ich działalności. Wspomnieć również należy, że wsparcie uzyskują także organizacje pozarządowe oraz jednostki naukowe, stanowią one jednak mniejszość w zestawieniu, a projekty, do których mogą się zgłaszać, są wyspecjalizowane w zakresie ich działalności (TPST 2022, załącznik 3). W dalszej części artykułu przedstawione zostały przykładowe projekty realizowane w ramach Funduszu na Rzecz Sprawiedliwej Transformacji, których beneficjentami są jednostki samorządu terytorialnego, przedsiębiorstwo oraz Muzeum Śląskie w Katowicach będące instytucją kultury współprowadzoną przez Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego i Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Analizie poddano projekty przygotowane przez różne kategorie podmiotów, aby podkreślić szeroki zakres adresatów.

Projekt „Rozwój energetyki rozproszonej opartej na odnawialnych źródłach energii”, który obejmuje gminę Tarnowskie Góry, Bobrowniki i Świerklaniec, zakłada trzy kluczowe działania. Pierwszym jest finansowanie instalacji odnawialnych źródeł energii (OZE) służących do produkcji i magazynowania energii cieplnej oraz elektrycznej. Projekt obejmuje instalację 1668 urządzeń OZE oraz 843 magazynów energii, co ma umożliwić zmniejszenie emisji CO₂ o ponad 8000 ton rocznie. W ramach projektu przewiduje się dodatkowo prowadzenie kampanii promujących postawy proekologiczne oraz działania środowiskowe służące realizacji postanowień Europejskiego Zielonego Ładu. Wartość projektu została określona na poziomie 128 608 823,53 zł, a dofinansowanie unijne wynosi 98 264 400,02 zł (MFiPR 2019–2025b).

Projekt „Zwiększenie zdolności produkcyjnych przedsiębiorstwa w wyniku rozbudowy istniejącej linii do przetwarzania odpadów zasilanej OZE”, którego beneficjentem jest przedsiębiorstwo Olmet Przemysław Oleś Sp. K., zakłada zwiększenie zdolności produkcyjnych przedsiębiorstwa poprzez rozbudowę linii przetwarzania odpadów dzięki zakupowi nowoczesnych maszyn zasilanych energią z OZE. Kluczowymi założeniami projektu są: ograniczenie emisji spalin, recykling w duchu gospodarki o obiegu zamkniętym oraz wykorzystanie energii pochodzącej z fotowoltaiki. Wartość projektu to 22 030 684 zł, a dofinansowanie z Unii Europejskiej wynosi 8 857 340 zł (MFiPR 2019–2025c).

Projekt „Adaptacja zabytkowych budynków pokopalnianych na potrzeby Muzeum Śląskiego w Katowicach” przewiduje rewitalizację i adaptację zabytkowych budynków dawnej kopalni Katowice do nowych funkcji. Modernizacji zostaną poddane budynki dawnej elektrowni, nadszubyia i maszynowni szybu Bartosz oraz wieża ciśnień z przyległym warsztatem rymarza. Teren wokół zostanie zagospodarowany zielenią, placami, ścieżkami i małą architekturą, a kompleks zyska połączenie z Muzeum i Szlakiem Zabytków Techniki poprzez podziemne przejście oraz naziemne łączniki. Wartość projektu to 126 485 732 zł, a dofinansowanie z UE wynosi 39 448 262,05 zł (MFiPR 2019–2025a).

Wskazane projekty pokazują, jak różnorodne działania mogą wspierać zrównoważony rozwój regionu. W projekcie dotyczącym energetyki rozproszonej ważnym aspektem jest zaangażowanie aż trzech gmin – Tarnowskich Gór, Bobrownik i Świerklańca – co świadczy o regionalnej współpracy na rzecz transformacji energetycznej. Inicjatywa firmy Olmet jest przykładem, jak sektor prywatny może łączyć rozwój technologiczny z ekologicznymi standardami gospodarki obiegu zamkniętego. Projekt adaptacji zabytkowych budynków Muzeum Śląskiego to z kolei modelowe połączenie ochrony dziedzictwa kulturowego z nowoczesnym zagospodarowaniem przestrzeni miejskiej. Wszystkie trzy projekty korzystają z unijnego wsparcia, co pokazuje, jak ważną rolę odgrywają fundusze europejskie w realizacji lokalnych i regionalnych inwestycji. Wspólnym mianownikiem tych działań jest troska o środowisko, nowoczesność oraz rozwój społeczno-gospodarczy oparty na trwałych podstawach.

Fundusz na Rzecz Sprawiedliwej Transformacji stanowi sporą część Funduszy Europejskich dla województwa śląskiego. Nie jest jedynym źródłem finansowania europejskiego w regionie, natomiast bez wątpienia stanowi wyraz wsparcia Unii Europejskiej w finansowaniu transformacji. Obok FST funkcjonują dwa pozostałe fundusze: Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR) oraz Europejski Fundusz Społeczny (EFS+). W ramach EFRR realizowane są głównie inwestycje infrastrukturalne (np. dotyczące OZE czy transportu), natomiast EFS+ koncentruje się na projektach obejmujących wsparcie rynku pracy, edukację czy przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu. W latach 2021–2027 w ramach tych trzech funduszy województwo śląskie dysponuje kwotą 5,14 mld euro, co

odpowiada ok. 15% całej puli środków przeznaczonych na programy regionalne. To czyni województwo śląskie największym beneficjentem środków unijnych (Fundusze Europejskie dla Śląskiego 2021–2027, dostęp: 8.12.2024).

3.7. Dyskusja

Rynek pracy w Polsce, także w ujęciu regionalnym, stanowi przedmiot wielu badań naukowych, w szczególności w odniesieniu do takich zagadnień, jak kształtowanie się bezrobocia i zatrudnienia w kontekście współczesnych wyzwań społecznych, gospodarczych i technologicznych czy też wpływ transformacji gospodarczej na sytuację na rynku pracy (Błędowski i in. 2006). Dotychczasowe badania nad wpływem transformacji gospodarczej na rynek pracy w Polsce poświęcone były w szczególności zagadnieniom związanym z kształtowaniem się bezrobocia oraz zmianami w strukturze zatrudnienia (Kwiatkowski 2002). Wyniki niniejszej analizy zmian gospodarczych i społecznych wynikających z transformacji po 1989 r. dla rynku pracy w województwie śląskim wpisują się w szerszy, ogólnokrajowy kontekst wpływu transformacji na regionalne rynki pracy. Obserwowane w województwie śląskim wyzwania wynikające z restrukturyzacji przemysłu, takie jak bezrobocie strukturalne czy pogorszenie się sytuacji pewnych grup demograficznych na rynku pracy, są obserwowane również w innych województwach.

W odniesieniu do wyzwań demograficznych, podobnie jak w województwie śląskim, również i w województwie podlaskim transformacja pogłębiła problemy demograficzne wyrażające się w spadku liczby ludności na skutek starzenia się i niskiego przyrostu naturalnego. Należy jednak podkreślić, że w przypadku województwa podlaskiego wyzwania te związane były z trudną sytuacją w rolnictwie i ograniczonymi możliwościami znalezienia pracy. Warto dodać, że podobnie jak w województwie śląskim, społeczność województwa podlaskiego cechuje relatywnie silne poczucie tożsamości ludzi mieszkających w regionie, identyfikujących się jako „tutejsi” (Pirveli 2002). W obu regionach zatem (mimo odmiennych uwarunkowań gospodarczych) odnotowano zbliżone problemy demograficzne oraz silne poczucie przynależności lokalnej, które stanowią ważny, społeczny wymiar zmian na rynku pracy w wyniku transformacji.

W województwie zachodniopomorskim natomiast skutki transformacji były silnie powiązane z likwidacją Państwowych Gospodarstw Rolnych (PGR), co zainicjowało trwałe strukturalne bezrobocie oraz bezrobocie pokoleniowe (Kopycińska 2014). Wśród kluczowych cech bezrobocia w województwie zachodniopomorskim wskazuje się: masowość i trwałość bezrobocia, niski poziom kapitału ludzkiego osób bezrobotnych oraz bezrobocie pokoleniowe. Podkreśla się również, że mimo iż w ostatnich latach skutki bezrobocia wynikającego z likwidacji

PGR-ów uległy ograniczeniu, problemy z nim związane są nadal aktualne (Kopcińska 2014).

Podobnie w województwie łódzkim, w którym funkcjonował przede wszystkim przemysł lekki, obserwowano utrwalanie się bezrobocia strukturalnego w związku ze zmianami społeczno-gospodarczymi, jakie nastąpiły w wyniku transformacji po 1989 r. (Zajdel 2009). Proces restrukturyzacji łódzkiego przemysłu, w szczególności włókienniczego, zapoczątkowany w latach 90. w wyniku transformacji doprowadził również do zmiany sytuacji kobiet średniego i młodszego pokolenia na rynku pracy. Skutkami tych zmian były przede wszystkim mniejsze możliwości utrzymania, a nawet w ogóle podjęcia pracy (Potoczna 2016). Do podobnych wniosków prowadzą badania realizowane na przykładzie województwa kujawsko-pomorskiego, w którym również od początku okresu transformacji bezrobocie stanowiło poważny problem (Wiśniewski 2022: 13).

Zbliżone wyzwania na rynku pracy w poszczególnych regionach Polski mimo różnych uwarunkowań gospodarczych podkreślają systemowy charakter skutków transformacji po 1989 r. w Polsce oraz konieczność dostosowania polityk rynku pracy do lokalnych struktur. W tym kontekście doświadczenia województwa śląskiego – jako regionu silnie uprzemysłowionego – mogą stanowić ważny punkt odniesienia dla badań porównawczych nad skutkami transformacji w innych częściach kraju.

3.8. Wnioski

Nie ulega wątpliwości, że transformacja Polski w kierunku gospodarki rynkowej istotnie wpłynęła na uwarunkowania społeczno-gospodarcze, w tym również na funkcjonowanie górnictwa węgla kamiennego w województwie śląskim. Mimo iż przed transformacją górnictwo w Polsce było sektorem o silnej i ugruntowanej pozycji na rynku, mierzyło się ono z licznymi wyzwaniami, w tym między innymi z wysokim zatrudnieniem, nadmiernym wydobyciem i mniejszą efektywnością (Tkocz, Heder 2012: 135). Trudności te doprowadziły również do wielu problemów natury społecznej, w szczególności w kontekście rynku pracy. Wśród tych wyzwań należy wskazać konieczność przekwalifikowania (przynajmniej niektórych) pracowników oraz problemy natury mentalnej, które dotknęły mieszkańców regionów górniczych w obliczu pojawiających się zmian. Należy zauważyć, że likwidacja kopalń nie oznaczała „jedynie” utraty miejsc pracy, ale wiązała się również ze swego rodzaju likwidacją (przynajmniej częściowo) świata lokalnej społeczności, której życie społeczno-gospodarcze skoncentrowane było wokół kopalni.

Przeprowadzona analiza empiryczna wskazuje, że województwo śląskie zdecydowanie odchodzi od górnictwa. Świadczy o tym przede wszystkim spadek produkcji sprzedanej przemysłu w kategorii górnictwa. Równolegle obserwuje się

jednak spadek produktu krajowego brutto na 1 mieszkańca, a także spadek poziomu produkcji sprzedanej przemysłu na 1 mieszkańca. Doniosły jest również spadek znaczenia nakładów inwestycyjnych w sekcji B (górnictwo i wydobywanie) w porównaniu z sekcją C (przetwórstwo przemysłowe). Wskazuje to, że dominującą rolę w rozwoju gospodarczym województwa przejmują stopniowo branże o wyższej wartości dodanej.

Jednym ze sposobów przezwyciężenia wyzwań związanych z transformacją po 1989 r. w województwie śląskim mogą być programy europejskie, w szczególności Fundusz na Rzecz Sprawiedliwej Transformacji. Fundusz na Rzecz Sprawiedliwej Transformacji w połączeniu z innymi programami europejskimi stanowi dla województwa śląskiego istotne wsparcie w procesie transformacji energetycznej. Działania realizowane na podstawie strategii wyrażonej w kluczowych dokumentach, jakimi są m.in. TSPS czy Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030” – Zielone Śląskie, kierować będą region dotychczas zdominowany przez przemysł ciężki w stronę gospodarki bardziej innowacyjnej oraz odpowiedzialnej klimatycznie. Główne działania zbliżające region do osiągnięcia wyznaczonych celów skupiać się będą przede wszystkim na dywersyfikowaniu działalności gospodarczej w regionie, łagodzeniu skutków transformacji (szczególnie w wymiarze społecznym), rewitalizacji terenów poprzemysłowych, wsparciu dla przedsiębiorstw. Właściwe koordynowanie powyższych działań wspomagane odpowiednim ich finansowaniem daje nadzieję, że przy właściwym wykorzystaniu szans i determinacji władz województwa transformacja energetyczna w województwie śląskim przyniesie regionowi szereg korzyści.

Literatura

- Adamowicz M., 2021, *Zielona gospodarka, zielony wzrost i zazielenienie jako formy realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju*, „Wieś i Rolnictwo”, 191(2): 13–33.
- Adamowicz M., 2022, *Czynniki przemian rynku pracy w Polsce w latach 1989–2021*, [w:] A. Siedlecka, D. Guzał-Dec (red.), *Rynek pracy wobec wyzwań przyszłości – ewolucja i współczesne uwarunkowania*, Akademia Bialska im. Jana Pawła II, Biała Podlaska: 113–147.
- Agencja Rozwoju Przemysłu (ARP), 2023, *Zatrudnienie, wydajność, płace i przepracowany czas pracy w górnictwie węgla kamiennego w Polsce*, Agencja Rozwoju Przemysłu, Katowice.
- Bałtowski M., 2011, *Zmiana własnościowa jako element transformacji gospodarczej – ramy teoretyczno-analityczne*, „Zeszyty Naukowe/Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu”, 190: 34–51.
- Bednorz J., 2024, *35 lat reformowania górnictwa węgla kamiennego w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Gospodarki Surowcami Mineralnymi Polskiej Akademii Nauk”, 1(112): 127–142.

- Błędowski J., Rutkowski M., Sławiński A., 2006, *Rynek pracy w Polsce. Przemiany i wyzwania*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Bukowski M., Śniegocki A., Wetmańska Z., 2018, *Od restrukturyzacji do trwałego rozwoju. Przypadek Górnego Śląska*, Raport WiseEuropa dla Fundacji WWF Polska.
- Drobniak A. (red.), 2023, *Sprawiedliwa transformacja regionów węglowych w Polsce: impulsy, konteksty, rekomendacje strategiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice.
- Dziechciarz-Duda M., Przybysz K., 2014, *Wysztalcenie a potrzeby rynku pracy. Klasyfikacja absolwentów wyższych uczelni*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, 327.
- Frankowski J., Mazurkiewicz J., Krzysztofik R., 2020, *Województwo śląskie w punkcie zwrotnym transformacji*, „IBS Research Report”, 2: 1–75.
- Fundusze Europejskie dla Śląskiego 2021–2027, b.d., *Podstawowe informacje*, https://funduszeue.slaskie.pl/web/guest/w/podstawowe_informacje (dostęp: 20.06.2025).
- Gaura E., 2017, *Wiek i płeć jako determinanty aktywności zawodowej ludności w Polsce*, „Przegląd Nauk Stosowanych”, 16: 43–53.
- Główny Urząd Statystyczny – Bank Danych Lokalnych (GUS BDL), <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start> (dostęp: 12.11.2024, 26.02.2025).
- Goliński M., 2018, *Gospodarka cyfrowa, gospodarka informacyjna, gospodarka oparta na wiedzy – różne określenia tych samych zjawisk czy podobne pojęcia określające różne zjawiska*, „Roczniki Kolegium Analiz Ekonomicznych”, 49: 177–190.
- Gouardères F., 2025, *Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji*, Noty tematyczne o Unii Europejskiej, https://www.europarl.europa.eu/erpl-app-public/factsheets/pdf/pl/FTU_3.1.10.pdf (dostęp: 16.04.2025).
- Hadaś-Dyduch M., 2024, *Przeobrażenia na rynku pracy w województwie śląskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice.
- Jadamus-Hacura M., Melich-Iwanek K., 2016, *Przyszłość śląskiego rynku pracy w opinii ekspertów – badania pilotażowe*, „Studia Ekonomiczne”, 304: 68–83.
- Jarmołowicz W., Piątek D., 2013, *Polska transformacja gospodarcza: przesłanki – przebieg – rezultaty*, [w:] S. Owsiak, A. Pollok (red.), *W poszukiwaniu nowego ładu ekonomicznego*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa: 71–89.
- Jarosz-Nojszewska A., 2018, *Bezrobocie w Polsce w latach 1918–2018*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Studia i Prace”, 3(35): 101–119.
- Jasnosz K., 2020, *Kształtowanie się społeczeństwa obywatelskiego w Polsce po 1989 roku i jego obecna kondycja*, „Rocznik Administracji Publicznej”, 6: 177–202.
- Kaczmarczyk E., 2023, *Wsparcie aktywizacji zawodowej ludzi młodych z Europejskiego Funduszu Społecznego w Siemianowicach Śląskich*, „Academic Review of Business and Economics”, 5: 19–43.
- Knapińska M., 2015, *Zmiana roli państwa na polskim rynku pracy w okresie transformacji ustrojowej – wybrane aspekty*, „Studia i Prace WNEiZ US”, 40/1: 171–183.
- Komisja Europejska, b.d. a, *Mechanizm sprawiedliwej transformacji: z myślą o wszystkich*, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/finance-and-green-deal/just-transition-mechanism_pl (dostęp: 6.12.2024).
- Komisja Europejska, b.d. b, *Źródła finansowania sprawiedliwej transformacji*, <https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/>

- finance-and-green-deal/just-transition-mechanism/just-transition-funding-sources_pl (dostęp: 6.12.2024).
- Komisja Europejska, 2022a, *3,85 mld euro dla pięciu polskich regionów*, https://poland.representation.ec.europa.eu/news/385-mld-euro-dla-pieciu-polskich-regionow-2022-12-05_pl (dostęp: 6.12.2024).
- Komisja Europejska, 2022b, *Unijna polityka spójności: Komisja przyjmuje umowę o partnerstwie z Polską na lata 2021–2027 o wartości 76,5 mld euro*, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pl/ip_22_4223 (dostęp: 6.12.2024).
- Komisja Europejska, 2025, *Europejski Zielony Ład. Aspirowanie do miana pierwszego kontynentu neutralnego dla klimatu*, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_pl (dostęp: 16.04.2025).
- Kopycińska D., 2014, *Cienie transformacji – popegeerowskie bezrobocie. Przypadek zachodniopomorskiego rynku pracy*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, 352: 45–59.
- Kotlorz D., 2004, *Przeobrażenia struktur zatrudnienia w Polsce w okresie transformacji (wybrane problemy)*, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa im. Wojciecha Korfa, Katowice.
- Kotlorz D., Jarus O., 2020, *Changes in the Sector Employment Structure of the Silesian Voivodeship between 2009–2017*, „Olsztyn Economic Journal”, 15(1): 77–96.
- Krzętowska A., Jagodziński A., 2016, *Rynek pracy w Polsce w okresie transformacji – szanse i zagrożenia*, „Nauki Ekonomiczne”, 1(23): 9–18.
- Kwiatkowski E., 2002, *Bezrobocie i jego skutki społeczno-gospodarcze w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Marody M., 2011, *Od społeczeństwa drugiego obiegu do społeczeństwa obywatelskiego*, „Studia Socjologiczne”, 1(200): 483–500.
- Marszowski R., 2019, *Lokalne rynki pracy w województwie śląskim – uwarunkowania i determinanty rozwoju w fazie zmiany demograficznej: studia przypadków*, „Polityka Społeczna”, 544(7): 36–40.
- Melich-Iwanek K., 2022, *Aktywność ekonomiczna ludności w województwie śląskim na tle rozwoju demograficznego*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie”, 1: 51–74.
- Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej (MFiPR), 2019–2025a, *Mapa dotacji. Adaptacja zabytkowych budynków pokopalnianych na potrzeby Muzeum Śląskiego w Katowicach*, <https://mapadotacji.gov.pl/projekty/1709508/> (dostęp: 8.12.2024).
- Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej (MFiPR), 2019–2025b, *Mapa dotacji. Rozwój energetyki rozproszonej opartej o odnawialne źródła energii na terenie Miasta Tarnowskie Góry, Gminy Bobrowniki oraz Gminy Świerklaniec*, <https://mapadotacji.gov.pl/projekty/1695016/> (dostęp: 8.12.2024).
- Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej (MFiPR), 2019–2025c, *Mapa dotacji. Zwiększenie zdolności produkcyjnych przedsiębiorstwa w wyniku rozbudowy istniejącej linii do przetwarzania odpadów zasilanej OZE*, <https://mapadotacji.gov.pl/projekty/1694920/> (dostęp: 8.12.2024).
- Miszewski M., 2012, *Polska transformacja gospodarcza i jej uwarunkowania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice.

- Niewiadomska A., 2017, *Przyczyny wykluczenia osób starszych z rynku pracy w Polsce*, „Ekonomia. Wrocław Economic Review”, 23(4).
- Pirveli M., 2002, *Transformacja a rynek pracy i bezrobocie w powiecie bielskopodlaskim*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica”, 4: 33–45.
- Potoczna M., 2016, *Praca w doświadczeniu biograficznym trzech generacji kobiet z łódzkich enklaw biedy*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica”, 56: 67–82.
- Rybarz M., 2021, *Procesy restrukturyzacji górnictwa: Zagłębie Górnosląskie i Zagłębie Ruhry*, „Academic Review of Business and Economics”, 1: 77–91.
- Samorząd Województwa Śląskiego, b.d., *Terytorialny Plan Sprawiedliwej Transformacji*, <https://transformacja.slaskie.pl/content/terytorialny-plan-sprawiedliwej-transformacji1> (dostęp: 6.12.2024).
- Sasinowski H., 2012, *Spółeczeństwo obywatelskie i jego rola w budowie demokracji*, „Ekonomia i Zarządzanie”, 4(1): 30–47.
- Szczucka A., Strzebońska A., Worek B., 2019, *Wyszktałcenie zawodowe: bariera czy szansa na rynku pracy?: wyniki badania Bilans Kapitału Ludzkiego*, [w:] U. Sztanderska, E. Drogoz-Zabłocka (red.), *Wyszktałcenie zawodowe. Perspektywa systemu edukacji i rynku pracy*, Wydawnictwo Fundacji Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa: 102–135.
- Tkocz M., Heder A., 2012, *Działalność innowacyjna upadającej branży przemysłowej na przykładzie górnictwa węgla kamiennego*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, (20): 134–146.
- Trembaczowski Ł., 2021, *Koniec (górniczego) świata?*, „ACADEMIA. Magazyn Polskiej Akademii Nauk”, 1(65): 12–16.
- Trzpiot G., 2020, *Cudzoziemcy na rynku pracy w województwie śląskim*, „Wiadomości Statystyczne. The Polish Statistician”, 65(04): 9–18.
- Uchwała Nr VI/24/1/2020 Sejmiku Województwa Śląskiego.
- Uchwała Zarządu Województwa nr 2326/383/VI/2022 Zarządu Województwa Śląskiego z dnia 21 grudnia 2022 r. (TPST 2022).
- Urząd Statystyczny w Katowicach (USK), 2000, *Rocznik statystyczny województwa śląskiego*, Katowice.
- Urząd Statystyczny w Katowicach (USK), 2023, *Rocznik statystyczny województwa śląskiego*, Katowice.
- Wichowska A., 2023, *Shrinking cities in Poland: identification of the phenomenon and its socioeconomic implications*, „Ekonomia i Prawo. Economics and Law”, 22(4): 825–839.
- Wilkin J., 2017, *Zmiany instytucjonalne i transformacja systemów ekonomicznych – podstawy teoretyczne i doświadczenia*, „Studia Ekonomiczne”, (2): 162–176.
- Winiecki J., 2012, *Transformacja postkomunistyczna. Studium przypadku zmian instytucjonalnych*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Wiśniewski Z., 2022, *Wyzwania regionalnej polityki rynku pracy*, [w:] G. Uścińska, Z. Wiśniewski (red.), *Zmiany demograficzne a rynek pracy i ubezpieczenia społeczne*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Wrona J., 2010, *Ustanowienie systemu komunistycznego w Polsce*, [w:] K. Persak, P. Machcewicz (red.), *Polski wiek XX, t. III: PRL od lipca 44 do grudnia 70*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa.
- Zajdel M., 2009, *Bezrobocie w Łodzi w okresie transformacji (wybrane aspekty)*, „Studia Prawno-Ekonomiczne”, 79: 241–252.

Adam PAROL , Łukasz GRĘDA , Magdalena BAJER

SPOŁECZNE I PRZESTRZENNE DETERMINANTY WYBORU PRZEZ UCZNIÓW MIEJSC NAUKI NA POZIOMIE PONADPODSTAWOWYM W POLSCE

4

Adam PAROL – *Uniwersytet Jagielloński*
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
ul. Gronostajowa 7, 30-387 Kraków
e-mail: ar.parol@doctoral.uj.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0002-4969-4571>

Łukasz GRĘDA – *Uniwersytet Warszawski*
Wydział Geografii i Studiów Regionalnych
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-246 Warszawa
e-mail: l.greda@uw.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0003-2494-683X>

Magdalena BAJER – *Uniwersytet Jagielloński*
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
ul. Gronostajowa 7, 30-397 Kraków
e-mail: magdalena.bajer@doctoral.uj.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0001-5535-1316>

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 21.11.2024. Verified: 30.04.2025. Accepted: 7.05.2025.

Funding information: Not applicable. **Conflict of interests:** None. **Ethical considerations:** The Authors assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication.

ZARYS TREŚCI: Polskie regulacje nakładają na młodzież obowiązek kształcenia do ukończenia 18. roku życia, a prowadzenie szkolnictwa na poziomie ponadpodstawowym stanowi zadanie własne samorządu powiatowego. Jednocześnie, brak rejonizacji oraz zróżnicowanie oferty kształcenia na tym etapie edukacyjnym przekładają się na dojazdy uczniów spoza powiatów do położonych na ich terenie szkół. Dlatego też badanie uczniów uczęszczających do szkół średnich oraz podejmowanych przez nich decyzji odnośnie do miejsca i charakteru pobierania nauki stanowi interesujący przedmiot rozważań, zwłaszcza w kontekście ośrodków regionalnych pełniących funkcje ponadpowiatowe w zakresie edukacji na tym etapie. Artykuł podnosi kwestię wpływu czynników społecznych i przestrzennych na wybór miejsca edukacji na poziomie średnim oraz na plany po zakończeniu pobierania nauki na tym etapie. Zespół autorski zbadał również postrzeganie przez uczniów wpływu statusu administracyjnego miasta pobierania nauki na jakość oferty edukacyjnej. Analizy dokonano m.in. na podstawie badania ankietowego, które objęło grupę młodzieży z liceów ogólnokształcących, techników i szkół branżowych z dziesięciu polskich miast. Wśród branych pod uwagę miast znalazły się zarówno stolice województw, jak i miasta niewojewódzkie w randze ośrodków regionalnych. Uzyskane przez zespół autorski wyniki wskazują na to, że na wybory edukacyjne młodzieży wpływają przede wszystkim wykształcenie rodziców i typ placówki edukacyjnej, natomiast rozwinięcie funkcji edukacyjnej miasta nie przekładało się na częstsze dojazdy uczniów z dalszych odległości. Podobnie na plany po zakończeniu nauki szkolnej wpływ miały przede wszystkim typ szkoły oraz wykształcenie matki i ojca. Zauważono również zróżnicowane postrzeganie przez uczniów ośrodków pobierania nauki pod względem ich faworyzacji bądź marginalizacji. Artykuł dostarcza wieloaspektowej analizy pozwalającej lepiej zrozumieć przyczyny dokonywania przez młodzież konkretnych wyborów przestrzennych odnośnie do miejsca ich obecnej edukacji i przyszłych wyborów życiowych.

SŁOWA KLUCZOWE: młodzież szkolna, edukacja, szkolnictwo średnie, determinanty przestrzenne, determinanty społeczne, atrakcyjność edukacyjna.

SOCIAL AND SPATIAL DETERMINANTS OF PUPILS' CHOICE REGARDING PLACES OF EDUCATION AT THE SECONDARY LEVEL IN POLAND

ABSTRACT: Polish regulations impose an obligation on youth to attend school until they reach the age of 18, and the running education institutions is the responsibility of county governments. At the same time, the lack of secondary schools' regionalization and the existing diversity of educational offer lead to students' commuting from outside the counties in which their schools are located. Therefore, examining the group of students attending secondary schools and their decisions regarding the location and nature of their education is a compelling area of study, especially in the context of cities on regional level, which functions extend beyond the county level in terms of secondary education. The article analyzes the impact of social and spatial factors on the choice of the place of education at the secondary level on plans after completing education at this stage and on plans after completing education at this stage. Authors also examined students' perceptions of the impact of the administrative status of city on the quality of educational offer. The analysis was

based on a questionnaire survey of a group of high school, technical school and trade school students from ten Polish cities. Among the examined cities there were both voivodships' capitals and non-voivodship cities on the regional level. Obtained results indicate that youth's educational choices are primarily influenced by parents' education status and the type of secondary educational institution, while the development of a city's educational functions did not result in more frequent commutes from greater distances. Similarly, plans after completing school were primarily influenced by the type of attended school and parents' educational status. There were also observed students' differing perceptions of cities in terms of their favoritism or marginalization. This article thus provides a multifaceted analysis that enhances the understanding of the reasons behind young people's specific spatial choices concerning their place of education.

KEYWORDS: school youth, education, secondary schools, spatial determinants, social determinants, educational attractiveness.

4.1. Wstęp

W polskich regulacjach istnieje obowiązek edukacji młodzieży do 18. roku życia, a w społeczeństwie trwałe jest przekonanie o powszechnej konieczności zdobycia wykształcenia średniego lub zawodowego (warto w tym miejscu dodać, że współcześnie to nie tylko edukacja ponadpodstawowa, lecz coraz częściej wykształcenie wyższe staje się standardem i społeczną normą). Te uwarunkowania sprawiają, że badania społeczne dotyczące szkolnictwa dostarczają cennych materiałów analitycznych, ponieważ umożliwiają objęcie analizą spójnej grupy dzieci i młodzieży.

Niniejsze opracowanie ma na celu wykazanie wpływu kontekstu społecznego, gospodarczego oraz przestrzennego uczniów na ich edukację na poziomie ponadpodstawowym. Na podstawie własnego badania ankietowego, zrealizowanego w dziesięciu polskich miastach o różnym statusie administracyjnym (wojewódzkich i niebędących stolicami województw), oraz innych danych dotyczących wybranych miast i omawianej grupy wiekowej uzyskano szeroki zakres informacji, pozwalający uchwycić różne aspekty społeczno-przestrzenne tego zjawiska. Zespół badawczy wyznaczył sobie za główny cel identyfikację społecznych i przestrzennych czynników wpływających na wybór miejsca nauki przez uczniów szkół średnich w Polsce. Do jego realizacji wykorzystano wyniki badań ankietowych, w których grupę respondentów stanowiła młodzież kształcąca się na poziomie ponadpodstawowym, a także wskaźniki poziomu rozwoju uwzględnianych miast i wyposażenia ich w określone funkcje. Sformułowano następujące hipotezy badawcze:

1. Korzystna percepcja przez respondentów stanu szkolnictwa średniego w mieście jest skorelowana pozytywnie z wielkością i rangą ośrodka.

2. Dystans dojazdów do szkół jest wyższy w przypadku osób uczęszczających do liceów i techników oraz posiadających rodziców z wykształceniem wyższym

w porównaniu do uczniów szkół branżowych/zawodowych, których rodzice nie posiadają wykształcenia wyższego.

3. Plany uczniów szkół średnich na czas po ukończeniu tego etapu edukacji różnią się w zależności od ich pochodzenia (społecznego i przestrzennego), płci i typu szkoły.

4.2. Przegląd literatury

Szkolnictwo średnie stanowi element usług publicznych, które są analizowane w geografii społeczno-ekonomicznej pod różnorodnymi aspektami (Flejterski i in. 2005; Ilnicki 2014). Do najczęściej poruszanych zagadnień badawczych należą m.in. rozmieszczenie placówek (Sołtys 2013; Parol 2020), ich dostępność – zwłaszcza pod względem transportowym (Guzik 2003; Stępnia i in. 2017; GUS 2018), zakres i poziom ich funkcjonowania (Rydz 1990; Rydz, Zaleski 1992; Łątka 2014; Bajerski, Kisiała 2023) oraz oferta edukacyjna jako element składający się na pozycję danego ośrodka w sieci osadniczej (Sobala-Gwosdz 2023; Parol i in. 2023; Parol, Gręda 2024).

Mimo że organizacja szkolnictwa średniego należy do obowiązków samorządów powiatowych (zgodnie z ustawą o samorządzie powiatowym), brak jednolitej rejonizacji oraz różnorodność usług edukacyjnych pozwalają na szczegółową analizę powyższych zjawisk w wymiarze przestrzennym (Flejterski i in. 2005). Szkoły średnie znajdują się również często w ośrodkach niebędących siedzibami powiatów, a w niektórych powiatach są one ulokowane w więcej niż jednej miejscowości (Sołtys 2013; Parol 2020; Kiniorska, Brambert 2021). W tym opracowaniu skupiono się jednak na analizie wybranych polskich ośrodków regionalnych pełniących funkcje wykraczające poza poziom powiatowy (subregionalne i regionalne) w zakresie edukacji średniej (Rydz 1980; Rydz 1990; Guzik 2003). Niemniej samo prowadzenie szkół średnich nie wystarcza do określenia regionalnej rangi ośrodka – w zakresie świadczenia edukacji dla miast w randze wyższej niż powiatowa wzorcową sferą odniesienia jest szkolnictwo wyższe oraz zaplecze naukowo-badawcze (Wendt 2001; Bajerski 2012; Sołtys, Dorocki 2018; Bocheński, Rydzewski 2020; Nalaskowski, Dejna 2020).

Uwarunkowania społeczne, często zestawiane z przestrzennymi, są wyraźną determinantą szans edukacyjnych młodzieży na poziomie średnim (Guzik 2003), a także mają wpływ na ich późniejsze życiowe losy i wybory (Kiniorska, Brambert 2021). Następstwem tego są przeobrażenia środowiska geograficznego w sferze społecznej, demograficznej, gospodarczej i politycznej (Grabowska, Jończy 2013; Kaczmarczyk 2018; Mirkowska 2018; Dolińska i in. 2018; Dolińska i in. 2020a; Dolińska i in. 2020b). Młodzież bywa różnie postrzegana przez dorosłych w zależności od obszaru, z którego pochodzi (miejski/wiejski), co w późniejszym

okresie może mieć wpływ na kształtowanie się jej decyzji dotyczącej edukacji na poziomie średnim oraz dalszych życiowych losów (Dej 2009; Szmielińska-Pietraszek, Szymańska 2011). Uchwycenie planów i motywacji (w tym na tle społecznym) młodzieży kształcącej się w szkołach średnich (Żurawski 2011; Gałęska 2013; Szafraniec 2014; Świerzbowska-Kowalik 2016) stanowi interesujące zagadnienie badawcze, gdyż dotyka ono losów osób rozpoczynających (w domyśle) samodzielne i dorosłe życie (Kozakiewicz 1983; Suchodolski 1984; Pytlak 2008; Mazurek 2014).

4.3. Metodyka

Badania skoncentrowane były na określeniu skali przemieszczeń uczniów do szkół średnich poprzez zestawienie miejsc pobierania nauki i ich miejsca zamieszkania na poziomie powiatowym, jak również na przyczynach wyboru danego ośrodka edukacyjnego, ogólnej percepcji stanu edukacji w mieście pobierania nauki oraz planach na przyszłość. Dane te pozyskano z badania ankietowego, zrealizowanego w 2020 r. przez ówczesnych studentów Uniwersytetu Warszawskiego. W tym celu skontaktowano się mailowo z największymi szkołami średnimi każdego typu w wybranych miastach i poproszono o możliwość rozdania ankiet uczniom. W razie odmowy kontaktowano się z kolejnymi szkołami. Badanie przeprowadzono w dziesięciu miastach: sześciu niebędących stolicami województw, lecz mających potencjał do ewentualnego pełnienia tej funkcji w przyszłości, oraz czterech ośrodkach wojewódzkich o zbliżonej do miast niewojewódzkich randze w sieci osadniczej i liczbie ludności. Spośród miast niebędących stolicami województw wybrano Częstochowę, Kalisz, Koszalin, Płock (w dalszym etapie wykluczony z analiz z powodu niewystarczającej liczby odpowiedzi), Radom i Słupsk, natomiast w grupie stolic województw badania przeprowadzono w Gorzowie Wielkopolskim, Kielcach, Toruniu i Zielonej Górze. Zbiór tych dziesięciu ośrodków, na podstawie różnych przesłanek (m.in. Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030), został przez autorów określony mianem „miast regionalnych”. Należy przy tym zaznaczyć, że wybrane miasta stanowią jedynie część grupy „miast regionalnych” w Polsce, do której można by zaliczyć także m.in. Bielsko-Białą, Olsztyn czy Opole. Decyzja o zawężeniu obszaru badań tylko do wymienionych wcześniej ośrodków w głównej mierze ma związek z dokumentami i inicjatywami sugerującymi, że wskazane miasta niewojewódzkie mogłyby ponownie uzyskać status stolic województw w ramach nowych jednostek administracyjnych. Cztery obecne stolice województw dobrano natomiast do analizy ze względu na podobną do miast niewojewódzkich wielkość populacji oraz potencjał gospodarczy.

Ankieta składała się z 9 pytań w grupie miast niewojewódzkich i 7 w grupie wojewódzkiej oraz 4 pytań w metryczce (różnice między wersją dla miast

wojewódzkich i niewojewódzkich nie mają tu znaczenia). Z całości badania dla tego artykułu istotne są tylko dwa pytania ankietowe oraz metryczka. Przeanalizowano pytanie dotyczące wpływu posiadania lub nie statusu stolicy województwa na jakość oferty edukacyjnej w mieście (odpowiedzi 0 – brak wpływu, 1 – mały wpływ, 2 – silny wpływ) oraz pytanie odnośnie do dalszych planów młodzieży po ukończeniu szkoły średniej (9 możliwych odpowiedzi). Natomiast w metryczce zawarto pytania o płeć respondentów, pełnoletniość, wykształcenie osobno ojca i matki lub opiekunów prawnych oraz o powiat stałego zamieszkania. Na potrzeby badań statystycznych dokonano pewnych klasyfikacji i generalizacji odpowiedzi – w przypadku powiatu miejsca zamieszkania zaszerogowano je geograficznie następująco dla każdego z miast:

1. Miasto pobierania nauki.
2. Powiat graniczący z miastem pobierania nauki.
3. Powiat niegraniczący z miastem pobierania nauki, lecz położony w tym samym województwie co miasto pobierania nauki.
4. Powiat położony w innym województwie niż miasto pobierania nauki.

Szczegółowe informacje na temat konstrukcji kwestionariusza oraz jego wzór można znaleźć w publikacji A. Parola i in. (2023).

Planowano zebranie 1,3 tysiąca wypełnionych wiarygodnie ankiet z każdego miasta, przy zastosowaniu podziału na 50% odpowiedzi od uczniów liceów, 35% od uczniów techników i 15% od uczniów szkół branżowych lub zawodowych, co miało zapewnić reprezentatywność próby w odniesieniu do ogólnej liczby uczniów szkół średnich w placówkach poszczególnego typu w Polsce. Na przeszkodzie do zrealizowania tych założeń stanęły odmowy udziału ze strony niektórych szkół oraz wybuch pandemii COVID-19, która spowodowała zamknięcie placówek edukacyjnych. Ostatecznie zebrano ponad 7 tysięcy wypełnionych kwestionariuszy. Wartości dla poszczególnych miast, jak również proporcje wypełnionych ankiet ze względu na rodzaj szkoły, nie odpowiadają w pełni pierwotnym założeniom (tabela 1), jednak z uwagi na dużą liczbę uzyskanych odpowiedzi zdecydowano się na przeprowadzenie dalszych analiz w oparciu o zebrane dane. Do określenia istotności statystycznej analizowanych zależności pomiędzy zmiennymi nominalnymi posłużono się testem chi-kwadrat, a jako miarę siły związku przyjęto współczynnik kontyngencji C dla zmiennych nominalnych (zależnie od pytania w wersji phi Yula lub V-Kramera). Poziom istotności zmiennych przyjęto na poziomie $p\text{-value} = 0,05$. Część statystyczną uzupełniono również o prostą analizę regresji logarytmicznej (logit).

Tabela 1. Liczba zebranych ankiet w podziale na miasto oraz rodzaj szkoły

Miasto	Ogółem		Licea		Technika		Szkoly branżowe	
	liczba ankiet	% założonej liczby	liczba ankiet	% założonej liczby	liczba ankiet	% założonej liczby	liczba ankiet	% założonej liczby
Częstochowa	929	71	463	71	466	102	0	0
Kalisz	608	47	362	56	168	37	78	40
Koszalin	293	23	154	24	46	10	93	48
Płock	33	3	2	0	29	6	2	1
Radom	1065	82	399	61	511	112	155	79
Słupsk	1047	81	589	91	357	78	101	52
Gorzów Wielkopolski	959	74	484	74	367	81	108	55
Kielce	1201	92	590	91	518	114	93	48
Toruń	410	32	410	63	0	0	0	0
Zielona Góra	545	42	244	38	223	49	78	40
Łącznie	7090	55	3697	57	2685	59	708	36

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ankietowych.

Dane ankietowe uzupełniono informacjami o liczbie osób w wieku 15–19 lat w poszczególnych miastach i powiatach oraz o liczbie miejsc w szkołach przypadającą na osoby z tej grupy wiekowej. Pozyskano je, zgodnie ze stanem na koniec 2019 r., z Banku Danych Lokalnych (BDL). Dane te, udostępnione na poziomie gminnym, zostały zagregowane do poziomu powiatowego na potrzeby niniejszego opracowania.

Wśród kryteriów wyznaczających potencjał ośrodka centralnego należy wskazać m.in. liczbę placówek usługowych znajdujących się na jego obszarze oraz pełnienie funkcji odpowiadających poziomowi w hierarchii osadniczej (Christaller 1963; Bański 2022). W kontekście analizowanych zagadnień szczególną rolę odgrywa obecność placówek edukacyjnych, zwłaszcza szkół średnich, które wspierają rozwój i podnoszą atrakcyjność ośrodków w zakresie edukacji. Zgodnie z ramami badawczymi przyjętymi przez autorów analiza dostępności tych usług była prowadzona w skali przestrzennej wykraczającej poza samo miasto na prawach powiatu oraz sąsiadujące z nim jednostki (Guzik 2003; Sobala-Gwosdz 2023). W tym celu opracowano bazę funkcji i placówek edukacyjnych odpowiadających poziomowi regionalnemu w polskiej hierarchii osadniczej. Za kryterium przyjęto obecność danej funkcji w liczbie miast mniejszej niż 49, co pozwalało na wyodrębnienie faktycznie regionalnych ośrodków i uniknięcie nałożenia funkcji

na podział Polski na 49 województw. Każde miasto otrzymywało 1 punkt za występowanie danej instytucji lub funkcji, a maksymalna liczba punktów do zdobycia wynosiła 8 (tabela 2). Baza danych została opracowana w pierwszej połowie 2021 r. Warto zauważyć, że choć wiele prac dotyczących identyfikacji ośrodków regionalnych lub subregionalnych w Polsce jest kompleksowych, część z nich nie uwzględniała roli szkolnictwa średniego (Wendt 2001; Sołtys, Dorocki 2018).

Tabela 2. Baza danych o funkcjach edukacyjnych w badanych miastach

Instytucja	Częstochowa	Gorzów Wlkp.	Kalisz	Kielce	Koszalin	Radom	Ślupsk	Toruń	Zielona Góra
Kuratorium oświaty		1		1					
Ośrodek doskonalenia nauczycieli	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Zakład doskonalenia zawodowego		1		1			1	1	1
Liceum w top 50 Perspektyw				1		1		1	
Technikum w top 50 Perspektyw						1			1
Uniwersytet	1			1		1		1	1
Centrum kształcenia zawodowego	1	1	1	1			1	1	1
Centrum kształcenia ustawicznego	1		1	1	1	1	1	1	1
Suma	4	4	3	7	2	5	4	6	6
Ranking	5	5	8	1	9	4	5	2	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł rozproszonych.

W celu ukazania poziomu rozwinięcia, jakości i atrakcyjności oferty szkolnictwa średniego w wybranym ośrodku regionalnym stworzono również ranking uwzględniający pozycje zajmowane przez licea ogólnokształcących i technika z danego miasta w zestawieniu przygotowywanym co roku przez Fundację

Edukacyjną „Perspektywy”. W niniejszym opracowaniu bazowano na zestawieniu opublikowanym w 2020 r. W zależności od miejsca zajętego przez szkołę przypisywana jej była waga, przez którą mnożono wartość wyniku uzyskanego przez tę szkołę w punktacji „Perspektyw”. Wyniki te zestawiano dla wszystkich szkół z danego miasta i obliczano na ich podstawie średnią arytmetyczną, aby uzyskać wartość wskaźnika rozwinięcia funkcji edukacyjnej na poziomie średnim w wybranym ośrodku regionalnym (tabela 3). W przypadku liceów przyznawano wagę 6 za pozycję szkoły od 1 do 100 w rankingu „Perspektyw”, 5 za pozycję od 101 do 200, 4 za pozycję od 201 do 350, 3 za pozycję od 351 do 500, 2 za pozycję od 501 do 750 i 1 za pozycję od 751 do 1000. W odniesieniu do techników wagi wyglądały następująco: 6 za miejsce od 1 do 50, 5 za miejsce od 51 do 100, 4 za miejsce od 101 do 200, 3 za miejsce od 201 do 300, 2 za miejsce od 301 do 400 i 1 za miejsce od 401 do 500. Ze względu na metodykę „Perspektyw” przy opracowywaniu rankingu miast nie wzięto pod uwagę szkół zawodowych (obecnie szkoły branżowe). Autorzy nie uwzględnili również liceów, które w zestawieniu „Perspektyw” zajęły miejsce niższe niż 1000, oraz techników, które były na miejscu niższym niż 500.

Tabela 3. Wartość wskaźnika rozwinięcia funkcji edukacyjnej

Lp.	Miasto	Wartość wskaźnika
1	Toruń	224,29
2	Radom	210,73
3	Zielona Góra	208,54
4	Gorzów Wielkopolski	183,00
5	Słupsk	177,03
6	Koszalin	175,59
7	Kielce	160,81
8	Częstochowa	148,78
9	Kalisz	138,50

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Fundacji Edukacyjnej „Perspektywy”.

4.4. Wyniki

Na podstawie przeprowadzonych analiz statystycznych, opartych na danych z kwestionariuszy i autorskich bazach danych dotyczących rangi ośrodków, nie wykazano żadnych jednoznacznych powiązań między odsetkiem uczniów przyjeżdżających spoza miasta w celu pobierania nauki w szkołach średnich a pozycją

ośrodka w autorskim rankingu opracowanym na podstawie „Perspektyw”, liczbą ludności, rozwinięciem funkcji edukacyjnych czy liczbą miejsc w szkołach przypadającą na osoby w wieku 15–19 lat. Stąd też nie sposób sformułować prawidłowości co do zakładanych determinant wyboru miejsca edukacji w zależności od cech danego ośrodka. Wybory te mogą być od nich niezależne bądź też badane miasta stanowią na tyle jednorodną grupę, że w ich przypadku nie uwidocznił się wyraźny podział pod względem rozpatrywanych cech.

Istotna statystycznie zależność została natomiast wykazana pomiędzy zarówno wykształceniem matki, jak i ojca oraz miejscem zamieszkania i dojazdami uczniów do szkoły – choć wartość współczynnika kontyngencji świadczy o bardzo słabej zależności w każdym przypadku. Przy porównaniu wykształcenia matki oraz tego, czy uczeń mieszka w mieście, w którym chodzi do liceum, test wyniósł $\chi^2(4, 6752) = 66,440$, $p < 0,05$; V-Kramera 0,099. Analogicznie w przypadku wykształcenia ojca test wyniósł $\chi^2(4, 6731) = 125,873$, $p < 0,05$; V-Kramera 0,137. Zależność ta nie jest jednak zgodna z początkowymi przewidywaniami. Osoby mieszkające w mieście, w którym chodzą do szkoły, częściej mają rodzica z wyższym wykształceniem niż osoby dojeżdżające z innych miejscowości. W przypadku matki odsetki te wynoszą odpowiednio 52,4% oraz 43,1%; a w przypadku ojca 43,9% oraz 31,3%.

Hipoteza potwierdza się natomiast przy porównaniu odległości dojazdów uczniów do liceów. Zarówno w przypadku wykształcenia matki ($\chi^2(12, 2401) = 42,253$, $p < 0,05$; V-Kramera 0,077), jak i ojca ($\chi^2(12, 2401) = 35,928$, $p < 0,05$; V-Kramera 0,071) testy wykazały słabe, lecz istotne statystycznie zależności. Wśród uczniów dojeżdżających z powiatów sąsiadujących z miastem centralnym osoby, których matka ma wykształcenie wyższe, stanowiły 43,7%, a ojciec – 31,0%. W przypadku dojeżdżających z reszty województwa było to już 43,9% oraz 31,7%, a wśród dojeżdżających z innych województw 49,1% oraz 33,8%. Zauważalny był więc wzrost odsetka uczniów z rodzicem posiadającym wykształcenie wyższe wraz z odległością, jaka dzieli ich powiat od miejsca nauki. Analogicznie w przypadku osób z wykształceniem zawodowym oraz średnim obserwowany był spadek wartości procentowych. Należy jednak pamiętać, że otrzymane zależności są słabe, a liczba respondentów pochodzących z powiatów najbardziej oddalonych od badanych miast stanowi niezbyt liczną próbę.

Zestawienie typów szkół z odległością dojazdów do miasta nauki przyniosło podobne rezultaty – tzn. występowały istotne statystycznie różnice pomiędzy uczniami mieszkającymi w mieście, w którym pobierają naukę, oraz uczniami dojeżdżającymi z innych obszarów, jednak V-Kramera było również bardzo niskie (na poziomie 0,045). Wyniki analizy w tym przypadku odpowiadały przewidywaniom: odsetek uczniów uczęszczających do liceów był wyższy w grupie osób dojeżdżających z innych powiatów i wynosił 54,0% (w porównaniu do 51,3% udziału uczniów liceów wśród osób niedojeżdżających). W odniesieniu do techników

stwierdzono podobny odsetek uczniów z miasta oraz z obszarów pozamiejskich, natomiast w przypadku szkół branżowych odsetek osób mieszkających w powiatach zewnętrznych (8,4%) był wyraźnie niższy niż udział osób zamieszkujących miasto centralne (11,0%). Pomiędzy odległościami dojazdów a rodzajami szkół również wystąpiły istotne statystycznie różnice (V-Kramera = 0,076). Nie można jednak w tym przypadku jednoznacznie wyznaczyć kierunku zależności: udział liceów rośnie z 55,8% w powiatach graniczących do 60,1% w reszcie województwa, a spada do 52,1% w przypadku dalszych dojazdów.

Respondentom zadano pytanie o ich opinię odnośnie do wpływu posiadania statusu stolicy województwa przez miasto, w którym aktualnie się uczą, na jakość oferty edukacyjnej (w przypadku miast wojewódzkich w kontekście faworyzacji, zaś pozostałych – marginalizacji). Przy zagregowanym rozróżnieniu na miasta wojewódzkie i niewojewódzkie wystąpiły znaczące różnice, a efekt mierzony współczynnikiem kontyngencji był stosunkowo silny ($\chi^2(2,6951) = 87,210$, $p < 0,05$; V-Kramera 0,112). W obu grupach najczęściej wybierano opcję słabej marginalizacji/faworyzacji. Wśród miast niewojewódzkich stosunek braku marginalizacji do znacznej wyniósł w przybliżeniu 1:1 (28,2% : 29,0%), zaś wśród miast wojewódzkich znacząco częściej wskazywano na ich korzystniejszą sytuację (stosunek braku faworyzacji do znacznej o niemal dwukrotnej różnicy: 19,3% : 36,6%). W podziale na poszczególne miasta wojewódzkie na znaczącą siłę zjawiska faworyzacji szczególnie często wskazywały osoby z Torunia (47,3%) oraz z Zielonej Góry (40,3%). Spośród miast niewojewódzkich najbardziej wyróżniał się Słupsk, gdzie na znaczącą marginalizację wskazało 33,2% uczniów. Brak zjawiska natomiast najczęściej pojawiał się w odpowiedziach osób z Koszalina (34,9%) oraz Radomia (30,4%) (w przypadku Radomia warto mieć na uwadze jego ważną rangę jako ośrodka edukacji na poziomie średnim, zidentyfikowaną w nieopublikowanym do tej pory opracowaniu A. Parola i in.).

W kolejnej części analizy skupiono się na planach uczniów na okres po zakończeniu nauki w szkole. Rozpatrywane były następujące możliwości: „pozostanie w miejscu zamieszkania”, „wyjazd do stolicy województwa” (w przypadku osób pochodzących spoza miast wojewódzkich), „wyjechanie w inne miejsce”, „rozważanie więcej niż jednej opcji” oraz „nie wiem”. Wyniki badań ankietowych pokazują, że większość respondentów planowała wyjechać do innych miejscowości w kraju lub za granicą (42,6%). Drugą najliczniejszą grupę stanowiły osoby rozważające różne możliwości (26,3%). Tylko 17,3% osób planowało pozostać w miejscu swojego zamieszkania, a zaledwie 7% ogółu zamierzało wyjechać do stolicy województwa.

W celu kompleksowego ujęcia tego zagadnienia wykonano prostą regresję logistyczną (logit) z estymatorem odpornym, aby ustalić, które zmienne mają największy wpływ na plany młodzieży co do ich miejsca zamieszkania po ukończeniu szkoły (tabela 4). Odpowiedzi dotyczące planów uczniów ograniczono do zero-jedynkowego wyboru: 0 – pozostać w mieście oraz 1 – wyjechać z niego.

Jako dyskretne zmienne wyjaśniające przyjęto: płeć, wiek, miejsce zamieszkania, rodzaj szkoły oraz wykształcenie matki i ojca, przy czym również ograniczono je do rozróżnienia na „wykształcenie wyższe” lub „inne”.

W ramach tak przeprowadzonej analizy wiek respondentów okazał się jedyną zmienną nieistotną statystycznie. Największy wpływ miał rodzaj szkoły, do której uczeń chodził. Współczynnik β wyniósł w tym przypadku $-0,73$. Przy symulowaniu efektu zmiany rodzaju szkoły większa różnica występowała pomiędzy technikami i szkołami branżowymi niż między liceami i technikami (w pierwszym przypadku efekt wyniósł $-0,171$; w drugim tylko $-0,129$). Drugi największy wpływ wykazywała zmienna „wykształcenie matki”, współczynnik β wyniósł $0,465$. Współczynnik przy wykształceniu ojca był nieco niższy, osiągając wartość $0,397$. Oznacza to, że wyższe wykształcenie rodziców przekładało się na zwiększenie szansy, że ich dziecko będzie planowało wyjechanie z miejsca pochodzenia. W odniesieniu do płci dla obu odnotowano zbliżone wartości współczynnika ($\beta = 0,393$), co oznacza, że kobiety częściej myślały o wyjeździe, ale znaczenie tego czynnika było mniejsze niż wykształcenia rodziców. Ostatnią istotną zmienną w modelu było miejsce stałego zamieszkania, jednak współczynnik β był w przypadku tej zmiennej najbliższy zeru (wyniósł $-0,165$). Osoby dojeżdżające do szkoły częściej planowały dalszą migrację po jej ukończeniu, jednak efekt ten był najsłabszy wśród rozpatrywanych zależności.

Tabela 4. Wyniki regresji modelu logit dla czynników mających potencjalnie wpływ na plany młodzieży po ukończeniu nauki w szkole średniej

	B	Błąd standardowy	Df	Istotność
Płeć	0,393	0,076	1	< 0,001
Wykształcenie matki lub opiekunki prawnej	0,465	0,086	1	< 0,001
Wykształcenie ojca lub opiekuna prawnego	0,397	0,091	1	< 0,001
Miejsce stałego zamieszkania	-0,165	0,074	1	0,025
Rodzaj szkoły	-0,730	0,056	1	< 0,001
Stała	1,556	0,091	1	< 0,001

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ankietowych.

4.5. Podsumowanie

Przeprowadzone przez zespół autorski badania pozwoliły na weryfikację postawionych na wstępie hipotez badawczych. Nie potwierdzono hipotezy pierwszej, zaś częściowo potwierdzono drugą i trzecią (patrz: Wstęp). Analizy statystyczne oraz ich interpretacja pozwalają stwierdzić, iż sytuacja rodziców przekłada się na odległość dojazdów do szkół oraz wybór typu placówki kształcenia – wykazano wpływ wyższego wykształcenia opiekunów na podejmowanie przez uczniów nauki w liceach oraz w dalej położonych miastach (hipoteza druga). Wykazano również, że na plany uczniów na czas po zakończeniu nauki w szkole zdecydowanie największy wpływ miał rodzaj szkoły (większa potencjalna mobilność uczniów liceów), wykształcenie rodziców (im wyższe wykształcenie, tym większa chęć zmiany otoczenia) oraz płeć (większa skłonność do emigracji młodych kobiet niż mężczyzn) (hipoteza trzecia).

W przypadku cech społecznych respondentów, mogących stanowić potencjalne determinanty dokonywanych przez nich wyborów szkół średnich oraz planów na przyszłość, zidentyfikowano również szereg zależności istotnych statystycznie, lecz o nieznaczących różnicach, w efekcie czego nie potwierdzono w pełni hipotezy drugiej. Zaobserwowano także odmienną między bardziej atrakcyjną i rozwiniętą możliwością pobierania nauki według respondentów w miastach wojewódzkich w stosunku do niewojewódzkich. Nieznacznie lub zupełnie nieistotne dla perspektyw okazały się wiek (pełnoletniość) oraz powiat stałego zamieszkania ucznia.

Pomimo stworzenia kilku rankingów odnoszących się do rozwinięcia badanych ośrodków, ze szczególnym uwzględnieniem ich funkcji w zakresie szkolnictwa, żaden z nich nie okazał się silnie powiązany z przestrzennym wymiarem dojazdów do szkół średnich. Przyczyny wyboru miast pobierania edukacji mogły, wobec tego, leżeć w nieuwzględnionych aspektach przestrzennych (np. dostępności transportowej) bądź też konieczne byłoby przeprowadzenie szerzej zakrojonych badań społecznych w tym zakresie, co pozwoliłoby dokładniej zgłębić założenia poczynione przez autorów w hipotezie pierwszej.

Wykonane badania pozwoliły na częściowe poznanie uwarunkowań kształtujących życiowe losy młodych ludzi wchodzących w dorosłość, w tym przestrzennych, społecznych i osobistych. Cel został osiągnięty w dwójnasób, tj. z jednej strony zidentyfikowano pewne determinanty w tym zakresie, z drugiej natomiast wykazano brak znaczenia innych – co stwierdzono dzięki kompleksowej procedurze testowania statystycznego i interpretacji wyników (wykazanie braku związku również winno uznawać się za wartościowy dla podejmowanego zagadnienia rezultat).

Zdaniem autorów warto kontynuować badania społeczne na wybranej grupie respondentów, gdyż istnieje potrzeba dalszego poszukiwania przyczyn wyboru

przez uczniów konkretnych miast jako miejsc ich nauki oraz relacji między stopniem rozwinięcia funkcji edukacyjnej danego ośrodka a jego postrzeganiem wśród uczniów szkół średnich. Do kluczowych uwarunkowań w tym zakresie należą: zmiany pokoleniowe i mentalnościowe osób w wieku nastoletnim w czasie, ukształtowanie i okrzepnięcie rzeczywistości reform administracyjnych i szkolnych, odpowiednio w końcu XX wieku i w II dekadzie XXI stulecia, jak i niegasnąca dyskusja na temat organizacji politycznej i przestrzennej państwa polskiego. Do tego, w obliczu takich wyzwań jak kryzys demograficzny czy ingerencja w podmiotowość finansową oraz kompetencyjną samorządów ze strony władz centralnych, warto gruntownie przemyśleć organizację przestrzenną kształcenia na poziomie ponadpodstawowym – z uwzględnieniem perspektyw, uwarunkowań i potrzeb uczniów. Takie oraz (potencjalne) dalsze badania umożliwiają wniesienie naukowego głosu do dyskusji ważnej dla teraźniejszości i przyszłości kraju.

Literatura

- Bajerski A., 2012, *Ranga Poznania jako ośrodka nauki*, [w:] T. Kaczmarek (red.), *Pozycja konkurencyjna Poznania wśród metropolii polskich i europejskich*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań: 181–199.
- Bajerski A., Kisiała W., 2023, *Wybrane czynniki kształtujące natężenie dojazdów do różnych typów szkół ponadpodstawowych w Poznaniu*, „Czasopismo Geograficzne”, 94(2): 289–306.
- Bański J., 2022, *Rozważania na temat klasyfikacji małych miast – przegląd podejść badawczych i próba klasyfikacji wielokryterialnej*, „Przegląd Geograficzny”, 94(2): 199–218.
- Bocheński T., Rydzewski T., 2020, *Stolice byłych 49 województw w Polsce – wybrane zagadnienia rozwoju miast*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Centrum Badań i Edukacji Statystycznej GUS, 2018, *Wskaźniki dostępności terytorialnej mieszkańców Polski do wybranych obiektów użyteczności publicznej*, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa.
- Christaller W., 1963, *Ośrodki centralne w południowych Niemczech*, tłum. P. Eberhardt, „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej”, 1: 1–72.
- Dej M., 2009, *Zróżnicowanie postrzegania młodzieży wiejskiej przez mieszkańców miast Polski południowej*, „Prace Geograficzne”, 121: 59–72.
- Dolińska A., Jończy R., Rokita-Poskart D., 2018, *Pomaturalny eksodus młodzieży z Opolszczyzny w układzie przestrzennym regionu i kontekście wyludnienia województwa*, referat na konferencji „Zamiary demograficzne a zmiany na rynku pracy – wymiar krajowy i regionalny województwa opolskiego”, Opole, 7 grudnia 2018 r.

- Dolińska A., Jończy R., Rokita-Poskart D., 2020b, *Post-secondary-school migration of young people to large regional centres as a factor of depopulation and disharmonious regional development in Poland*, „European Research Studies Journal”, 23(3): 260–279.
- Dolińska A., Jończy R., Śleszyński P., 2020a, *Migracje pomaturalne w województwie dolnośląskim wobec depopulacji regionu i wymogów zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław.
- Flejterski S., Panasiuk A., Perenc J., Rosa G., 2005, *Współczesna ekonomia usług*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Gałęska U., 2013, *Rola rodziny w wyborach edukacyjno-zawodowych młodzieży*, „Wychowanie w Rodzinie”, 8(2): 267–282.
- Grabowska M., Jończy R., 2013, *Edukacyjny, zarobkowy i definitywny exodus młodzieży z obszarów peryferyjnych Dolnego Śląska i jego skutki dla zrównoważonego rozwoju regionalnego*, ALTA2, Wrocław.
- Guzik R., 2003, *Przestrzenna dostępność szkolnictwa ponadpodstawowego*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Ilnicki D., 2014, *Usługi w polskiej literaturze przedmiotu. Ujęcie chronologiczno-tematyczne*, „Space – Society – Economy”, 13: 203–246.
- Kaczmarczyk P., 2018, *Młodzi w dobie migracyjnej zmiany*, [w:] K. Szafranec (red.), *Młodzi 2018: cywilizacyjne wyzwania: edukacyjne konieczności*, A Propos Serwis Wydawniczy Anna Sikorska-Michalak, Warszawa: 53–81.
- Kiniorska I., Brambert P. (red.), 2021, *Migracje pomaturalne na obszarach wiejskich województwa świętokrzyskiego*, „Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN”, 10/202, Warszawa.
- Kozakiewicz M., 1983, *Podstawowe czynniki nierówności szans oświatowych*, „Edukacja”, 1: 12–21.
- Łątka A., 2014, *Zróźnicowanie przestrzenne egzaminu uczniów klas szóstych w województwie pomorskim w 2013 roku*, „Regiony Nadmorskie”, 22: 160–167.
- Mazurek J., 2014, *Plany zawodowe i prokreacyjne młodzieży akademickiej Koszalina wobec sytuacji na rynku pracy*, „Regiony Nadmorskie”, 22: 133–147.
- Mirkowska P.P., 2018, *Drogi społeczno-zawodowe młodych kobiet migrujących z małych miejscowości do Warszawy*, „Prace o Młodych”, 8, Warszawa.
- Nalaskowski F., Dejna D., 2020, *O uczelni wyższej jako ratunku dla upadającego miasta – na przykładzie Grudziądza*, „Przegląd Pedagogiczny”, 2: 126–141.
- Parol A.R., 2020, *Dopasowanie hierarchii ośrodków miejskich i powiązań funkcjonalnych do wydziałów terytorialnych szczebla powiatowego na Pomorzu Środkowym*, „Słupskie Prace Geograficzne”, 17: 123–146.
- Parol A.R., Gręda Ł., 2024, *Potencjalne zmiany w obecnym podziale kraju na województwa a opinia młodzieży szkolnej z wybranych ośrodków regionalnych*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, 38(1): 76–99.
- Parol A.R., Gręda Ł., Wrona K., 2023, *Percepcja przez młodzież szkolną funkcji i rangi wybranych ośrodków regionalnych*, „Przegląd Geograficzny”, 95(4): 397–420.
- Pytlak M., 2008, *Zamierzenia maturzystów grodziskich szkół średnich*, „Rocznik Żyrardowski”, 7: 495–526.

- Rydz E., 1980, *Pochodzenie uczniów zamiejscowych a strefa wpływu szkół ponadpodstawowych miasta Słupska*, „Rocznik Słupski”, 2: 145–158.
- Rydz E., 1990, *Funkcje Koszalina i Słupska w regionalnej sieci osadniczej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Słupsku, Słupsk.
- Rydz E., Zaleski J., 1992, *Rola i funkcje Słupska na tle sieci osadniczej Środkowego Wybrzeża*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Słupsku, Słupsk.
- Sobala-Gwosdz A., 2023, *Pozycja miast jako ośrodków centralnych*, Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Warszawa–Kraków.
- Sołtys J., 2013, *Usługi publiczne jako czynnik miastotwórczy i wyznacznik rangi miasta w sieci osadniczej na przykładzie małych miast Polski Północnej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica”, 15(3): 3–19.
- Sołtys J., Dorocki S., 2018, *Rozmieszczenie usług jako podstawa rozpoznawania ośrodków podregionalnych w Polsce i ich hierarchii*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, 32(3): 237–251.
- Stępiak M., Wiśniewski R., Goliszek S., Marcińczak S., 2017, *Dostępność przestrzenna do usług publicznych w Polsce*, „Prace Geograficzne”, 261, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.
- Suchodolski B., 1984, *Perspektywy i zadania oświaty*, „Edukacja”, 3: 28–41.
- Szafranec K., 2014, *Między wsią a miastem. Przestrzeń edukacyjna a aspiracje i wybory edukacyjne młodzieży wiejskiej*, [w:] K. Dej, K. Janas, O. Wolski (red.), *Współpraca miejsko-wiejska w Polsce. Uwarunkowania i potencjał*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków: 85–98.
- Szmielińska-Pietraszek P., Szymańska W., 2011, *Rola Słupska w kształceniu młodzieży wiejskiej regionu słupskiego*, „Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna”, 14: 31–42.
- Świerzbowska-Kowalik E., 2016, *Wykształcenie środowisk rodzinnych i miejsce zamieszkania jako wyznaczniki szans na podjęcie studiów*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe”, 2(16): 108–135.
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz.U. 1998 nr 91 poz. 578).
- Wendt J., 2001, *Geografia władzy w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Żurawski T., 2011, *Świadomość wychowawcza a wykształcenie rodziców*, „Pedagogika rodziny”, 1(2): 185–194.

Strony internetowe

- <https://licea.perspektywy.pl/2020/rankings> (dostęp: 30.05.2024).
- <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/opracowania/przeplywy-ludnosci-zwiazane-z-zatrudnieniem-w-2016-r,20,1.html> (dostęp: 21.01.2024).
- <https://stat.gov.pl/statystyki-eksperymentalne/obszary-funkcjonalne-oraz-dostepnosc-terytorialna/notatka-z-pracy-metodologicznej-dojazdy-uczniow-do-szkol-w-polsce,13,1.html> (dostęp: 30.05.2024).
- <https://technika.perspektywy.pl/2020/rankings> (dostęp: 30.05.2024).

Malwina BALCERAK

TWORZENIE MURALI W MIEJSKIEJ PRZESTRZENI PUBLICZNEJ – ROLA AKTORÓW I PRZEBIEG PROCESU¹

5

Malwina BALCERAK – *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*
Wydział Geografii Społeczno-Ekonomicznej
i Gospodarki Przestrzennej
ul. Krygowskiego 10, 61-680 Poznań
e-mail: malwina.balcerak@amu.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0002-1050-0514>

ZARYS TREŚCI: Celem artykułu jest przedstawienie procesu tworzenia murali oraz identyfikacja głównych aktorów tego procesu i określenie ich roli w jego przebiegu. Mimo że murale stały się w ostatnich latach nieodłącznym już elementem współczesnych miejskich przestrzeni publicznych, niewiele wiadomo o tym, jakie podmioty współpracują przy tworzeniu muralu oraz jak wygląda sam proces. Choć dostrzega się związki między działalnością artystyczną a przestrzenią, sztuka publiczna wciąż rzadko staje się przedmiotem badań geograficznych. W związku z tym przeprowadzono studia literaturowe oraz 18 indywidualnych wywiadów pogłębionych z aktorami procesu tworzenia murali. Badania wykazały, że proces ten jest złożonym i wieloetapowym działaniem, wymagającym

¹ Artykuł został opracowany na podstawie rozprawy doktorskiej pt. *Murale w procesie kształtowania przestrzeni publicznej poprzez sztukę*, obronionej na Wydziale Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Praca dostępna jest w repozytorium UAM pod adresem: <https://repozytorium.amu.edu.pl/items/0351a526-006b-4089-a182-dd79e9c96a29>.

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 29.08.2024. Verified: 6.11.2025. Accepted: 20.05.2025.

Funding information: Not applicable. **Conflict of interests:** None. **Ethical considerations:** The Author assures of no violations of publication ethics and takes full responsibility for the content of the publication.

współpracy wielu aktorów, ale również obciążonym licznymi niewiadomymi, wątpliwościami i koniecznością negocjacji. Artykuł analizuje proces powstawania murali, ze szczególnym uwzględnieniem podmiotów wpływających na finalny kształt dzieł. Zwraca także uwagę na etapy realizacji tej formy sztuki publicznej, opisując je z perspektywy zarówno twórców, jak i odbiorców. W ramach badań wyróżniono pięć faz procesu tworzenia murali oraz cztery grupy aktorów biorących w nim udział.

SŁOWA KLUCZOWE: mural, miejska przestrzeń publiczna, proces tworzenia murali, sztuka publiczna.

CREATING MURALS IN URBAN PUBLIC SPACES – THE ROLE OF STAKEHOLDERS AND THE PROCESS

ABSTRACT: The aim of this article is to present the process of mural creation, identify the main actors involved, and define their roles within this process. Although murals have become an inseparable part of contemporary urban public spaces in recent years, little is still known about which entities collaborate and are responsible for creating murals in these spaces, as well as how the process itself unfolds. While the connections between artistic activity and space are increasingly recognized, public art remains a rarely explored subject in geographical research. Therefore, a literature review was conducted, along with 18 in-depth individual interviews with the actors involved in the mural creation process. The research revealed that this process is a complex, multi-stage endeavor that requires the cooperation of various actors and is also fraught with uncertainties, doubts, and the need for negotiation. The article analyzes the process of mural creation, with particular emphasis on the entities that influence the final form of the artwork. It also highlights the stages of implementing this form of public art, describing them from the perspectives of both the creators and the audience. As part of the study, five phases of the mural creation process and four groups of actors involved were identified.

KEYWORDS: mural, urban public space, process of creating murals, stakeholders in the mural creation process.

5.1. Wprowadzenie

Współczesny krajobraz miejski jest nasycony treściami wizualnymi, co odgrywa coraz większe znaczenie w życiu społeczeństwa. W ostatnich latach sztuka publiczna, a w szczególności murale, stała się integralnym elementem miejskiej przestrzeni, wpływając nie tylko na jej estetykę, ale kształtując także jej wymiar kulturowy. Wraz z rozwojem tej formy ekspresji artystycznej wzrosła również rola różnorodnych aktorów zaangażowanych w proces jej tworzenia – od artystów, przez władze miejskie, aż po lokalne społeczności. Murale, będące dziś nieodłącznym

elementem krajobrazu współczesnych miast, przekształcają przestrzeń, nadając jej wyrazistość, znaczenie historyczne oraz artystyczną i lokalną wartość. Tworzenie murali to złożony proces, który nie ogranicza się jedynie do malowania obrazów na ścianach. Wymaga on współpracy między wieloma podmiotami, negocjacji wizji artystycznej czy uwzględnienia specyfiki przestrzeni miejskiej. Wciąż niewiele wiadomo o tym, jakie podmioty odpowiedzialne są za powstanie i funkcjonowanie muralu w przestrzeni publicznej, w jaki sposób wpływają na przebieg procesu tworzenia i wreszcie – jaka jest droga od inicjatywy powstania muralu do jego „życia” w przestrzeni publicznej.

Celem artykułu jest zatem przedstawienie rekonstrukcji procesu tworzenia murali oraz identyfikacja głównych aktorów tego procesu i określenie ich roli w jego przebiegu. Artykuł prezentuje, kto i w jaki sposób wpływa na finalny kształt murali oraz jakie etapy składają się na ich powstawanie, analizując tę formę sztuki zarówno z perspektywy twórców (jak się okazuje, nie tylko artystów), jak i odbiorców. Przedstawione w artykule refleksje nie ograniczają się jedynie do kwestii prawnych, finansowych czy technicznych, ale ukazują także pewne wątpliwości, problemy, jak również złożoność procesu.

W realizacji tego celu pomogły dwa pytania badawcze:

1. Kim są i jaka jest rola głównych aktorów w procesie tworzenia murali?
2. Jak przebiega proces tworzenia murali i czy kończy się on na pomalowaniu ściany?

Struktura artykułu jest następująca: na początku przedstawiono przegląd literatury na temat murali w przestrzeni publicznej. Następnie scharakteryzowano aktorów biorących udział w procesie tworzenia murali oraz wskazano ich role, a w dalszej kolejności szczegółowo opisano sam proces.

5.2. Mural w przestrzeni miejskiej – zarys problematyki

Sztuka publiczna obejmuje różnorodne formy działalności artystycznej, zarówno materialne, jak i performatywne, które umiejscowione są w zewnętrznych, otwartych przestrzeniach publicznych (Miles 1997; Cartiere 2008). Są one łatwo dostrzegalne i cechują się dostępnością wizualną (Niziołek 2015). Sztuka publiczna porusza najczęściej kwestie związane z problemami społecznymi lub stanowiącymi element dyskursu publicznego (Hein 1996). Jednocześnie wytwory sztuki publicznej odpowiadają na potrzeby społeczne, realizując przy tym estetyczne zamierzenia artysty (Lippard 1984).

Murale stanowią dobry przykład relacji pomiędzy sztuką publiczną a przestrzenią. Wywodzą się one z tradycji malarstwa ściennego i stały się w okresie ostatnich kilkunastu lat jedną z najpowszechniejszych form artystycznej ingerencji w przestrzeń publiczną, pełniąc funkcję narzędzi ekspresji publicznej

(Mendelson-Shwartz, Mualam 2021). Zdefiniowanie tego, czym jest mural, nie jest łatwe, a opisy pojawiające się w literaturze są dość zróżnicowane – od ogólnych do szczegółowych. Przede wszystkim wskazuje się, że jest to ściennie malowidło wielkopowierzchniowe lub monumentalne (m.in. Rutkiewicz 2013; Warner 2017; Hołda 2020). Mówiąc o muralu, równie często akcentuje się jego lokalizację – mural to malowidło umieszczone na zewnętrznej ścianie budynku, który dostępny jest dla szerokiej publiczności (np. Greaney 2002; Mendelson-Shwartz, Mualam 2021). Należy przy tym wskazać, że w odniesieniu do muralu jako wizualnej formy sztuki publicznej ulokowanie na zewnętrznej ścianie budynku stanowi jego cechą konstytutywną. Często podkreślana jest również legalność tej formy (Skinner, Jolliffe 2018) oraz jej funkcja dekoracyjna (Stępień 2010). Coraz więcej autorów zauważa także szersze znaczenie muralu, wykraczające poza dekoracyjność. Należy do nich M. Krajewski (2013: 30), który polemizuje z powszechnymi definicjami muralu i wskazuje, że istota murali nie sprowadza się do ich monumentalnego rozmiaru czy lokalizacji na zewnętrznych ścianach budynków, liczy się bowiem „przede wszystkim (...) związek z miejscem, w którym powstały, działanie na rzecz konkretnej wspólnoty, która jest ich współtwórcą, zaangażowanie społeczne lub polityczne”. M. Bąkowska (2007) reprezentując podobne podejście, definiuje mural jako autonomiczne malowidło, które wchodzi w relację z budynkami i przestrzenią, w której jest umiejscowione. J. Skinner i L. Jolliffe (2018) stwierdzają także, że murale dodają kolorytu, a czasem wprowadzają nawet chaos i wyrazistość do jednolitych i anonimowych przestrzeni, w których są lokalizowane.

Należy przyjąć, że mural to materialny wytwór sztuki publicznej, który nosi cechy sztuk plastycznych (głównie malarstwa). Składa się on z dwóch podstawowych elementów: formy (sposobu, w jaki treść muralu jest zarejestrowana i prezentowana odbiorcy; środek przekazu treści) i treści (obejmuje ogólny sens dzieła, który wpływa na jego odbiór i interpretację; może być wyrażona wprost lub ukryta). Wyróżnia się cztery główne rodzaje treści murali. Pierwsza to treść ekspresyjna, będąca wyrazem stanu ducha i umysłu artysty, jego przeżyć, uczuć i emocji. Treść ta, często przedstawiona poprzez odważną kolorystykę oraz dynamiczną kompozycję i rytm (por. Farthing 2011), jest subiektywna i zależy od indywidualnej interpretacji odbiorcy. Drugi rodzaj to treść edukacyjna, dzięki której odbiorca może zapoznać się z informacjami dotyczącymi m.in. problemów społecznych (np. walki z dyskryminacją, rasizmem, przemocą), historii, ekologii czy literatury. Murale tego typu mówią o istotnych problemach, często także wpływając na działania społeczne, jak również prowokują do dyskusji na ważne, aktualne tematy. Trzeci rodzaj treści to treść perswazyjna, która jest w pewnym sensie reakcją, komentarzem do ważnego wydarzenia społecznego lub problemu (Smoczyńska, Łapiński 2019). Murale mogą także pełnić w tym kontekście funkcję narzędzia marketingowego, promując produkty czy usługi (Rura 2016), jak również funkcję popularyzatorską

w zakresie idei oraz propagandową, dzięki czemu mural może wpływać na kształtowanie określonych poglądów (np. politycznych), zachowań lub przekonań społecznych. Ostatni, czwarty rodzaj to treść upamiętniająca (por. Salij-Hofman 2022), nazywana też historyczną, która ma na celu podtrzymywanie pamięci zbiorowej społeczeństwa. Często murale te przedstawiają ważne dla miejsca lub ludzi wydarzenia historyczne czy szczególnie zasłużone postacie, zarówno z przeszłości, jak i te współczesne, które wywarły wpływ na społeczeństwo, kulturę, naukę czy bieg wydarzeń. Są one także tworzone z okazji wydarzeń rocznicowych (por. Trzepacz 2023). Murale często odzwierciedlają społeczne, polityczne i kulturowe wartości przestrzeni publicznej, jednocześnie na nie wpływając. Choć są one stosunkowo trwałymi artefaktami, ich obecność w przestrzeni publicznej może trwać od kilku godzin do kilku stuleci.

Ta różnorodność treści pokazuje, że murale mają złożony charakter. Nie są one jedynie dekoracyjnymi obrazami na ścianach budynków. Stanowią kanwę do wyrażania wartości i idei, komunikowania, edukowania społeczeństwa oraz podtrzymywania pamięci zbiorowej. Ich często monumentalny rozmiar i lokalizacja w zewnętrznej przestrzeni publicznej sprawiają, że odbiorcy niemal nie mogą ich nie zauważyć, co w efekcie może skłaniać ich do refleksji i motywować do działań.

5.3. Metody i założenia badania

W postępowaniu wykorzystano dwie metody badawcze: dokonano przeglądu literatury oraz przeprowadzono indywidualne wywiady pogłębione (*IDI* – *Individual In-depth Interview*). W ramach tej drugiej metody przeprowadzono 18 indywidualnych wywiadów pogłębionych, w okresie od grudnia 2020 r. do listopada 2022 r. Wśród respondentów znaleźli się artyści zajmujący się tworzeniem murali (7 osób), reprezentanci administracji publicznej posiadający kompetencje w zakresie przepisów dotyczących wizualnych zmian w przestrzeni publicznej (3 osoby), przedstawiciele instytucji kulturalnych (2 osoby) i fundacji upowszechniających kulturę i sztukę publiczną (1 osoba), a także firm zajmujących się tworzeniem murali (2 osoby), jak również kuratorzy festiwalu murali (1 osoba) oraz mieszkańcy badanych przestrzeni (2 osoby)². Identyfikacja rozmówców

² W tekście zastosowano oznaczenia pozwalające zidentyfikować rozmówcę w sposób zapewniający anonimowość, a jednocześnie umożliwiający analizę wypowiedzi w kontekście danej grupy respondentów: oznaczenie składa się z litery R (skrót od „respondent”), numeru porządkowego przypisanego danemu respondentowi oraz informacji o funkcji lub roli społecznej respondenta, najczęściej w formie uproszczonej kategorii zawodowej (np. „urzędnik”, „aktywistka”, „ekspert”, „mieszkaniec”). Służą

dokonana została na podstawie studiów literaturowych oraz wiedzy uzyskanej z wywiadów z artystami, którzy brali udział w powstawaniu murali. Respondenci pochodzili z ośmiu polskich miast: Gdańska, Gdyni, Katowic, Krakowa, Łodzi, Pabianic, Poznania i Warszawy. Podczas wywiadów podejmowano m.in. tematy takie jak:

- rola aktora w procesie tworzenia murali w miejskiej przestrzeni publicznej,
- przebieg procesu tworzenia murali w miejskiej przestrzeni publicznej z perspektywy danego aktora,
- opinia na temat odnoszenia się murali w treści i formie do kontekstu historycznego miejsca, kolorystyki otoczenia, szczególnych cech społeczności lokalnej.

Odpowiedzi respondentów uczestniczących w wywiadach poddano analizie, która składała się z czterech etapów. Na początku zostały przeanalizowane wszystkie odpowiedzi respondentów pod kątem identyfikacji określonych wątków tematycznych, które wynikały z postawionego celu głównego. Następnie określono kody i stworzono ich listę, by w kolejnym etapie przypisać każdej z wypowiedzi odpowiedni kod. Kodowanie to metoda polegająca na kategoryzowaniu tekstu poprzez nakreślenie siatki głównych wątków występujących w tym tekście (Gibbs 2011). Ostatni etap polegał na pogrupowaniu kodów w większe kategorie i subkategorie.

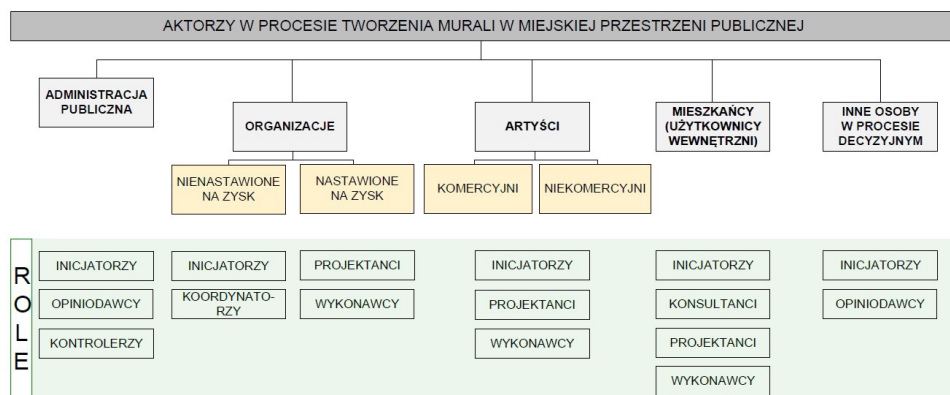
W celu pełniejszej wizualizacji procesu tworzenia murali w miejskiej przestrzeni publicznej wypowiedzi aktorów zostały zilustrowane przykładami, jak również bezpośrednimi odniesieniami do literatury. Nawiązania do tekstów naukowych i przykładów pozwoliły na usystematyzowanie i rozszerzenie perspektyw badawczych, a także na uzupełnienie badań jakościowych o kontekst historyczny i kulturowy, co niezbędne jest do pełnego zrozumienia roli sztuki w przestrzeni publicznej. Mogą one również pomóc w zidentyfikowaniu trendów i zmian w podejściu do sztuki w przestrzeni publicznej w różnych okresach. Zastosowanie przykładów i odniesień do literatury zilustrowało wpływ sztuki publicznej na przestrzeń i odwrotnie, pomogło wreszcie w krytycznej ocenie i analizie murali w przestrzeni publicznej.

one rozróżnieniu wypowiedzi różnych osób i umożliwiają cytowanie bez ujawniania tożsamości. Kolejność nie odzwierciedla kolejności przeprowadzania wywiadów.

5.4. Aktorzy i ich role w procesie tworzenia murali w miejskiej przestrzeni publicznej

Przed przejściem do opisu etapów i uwarunkowań procesu tworzenia murali w miejskiej przestrzeni publicznej należy zwrócić uwagę na aktorów biorących w nim udział oraz na ich role. Badania pozwoliły zidentyfikować pięć grup aktorów biorących udział w tym procesie (rys. 1):

- administracja publiczna – podmioty, organy i instytucje, które odpowiadają za zadania realizowane na rzecz interesu publicznego (Izdebski, Kulesza 1999);
- organizacje:
 - niekomercyjne – organizacje pozarządowe, których działania nie mają na celu przyniesienia zysku; często finansowane z budżetów publicznych: państwowych, regionalnych, lokalnych,
 - komercyjne – są to firmy prywatne, których głównym celem jest generowanie dochodu dla ich właścicieli; podmioty, które prowadzą działalność gospodarczą związaną z tworzeniem murali w przestrzeni publicznej; zazwyczaj wchodzi one we współpracę z samorządami, deweloperami, organizacjami pozarządowymi, markami czy nawet uczelniami i wykonują murale na ich zlecenie;
- twórcy, w szczególności artyści (komercyjni i niekomercyjni) zajmujący się tworzeniem murali zarówno na etapie projektu, jak i jego odwzorowania na ścianie;
- mieszkańcy (użytkownicy wewnętrzni danej przestrzeni);
- inne osoby uczestniczące w procesie decyzyjnym (np. radni miejscy, naukowcy, politycy).

Rys. 1. Aktorzy procesu tworzenia murali w miejskiej przestrzeni publicznej i ich role

Źródło: opracowanie własne.

Administracja publiczna

W procesie tworzenia murali administracja publiczna może pełnić rolę inicjatora. Na przestrzeni ostatnich lat władze miast chętnie wykorzystywały murale jako instrument w procesie rewitalizacji, element podnoszenia jakości wizualnej przestrzeni czy jako narzędzie promocji miasta lub atrakcja turystyczna. Najczęściej inicjatywy te wychodzą od wydziałów urzędów samorządowych lub rządowych, które zajmują się rozwojem miasta, jego estetyką czy promocją. W niektórych polskich miejscowościach istnieją również publiczne (samorządowe) instytucje kultury (np. Instytut Kultury Miejskiej w Gdańsku), które zajmują się organizowaniem wydarzeń kulturalnych, prowadzeniem badań kultury czy też inicjowaniem i koordynowaniem procesu tworzenia murali w miejskiej przestrzeni publicznej, np. poprzez organizację festiwalu murali, czy dofinansowaniem lub finansowaniem tego procesu w ramach konkursów ofert.

Jak wspomniano wcześniej, murale najczęściej są interwencją artystyczną o legalnym charakterze. Oznacza to, że nie mogą one powstawać bez odpowiednich pozwoleń i uzgodnień. W związku z tym administracja publiczna pełni także rolę opiniodawczą, jak również kontrolującą w sytuacji, gdy mural ma być namalowany na budynku stanowiącym własność miasta. Zajmują się tym m.in. plastycy czy architekci miejscy. Natomiast w przypadku tworzenia muralu na ścianie prywatnej nie jest wymagana zgoda administracji publicznej:

Formalnie patrząc, ja nie jestem umocowany ustawowo, więc jeżeli taki podmiot uzna, że on nie będzie konsultować (...), to może to zrobić i nie będzie pociągnięty do żadnej odpowiedzialności. Bo prawo budowlane nie nakazuje w takich sytuacjach zgłoszenia do urzędu czy innych formalności, tylko on sobie po prostu wymaluje na swojej prywatnej ścianie czy na ścianie innego właściciela, z którym to uzgodni (...) (R7_urzędnik).

Powyższa wypowiedź nasuwa pytania o to, kto ponosi odpowiedzialność za przestrzeń i za jej estetykę oraz jakie są konsekwencje braku konsultacji projektu z podmiotem, który wyznaczono do tego, by stał na straży ładu przestrzennego. Trudno jest odpowiedzieć jednoznacznie na takie pytania z uwagi na to, że tego typu luki w przepisach występują nie tylko w odniesieniu do murali. Mimo wszystko w niektórych miastach podejmuje się próby kontroli tego, co dzieje się w przestrzeni publicznej, w związku z czym każda artystyczna interwencja w owej przestrzeni musi zostać zgłoszona do właściwego podmiotu.

Z wypowiedzi respondentów, którzy należą do administracji publicznej, wynika, że działalność muralistyczna w miejskiej przestrzeni publicznej nie jest ugruntowana w żadnym z aktów prawa miejscowego, np. w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

Organizacje niekomercyjne

Do kolejnej grupy aktorów zalicza się organizacje niekomercyjne, zwane także organizacjami pozarządowymi lub pozasamorządowymi. Są to najczęściej stowarzyszenia lub fundacje, które działają w celu upowszechniania kultury i sztuki oraz propagowania jej w różnorodnych środowiskach w Polsce i za granicą. W procesie tworzenia murali pełnią one głównie rolę inicjatorów, którzy zazwyczaj także organizują i koordynują cały ten proces. W Polsce działania w tym zakresie podejmuje np. Fundacja Urban Forms z Łodzi. Jak wynika z wypowiedzi respondentów, do zadań takich organizacji należy również pomoc w zgromadzeniu odpowiednich środków finansowych na wykonanie muralu – oprócz pozyskiwania dofinansowania ze źródeł zewnętrznych wnoszą one do projektu swój wkład własny. Jak wskazywali w wywiadach artyści tworzący murale, w Polsce istnieje niewiele, w porównaniu z innymi krajami, instytucji, które wspierają ich działalność artystyczną. Zdaniem twórców pomoc takich instytucji jest często niezbędna, ponieważ oprócz dofinansowania pomagają one również w formalnej (np. zdobycie zgód na wykorzystanie ściany) i logistycznej (np. wypożyczenie podnośnika lub rusztowania) organizacji przedsięwzięcia, którym jest malowanie muralu. Dlatego twórcy doceniają współpracę z takimi podmiotami, co obrazuje poniższa wypowiedź:

Odezwałyśmy się do fundacji (...), która tutaj działała bardzo prężnie w tamtym czasie. No i oni byli zainteresowani współpracą. (...) łatwiej i dużo szybciej było im dostać wszystkie pozwolenia i finansowanie. (...) to jest najwygodniejsza forma, bo tak naprawdę ja zajmuję się tylko projektowaniem i malowaniem (R6_ artystka).

Organizacje komercyjne

Kolejna grupa aktorów, tj. organizacje komercyjne, odgrywa dwie zasadnicze role: projektanta oraz wykonawcy, a niekiedy także inicjatora. Projekt opracowywany bywa w konsultacji ze zleceniodawcą, najczęściej jednak jest on już gotowy, a zadaniem organizacji komercyjnej jest odwzorowanie go na ścianie budynku. W Polsce funkcjonuje kilka tego typu organizacji – m.in. Traffic Design z Gdyni, Murall Studio i Red Sheels z Poznania czy najbardziej popularna wśród klientów komercyjnych firma Good Looking Studio z Warszawy. Niektóre firmy oferują jeszcze szerszy zakres usług. Oprócz projektu, pośrednictwa w sprawach związanych z pozwoleniami i uzgodnieniami, a także malowania na ścianie, proponują one niekiedy analizę zasadności strategicznej danej kampanii reklamowej, aktywności okołomuralowe, a także materiały postprodukcyjne w postaci zdjęć i filmów, które klienci mogą wykorzystać do promowania muralu³.

³ <https://redsheels.com/> (dostęp: 12.12.2022).

W większości przypadków firmy te nie powstały jedynie w celu zysku finansowego. Rozmówcy reprezentujący tę branżę podkreślali, że pomysł na rozpoczęcie tego rodzaju działalności narodził się z chęci przekształcania przestrzeni, humanizowania jej i ubarwiania. Co więcej, jeden z rozmówców wskazał, że działalność muralistyczna była aktywnością hobbistyczną obecnych członków zespołu i tak narodził się pomysł na założenie firmy.

Twórcy (artyści)

Mimo że popularność murali wzrosła w ciągu ostatniej dekady i nadal rośnie, środowisko twórców murali wciąż jest dość nierozpoznane. Podczas wywiadów zdecydowana większość rozmówców stwierdzała, że są to główni aktorzy w procesie tworzenia murali w przestrzeni publicznej i że to oni najczęściej biorą odpowiedzialność za przestrzeń. Potwierdzają to badania M. Murzyn-Kupisz i J. Działka (2017: 10), którzy wskazali, że twórcy (artyści) „mogą stanowić grupę społeczną i zawodową, która zarówno inspiruje i wpływa na przemiany miast w zakresie funkcji, wizerunku, gospodarki, środowiska”. Wskazali oni także, że twórcy (artyści) stają się często pionierami w przekształcaniu pewnych przestrzeni (pod wpływem określonych bodźców, głównie o charakterze ekonomicznym) (Murzyn-Kupisz, Działek 2017). Wśród rozmówców byli zarówno twórcy, którzy określali się jako aktywiści (czy też artywiści), angażujący się w akcje protestacyjne i ruchy społeczne, jak i tacy, którzy traktują tworzenie murali jako szansę na wzrost popularności oraz zysk finansowy.

Artyści często są inicjatorami powstawania murali. W tym przypadku chcą oni zrealizować swój autorski pomysł na mural w związku z potrzebą ekspresji swojego talentu, ale także z chęci poprawy jakości wizualnej danej przestrzeni lub budynku, przełamania monotoności przestrzeni czy też upamiętnienia postaci bądź wydarzenia. W tym celu artyści zajmują się organizacją całego procesu – od wyboru ściany, poprzez opracowanie projektu, zdobycie niezbędnych pozwoleń, po realizację projektu. Zdarzają się także przypadki, kiedy to artyści są inicjatorami oraz wykonawcami projektu i później już samego muralu, ale zwracają się z pomysłem i prośbą o pomoc w jego realizacji do władz lokalnych (miasta czy osiedla), fundacji lub stowarzyszenia.

Przykładem jednej z najbardziej owocnych w skutkach inicjatyw artysty na rzecz powstania murali są pierwsze malunki w ramach Festiwalu Monumental Art na Osiedlu Zaspą w Gdańsku. W ramach festiwalu, który odbył się w 1997 r., a którego pomysłodawcą był miejscowy artysta Rafał Roskowiński, powstało 11 murali.

Artyści w procesie tworzenia murali odgrywają również rolę projektantów. Głównie są to artyści-ilustratorzy lub graficy, którzy współpracują z firmami

zajmującymi się tworzeniem murali bądź z agencjami reklamowymi. Do ich zadań należy wyłącznie wykonanie projektu muralu, który później zostanie przeniesiony na ścianę budynku. Zdarza się, że artyści są dobierani przez wspomniane organizacje pod konkretne realizacje:

Zapraszamy kogoś, kogo mamy upatrzonego. (...) na pewno na bieżąco śledzimy to, co się dzieje, i wybieramy osoby, z którymi fajnie by było coś zrobić. Mamy też taką grupę osób, z którymi współpracujemy często (R9_organizacja komercyjna).

Trzecia, podwójna rola artystów w procesie tworzenia murali związana jest z wykonaniem projektu, a także jego realizacją na ścianie budynku. W tym przypadku zajmują się oni wyłącznie etapem twórczym w tym procesie:

Ja swoje działanie ograniczam do malowania, więc wszystkie rzeczy typu farby i podnośnik musi organizować zleceniodawca (R8_artysta).

Do tej grupy należą także artyści, którzy pomysł na mural otrzymują od zleceniodawcy – w zakresie tej współpracy mają wykonać projekt zgodny z zaprezentowaną wizją. Są jednak twórcy, którzy niechętnie angażują się w realizowanie narzuconych koncepcji i wykonują tylko te murale, których interpretację treści sami ustalili:

Nie przyjmuję takich zleceń, że ktoś mi mówi, co mam malować, zazwyczaj, jeśli ktoś się do mnie zgłasza, to wygląda to tak, że ja przedstawiam dwie propozycje swoich rzeczy i raczej daję do wyboru – albo to, albo to (R8_artysta).

Mieszkańcy (użytkownicy wewnętrzni)

Opisując rolę aktorów w procesie tworzenia murali i tym samym kształtowania przestrzeni publicznej, nie należy zapomnieć o mieszkańcach danej przestrzeni (np. dzielnicy, osiedla, ulicy, podwórka lub miasta). Nie są oni wyłącznie biernymi odbiorcami, lecz, jak to nazywa K. Niziołek (2015: 250), „odbiorcami czynnymi”. Analiza wypowiedzi rozmówców pozwoliła stwierdzić, że mieszkańcy angażują się w proces tworzenia murali jako:

- 1) inicjatorzy procesu,
- 2) projektanci muralu – zgodnie z założeniem, że każdy może być twórcą, mogą oni uczestniczyć w powstawaniu projektu muralu – samodzielnie lub z pomocą artystów,
- 3) konsultanci projektu – mogą odgrywać tę rolę na każdym etapie procesu tworzenia muralu – zarówno przy powstawaniu projektu, jak i przy jego realizacji,

4) wykonawcy muralu – biorą udział w wykonywaniu muralu na ścianie na podstawie istniejącego projektu.

Mogą oni pełnić zarówno wszystkie funkcje jednocześnie, jak i pojedynczo, a także samodzielnie lub wspólnie z artystami albo firmami wykonującymi mural. Mieszkańcy uczestniczą w powstawaniu murali bezpośrednio lub pośrednio – w tym przypadku za pośrednictwem swoich przedstawicieli w radach miasta lub radach osiedli. Coraz częściej murale na osiedlach czy podwórkach są inicjatywą sąsiedzką – mieszkańcy wykonują projekt oraz w pełni finansują jego wykonanie z prywatnych środków.

Inne osoby uczestniczące w procesie decyzyjnym

Ostatnią grupą w procesie tworzenia murali w przestrzeni publicznej są osoby, które uczestniczą często w procesie decyzyjnym. Należą do nich np. radni miejscy, reprezentując lokalną społeczność, pełniąc rolę opiniodawczą i decyzyjną, często formułując ramy prawne i budżetowe dla działań artystycznych oraz uwzględniając potrzeby i zastrzeżenia mieszkańców. Kolejną grupą mogą być naukowcy i eksperci (historycy, socjologowie, urbaniści), którzy wnoszą wartość merytoryczną, doradzając, jakie treści muralu będą spójne z kontekstem społeczno-historycznym, oceniając jego wpływ na tożsamość miejsca, estetykę przestrzeni i bezpieczeństwo. Ponadto mogą oni wspierać procesy mediacji oraz partycypacji, ułatwiając wypracowanie kompromisu między interesariuszami. W procesie decyzyjnym biorą też czasami udział lokalni politycy, którzy mogą strategicznie wspierać lub blokować inicjatywy muralowe w ramach swoich działań wizerunkowych. Mogą oni podejmować decyzje administracyjne dotyczące lokalizacji i finansowania projektów oraz nadawać im wymiar symboliczny poprzez udział w oficjalnych inauguracjach i promocji medialnej.

5.5. Fazy procesu tworzenia murali w miejskiej przestrzeni publicznej

Proces tworzenia murali składa się z pięciu faz, które są sekwencją następujących po sobie działań (rys. 2). Są to fazy: inicjująca i koncepcyjna, przygotowawcza, realizacyjna, promocyjna oraz ekspozycyjna. Fazy te można podzielić na dwie grupy działań – pierwsze trzy to proces powstawania muralu, natomiast dwie ostatnie to funkcjonowanie muralu w wielkomiejskiej przestrzeni publicznej. W przedstawionych opisach tych faz skupiono się na głównych działaniach, ograniczając szczegóły dotyczące niektórych etapów.

Rys. 2. Fazy procesu tworzenia murali w miejskiej przestrzeni publicznej i podstawowe zadania w ramach tych faz

Źródło: opracowanie własne.

W całym procesie biorą udział jego główni aktorzy, a także mieszkańcy (użytkownicy wewnętrzni). Udział każdej z grup jest zróżnicowany w zależności od danej fazy (rys. 3).

Faza procesu / Aktor	Inicjująca i Konceptyjna	Przygotowawcza	Realizacyjna	Promocyjna	Ekspozycyjna
Administracja publiczna					
Organizacje niekomercyjne					
Organizacje komercyjne					
Artyści					
Mieszkańcy					
Inne osoby (decyzyjne)					

Rys. 3. Udział aktorów procesu tworzenia murali w poszczególnych jego fazach

Źródło: opracowanie własne.

Faza inicjująca i koncepcyjna

Proces tworzenia murali rozpoczyna się od pomysłu na wprowadzenie muralu do miejskiej przestrzeni publicznej. Koncepcja taka może wynikać z kilku różnych potrzeb. Wśród nich wyróżniamy m.in. potrzeby instrumentalne i estetyczne, związane z chęcią zagospodarowania pustej ściany lub podniesienia jakości wizualnej budynku, a tym samym otaczającej go przestrzeni. Przyczyną może być potrzeba uzewnętrznienia artystycznej wizji lub naznaczanie przestrzeni przez daną grupę związane z wyrażeniem problemów społecznych (potrzeby semiotyczne), chęć upamiętnienia postaci lub wydarzenia, reklamy towaru czy usługi w formie muralu bądź podniesienia wartości nieruchomości⁴. Źródłem inicjatywy dotyczącej powstania muralu może być zarówno chęć realizacji jednej potrzeby, jak i kilku równocześnie. Potrzeby te rzutują na funkcje pełnione przez murale.

Następnie rozpoczyna się faza koncepcyjna związana z powstaniem projektu muralu. Kluczowe decyzje, które zapadają w tej fazie, dotyczą miejsca muralu, jego treści i formy, a także wykonawcy projektu. Można wyróżnić dwie ścieżki postępowania w celu uzgodnienia tych kwestii. W pierwszym przypadku (ścieżka A) punktem wyjścia jest ściana, którą wskazano jako miejsce dla realizacji muralu, w drugim (ścieżka B) najpierw powstaje projekt, wizja muralu, a następnie szukana jest przestrzeń do jego realizacji. Wybór danej ścieżki nie jest regulowany żadną zasadą. Determinuje go głównie intencja powstania muralu.

Z powstaniem projektu muralu wiąże się także kwestia kontekstu miejsca, tj. kompatybilności muralu z najbliższym otoczeniem, w którym ma być umieszczony. Na przełomie lat 60. i 70. XX w. zmieniło się podejście do sztuki publicznej w kierunku wytworów, które miały odnosić się do miejsca lokalizacji i jego cech. Co więcej, w ostatnich latach postuluje się wręcz, by murale były wpasowane w kontekst miejsca, lokalnie zakorzenione. Przez kontekst miejsca rozumie się zarówno jego fizyczne cechy, takie jak kolorystyka, ale również właściwości niematerialne, takie jak historia czy szczególne cechy społeczności zamieszkującej tę przestrzeń. Głównymi aktorami zaangażowanymi w debatę dotyczącą podejścia do kontekstu miejsca są artyści oraz administracja publiczna. Wśród artystów nie ma zgody co do odnoszenia się do kontekstu miejsca, co ilustrują poniższe wypowiedzi:

⁴ Należy w tym miejscu wspomnieć, że oprócz wymienionych w artykule głównych aktorów procesu tworzenia murali istnieją także podmioty, które nie są związane z działalnością muralistyczną, czy nawet szerzej – kulturalną, a bywają inicjatorami powstania murali. Wśród nich są m.in. deweloperzy, którzy dzięki muralowi chcą podnieść cenę swoich nieruchomości, czy też przedsiębiorstwa, które chcą w ten sposób promować swoją działalność.

Zwykle, kiedy realizuję rzeczy związane z miejscem, z miastem, to analizuję to pod względem historycznym czy przekazu. Staram się wplatać idee, które wiążą się z tym miejscem (R3_artysta).

Nigdy nie lubiłem nawiązywać do historii danego miejsca ze względu na to, że w pewnym momencie co miesiąc byłem w innym kraju, w innym mieście i strasznie wydawało mi się to powierzchowne – odnosić się do jakichś lokalnych kontekstów (R8_artysta).

Różnice zdań w tym temacie wynikają z odrębnych wizji artystów co do ich roli w przestrzeni publicznej. Z jednej strony określają się jako kreatorzy przestrzeni, wpływający na odbiór otaczającej rzeczywistości i tym samym ponoszący odpowiedzialność za tę przestrzeń. Z drugiej strony czują się edukatorami, których zadaniem jest przybliżenie sztuki szerszemu gronu odbiorców – a więc poniekąd traktowanie przestrzeni publicznej jak galerii sztuki. Tu pojawia się pytanie o niezależność artysty i to, w jaki sposób wpływa na nią konieczność uwzględniania kontekstu miejsca. Czy w przypadku przestrzeni publicznej w ogóle można mówić o niezależności artystycznej? Wydaje się, że artyści, decydując się na wyjście do takiej przestrzeni, niejako godzą się na to, by ich prace nie miały autonomicznego bytu, tak jak w przypadku galeryjnych dzieł sztuki. Sztuka publiczna jako tworzona dla przestrzeni publicznej i z jej wykorzystaniem w pewien sposób staje się współwłasnością tej przestrzeni, co warunkuje kształt takich wytworów. Trudno jednak znaleźć odpowiedź na pytanie, czy sztuka publiczna musi odwoływać się do kontekstu miejsca.

Mimo wszystko administracja publiczna zmierza do tego, by murale, których projekty opiniuje, uwzględniały kontekst miejsca, np. przygotowując materiały z opisem tego miejsca dla artystów. Co więcej, jest to dla tego aktora na tyle ważne, że pojawiają się próby instytucjonalnego zastrzeżenia konieczności uwzględniania kontekstu miejsca w projektach murali. Przykład takich działań można odnaleźć w Krakowie, gdzie pod koniec 2021 r. ogłoszono założenia polityki muralowej, której celem jest „lepsze zarządzanie zasobem muralowym miasta, zapobieganie powstawaniu prac słabych jakościowo i technicznie, przeciwdziałanie nadprodukcji murali komercyjnych”⁵. Założenia polityki muralowej zakładają również dbałość o to, by projekty związane były z kontekstem miejsca, w którym powstają, dzięki czemu – w opinii komisji ustalającej kryteria tej polityki – będzie można odpowiednio kreować przestrzeń miasta.

Podczas opracowywania projektu muralu pojawia się również kwestia konsultacji społecznych. W ostatnim czasie, zarówno na obszarach miejskich, jak i wiejskich, mamy do czynienia z rozkwitem demokracji lokalnej. W tym zakresie

⁵ https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=155940 (dostęp: 20.12.2022).

zachęca się miejscową społeczność do angażowania się w sprawy publiczne, które docelowo będą na nią oddziaływać. Coraz częściej już na etapie projektu konsultuje się z mieszkańcami treść muralu czy jego kolorystykę. Najpopularniejszą praktyką jest przedstawianie projektu radzie danej jednostki, w ramach której przedstawiciele mieszkańców podejmują decyzje w imieniu ogółu. Taką praktykę ilustruje poniższa wypowiedź:

Artyści przygotowywali ten projekt, on był później przedstawiany do akceptacji w radzie spółdzielni, ponieważ właścicielem budynków, na których były murale malowane, jest spółdzielnia mieszkaniowa. (...) Też w tej radzie byli przedstawiciele mieszkańców, więc to też było w taki sposób konsultowane. (...) później dostawaliśmy zwrotnie jakąś rekomendację co do projektu (R2_administracja publiczna).

Zdania artystów na temat konsultacji społecznych w sprawie projektu muralu są podzielone. Przyczynę negatywnego podejścia do konsultacji społecznych wyjaśnia wypowiedź jednego z twórców:

Myślę, że to zależy od artysty w dużym stopniu, dlatego że są różne strategie, są artyści, którzy tworzą, poruszają się w jakimś swoim imaginarium plastycznym, bardzo takim, bym powiedział, wąskim. Wąskim w tym sensie, że ono ma pewne założenia, pewne cele, znane tylko samemu twórcy, i no, oni są konsekwentni (R1_artysta).

Natomiast zwolennicy angażowania społeczności w projektowanie muralu twierdzą, że takie podejście może sprawić, że poziom akceptacji malowidła będzie wyższy. Niektórzy artyści uważają, że już samo powiadomienie społeczności lokalnej o zamiarze stworzenia muralu wpływa na jego odbiór i przyjęcie w „ich” przestrzeni oraz może rzutować na jego akceptację:

Ludzie bardzo czują identyfikację z miejscem i lubią wiedzieć, co się dzieje. Oni są ambasadorami tego muralu trochę. Jeżeli oni jako pierwsi się dowiedzieli, co tam będzie, i nawet jeśli on im się za bardzo nie podobał (...), to oni po prostu akceptowali to (R6_artystka).

Co w takim razie sądzą sami mieszkańcy?

Myślę, że lepiej chociaż poinformować, co tu w ogóle się dzieje, bo to ograniczy, no nie wiem, jakąś falę protestu czy czegoś, że to tutaj powstało. Według mnie to lepiej działa niż zaskakiwanie ludzi, co powstanie (R18_mieszkaniec).

Faza przygotowawcza

Zanim rozpocznie się przenoszenie projektu muralu na ścianę, następuje faza przygotowawcza. Plan postępowania w tej fazie określa przede wszystkim status własnościowy budynku, na którym ma być wykonany mural. W miejskiej przestrzeni publicznej znajdują się zarówno budynki będące własnością osób prywatnych, jak i te należące do zasobów miasta. Faza przygotowawcza różni się w każdym z tych przypadków. Sytuacja nieco się komplikuje, kiedy budynek, do którego należy dana ściana, jest ujęty w rejestrze zabytków, niezależnie od tego, czy jest to własność prywatna, czy miejska. W takim przypadku bezwzględnie należy wystąpić o opinię konserwatora zabytków. Nie ma jednak szczegółowych wytycznych co do tego, jak powinien wyglądać mural w strefie ochrony konserwatorskiej, na co zwracają uwagę w szczególności artyści czy organizacje tworzące dany projekt:

Problemy zaczynają się wtedy, jak trzeba dogadać ten mural z wieloma jednostkami. (...) chodzi mi tu konkretnie o konserwatora zabytków, instancja, z którą się ciężko współpracuje, bo nie potrafią dać konkretnych wytycznych (R5_organizacja komercyjna).

Co więcej, trudno stwierdzić, do kogo należy się zwrócić po opinię w pierwszej kolejności – do plastyka czy konserwatora. Problem ten opisuje wypowiedź jednego z twórców:

Pojawiał się tutaj pewien problem dotyczący kolejności. (...) plastyk miejski był niezadowolony, że projekt trafia najpierw do konserwatora. Konserwator był niezadowolony, że projekt trafia najpierw do plastyka (R1_artysta).

Murale w miejskiej przestrzeni publicznej są uregulowane prawnie w niewielkim stopniu. Mimo że jest to znaczna ingerencja w krajobraz miejski, brakuje szczegółowych wytycznych co do zasad, na jakich murale mają w nim funkcjonować. Istnieją co prawda regulacje w prawie krajowym oraz uchwały rad miast, które znajdują swoje zastosowanie także w przypadku takich form sztuki publicznej jak mural. Są to m.in. wspomniane już prawo dotyczące ochrony obiektów zabytkowych, prawo budowlane czy inne przepisy o ruchu drogowym. Natomiast jeśli chodzi o sam projekt, nie ma formalnych wytycznych.

Jak wspomniano, próbę prawnego umocowania murali podjął Kraków, a wynikało to z chęci uregulowania wszystkich elementów dotyczących procesu powstawania murali i samego wyglądu dzieł. Powstaje zatem pytanie: jaki charakter będzie miała sztuka publiczna, gdy zostanie ujęta w biurokratyczne ramy? Czy będzie ona kolejną „procedurą”, w której wolność artystyczna będzie w jakiś sposób ograniczona? A może, tak jak w przypadku uchwał krajobrazowych dotyczących

redukcji reklam, takie uregulowanie funkcjonowania murali w przestrzeni publicznej pomoże w ograniczeniu chaosu przestrzennego i w uporządkowaniu krajobrazu miejskiego? Jak widzimy, zderzają się tutaj dwa przeciwne światy – artystyczny, który charakteryzuje się swobodą, oraz urzędowy – opierający się na regulacjach i biurokracji.

Wśród twórców murali i osób zaangażowanych w proces ich tworzenia zdania na temat polityki muralowej są podzielone. Główne zarzuty dotyczą osób, które mają decydować o muralach (np. zarządcy przestrzeni, radni miejscy) – wskazuje się, że większości z nich brakuje odpowiednich kompetencji artystycznych do podejmowania decyzji o muralach. Najwięcej negatywnych opinii na temat wprowadzania konkretnych regulacji dotyczących murali wyrażają artyści, którzy stawiają na niezależność w swojej działalności. Niemniej jednak pojawiają się także głosy mówiące, że w miejsce konkretnych wytycznych powinno powstać ciało doradcze składające się z przedstawicieli środowiska artystycznego oraz osób zajmujących się estetyką miasta, które nakreślałoby wyłącznie kierunek działań artystycznych w przestrzeni miejskiej.

Ważnym aspektem procesu tworzenia murali, zarówno w fazie przygotowawczej, jak i realizacyjnej, jest jego finansowanie. Istnieje kilka źródeł finansowania tego przedsięwzięcia. Najczęściej są to środki miasta przeznaczone na rewitalizację, w ramach której przewidziano stworzenie muralu. Czasami murale finansowane są także ze środków spółdzielni lub wspólnoty mieszkaniowej, na obszarze której ma on powstać. Coraz częściej murale powstają w ramach budżetów obywatelskich.

Powstawanie murali w przestrzeni publicznej bywa również finansowane ze środków indywidualnych sponsorów, np. znanych marek, którzy obejmują mecenat nad malowidłem. Dość rzadko zdarza się, że mural zostaje stworzony dzięki wsparciu prywatnych inwestorów. W przypadku, gdy organizacja zajmująca się tworzeniem murali w przestrzeni miejskiej chce sfinansować swój pomysł, najczęstszym rozwiązaniem jest zorganizowanie festiwalu murali. Festiwale, oprócz środków własnych organizatora, są dofinansowywane przez miasto. Do najpopularniejszych festiwali tego typu w Polsce należą Festiwal Monumental Art w Gdańsku (zakończony w 2016 r.) czy Festiwal Urban Forms w Łodzi.

Faza realizacyjna

Po fazie przygotowawczej następuje faza realizacyjna, która składa się z etapów typowo technicznych. Pierwszy z nich, tj. odpowiednie przygotowanie ściany pod mural, jest według artystów najważniejszy, ponieważ rzutuje na trwałość dzieła. Najczęściej przygotowanie to jest zadaniem samych artystów, firm zajmujących się kompleksową realizacją murali lub organizatorów przedsięwzięcia. W kolejnym etapie następuje przeniesienie projektu na ścianę. Istnieje kilka technik w tym

zakresie: użycie tak zwanej siatki, tj. podzielenie projektu na mniejsze części i następnie nanoszenie go na ścianę fragmentami, wykorzystanie projektora, który ustawia się tak, by tzw. rzut projektu znalazł się na ścianie, lub przenoszenie za pomocą szablonów wyciętych w skali 1:1 (nie jest to jedna duża powierzchnia szablonu – jest on rozbity na kilka części). Niekiedy również murale powstają z „wolnej ręki” – głównie za pomocą farb w sprayu. Wybór odpowiedniej metody jest indywidualną decyzją każdego z wykonawców muralu. Trzecim etapem jest malowanie muralu na ścianie polegające na wypełnianiu kolorem konturów naniesionego wcześniej projektu.

Faza promocyjna i ekspozycyjna

Proces tworzenia murali nie kończy się na ich fizycznym powstaniu. Kiedy projekt muralu urzeczywistni się na ścianie budynku, dopiero wtedy rozpoczyna się kształtowanie jego wizerunku. We współczesnym świecie rolę głównej platformy promocyjnej dla wytworów sztuki publicznej odgrywają strony internetowe oraz media społecznościowe. Internet, a w szczególności media społecznościowe są już nie tylko przestrzenią rozpowszechniania i ekspozycji sztuki publicznej, ale pomagają w jej promowaniu i zwiększaniu popularności. Świat internetowy nadaje muralowi pewien status, wpływa na to, jak będzie on postrzegany i oceniany. Promocja murali w przestrzeni cyfrowej ma również wpływ na wzrost liczby osób odwiedzających dane miejsce. Co więcej, dzięki temu, że mural promowany jest w Internecie, będzie można go w pewien sposób doświadczać nawet po jego usunięciu – zostanie zarchiwizowany.

Nie tylko murale i inne wytwory sztuki publicznej korzystają z promocji w przestrzeni internetowej. Prawie wszyscy artyści, z którymi przeprowadzono rozmowy w ramach badań, zgodnie stwierdzili, że dzięki mediom społecznym ich popularność wzrosła, a kariera nabrała tempa. Kiedy zaczęli oni prezentować tam swoje realizacje, społeczność zgromadzona na ich profilach zaczęła udostępniać zdjęcia, dzięki czemu mogły one trafić do jeszcze szerszego grona odbiorców. Jak wskazuje jeden z rozmówców, przełożyło się to na liczne propozycje udziału w festiwalach murali czy w innych jednostkowych inicjatywach. Zamieszczanie swoich projektów w social mediach stało się nieodzownym elementem pracy twórców. Media społecznościowe i strony internetowe to jednak nie jedyne miejsca promocji sztuki publicznej. Na rynku pojawia się coraz więcej książek prezentujących zarówno kilka form sztuki publicznej, jak i np. same murale. Często są to albumy ze zdjęciami, jednakże pojawiają się również książki, w których wypowiadają się autorzy murali (w formie wywiadów bądź zapisu wspomnień lub refleksji).

Murale w publicznej przestrzeni cyfrowej to nie tylko zdjęcia na Instagramie. Jak wskazał jeden z rozmówców, istnieją również grupy miłośników czy też

poszukiwaczy murali, w ramach których społeczność dzieli się swoimi znajomościami. Prezentowane są tam murale z każdego zakątka świata. Często również dodawana jest informacja o autorze muralu, data powstania, czasem także krótka historia i dokładna lokalizacja. Społeczność może w takich grupach dzielić się opiniami na temat danego muralu oraz udostępniać je w innych miejscach, co poszerzy grono jego odbiorców.

Równocześnie z fazą promocyjną rozpoczyna się faza ekspozycyjna muralu, która trwa do końca jego istnienia w przestrzeni publicznej. Dochodzi w niej do kontaktu odbiorcy z malowidłem, podczas którego kształtuje się tożsamość muralu i tym samym zaczyna on oddziaływać na przestrzeń publiczną. Kontakt ten może być bezpośredni – w miejskiej przestrzeni publicznej, jak również pośredni – w przestrzeni cyfrowej, a także przypadkowy oraz celowy.

Z ekspozycją muralu w przestrzeni publicznej wiąże się także zjawisko wandalizmu. Jednak w tym przypadku nie jest wcale oczywiste, co dla danej społeczności może oznaczać wandalizm. W odniesieniu do ścian budynku (zarówno pustych, jak i z muralami) wandalizmem powszechnie określa się ich niszczenie przez nielegalne, często wulgarne napisy lub „tagi” wykonane sprayem. Zdarza się także, że mural pod wpływem warunków atmosferycznych blaknie lub zaczyna odpadać wraz z tynkiem. Brakuje jednak regulacji związanych z odpowiedzialnością za mural. Długość ekspozycji dzieła wiąże się także z jego względnie czasowym istnieniem – mural może zostać zamalowany lub zastąpiony innym. Najkrócej w przestrzeni publicznej „żyją” murale reklamowe z uwagi na ustalony okres ekspozycji reklamy.

Jak pokazała powyższa charakterystyka faz procesu tworzenia murali, jest to dość złożone zjawisko, a do jego zaistnienia niezbędne jest zaangażowanie określonych aktorów. Zaproponowany schemat postępowania może być zastosowany w różnych typach miejskiej przestrzeni publicznej. Warto również dodać, że proces ten może odbywać się w dwojaki sposób: jednostkowo (powstają pojedyncze projekty murali) oraz zbiorowo w postaci festiwalu murali.

5.6. Podsumowanie

Celem badań była rekonstrukcja procesu tworzenia murali w miejskiej przestrzeni publicznej, identyfikacja głównych aktorów tego procesu oraz określenie ich roli w jego przebiegu. Jak pokazały badania, proces tworzenia murali w przestrzeni publicznej jest wieloaspektowym zjawiskiem, które angażuje różnorodne grupy aktorów – od administracji publicznej, przez organizacje niekomercyjne i komercyjne, po artystów i mieszkańców. Badania pokazały, że każdy z tych podmiotów odgrywa istotną rolę na różnych etapach tworzenia murali, wpływając

na ostateczny wygląd i funkcję tej formy sztuki publicznej – dotyczy to zwłaszcza niedocenionych, a znaczących aktorów, czyli mieszkańców danej przestrzeni.

Indywidualne wywiady pogłębione potwierdziły, że problemem jest brak jasno określonych regulacji dotyczących funkcjonowania murali w przestrzeni publicznej. Choć w niektórych miastach, jak np. w Krakowie, podjęto próby wprowadzenia polityki muralowej, to nadal brakuje spójnych przepisów na szczeblu krajowym. Jednakże artyści często podkreślali, że nadmierna biurokratyzacja procesu może negatywnie wpływać na ich swobodę twórczą, co prowadzi do pytania o granice niezależności sztuki w przestrzeni publicznej. Wydaje się, że kluczowe w tej kwestii jest znalezienie balansu między wolnością artystyczną a potrzebą regulacji, które zapewnią wizualny ład przestrzenny przy jednoczesnej swobodzie twórczej.

Rola murali w przestrzeni publicznej nie ogranicza się jednak jedynie do funkcji dekoracyjnych. Murale mogą odgrywać rolę edukacyjną, perswazyjną, a także upamiętniającą, wpływając na kształtowanie świadomości społecznej oraz podtrzymywanie pamięci zbiorowej. Ich ekspozycja w przestrzeni publicznej, choć naraża dzieła na zjawisko wandalizmu, ma duże znaczenie dla odbiorców – zarówno mieszkańców danej przestrzeni, jak i odwiedzających. Dlatego tak ważnym elementem współczesnego funkcjonowania murali wydaje się ich promocja w mediach społecznościowych, która umożliwia szeroką dostępność do tych utworów oraz ich archiwizację.

Proces tworzenia murali w przestrzeni publicznej jest złożonym i wieloetapowym działaniem, wymagającym współpracy wielu aktorów oraz uwzględnienia specyfiki miejsca. Murale są nie tylko wyrazem artystycznym, ale także narzędziem wpływania na przestrzeń miejską, jej estetykę oraz społeczny odbiór. Stały się one w ostatnim czasie przedmiotem dyskusji, z uwagi na coraz powszechniejsze występowanie. Pomimo szeroko wymienianych korzyści związanych z pojawianiem się murali w przestrzeni publicznej wywołują one również napięcia i sprzeczności, co stanowi wyzwanie dla decydentów, twórców i osób zaangażowanych w ich tworzenie. Aby murale mogły przyczyniać się do ożywienia zaniedbanych części miast, proces ich tworzenia wymaga balansowania pomiędzy wyrażaniem artystycznej wizji a szacunkiem dla przestrzeni i jej społeczności, jak również współpracy między aktorami. Zaleca się, aby przyszłe inicjatywy muralowe uwzględniały dialog z lokalnymi społecznościami, co pozwoli na tworzenie realizacji, które nie tylko podnoszą walory estetyczne przestrzeni, lecz również przyczyniają się do wzmacniania więzi społecznych.

Literatura

- Bąkowska M., 2007, *Images in architecture – from murals to illuminating projections*, „Town Planning and Architecture”, 31(1): 54–61.
- Cartiere C., 2008, *Coming in from the cold: A public art history*, [w:] C. Cartiere, S. Willis (red.), *The practice of public art*, Routledge, New York: 7–17.
- Farthing S., 2011, *Sztuka. Od malarstwa jaskiniowego do sztuki ulicznej*, Muza, Warszawa.
- Gibbs G., 2011, *Analizowanie danych jakościowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Greaney M.E., 2002, *The power of the urban canvas: Paint, politics, and mural art policy*, „New England Journal of Public Policy”, 18(1): 1–42.
- Hein H., 1996, *What is public art? Time, place, and meaning*, „The Journal of Aesthetics and Art Criticism”, 54(1): 1–7.
- Hołda R., 2020, *Jesteście w naszej pamięci. Polskie murale jako nośniki pamięci i popularna forma patriotyzmu*, „Relacje międzykulturowe”, 1(7): 47–64.
- Izdebski H., Kulesza M., 1999, *Administracja publiczna. Zagadnienia ogólne*, Liber, Warszawa.
- Krajewski M., 2013, *Sztuka popularna. Od murali do dużych obrazów i z powrotem*, [w:] A. Wołodźko (red.), *Czytając mury. Książka fotograficzna*, Instytut Kultury Miejskiej, Gdańsk: 29–34.
- Lippard L., 1984, *Get the Message?: A Decade of Art for Social Change*, EP Dutton, New York.
- Mendelson-Shwartz E., Mualam N., 2021, *Taming murals in the city: A foray into mural policies, practices, and regulation*, „International Journal of Cultural Policy”, 27(1): 65–86.
- Miles M., 1997, *Art, space and the city: Public art and urban futures*, Routledge, London.
- Murzyn-Kupisz M., Działek J., 2017, *Artyści w przestrzeni miejskiej Krakowa i Katowic*, Universitas, Kraków.
- Niziołek K., 2015, *Sztuka społeczna. Koncepcje – dyskursy – praktyki*, Uniwersytet Białostocki, Białystok.
- Rura P., 2016, *Sztuka egalitarna czy przestrzeń zawłaszczona? Rola murali w przestrzeni miejskiej na przykładzie miasta Poznania*, [w:] P. Rura, M. Żurawska (red.), *Słabo to widzę... Kultura wizualna a nierówności społeczne*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM, Poznań: 31–47.
- Rutkiewicz M., 2013, *Murale w Polsce*, [w:] A. Wołodźko (red.), *Czytając mury. Książka fotograficzna*, Instytut Kultury Miejskiej, Gdańsk.
- Salij-Hofman B., 2022, *Z piedestału na ścianę. Wrocławskie murale upamiętniające jako nowe pomniki w przestrzeni miejskiej*, „Quart. The Quarterly of the Institute of Art History at the University of Wrocław”, 63(1): 102–121.
- Skinner J., Jolliffe L. (red.), 2018, *Murals and tourism: Heritage, politics and identity*, Routledge, Abingdon.
- Smoczyńska A., Łapiński J.L., 2019, *Murale jako galeria sztuki w krajobrazie miejskim na przykładzie miasta Lublin*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego”, 41(1): 7–24.
- Stępień B., 2010, *Łódzkie murale: niedoceniona grafika użytkowa PRL-u*, Dom Wydawniczy Księży Młyn, Łódź.

Trzepacz P., 2023, *Murale i street art w przestrzeni miasta. Przypadek Krakowa*, „Prace Geograficzne”, 173: 231–256.

Warner E.S., 2017, *Marketing the Monumental: Wall Painting at Midcentury*, „Archives of American Art Journal”, 56(2): 26–49.

Strony internetowe

<https://redsheels.com/> (dostęp: 12.12.2022).

https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=155940 (dostęp: 20.12.2022).

Cezary PLESIŃSKI

PERCEPCJA PRZESTRZENI SĄSIEDZKICH. PRZYKŁAD OSIEDLA RĄDOGOSZCZ-WSCHÓD W ŁODZI¹

6

Cezary PLESIŃSKI – *Uniwersytet Łódzki*

Wydział Nauk Geograficznych

Instytut Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej

ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź

e-mail: cezary.plesinski@geo.uni.lodz.pl<https://orcid.org/0009-0000-0308-6944>

ZARYS TREŚCI: W poniższym artykule przedstawiono percepcję przestrzeni sąsiedzkich u mieszkańców osiedla Radogoszcz-Wschód w Łodzi. Na podstawie literatury omówiono definicje, cechy oraz funkcje tego rodzaju przestrzeni. Sporządzono ogólną charakterystykę obszaru opracowania, gdzie wskazano jego lokalizację oraz obecną strukturę użytkowania. Badania społeczne przeprowadzone wśród mieszkańców pozwoliły na zidentyfikowanie najbardziej uczęszczanych miejsc, odgrywających tym samym kluczową rolę w integracji

¹ Artykuł powstał na podstawie pracy magisterskiej pt. „Zróżnicowanie przestrzeni sąsiedzkiej w zabudowie blokowej osiedla Radogoszcz-Wschód w Łodzi” zrealizowanej w 2024 r. w Instytucie Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej na Wydziale Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego.

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 22.05.2025. Verified: 22.05.2025. Accepted: 25.06.2025.

Funding information: Not applicable. **Conflict of interests:** None. **Ethical considerations:** The Author assures of no violations of publication ethics and takes full responsibility for the content of the publication.

społecznej. Na podstawie powyższych analiz można określić, jakie funkcje oraz elementy zagospodarowania przestrzeni sąsiedzkich pozytywnie wpływają na nawiązywanie kontaktów oraz budowanie relacji wśród lokalnej społeczności.

SŁOWA KLUCZOWE: przestrzeń sąsiedzka, osiedle, sąsiedztwo, zabudowa wielorodzinna, Łódź.

PERCEPTION OF NEIGHBORHOOD SPACE BY THE RESIDENTS OF THE RADOGOSZCZ-WSCHÓD HOUSING ESTATE IN ŁÓDŹ

ABSTRACT: The following article presents the perception of neighborhood spaces by the residents of the Radogoszcz-Wschód housing estate in Łódź. Based on the literature, the definitions, features and functions of these kind of spaces were discussed. The author present in general a description of the study area, also including its location and current land use. Social research conducted among the residents helped to identify the most frequented places, which play a key role in the issue of social integration. From these analyses, it is possible to determine which functions and elements of the development occurring in the neighborhood spaces positively affect the establishment of contacts and relationships among the local community.

Based on the above studies, it can be concluded that neighborhood space is subjective in nature. It all depends on the preferences of a particular group of people as to how they spend their time, which is confirmed by the results of the research presented in the following article. Thanks to them, it can be concluded that neighborhood space occurs in both public and private, semi-public or semi-private spaces. Among all the indicated neighborhood spaces, special attention should be paid to green and recreational areas, as well as facilities with a service function, as these were the most frequently indicated places where residents of the neighborhood establish a relationship with their neighbors. The author of the article also draws attention to the multifunctionality of the above green spaces, which affects the diversity of users in these spaces. The results shown in the following article may prove useful in guiding the development of housing estates, both those already in existence (especially those that have been neglected) and those that will be built in the future.

KEYWORDS: neighborhood space, housing estate, neighborhood, multi-family housing, Lodz.

6.1. Wprowadzenie

Przestrzeń sąsiedzka obejmująca najbliższe otoczenie względem miejsca zamieszkania stanowi fundament w kontekście kształtowania relacji społecznych. Zachodzące w niej interakcje sprzyjają integracji oraz rozwijają wewnątrz wspólnoty poczucie przynależności do danego obszaru, co finalnie wpływa na

poczucie bezpieczeństwa (Lis, Krzemińska 2013), a także podnosi jakość życia mieszkańców (Mrozowski 2017). Powyższy opis dotyczy odpowiednio zagospodarowanej przestrzeni sąsiedzkiej, jednakże współcześnie można dostrzec obniżenie się jej jakości na terenach wielu osiedli mieszkaniowych (Krańska, Kaźmierczak 2023). Anonimowość, brak dostępu do podstawowych usług w bliskim otoczeniu miejsca zamieszkania, problem związany z parkingami dla pojazdów osobowych (zarówno ich niedostatek, jak i przeobrażanie terenów zieleni i rekreacji na parkingi), zdewastowane przestrzenie, intensyfikacja zabudowy mieszkaniowej – to tylko ułamek występujących obecnie problemów (Klimowicz 2019; Skoczylas 2016). Pośród tych wszystkich „za i przeciw” w kwestii przestrzeni sąsiedzkich istotne jest, aby poznać opinie mieszkańców na temat obszaru, w którym funkcjonują oni na co dzień. W istocie wszystko zależy od ludzi oraz ich preferencji co do spędzania czasu, jednakże wkomponowanie odpowiednich elementów zagospodarowania na terenie zespołu mieszkaniowego może zaktywizować mieszkańców do przebywania w najbliższym otoczeniu, a rezultatem takowych działań będą zjawiska opisane na samym początku wprowadzenia.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie zróżnicowania przestrzeni sąsiedzkiej oraz określenie komponentów zagospodarowania pozytywnie wpływających na nawiązywanie kontaktów sąsiedzkich. Aby osiągnąć wyznaczone cele, autor przeprowadził od października do grudnia 2023 r. badania społeczne wśród mieszkańców osiedla Radogoszcz-Wschód, wykorzystując opracowany na te potrzeby kwestionariusz ankiety podzielony na cztery części. Pierwsza z nich dotyczyła związku respondenta z osiedlem, gdzie za cel obrano uzyskanie informacji związanych z poczuciem przywiązania do zamieszkiwanego terenu. Druga część obejmowała kwestie dotyczące spędzania wolnego czasu na obszarze osiedla, z wyszczególnieniem częstotliwości oraz osób towarzyszących. Kolejny blok obejmował pytania w zakresie nawiązywanych kontaktów sąsiedzkich, w tym ich rodzajów oraz liczby. Ponadto respondenci zostali poproszeni o wskazanie miejsc, w których spędzają swój wolny czas wspólnie z sąsiadami, co z perspektywy niniejszego artykułu jest szczególnie istotne. Ostatnia część kwestionariusza ankiety miała za zadanie dostarczyć informacje na temat samego respondenta, jego wykształcenia, stanu cywilnego czy też obecnego zajęcia. Oprócz badań społecznych autor przeprowadził kwerendę literatury, aby dokładnie określić definicję, a także cechy i funkcje przestrzeni sąsiedzkiej. Stosunkowo niewielki obszar, na którym przeprowadzono badanie, charakteryzuje się różnorodnością pod względem funkcji oraz nietypowym jak na łódzką strukturę układem zabudowy. Pozwala to na precyzyjne określenie granic występowania przestrzeni sąsiedzkich, a także ukazanie elementów pozytywnie wpływających na kontakty sąsiedzkie.

6.2. Przestrzeń sąsiedzka w ujęciu teoretycznym

Osiedle, jako element całości danej struktury miejskiej, skonstruowane jest z różnych rodzajów przestrzeni. W opracowaniach naukowych wyróżnia się przede wszystkim przestrzeń publiczną i prywatną, ale również półpubliczną, półprywatną, społeczną czy też grupową (Popławska 2016; Mierzejewska 2018; Newman 1996; Gronostajska 2007; Solarek 2009; Chmielewski 2010; Ossowski 1982; Rybicki 1979; Chombart de Lauwe 1952). O ile można klarownie wskazać występowanie powyższych przestrzeni w obszarze miejskim, o tyle niejaki problem występuje w przypadku umiejscowienia opisywanej w artykule przestrzeni sąsiedzkiej. Badacze zajmujący się tą problematyką przy definiowaniu tego rodzaju przestrzeni podkreślają zarówno jej przestrzenny, jak i społeczny aspekt (Masierek, Szajerska 2020; Mrozowski 2017; Kimic 2011; Lis, Krzemińska 2013; Gronostajska 2016; Bierwiazzonek 2016).

Aby jeszcze lepiej zrozumieć istotę przestrzeni sąsiedzkich, w tym ich cechy oraz funkcje, należy spojrzeć na nie przez pryzmat samej definicji sąsiedztwa, które oznacza powiązania międzyludzkie, wynikające zarówno z bliskości zamieszkania, jak i czynności wykonywanych przez osoby żyjące na danym terenie (Cieśla 1979). Ponadto temat został potraktowany szeroko w opracowaniu J. Kotusa (2007), gdzie wskazano atrybuty sąsiedztwa, które również odnoszą się do zagadnień przestrzennych oraz społecznych. Wymienione we wskazanym opracowaniu atrybuty pozwalają na dokładne określenie elementów występujących w przestrzeni oraz cech i zachowań osób, które mają rzeczywisty wpływ na nawiązywanie kontaktów międzyludzkich, a tym samym występowanie przestrzeni sąsiedzkich w strukturze osiedla. Ponadto nakreślają one funkcje pełnione przez przestrzenie sąsiedzkie. Usytuowanie elementów małej architektury, a także lokalizacja miejsc kontaktów sąsiedzkich sprzyja integracji, wypoczynkowi oraz rekreacji. Jeden z atrybutów, którym jest rozplanowanie budynków, został opisany również w innych opracowaniach (Lis 2011; Chmielewski, Mirecka 2001), w których podkreślono, że najkorzystniejszy do nawiązywania relacji sąsiedzkich jest tzw. układ blokowy, natomiast najmniej korzystny – grzebieniowy lub gniazdowy. Podobne podejście do J. Kotusa (2007) w kontekście kwestii związanych ze zjawiskiem sąsiedztwa zaprezentował w swoim opracowaniu J.M. Chmielewski (2010), określając cztery podstawowe warunki determinujące powstawanie grupowych związków społecznych. Badacz zwrócił uwagę na potrzebę utrzymywania kontaktów sąsiedzkich z pozostałymi mieszkańcami danego terenu, poczucia wspólnych wartości i tożsamości z obszarem, który zamieszkują, a także na występowanie miejsc sprzyjających integracji. Ostatnią kluczową cechą w kontekście przestrzeni sąsiedzkich jest dostępność, w ramach której wyróżniono jej trzy rodzaje: przestrzenna, społeczna oraz ekonomiczna (Rochmińska 2013; Guzik 2003). Istotne dla poniższego artykułu są dwa pierwsze, gdyż nawiązują stricte

do kwestii społecznych. Pierwszy z nich wskazuje na możliwość zaistnienia interakcji wśród mieszkańców danego obszaru, natomiast drugi nawiązuje do norm i ograniczeń społecznych obowiązujących na określonym terenie.

Na podstawie wymienionych definicji, cech oraz funkcji można stwierdzić, że przestrzeń sąsiedzka występuje na całym terenie danego osiedla. Spontaniczność interakcji pomiędzy mieszkańcami, a także preferencje przestrzenne co do spędzania czasu z sąsiadami powodują, iż schematyzacja i konkretna lokalizacja przestrzeni sąsiedzkich w strukturze miejskiej jest praktycznie niemożliwa. Można natomiast wskazać, że przestrzeń sąsiedzka znajduje się w każdym z wcześniej wspomnianych rodzajów przestrzeni (publiczna, prywatna, półpubliczna, półprywatna, społeczna, grupowa), jednakże to, czy jest ona przestrzenią sąsiedzką, czy też nie, zależy wyłącznie od subiektywnych odczuć danej osoby bądź też grupy mieszkańców.

6.3. Współczesne podejścia badawcze dotyczące przestrzeni sąsiedzkiej

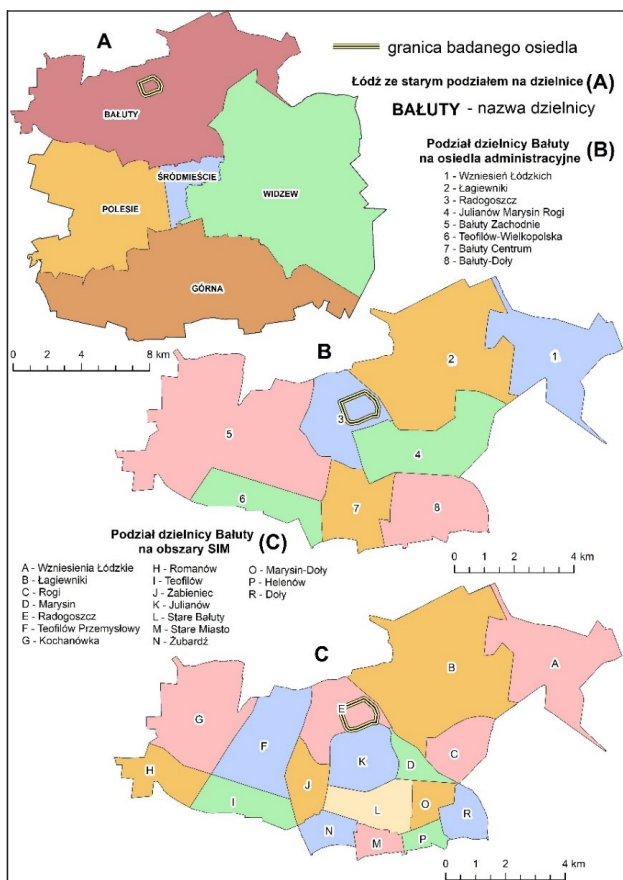
Przeprowadzane obecnie badania nad przestrzenią sąsiedzką ukazują jej wieloaspektowość, a także duży wpływ na codzienne funkcjonowanie w najbliższym środowisku zamieszkania. Od roli polityki miejskiej i projektowania terenów osiedla, przez subiektywność i przywiązanie ludzi do miejsca, w którym funkcjonują, kończąc na nowych, bardziej współczesnych formach nawiązywania kontaktów za pośrednictwem mediów społecznościowych. Wszystkie powyższe elementy sprawiają, że zestandaryzowanie definicji przestrzeni sąsiedzkiej w środowisku naukowym jest trudne do osiągnięcia, ukazuje to jednak niezwykle interesującą cechę tego zjawiska, którą trudno zamknąć w jakichkolwiek ramach słownych, przestrzennych oraz społecznych.

Niektórzy badacze podchodzą do analizy przestrzeni sąsiedzkich w sposób mikroskopijny, przedstawiając wpływ zagospodarowania placów zabaw na zachowania dzieci w ich najbliższym otoczeniu (Karsten 2003). Inni natomiast zajrzeli w głąb internetowego świata, gdzie również, jak się okazuje, dochodzi do częstych interakcji pomiędzy grupami sąsiedzkimi (Capece, Costa 2011). Oczywiście w świetle planowania przestrzennego może to pobudzić refleksję na temat jakości i atrakcyjności przestrzeni sąsiedzkich na terenie osiedli mieszkaniowych. Zobrazowaniem tego mogą być inne opracowania skupiające się na częstotliwości interakcji sąsiedzkich w miejscach o zróżnicowanej strukturze przestrzennej (Ebrahim 2015; Nguyen i in. 2020; Holland i in. 2007). Warte uwagi są również opracowania ukazujące duże przywiązanie mieszkańców do swojego najbliższego otoczenia oraz ich wpływ na zmiany w estetyce czy funkcjonalności. Silna współpraca środowiska sąsiedzkiego ma duże znaczenie w kontekście poczucia bezpieczeństwa, ale przede wszystkim jakości życia (Sorensen 2009).

Powyższe przykłady współczesnych badań nad przestrzenią sąsiedzką są dowodem wielości kontekstów, w jakich można rozpatrywać to zjawisko. Zarówno dzięki minimalistycznemu podejściu, jak i analizie wieloczynnikowej można uzyskać wiele cennych informacji na temat naszego najbliższego otoczenia.

6.4. Charakterystyka obszaru badań

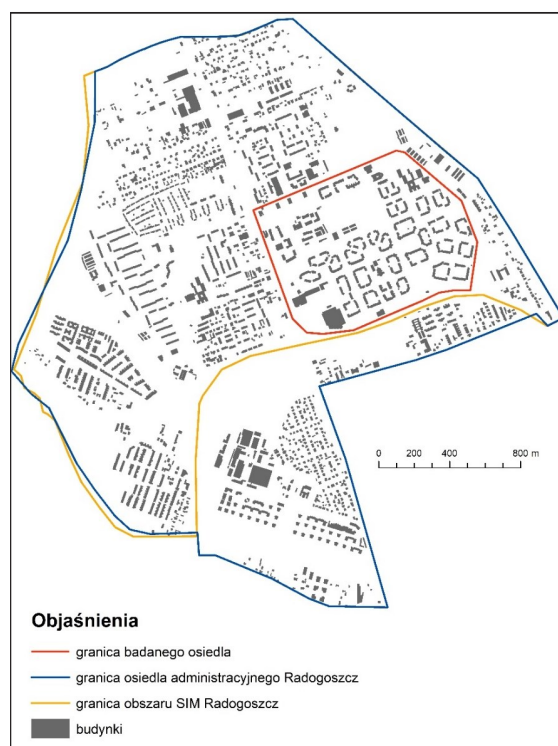
Osiedle Radogoszcz-Wschód, utworzone na przełomie lat 80. i 90. XX w. (Szafrąńska 2016), jest zlokalizowane w północnej części Łodzi i stanowi część dzielnicy Bałuty (według starego podziału administracyjnego), osiedla administracyjnego Radogoszcz oraz obszaru SIM Radogoszcz utworzonego w 2005 r. (Uchwała Nr LVI/1069/05) (rys. 1).

Rys. 1. Lokalizacja badanego osiedla na tle różnych podziałów miasta Łodzi

Źródło: Plesiński 2024: 23.

Jako że badany obszar nie pokrywa się w całości z żadną obowiązującą obecnie jednostką pomocniczą w ramach podziału administracyjnego, należało określić jego granice. Przyjętym kryterium był charakterystyczny układ zabudowy (tzw. układ blokowy), który różnicuje teren pod tym względem od pozostałej części obszaru SIM Radogoszcz i osiedla administracyjnego Radogoszcz (rys. 2). Analizowany obszar usytuowany jest w kwartale ulic Zgierska – od zachodu, Świtezianki – od północy i od wschodu oraz alei Władysława Sikorskiego – od południa. W sferze kołnierza urbanistycznego badany teren sąsiaduje z osiedlem Radogoszcz Zachód zlokalizowanym po przeciwnej stronie ul. Zgierskiej, osiedlem Sitowie oraz Rodzinnym Ogrodem „Tramwajarz II” od północy, a także z osiedlami domów jednorodzinnych, zarówno od południa, jak i od wschodu. Ze względu na specyfikę granic obszaru badań nie ma źródeł określających dokładną liczbę mieszkańców badanego terenu. Według szacunkowych wyliczeń autora na podstawie wartości podanych przez Główny Urząd Statystyczny, gdzie średnia liczba osób przypadająca na jedno mieszkanie wynosi 2,4, liczba mieszkańców wynosi około 13 500.

Rys. 2. Granice badanego osiedla, osiedla administracyjnego Radogoszcz oraz obszaru SIM Radogoszcz wraz z układem przestrzennym zabudowy

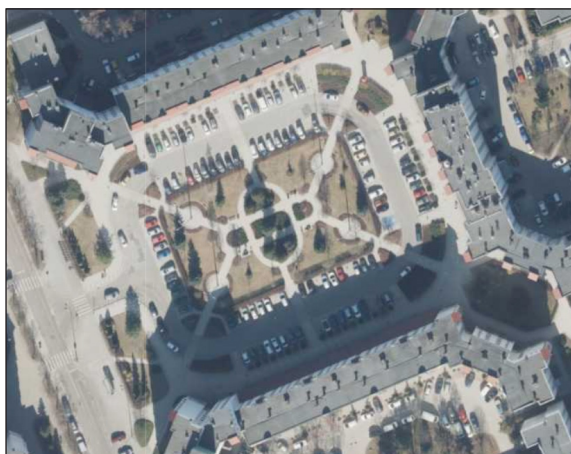
Źródło: Plesiński 2024: 24.

Powierzchnia całkowita osiedla Radogoszcz-Wschód wynosi 87,9 ha. W przestrzeni dominują tereny zieleni, które stanowią ponad 65% całości badanego obszaru. Znajdują się tam również tereny rekreacyjne zlokalizowane zarówno w obrębie podwórek, jak i na bardziej otwartych przestrzeniach. Miejsca wytyczone do zaparkowania pojazdów występują przede wszystkim przy budynkach o funkcji usługowej oraz mieszkaniowo-usługowej, a także wzdłuż dróg głównych. Na obszarze osiedla spośród 177 budynków 62% pełni funkcję stricte mieszkaniową. Większość z nich wybudowano w układzie blokowym, natomiast pozostałe budynki powstały w późniejszym okresie. Oprócz nich znajdują się również obiekty o funkcji usługowej oraz mieszkaniowo-usługowej. Pierwsze z wymienionych to przede wszystkim wielokubaturowe obiekty handlowe występujące w południowo-zachodniej części badanego obszaru. Ponadto po przeciwległej stronie zlokalizowana jest również szkoła podstawowa, a także obiekt sakralny znajdujący się w centralnej części osiedla, sąsiadujący z istotnym ciągiem pieszym – Aleją Romantyczną (fot. 1). Drugi typ budynków zlokalizowany jest przede wszystkim wokół swoistego spoiwa badanego obszaru – Placu Słonecznego (fot. 2). Projektanci – Zdzisław Lipski, Jakub Wujek oraz Andrzej Owczarek – chcieli w ten sposób utworzyć centrum osiedla, gdzie mieszkańcy mieliby możliwość zaspokajania swoich codziennych potrzeb dzięki punktom usługowym usytuowanym w budynkach otaczających wspomniany plac (Ciarkowski 2016). Pozostałe budynki o takiej funkcji należą już do nowej zabudowy. Na obszarze osiedla zlokalizowany jest w dodatku jeden obiekt o funkcji mieszkaniowej jednorodzinnej, który sąsiaduje z nowo powstałą zabudową wielorodzinną, a także garaże występujące w centralnej części obszaru nieopodal terenu zieleni (rys. 3).

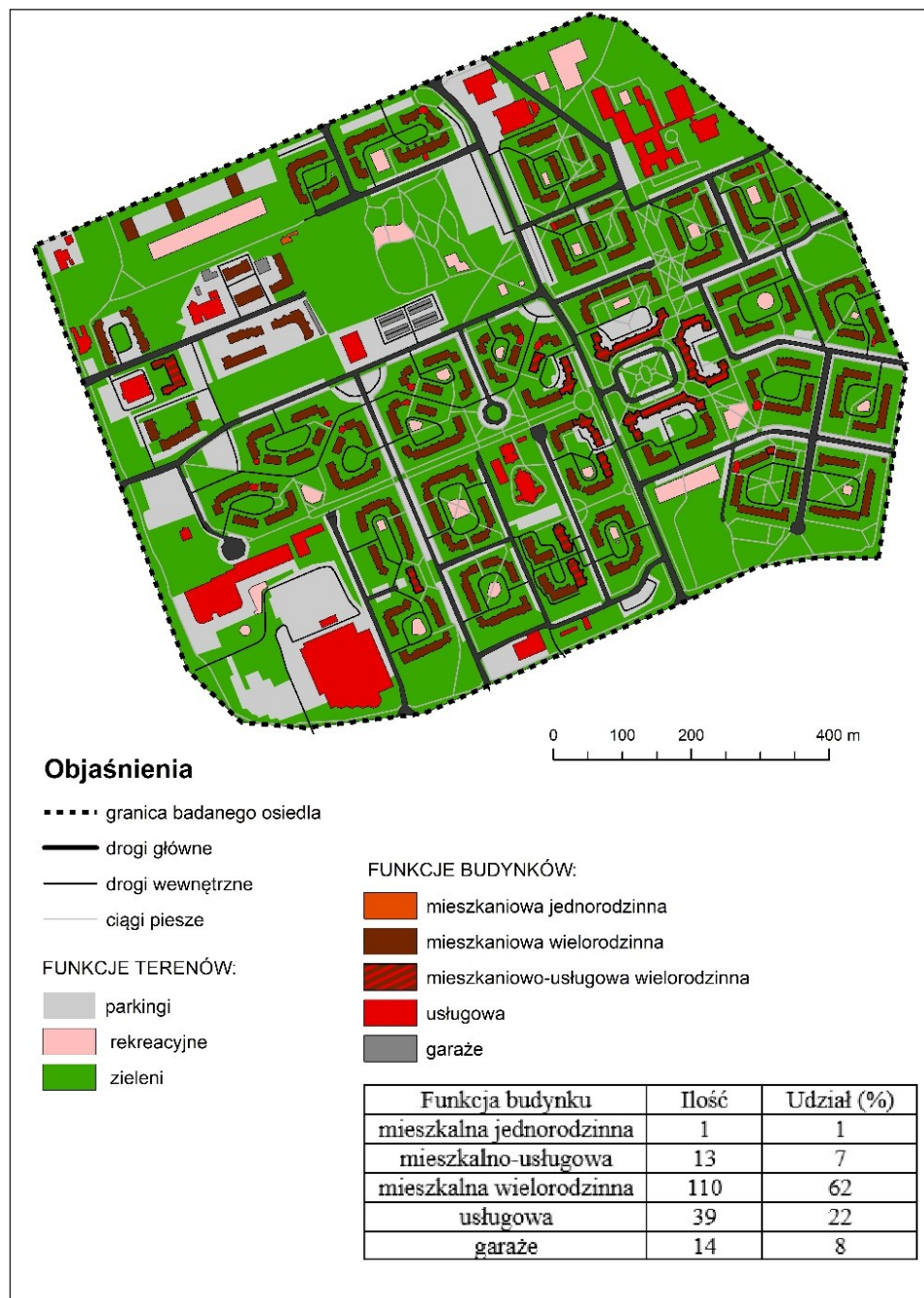
Fot. 1. Aleja Romantyczna.

Źródło: Plesiński 2024: 78.

Fot. 2. Plac Słoneczny.

Źródło: https://mapy.geoportal.gov.pl/imap/Imgp_2.html?gpmapi=gp0 (data dostępu: 7.01.2025).

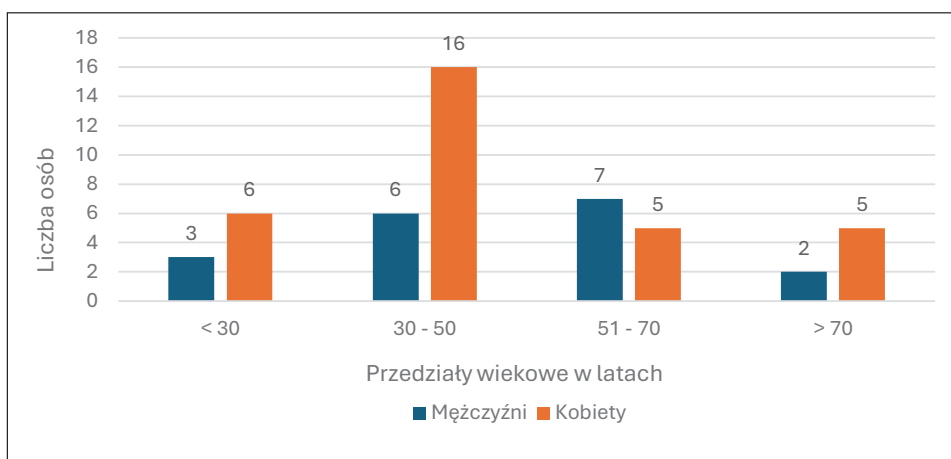

Rys. 3. Funkcje użytkowania terenu oraz budynków na osiedlu Radogoszcz-Wschód

Źródło: Plesiński 2024: 26.

6.5. Wyniki badań

W badaniach przeprowadzonych od października do grudnia 2023 r. wzięło udział 50 mieszkańców osiedla Radogoszcz-Wschód w Łodzi, w tym 64% kobiet (rys. 4). Ankiety były przekazywane losowo przez autora poniższego artykułu i natychmiastowo wypełniane przez respondentów w obrębie badanego terenu. Na podstawie pytania dotyczącego wieku respondentów wyróżniono cztery grupy. Najliczniejszy segment stanowiły osoby w przedziale wiekowym od 30. do 50. roku życia (44%), natomiast najmniej mieszkańców w momencie przeprowadzania badań miało 70 lat lub więcej.

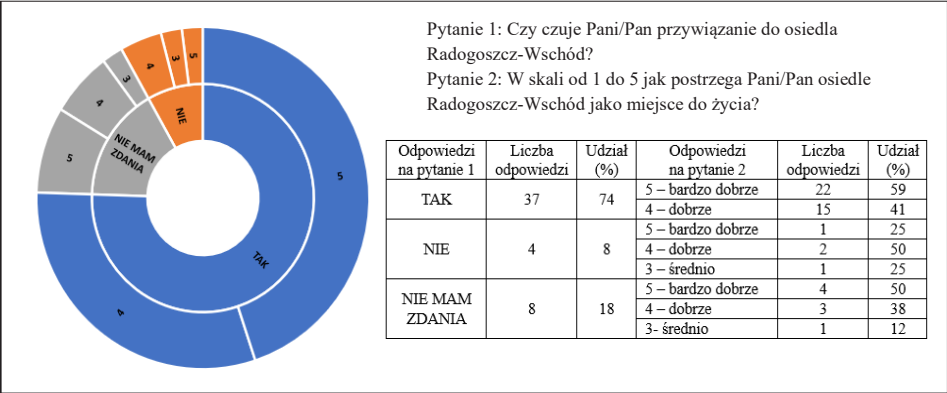

Rys. 4. Struktura wieku respondentów badanego obszaru

Źródło: Plesiński 2024: 87. $N^2 = 50$

Kontynuując analizę wyników przeprowadzonej ankiety, należy zwrócić uwagę na pozytywne postrzeganie oraz silne przywiązanie emocjonalne respondentów do osiedla Radogoszcz-Wschód (rys. 5), które wskazało 74% respondentów. W kwestii postrzegania badanego obszaru sporządzono skalę od 1 do 5, gdzie 5 oznacza „bardzo dobrze”, 4 – „dobrze”, 3 – „średnio”, 2 – „źle”, a 1 – „bardzo źle”. Wyniki ukazane poniżej jasno wskazują, że mieszkańcy osiedla pozytywnie oceniają swoje najbliższe otoczenie.

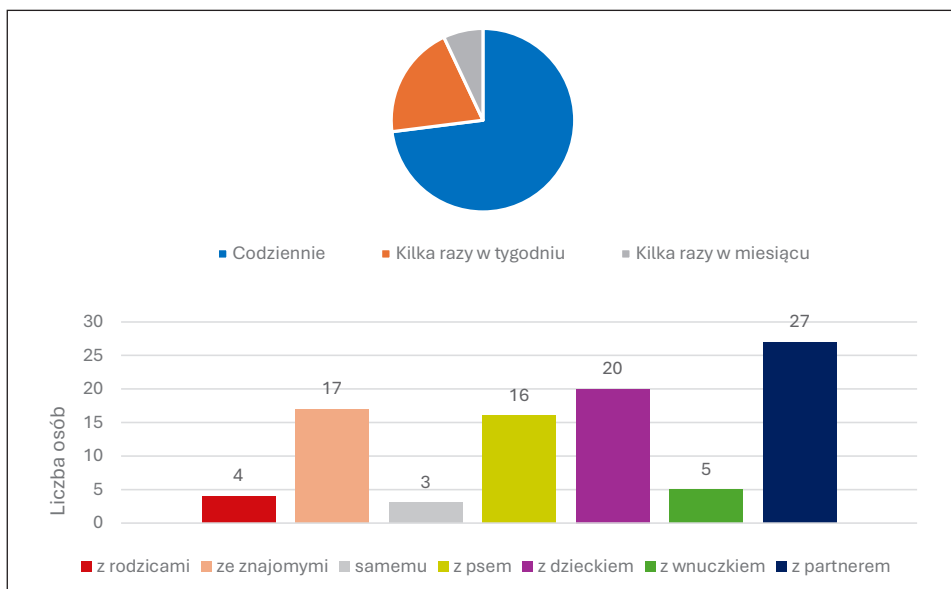
² N – liczba respondentów udzielających odpowiedzi na dane pytanie.

Rys. 5. Odpowiedzi respondentów na pytania dotyczące emocjonalnego przywiązania oraz postrzegania osiedla Radogoszcz Wschód

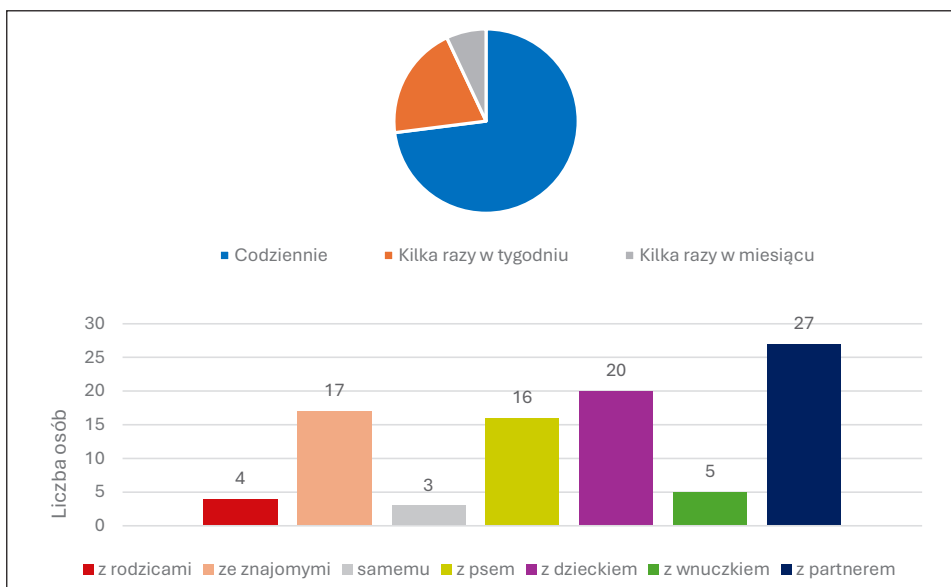
Źródło: Plesiński 2024: 90. N = 50

W segmencie pytań dotyczących form spędzania wolnego czasu respondenci zostali zapytani o to, czy spędzają go na badanym terenie, jakie są tego przyczyny oraz jak często i z kim ten czas spędzają. Argumentując to dużą ilością terenów zielonych oraz ogólnym poczuciem ciszy i spokoju, 86% respondentów odpowiedziało twierdząco na pytanie dotyczące spędzania wolnego czasu na terenie osiedla Radogoszcz-Wschód. Według pozostałych respondentów w najbliższym otoczeniu nie ma atrakcyjnych miejsc, wykazywali oni także brak chęci na spędzanie czasu wolnego poza swoim mieszkaniem (rys. 6). W odniesieniu do tego, z kim respondenci spędzają swój wolny czas, dominującą odpowiedzią było towarzystwo ich życiowego partnera. Ponadto wskazywano również dziecko oraz zwierzę domowe (głównie psa) bądź też bliskich znajomych. Ponad 73% respondentów codziennie spędza swój wolny czas na terenie osiedla, 20% kilka razy w tygodniu, natomiast 7% kilka razy w miesiącu (rys. 7).

Rys. 6. Sposoby spędzania wolnego czasu oraz ich przyczyny wskazane przez respondentów

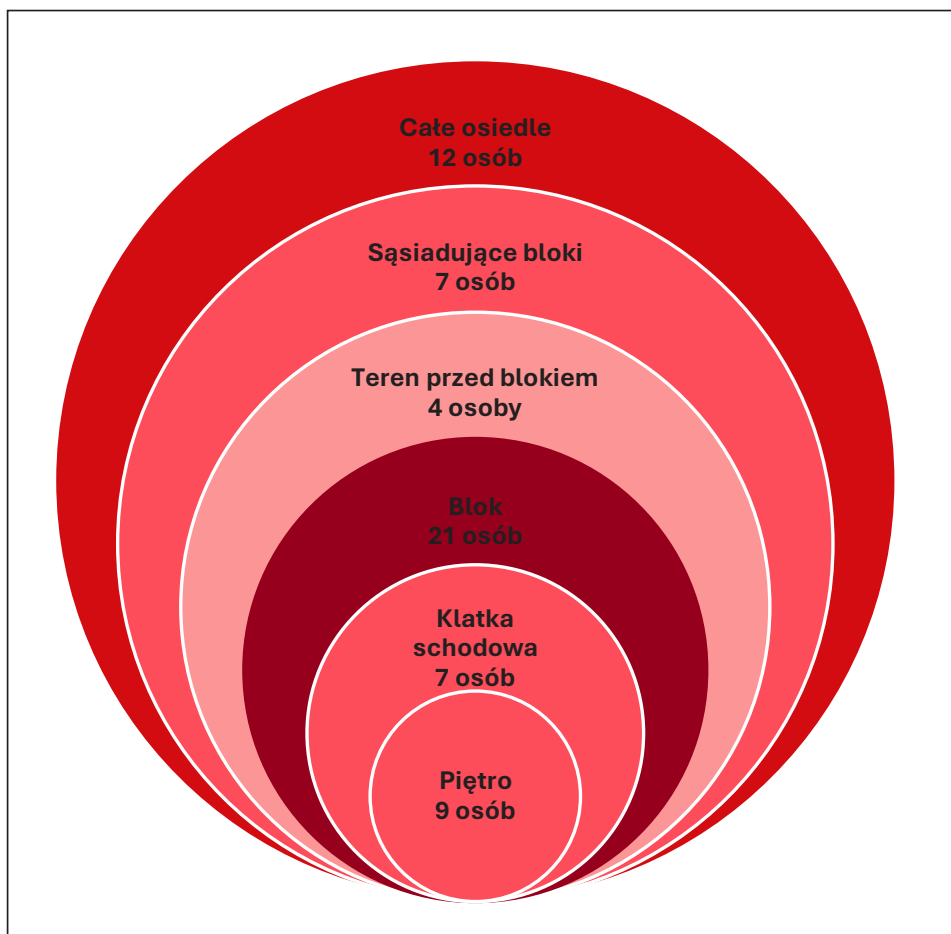
Źródło: Plesiński 2024: 91. N = 50

Rys. 7. Częstotliwość spędzania wolnego czasu wraz z rodzajem istoty towarzyszącej na obszarze osiedla Radogoszcz Wschód

Źródło: Plesiński 2024: 92. N = 43

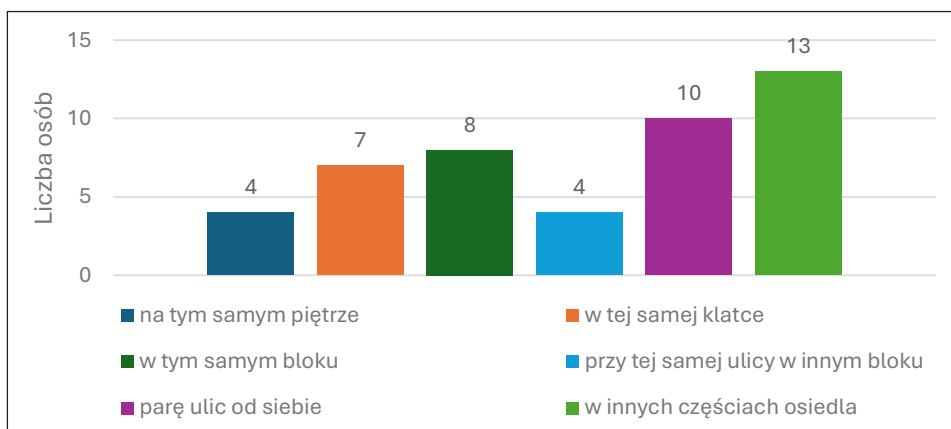
Kolejna część ankiety obejmowała pytania dotyczące nawiązywanych kontaktów sąsiedzkich oraz wspólnych miejsc spotkań mieszkańców osiedla Radogoszcz-Wschód. Najpierw sprawdzono rozumienie pojęcia sąsiedztwa w stosunku do swojego miejsca zamieszkania, gdzie większość respondentów za takie uznało blok, w którym mieszkają (42%), natomiast część ograniczyła swój zakres pojmowania do klatki schodowej (18%) bądź też piętra (14%) (rys. 8). Ciekawy jest duży udział odpowiedzi wskazujący na całe osiedle (24%) w kontekście definiowania sąsiedztwa przez respondentów, co może potwierdzać po części ukazane już wcześniej silne emocjonalne przywiązanie mieszkańców do badanego obszaru.

Rys. 8. Pojmowanie sąsiedztwa w stosunku do miejsca zamieszkania przez respondentów

Źródło: Plesiński 2024: 96. N = 50

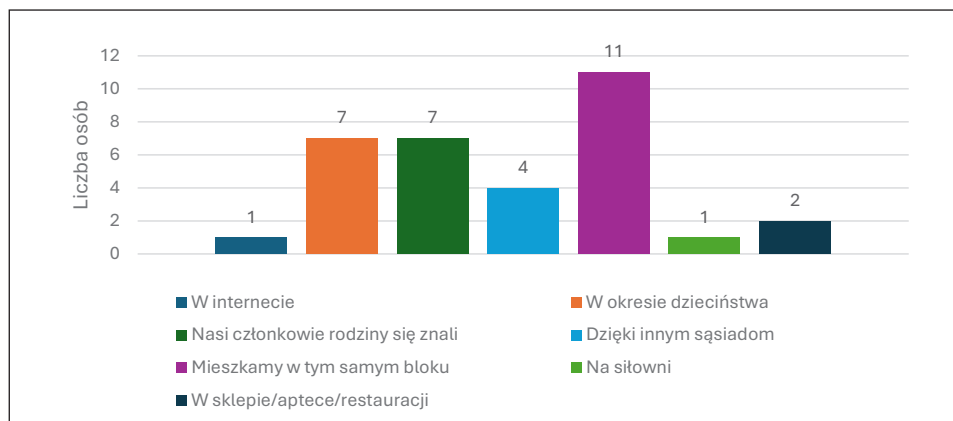
W następnych dwóch pytaniach wielokrotnego wyboru skupiono się już wyłącznie na bliskich kontaktach respondentów z innymi mieszkańcami osiedla. Dotyczyły one zarówno lokalizacji zamieszkiwania tych osób, jak i okoliczności ich wzajemnego poznania się. Większość bliskich kontaktów utrzymywana jest przez respondentów z osobami niemieszkającymi w tym samym bloku (rys. 9). Mieszkają oni w różnych częściach osiedla (50%), kilka ulic od siebie (38%) lub przy tej samej ulicy, ale w innym bloku (15%). Pozostałe sugerowane odpowiedzi odnosiły się wyłącznie do budynku, w którym mieszkają respondenci. Największy udział w tej grupie ma odpowiedź wskazująca, że mieszkają oni ogólnie w tym samym bloku (31%), następnie w tej samej klatce (27%) i na tym samym piętrze (15%).

Rys. 9. Lokalizacja zamieszkania osób, z którymi respondenci utrzymują prywatny kontakt

Źródło: Plesiński 2024: 98. N = 26

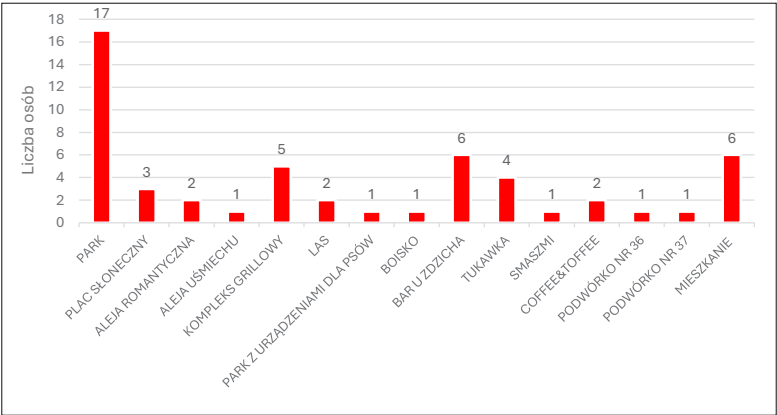
Na pytanie o okoliczności, w jakich respondent poznał osoby, z którymi utrzymuje bliskie kontakty, najczęściej wskazywano na odpowiedź świadczącą o tym, że mieszkają oni w tym samym bloku (42%). Kolejne odpowiedzi mówiły o zawarciu znajomości zarówno w okresie dzieciństwa, jak i dzięki wcześniejszej znajomości pozostałych członków rodzin (27%). Inne odpowiedzi respondentów wskazywały również spontaniczne zapoznanie podczas przebywania w obiektach o funkcji usługowej, dzięki innym sąsiadom, a także przez portale społecznościowe w internecie (rys. 10).

Rys. 10. Forma zapoznania sąsiadów, z którymi respondenci utrzymują prywatny kontakt

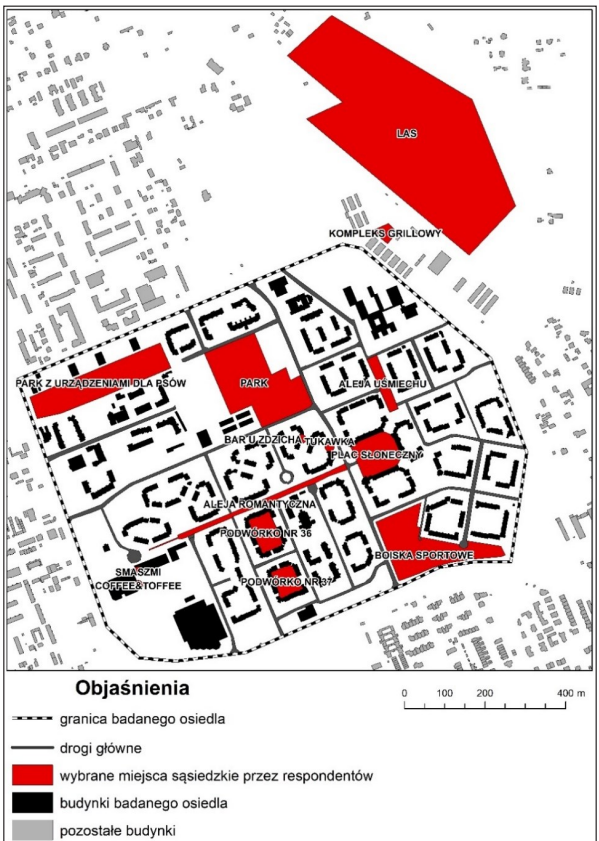
Źródło: Plesiński 2024: 99. N = 26

W kontekście niniejszego artykułu istotne jest ukazanie preferencji respondentów co do miejsca spędzania czasu wraz z sąsiadami, z którymi łączą ich bliskie kontakty. Zdecydowana większość badanych osób wskazała park usytuowany w centralnej części osiedla (65%) (rys. 11). Popularność tego miejsca wynika przede wszystkim z jego wielofunkcyjnego charakteru, a także różnorodności zlokalizowanych tam elementów infrastruktury tj. plac zabaw, stoliki szachowe, siłownia plenerowa, ogrodzony wybieg dla psów. Pozostałe tereny zielone to park z urządzeniami dla psów znajdujący się w północno-zachodniej części analizowanego obszaru, a także las występujący poza obszarem badawczym. Kolejnymi miejscami pojawiającymi się w odpowiedziach są również obiekty usługowe znajdujące się w obrębie badanego obszaru. Zlokalizowane są one zarówno w centralnej części osiedla w bliskim sąsiedztwie Placu Słonecznego (również wskazanego w odpowiedziach), jak i w kompleksie budynków usługowych znajdującym się w południowo-zachodniej części analizowanego terenu. Są to przede wszystkim kawiarnie, restauracje oraz bary. W odpowiedziach wskazano również dwie piesze aleje – Romantyczną i Uśmiechu, które odchodzą odpowiednio na zachód i na północ od Placu Słonecznego, a także dwa podwórka wyposażone w place zabaw dla dzieci. Wskazywanymi na dalszych miejscach, jednakże równie istotnymi przestrzeniami są mieszkanie i kompleks grillowy, który – podobnie jak las zlokalizowany w północno-wschodniej części – znajduje się poza badanym obszarem (rys. 12).

Rys. 11. Rodzaje miejsc sąsiedzkich uczęszczanych przez respondentów

Źródło: Plesiński 2024: 101. N = 26

Rys. 12. Wybierane miejsca sąsiedzkie przez respondentów

Źródło: Plesiński 2024: 101.

6.6. Podsumowanie

Niniejszy artykuł ukazuje wiele istotnych aspektów w kontekście przestrzeni sąsiedzkich zlokalizowanych na osiedlu mieszkaniowym. W przypadku badanego obszaru respondenci bardzo dobrze oceniają swoje otoczenie, głównie ze względu na dużą ilość terenów zieleni, co wskazuje na bardzo dużą potrzebę pielęgnowania i implementowania tego rodzaju przestrzeni w najbliższym sąsiedztwie miejsca zamieszkania. Nie bez przyczyny park zlokalizowany w centralnej części osiedla był miejscem najczęściej wskazywanym przez respondentów. Wkomponowanie różnorodnych elementów małej architektury, terenów rekreacyjnych zarówno dla młodszych, jak i starszych mieszkańców pozwala na korzystanie z tego miejsca wielu osobom. Podkreśla to również aspekt wielofunkcyjności terenu, który na obszarze osiedli jest niezwykle ważny. Istotnymi elementami osiedla są również różnorodne obiekty usługowe, począwszy od tych pierwszej potrzeby zlokalizowanych przy Placu Słonecznym, na restauracjach i wielokubaturowych obiektach handlowych kończąc. Pozwala to mieszkańcom na zaspokojenie swoich potrzeb w bardzo bliskiej odległości od miejsca zamieszkania, co jest wyjątkowo istotne w kontekście jakości życia.

Należy tutaj również wspomnieć o samym pojmowaniu przestrzeni sąsiedzkiej. Na podstawie przeprowadzonych badań oraz kwerendy literatury można stwierdzić, że przestrzeń sąsiedzka ma charakter subiektywny. Trudno precyzyjnie określić jej obszar występowania, co więcej, nie należy ograniczać się wyłącznie do sztucznie narzuconych granic osiedla. Ponadto, jak wskazują powyższe odpowiedzi respondentów, wszystko zależy od preferencji danej osoby co do spędzania wolnego czasu w gronie bliskich sąsiadów. W odpowiedziach wskazano zarówno przestrzenie publiczne – tereny zieleni, przestrzenie półpubliczne – podwórka, przestrzenie półprywatne – obiekty usługowe, jak i przestrzenie prywatne – mieszkanie. Ukazuje to dosyć istotny problem w systematyzacji samej definicji przestrzeni sąsiedzkiej.

Współczesne badania dotyczące przestrzeni sąsiedzkiej ukazują wieloaspektowe analizy pod względem przestrzennym oraz społecznym. Uproszczone przedstawienie osiedli jako sztucznie wytyczonych jednostek terytorialnych odchodzi na rzecz przenikania się ich w jedną całość, w której dochodzi do nawiązywania kontaktów społecznych. Subiektywny charakter, a także poczucie przynależności do danego miejsca to jedno z czynników umożliwiających wskazanie przestrzeni sąsiedzkich na danym obszarze. Pozostałe czynniki i elementy zagospodarowania, zależne od ludzi projektujących tego rodzaju tereny, mają za zadanie pobudzić wśród mieszkańców chęci do nawiązywania kontaktów i spędzania czasu w swoim najbliższym otoczeniu.

Literatura

- Bierwiałonek K., 2016, *Spoleczne znaczenie miejskich przestrzeni publicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Capece G., Costa R., 2011, *The new neighbourhood in the internet era: network communities serving local communities*, „Behaviour & Information Technology”, 32(5): 438–448.
- Ciarkowski B., 2016, *Realizacje i projekty Jakuba Wujka. Architekt poszukujący*, „Kronika miasta Łodzi”, 2(74): 104–110.
- Cieśla S., 1979, *Sąsiedztwo w mieście. Pojęcie, typologia i znaczenie*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 7: 105–113.
- Chmielewski J.M., 2010, *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa.
- Chmielewski J.M., Mirecka M., 2001, *Modernizacja osiedli mieszkaniowych*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa.
- Chombart de Lauwe P.H., 1952, *Paris et l'Agglomération Parisienne* [Paris and the Parisian conurbation], Presses Universitaires de France, Paris.
- Ebrahim N., 2015, *Sense of Community in New Urbanism Neighbourhoods: A Review*, „Open House International”, 40(4): 25–29.
- Gronostajska B.E., 2007, *Kreacja i modernizacja przestrzeni mieszkalnej. Teoria i praktyka na przykładzie wybranych realizacji wrocławskich z lat 1970–1990*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
- Gronostajska B.E., 2016, *Kształtowanie środowiska mieszkaniowego dla seniorów*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
- Guzik R., 2003, *Przestrzenna dostępność szkolnictwa ponadpodstawowego*, Instytut Geografii Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Holland C., Clark A., Katz J., Peace S., 2007, *Social interactions in urban public places*, Policy Press, Bristol.
- Karsten L., 2003, *Children's Use of Public Space: The Gendered World of the Playground*, „Childhood”, 10(4): 457–473.
- Kimic K., 2011, *Struktura przestrzeni osiedli mieszkaniowych jako podstawa kształtowania ich zagospodarowania przestrzennego – wybrane koncepcje podziału przestrzeni osiedlowych*, [w:] B. Szulczewska, R. Giedych (red.), *Przestrzeń przyrodnicza i społeczna osiedli mieszkaniowych w XX i XXI wieku*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa: 93–102.
- Klimowicz M., 2019, *Znaczenie sąsiedztwa dla współczesnych mieszkańców miast*, „MIASTO”, 64.
- Kotus J., 2007, *Natura wielkomiejskich sąsiedztw: analiza subsąsiedzkich i sąsiedzkich terytorialnych podsystemów społecznych w Poznaniu*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Krańska A., Kaźmierczak B., 2023, *Problematyka poznańskich osiedli mieszkaniowych. Dlaczego przestrzeń modernistycznych osiedli jest martwa?*, „Przestrzeń Urbanistyka Architektura”, 1: 77–91.
- Lis A., 2011, *Struktura przestrzenna i społeczna terenów rekreacyjnych w osiedlach mieszkaniowych Wrocławia z lat 70.–80. ubiegłego stulecia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego, Wrocław.

- Lis A., Krzemińska A., 2013, *Social Control as an Indicator of Safety in Residential Neighborhoods in Western Societies and China*, „Landscape Architecture”, 40: 4–15.
- Masierek E., Szajerska A., 2020, *Podwórka jako przestrzenie sąsiedzkie – perspektywa mieszkańców obszaru rewitalizacji Włocławka*, „Space – Society – Economy”, 31: 191–211.
- Mierzejewska L., 2018, *Przestrzeń publiczna strefy podmiejskiej (na przykładzie Poznania)*, „Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna”, 15: 85–97.
- Mrozowski J., 2017, *Jakość przestrzeni społecznych w wybranych obszarach mieszkaniowych na terenie dzielnicy Nowa Huta w Krakowie*, rozprawa doktorska, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Kraków.
- Newman O., 1996, *Creating Defensible Space*, U.S. Department of Housing and Urban Development. Office of Policy Development and Research, Washington.
- Nguyen L., van den Berg P., Kemperman A., Mohammadi M., 2020, *Where do People Interact in High-Rise Apartment Buildings? Exploring the Influence of Personal and Neighborhood Characteristics*, „International Journal of Environmental Research and Public Health”, 17(13): 4619.
- Ossowski S., 1982, *O strukturze społecznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Plesiński C., 2024, *Zróżnicowanie przestrzeni sąsiedzkiej w zabudowie blokowej osiedla Radogoszcz-Wschód w Łodzi*, praca magisterska zrealizowana w Instytucie Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej, Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Popławska J.Z., 2016, *Przestrzeń miejska i jej przemiany w koncepcjach socjologicznych*, [w:] E. Firlit, J. Gładys-Jakóbk (red.), *Wybrane problemy współczesnego świata w refleksji socjologicznej*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa: 139–154.
- Rochmińska A., 2013, *Atrakcyjność łódzkich centrów handlowych oraz zachowania nabywcze i przestrzenne ich klientów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Rybicki P., 1979, *Struktura społecznego świata: studia z teorii społecznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Skoczylas O., 2016, *Przeobrażanie się przestrzeni miasta i osiedli związane ze zmianami stylu życia mieszkańców*, „Budownictwo i Architektura”, 15(1): 143–148.
- Solarek K., 2009, *Funkcje terenów zieleni kształtujących przestrzenie publiczne we współczesnym mieście*, [w:] E. Oleksiejuk, A. Jankowska (red.), *Zieleń miejska – naturalne bogactwo miasta. Zieleń w przestrzeni publicznej miast: funkcja – kreacja – identyfikacja*, Polskie Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarnych, Toruń: 69–80.
- Sorensen A., 2009, *Neighborhood Streets as Meaningful Spaces: Claiming Rights to Shared Spaces in Tokyo*, „City&Society”, 21(2): 207–229.
- Szafrańska E., 2016, *Wielkie osiedla mieszkaniowe w mieście postsocjalistycznym. Geneza, rozwój, przemiany, percepcja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Uchwała Nr LVI/1069/05 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 26 października 2005 r. w sprawie Systemu Informacji Miejskiej w Łodzi.

Agnieszka DEMBICKA-NIEMIEC

WYKORZYSTANIE FUNDUSZY UNIJNYCH PRZEZ PRZEDSIĘBIORSTWA NA RZECZ ODNAWIALNYCH ŹRÓDEŁ ENERGII – UJĘCIE REGIONALNE

7

Agnieszka DEMBICKA-NIEMIEC
– *Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach*
Katedra Gospodarki Przestrzennej i Środowiskowej
ul. 1 Maja 50, 40-287 Katowice
e-mail: agnieszka.dembicka-niemiec@uekat.pl
<https://orcid.org/0000-0003-3992-6989>

ZARYS TREŚCI: Celem badań jest identyfikacja znaczenia wsparcia środków wspólnotowych i jego intensywności dla inwestycji w odnawialne źródła energii realizowanych przez przedsiębiorstwa w Polsce.

Dokonano również identyfikacji zróżnicowania przestrzennego rodzajów odnawialnych źródeł energii (OZE), jak i udziału przedsiębiorstw realizujących projekty w tym zakresie w ujęciu regionalnym. Zakres czasowy badań obejmował lata 2014–2024 oraz 2021–2025. Badanie oparte zostało na analizie danych pozyskanych z opisów projektów odnoszących się bezpośrednio do inwestycji w instalacje OZE. Źródłem danych była zarówno lista projektów finansowanych z Funduszy Europejskich w latach 2014–2020 oraz 2021–2024 (stan na 13 sierpnia 2024 r.), jak i dane statystyczne z Głównego Urzędu Statystycznego.

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 7.05.2025. Verified: 7.05.2025. Accepted: 17.09.2025.

Funding information: Not applicable. **Conflict of interests:** None. **Ethical considerations:** The Author assures of no violations of publication ethics and takes full responsibility for the content of the publication.

Regionalne Programy Operacyjne (RPO) w latach 2014–2020 były ważnym narzędziem kształtowania kierunków polityki rozwoju regionalnego, w tym także pozyskiwania finansowania na rozwój inwestycji w odnawialne źródła energii, z którego mogły korzystać zarówno jednostki samorządu terytorialnego, mieszkańcy, jak i przedsiębiorstwa. Obecnie w latach 2021–2027 miejsce RPO zajęły Programy Fundusze Europejskie (PFE) dla danego województwa, które pełnią identyczną funkcję w strukturze instrumentów finansowych jak ich poprzednicy.

Przeprowadzone badanie wskazało, że przedsiębiorstwa w ramach Programów Regionalnych od 2014 r. najczęściej uzyskują wsparcie finansowe na instalacje fotowoltaiczne (PV). Ponadto intensywność pozyskiwania środków przez przedsiębiorstwa w odniesieniu do ich liczby w województwie jest zróżnicowana w ujęciu regionalnym i wskazuje na największą aktywność w województwach Polski Wschodniej.

SŁOWA KLUCZOWE: odnawialne źródła energii, regionalne programy operacyjne, przedsiębiorstwa.

THE USE OF EU FUNDS BY ENTERPRISES FOR RENEWABLE ENERGY SOURCES – A REGIONAL PERSPECTIVE

ABSTRACT: The aim of the research is to identify the importance of Community support and its intensity for investments in renewable energy sources carried out by enterprises in Polish provinces.

The spatial diversity of RES sources and the share of companies implementing projects in this area at the regional level were also identified. The time frame of the study covered the years 2014 to 2024 and 2021–2023. The study was based on an analysis of data obtained from project descriptions directly related to investments in renewable energy installations. The data source was a list of projects financed by European Funds in 2014–2020 and 2021–2024 (as of August 13, 2024) as well as statistical data from the Central Statistical Office.

Regional Operational Programs (ROP) in 2014–2020 were an important tool for shaping regional development policy, including obtaining financing for investments in renewable energy sources (RES), which could be used by local government units, residents, and businesses. In the current programming period 2021–2027, the ROPs have been replaced by European Funds Programs (EFP) for a given province, which perform the same function in the structure of financial instruments as their predecessors.

The study showed that since 2014, enterprises have most often obtained financial support for photovoltaic (PV) installations under Regional Programs. Furthermore, the intensity of funding acquisition by enterprises in relation to the number of enterprises in a province varies regionally and indicates the highest activity in the provinces of Eastern Poland.

KEYWORDS: renewable energy sources, regional operational programmes, enterprises.

7.1. Wprowadzenie

Unia Europejska (UE) jako organizacja zrzeszająca państwa Europy w sposób istotny zwraca uwagę na kwestię zmian klimatycznych, co znajduje odzwierciedlenie w realizowanej przez nią polityce, której dążeniem jest m.in. redukcja emisji dwutlenku węgla. Wśród unijnych celów rozwojowych uwzględnia się również budowę niskoemisyjnej gospodarki opartej na efektywnym korzystaniu z zasobów¹.

Cele klimatyczno-energetyczne UE były odzwierciedlone w budżecie na lata 2014–2020, którego 20% (180 mld euro) poświęcono na realizację polityki klimatyczno-energetycznej. W efekcie działania realizowane w ramach tej polityki wspierają produkcję energii ze źródeł odnawialnych (OZE), które stają się coraz popularniejszą alternatywą dla paliw kopalnych i przyczyniają się do ograniczenia emisji gazów cieplarnianych (Olczak 2016).

Obecnie najważniejszym zbiorem inicjatyw dotyczących polityki klimatycznej UE jest Europejski Zielony Ład. Jest to pakiet inicjatyw politycznych, których celem jest wprowadzenie UE na ścieżkę transformacji ekologicznej, skutkującej zerową emisją gazów cieplarnianych netto do 2050 r. oraz wzrostem gospodarczym, który nie jest ściśle uzależniony od wykorzystania zasobów naturalnych. Będzie to możliwe tylko wtedy, gdy tempo redukcji emisji gazów cieplarnianych zostanie zwiększone w stosunku do obecnego poziomu².

Transformacja ekologiczna (tzw. *green transition*)³ będzie miała wpływ nie tylko na branżę energetyczną, ale także na inne sektory gospodarki (Harasimowicz 2024), co oznacza, że muszą się w nią zaangażować zarówno samorządy, jak i przedsiębiorstwa. W tym kontekście istotne jest wsparcie finansowe oferowane przez Unię Europejską za pośrednictwem funduszy europejskich i programów operacyjnych, zarówno krajowych, jak i regionalnych.

W Polsce w perspektywie finansowej 2014–2020 przygotowano szereg narzędzi finansowych wspierających przedsiębiorstwa we wdrażaniu OZE. Przedsiębiorstwa mogły uzyskać wsparcie zarówno na projekty o charakterze badawczo-rozwojowym, jak i bezpośrednie inwestycje w instalacje OZE (Karpiuk 2016). Jednym z najważniejszych programów operacyjnych wspierających omawiane działania był Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko 2014–2020. Wspierał on realizację zadań z zakresu gospodarki niskoemisyjnej, ochrony środowiska, przeciwdziałania i adaptacji do zmian klimatu oraz bezpieczeństwa energetycznego

¹ https://climate.ec.europa.eu/eu-action/climate-strategies-targets/2030-climate-targets_pl?prefLang=pl (dostęp: 15.07.2025).

² https://www.pois.gov.pl/media/98573/zielony_lad_broszura_wersja_dostepna.pdf (dostęp: 16.07.2025).

³ https://reform-support.ec.europa.eu/what-we-do/green-transition_pl?prefLang=pl (dostęp: 16.07.2025).

i transportu⁴. Zakres projektów realizowanych w ramach tego programu dotyczył głównie całego kraju, bez uwzględnienia aspektu regionalnego.

Ważnymi instrumentami finansowymi o charakterze regionalnym okazały się natomiast Regionalne Programy Operacyjne (RPO), a w obecnej perspektywie (2021–2027) Programy Fundusze Europejskie (PFE) dla poszczególnych regionów, zawierające w swej nazwie nazwę województwa. W latach 2014–2020 jednym z celów każdego RPO była transformacja w kierunku gospodarki niskoemisyjnej, realizacja polityki energetycznej czy podjęcie działań adaptacyjnych do zmian klimatu, co obejmowało inwestycje w OZE (Kossowski 2017; Harasimowicz 2024). Ponieważ RPO oraz PFE były adresowane do konkretnego regionu, beneficjentami projektów realizowanych w ramach tego programu były jednostki zlokalizowane w danym województwie. Również podmioty gospodarcze miały możliwość ubiegania się o dofinansowanie inwestycji OZE. W nowym okresie programowania – w latach 2021–2027 – zagadnienia dotyczące gospodarki niskoemisyjnej zastąpiono priorytetami koncentrującymi się na zielonej energii czy zielonym rozwoju. W tej perspektywie finansowej województwa otrzymują wsparcie dla inwestycji realizowanych na swoim obszarze w ramach programów Fundusze Europejskie dla województw. Takie rozwiązanie daje możliwość lepszego dostosowania priorytetów rozwojowych do specyfiki i potrzeb regionów. W latach 2021–2027 łączna kwota środków przewidzianych do dyspozycji regionów wynosi 155,4 mld zł, co stanowi aż 44% całości funduszy europejskich przyznanych Polsce. W ramach tych programów finansowane będą m.in. działania służące ochronie środowiska naturalnego i wspieraniu zrównoważonego rozwoju, a także rozwojowi sektora energetycznego⁵.

Aby zrealizować cel badań, określone zostały następujące hipotezy:

Hipoteza 1 (H1): Wzrost wkładu środków finansowych UE w osie priorytetowe RPO/PFE związane z gospodarką niskoemisyjną oraz inwestycjami w odnawialne źródła energii oddziałuje na łączną wartość projektów OZE realizowanych przez przedsiębiorstwa w danym regionie.

Hipoteza 2 (H2): Wyższy poziom dotacji z UE w danym regionie w ramach RPO/PFE przekłada się na realizację przez przedsiębiorstwa projektów OZE o niższej wartości jednostkowej. Poziom dofinansowania nie zwiększa łącznej wartości projektów wdrażanych przez przedsiębiorstwa w danym regionie.

Hipoteza 3 (H3): Występuje przestrzenne zróżnicowanie w zakresie intensywności realizacji inwestycji w OZE przez przedsiębiorstwa finansowanych w ramach programów regionalnych (RPO/PFE).

⁴ <https://www.gov.pl/web/nfosigw/program-operacyjny-infrastruktura-i-srodowisko-2014-2020> (dostęp: 16.07.2025).

⁵ <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/> (dostęp: 24.08.2025).

Hipoteza 4 (H4): Projekty OZE realizowane przez przedsiębiorstwa dotyczą głównie instalacji PV (panele fotowoltaiczne) jako inwestycji o niskim poziomie kapitałochłonności.

7.2. Przegląd literatury

Odnawialne źródła energii są obecnie często poruszonym zagadnieniem, nie tylko w polityce, lecz także w nauce. Inwestycje w alternatywną energię mają miejsce dzięki rozwojowi technologii i innowacji w tej dziedzinie, ale też środkom finansowym, jakimi dysponuje dany podmiot, instytucja, region czy kraj. Obecnie literatura przedmiotu koncentruje się zarówno na badaniu potencjału innowacyjnego przedsiębiorstw energetycznych w aspekcie odnawialnych źródeł energii (Jonek-Kowalska, Rupacz 2023; Krzesimowski, Ściana 2015), jak i możliwości ich wykorzystania przez przedsiębiorstwa z branż pozaenergetycznych (Michalski 2013; Zator 2018; Syromyatnikov i in. 2021). Istotna jest tu kwestia wsparcia finansowego, która również znajduje odzwierciedlenie w analizach (Burzyńska, Hajdys 2021). Wskazuje się często, że polskie przedsiębiorstwa mają możliwość korzystania ze wsparcia finansowego zarówno instytucji krajowych, jak i Unii Europejskiej (Burzyńska, Hajdys 2021). Polska chcąc osiągnąć narzucony cel energetyczny do 2020 r., określony w ramach Polityki Energetycznej Polski do 2040 r.⁶ (m.in. 15% zwiększenie zużycia energii z odnawialnych źródeł), w latach 2014–2020 miała duże możliwości finansowania inwestycji przy wsparciu UE. Wsparcie to odbywało się głównie w formie dotacji otrzymywanych w ramach realizacji założeń programów operacyjnych (Świąder i in. 2016) i miało istotne znaczenie dla implementacji OZE (Ptak 2017). Jak wskazuje M. Ptak (2017), znaczenie regionalnych programów operacyjnych w zakresie wsparcia inwestycji w OZE było równie istotne jak wsparcie finansowe udzielane w ramach pozostałych instrumentów publicznych w województwach (w okresie 2014–2020). Zatem zarówno jednostki samorządu terytorialnego, instytucje, jak i podmioty gospodarcze mogły uzyskać wsparcie finansowe z programów UE. Mimo że wiele badań wskazuje, że występuje pozytywny związek między zużyciem energii odnawialnej a wynikami finansowymi w firmach w różnych krajach (Issa, Hanaysha 2023; Correia i in. 2021), inwestowanie w odnawialne źródła energii nie jest zadaniem prostym i często wymaga środków zewnętrznych. C.Y. Lin wraz ze współpracownikami wskazują (2022), że kraj taki jak Chiny ma trudności z przejściem na energię odnawialną z powodu braku zasobów i niewystarczającego wkładu finansowego, jakim dysponuje sektor prywatny. To dowodzi, jak istotne jest wsparcie finansowe środkami publicznymi, a w przypadku krajów członkowskich UE – fundusze europejskie.

⁶ <http://www.gov.pl/web/klimat/polityka-energetyczna-polski> (dostęp: 25.08.2025).

Fundusze strukturalne są podstawą realizacji różnych celów polityk Unii Europejskiej. W okresie 2014–2020 obowiązywały trzy główne cele polityki spójności: *smart growth*, *sustainable growth* oraz *inclusive growth*⁷. Inicjatywy związane z wdrażaniem OZE wpisywały się w największym stopniu w cel *sustainable growth*, który zakłada efektywne wykorzystanie zasobów naturalnych. W tym czasie Polska korzystając z funduszy europejskich, finansowała inwestycje w ochronę środowiska i energetykę, a beneficjentami owych środków były również przedsiębiorstwa.

Inwestycje w odnawialne źródła energii finansowane z funduszy europejskich są zagadnieniem badawczym często poruszonym zarówno przez badaczy z Polski (Graczyk i in. 2020; Dembicka-Niemiec i in. 2023; Kozera i in. 2023; Batóg, Pluskota 2023), jak i innych krajów Unii Europejskiej (Bointner i in. 2016; Streimikienė i in. 2007; Pacesila i in. 2016). Zakres badań obejmuje aspekty finansowe (zyskowność, opłacalność), rozmieszczenie inwestycji OZE w przestrzeni, a także rodzaj beneficjentów (samorząd lokalny, przedsiębiorstwa i inne podmioty). Jak wskazuje P. Mugambi oraz jego współpracownicy, fundusze europejskie odgrywają znaczącą rolę w rozwoju energii odnawialnej, a badania w Hiszpanii w zakresie ich wykorzystania i energooszczędności (*energy efficiency*) wskazują na duże zróżnicowanie międzyregionalne w tym kraju (Mugambi 2021). Podobne wnioski zostały wskazane przez M. Ferasso wraz z zespołem (2021). Oba badania dowiodły, że zarówno w Hiszpanii, jak i w krajach strefy euro fundusze europejskie związane z poprawą jakości środowiska i wdrażaniem rozwiązań OZE są wykorzystywane w sposób nierównomierny. W literaturze przedmiotu sugeruje się również, że kryteria dystrybucji wsparcia finansowego powinny zostać zmienione (Kazak i in. 2020). Kazak wraz z zespołem ujmują w swoich badaniach aspekt regionalny i wskazują, że w Polsce nie ma korelacji między wysoką absorpcją unijnych funduszy wykorzystywanych do produkcji energii odnawialnej a rzeczywistym potencjałem produkcji tej energii. Warto jednak zauważyć, że przeprowadzone przez nich badania dotyczyły klastrów samorządowych, a nie przedsiębiorstw, które stanowią temat niniejszej pracy i są uważane za istotne podmioty w transformacji energetycznej kraju.

7.3. Materiały i metody badawcze

Badanie składało się z kilku etapów w ramach części teoretycznej i empirycznej. Część teoretyczna opierała się na analizie literatury przedmiotu oraz dokumentów źródłowych, w tym umowy partnerstwa, Regionalnych Programów Operacyjnych, dokumentów strategicznych z wykorzystaniem metody *desk research*. Natomiast część empiryczna składała się z następujących etapów:

⁷ <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/dowiedz-sie-wiecej-o-funduszach-europejskich> (dostęp: 28.08.2025).

1. analiza danych statystycznych dotyczących realizowanych projektów w ramach RPO/PFE dla województw, skupionych na: gospodarce niskoemisyjnej, czystej energii, odnawialnych źródłach energii (2014–2024);
2. analiza treści projektów, których beneficjentami były przedsiębiorstwa, z określeniem źródeł energii (wiatrowa, słoneczna, z biomasy) (2014–2024);
3. analiza danych ilościowych i jakościowych obejmująca projekty:
 - odnoszące się jedynie do inwestycji w instalację OZE, zatem wykluczono projekty, które obejmowały swoim zakresem inne działania, np. modernizację energetyczną budynków (2245 projektów);
 - które jednocześnie zakładały montaż dwóch różnych instalacji OZE;
 - których beneficjentami były przedsiębiorstwa.

Przyjęcie takiego kryterium wyboru było podyktowane chęcią wyszczególnienia projektów, które koncentrowały się bezpośrednio na inwestycji w odnawialne źródła energii i produkcję energii. Niemniej jednak warto podkreślić, że te projekty stanowiły mniejszość wśród projektów obejmujących oprócz inwestycji w OZE również inne działania wpisujące się w gospodarkę niskoemisyjną. Źródłem danych była lista zrealizowanych projektów finansowanych z Funduszy Europejskich w latach 2014–2020 oraz 2021–2024⁸ (stan na 13 sierpnia 2024 r.), uzupełniona o dane z Głównego Urzędu Statystycznego⁹. Wszystkie analizowane projekty były finansowane w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych/ Programów Fundusze Europejskie dla danego województwa.

Zidentyfikowano projekty koncentrujące się bezpośrednio na inwestycji w OZE w przedsiębiorstwach (2177 projektów w latach 2014–2020 oraz 68 projektów w latach 2021–2024). Przeprowadzono analizę ilościową z wykorzystaniem narzędzi statystycznych niezbędnych do opracowania zebranych danych oraz oceny zróżnicowania regionalnego w zakresie inwestycji w OZE przez przedsiębiorstwa. Dokonano analizy priorytetów zawartych w poszczególnych Regionalnych Programach Operacyjnych, aby zidentyfikować możliwości wsparcia inwestycji w OZE. Badanie było zgodne z zasadami etycznymi, zapewniając odpowiedzialne i pełne szacunku wykorzystanie danych i informacji z różnych źródeł. Dokonano analizy przestrzennego zróżnicowania projektów, które korzystały z dofinansowania w ramach RPO/PFE, oraz określono źródło energii OZE.

7.4. Wyniki badań

Aby określić, jakie możliwości finansowe w zakresie wsparcia inwestycji w OZE miały poszczególne województwa, konieczny był przegląd treści umowy partnerstwa jako podstawowego dokumentu, który określał strategię wydatkowania

⁸ <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl> (dostęp: 29.08.2025).

⁹ <https://stat.gov.pl> (dostęp: 29.08.2025).

środków unijnych w Polsce. To dało podstawę do porównania RPO/PFE w województwach pod kątem środków finansowych, jakimi dysponują poszczególne regiony w zakresie wsparcia inwestycji w odnawialne źródła energii. Istotne było również skoncentrowanie się na poszczególnych osiach priorytetowych oraz priorytetach inwestycyjnych – celem zweryfikowania faktycznej możliwości wspierania inwestycji.

Umowa partnerstwa na lata 2014–2020 (*Programowanie perspektywy finansowej* 2015), która została przyjęta przez członków Komisji Europejskiej, stanowi dokument określający zasady wydatkowania funduszy unijnych, co więcej, jest on powiązany z celami Strategii „Europa 2020”. Dokument ten zwracał uwagę, że przy kształtowaniu kierunków rozwoju kraju w ramach Strategii Rozwoju Kraju 2020 (SRK 2020) należy uwzględniać priorytety polityki spójności Unii Europejskiej i Strategii „Europa 2020”. Określonymi celami kluczowymi SRK 2020, wynikającymi ze wskazanej strategii, były: zwiększenie poziomu zatrudnienia, rozwój innowacyjności, ograniczenie emisji gazów cieplarnianych oraz wzrost udziału odnawialnych źródeł energii w całkowitym zużyciu energii, podniesienie poziomu wykształcenia obywateli, a także wspieranie integracji społecznej (*Programowanie perspektywy finansowej* 2015: 11). Działania podejmowane na rzecz wzrostu udziału odnawialnych źródeł energii wpisują się również w politykę zrównoważonego rozwoju i są zgodne z dążeniem do osiągnięcia neutralności klimatycznej. W umowie partnerstwa zwrócono także uwagę, że jednym z nadrzędnych celów Unii Europejskiej w obszarze polityki energetycznej jest zapewnienie społeczeństwu powszechnego dostępu do energii, przy jednoczesnym zwiększaniu udziału źródeł niskoemisyjnych. W celu osiągnięcia tych założeń do 2020 r. Unia Europejska wdrożyła tzw. pakiet energetyczno-klimatyczny (*Programowanie perspektywy finansowej* 2015: 22), określający trzy kluczowe cele ilościowe, znane jako „3×20”: redukcję emisji gazów cieplarnianych o 20% w porównaniu z poziomem z 1990 r., zmniejszenie całkowitego zużycia energii o 20% poprzez poprawę efektywności energetycznej, a także zwiększenie udziału energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych do poziomu 20% w końcowym zużyciu energii brutto w skali całej Unii Europejskiej (*Programowanie perspektywy finansowej* 2015: 22). Inicjatywy te stanowiły istotny element strategii transformacji energetycznej UE oraz realizacji celów zrównoważonego rozwoju.

Integracja polityki spójności z celami klimatyczno-energetycznymi także w przypadku Polski stanowi istotny element długofalowej polityki zrównoważonego rozwoju, ukierunkowanej na budowę gospodarki niskoemisyjnej i odpornej na zmiany klimatu. Jest to kierunek działań oparty m.in. na realizowaniu inwestycji w odnawialne źródła energii, których beneficjentami są zarówno jednostki samorządu terytorialnego, jak i inne podmioty gospodarcze, w tym przedsiębiorstwa (Umowa partnerstwa 2022: 6).

Analiza Regionalnych Programów Operacyjnych 2014–2020 uwidoczniła, że wszystkie RPO uwzględniały działania na rzecz realizacji celu związanego z przejściem na gospodarkę niskoemisyjną, jednak były one różne w zależności od województwa. RPO miały określone priorytety, które były bezpośrednio związane z realizacją inwestycji w OZE, oraz priorytety inwestycyjne wpisujące się w inne cele tematyczne, które również obejmowały ten obszar działań (w woj. lubelskim, podkarpackim, podlaskim, pomorskim, oraz śląskim). Realizowano także inwestycje w OZE w ramach działań na rzecz odbudowy gospodarki regionu w związku z pandemią COVID-19.

Analiza priorytetów w poszczególnych Programach Funduszy Europejskich dla województw w obecnym okresie programowania (2021–2027) pokazuje, że działania w zakresie implementacji odnawialnych źródeł energii wciąż są istotne, ponieważ we wszystkich PFE wyszczególnione są priorytety, których celem jest realizowanie inwestycji w odnawialne źródła energii. W tej perspektywie finansowej beneficjentami projektów również mogą być przedsiębiorstwa. Analiza kryterium wyboru projektów wskazała, że były one oceniane przede wszystkim pod kątem efektywności kosztowej oraz rezultatów wpisujących się w cele priorytetu, w szczególności w zakresie redukcji emisji CO₂. Jednym z kluczowych elementów oceny była opłacalność inwestycji, rozumiana jako optymalny stosunek wysokości środków unijnych przeznaczonych na uzyskanie 1 MWh energii lub 1 MW mocy zainstalowanej w ramach realizowanej instalacji. Ponadto o wyborze projektów do dofinansowania decydowało kryterium efektywności kosztowej w powiązaniu z osiąganymi efektami ekologicznymi w stosunku do zaplanowanych nakładów finansowych. Kryteria wyboru, takie jak efektywność kosztowa i opłacalność inwestycji, pozwoliły na wybór projektów, które gwarantują największy zwrot zainwestowanych funduszy w postaci wyprodukowanej energii odnawialnej lub zainstalowanej mocy.

Z badawczego punktu widzenia istotne było nie tyle określenie znaczenia priorytetów, ale udziału środków w ramach RPO/PFE na inwestycje w OZE w danym regionie. Dlatego też zestawiono udział środków wspólnotowych udzielanych w ramach programów regionalnych (RPO/PFE), środków prywatnych oraz pozostałych źródeł finansowania, które pozwoliły na określenie znaczenia wsparcia finansowego udzielanego przez Unię Europejską. W celu zobrazowania zachodzących w czasie zmian wybrano trzy punkty: rok 2016 jako czas, w którym pierwsze projekty inwestycyjne w OZE są już wdrażane i raportowane po dwóch latach od rozpoczęcia okresu programowania (2014–2020), rok 2020 zamykający poprzedni okres programowania oraz rok 2024 jako moment, dla którego są już dostępne najnowsze dane statystyczne.

Zestawiono udział środków wspólnotowych oraz prywatnych w wydatkach na realizację priorytetów związanych z gospodarką niskoemisyjną w województwach w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych oraz Programów Fundusze Europejskie dla poszczególnych województw (tabela 1).

Tabela 1. Udział środków wspólnotowych (w ramach programów regionalnych) i prywatnych w wydatkach na realizację priorytetów związanych z gospodarką niskoemisyjną w województwach

Województwa	2016			2020			2024		
	Środki wspólnotowe	Środki prywatne	Pozostałe	Środki wspólnotowe	Środki prywatne	Pozostałe	Środki wspólnotowe	Środki prywatne	Pozostałe
dolnośląskie	76%	19%	5%	67%	16%	17%	68%	13%	20%
kujawsko-pomorskie	62%	1%	37%	65%	4%	30%	60%	5%	34%
lubelskie	76%	0%	24%	62%	15%	23%	62%	17%	21%
lubuskie	76%	0%	24%	64%	13%	23%	61%	16%	23%
łódzkie	71%	6%	23%	59%	13%	27%	58%	10%	32%
małopolskie	74%	21%	5%	63%	12%	25%	65%	11%	24%
mazowieckie	73%	8%	19%	63%	4%	34%	58%	3%	39%
opolskie	82%	8%	10%	66%	5%	29%	64%	5%	31%
podkarpackie	72%	0%	28%	67%	20%	13%	65%	21%	15%
podlaskie	76%	8%	16%	59%	20%	21%	59%	22%	20%
pomorskie	75%	4%	20%	64%	5%	30%	60%	5%	34%
śląskie	70%	19%	11%	69%	7%	24%	67%	7%	26%
świętokrzyskie	0%	0%	100%	64%	11%	25%	65%	8%	27%
warmińsko-mazurskie	60%	38%	2%	60%	25%	15%	57%	24%	19%
wielkopolskie	78%	15%	7%	66%	9%	25%	61%	9%	30%
zachodniopomorskie	62%	34%	4%	53%	27%	20%	52%	27%	20%
średnia	68%	11%	21%	63%	13%	24%	61%	13%	26%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z BDL GUS (<https://stat.gov.pl/>, dostęp: 3.05.2025).

Zarówno w 2016, jak i w 2020 r. znaczna część środków wspierających działania mające na celu realizację priorytetów związanych z gospodarką niskoemisyjną, w tym inwestycjami w OZE, pochodziła ze środków wspólnotowych. W pierwszym wskazanym roku największe znaczenie tego źródła finansowania odnotowano w woj. opolskim, w przypadku którego spośród wszystkich źródeł finansowania środki wspólnotowe stanowiły 82%, podczas gdy średni poziom wsparcia z tego źródła wśród województw wynosił 68%. Pomimo tak istotnego udziału środków wspólnotowych przeznaczonych na realizację priorytetów

związanych z przejściem na gospodarkę niskoemisyjną w województwie opolskim nie realizowano bezpośrednich inwestycji w OZE, których beneficjentami byłyby przedsiębiorstwa.

W 2020 r. największy udział środków wspólnotowych w wydatkach na realizację priorytetów związanych z gospodarką niskoemisyjną odnotowano z kolei dla woj. śląskiego (69%). Natomiast średni poziom wsparcia z tego źródła wśród województw zmniejszył się i wynosił 63%. Trend ten utrzymał się również w 2024 r., w którym woj. śląskie charakteryzowało się jednym z największych udziałów środków z UE na realizację gospodarki niskoemisyjnej na tle innych województw, jednak jeszcze większy udział odnotowano w woj. dolnośląskim. Jednocześnie zmniejszył się średni udział środków wspólnotowych na rzecz pozostałych źródeł finansowania.

Z tego wynika, że środki wspólnotowe, udzielane w ramach programów regionalnych, stanowią istotne wsparcie dla realizacji działań na rzecz gospodarki niskoemisyjnej i inwestycji w OZE. W konsekwencji alokacja środków w ramach osi priorytetowych związanych z gospodarką niskoemisyjną może przyjmować odmienne wartości procentowe i determinować intensywność wsparcia projektów OZE. Tendencje te pozwalają wnioskować, że pomimo stopniowego zwiększania się udziału środków prywatnych środki wspólnotowe nadal pozostają głównym filarem finansowania gospodarki niskoemisyjnej w Polsce.

W przypadku woj. opolskiego inwestycje w OZE były realizowane przez różne podmioty, w tym także przedsiębiorstwa, jednak obejmowały one swoim zakresem więcej działań niż tylko bezpośrednio inwestycje w odnawialne źródła energii. Uniemożliwiło to uwzględnienie tych inwestycji w analizach. W efekcie dla woj. opolskiego, pomimo środków przeznaczonych na OZE, nie zostały wykazane żadne projekty. Taki stan pokazuje również znaczenie zapisów Regionalnych Programów Operacyjnych, które poprzez określone cele i priorytety do zrealizowania nadają kierunek i charakter inwestycjom i pozwalają (bądź też nie) na zdobycie przez inwestorów wsparcia finansowego w postaci dotacji.

Województwa warmińsko-mazurskie, lubelskie i podlaskie odznaczają się najwyższą łączną wartością projektów w OZE realizowanych przez przedsiębiorstwa (odpowiednio: 176,95 mln euro, 162,89 mln euro i 154,61 mln euro). Najwyższe średnie wartości pojedynczych projektów odnotowano w woj. małopolskim (~6,35 mln euro), wielkopolskim (~4,27 mln euro) i pomorskim (~2,76 mln euro). Z kolei województwa wschodnie cechują się licznymi, ale niewielkimi projektami przedsiębiorstw (np. lubelskie: ~0,21 mln euro, warmińsko-mazurskie: ~0,33 mln euro) (tabela 3).

Tabela 2. Dane dotyczące środków finansowych projektów realizujących inwestycje w OZE przez przedsiębiorstwa w regionie (mln €) w ramach RPO w latach 2014–2020

Nazwa województwa	Wkład finansowy UE w ramach osi priorytetowej (mln €)	Poziom dofinansowania UE (%)	Wartość projektów realizujących inwestycje w OZE przez przedsiębiorstwa w regionie (mln €)	Średnia wartość projektów realizujących inwestycje w OZE w regionie (mln €)
dolnośląskie	76,88	90%	47,22	1,75
kujawsko-pomorskie	42,79	85%	18,90	1,11
lubelskie	235,73	85%	162,89	0,21
lubuskie	17,30	85%	27,16	0,71
łódzkie	85,13	85%	97,69	1,02
małopolskie	25,34	30%	63,49	6,35
mazowieckie	47,42	72%	20,63	0,98
opolskie	8,85	75%	-	-
podkarpackie	136,03	85%	117,30	0,92
podlaskie	92,85	72%	154,61	0,60
pomorskie	6,88	12%	52,52	2,76
śląskie	2,01	1,5%	66,71	1,48
świętokrzyskie	37,70	85%	23,28	1,11
warmińsko-mazurskie	108,69	76%	176,95	0,33
wielkopolskie	53,55	29%	81,09	4,27
zachodniopomorskie	49,45	92%	113,26	0,78

Źródło: opracowanie własne na podstawie Regionalnych Programów Operacyjnych 2014–2020 oraz bazy danych projektów: <http://www.funduszeuropejskie.gov.pl> (dostęp: 13.08.2024).

Poziom intensywności wsparcia jest silnie zróżnicowany: od bardzo niskiego (śląskie ~1,5%) do maksymalnych 85% w regionach wschodnich.

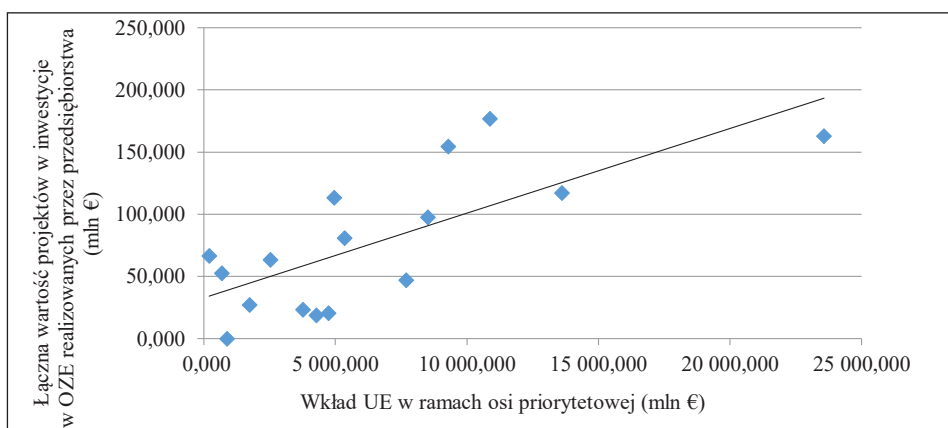
W celu określenia ewentualnych zależności między wielkością wkładu Unii Europejskiej (w ramach osi priorytetowych związanych z gospodarką niskoemisyjną i inwestycjami w OZE w Regionalnych Programach Operacyjnych 2014–2020) a skalą inwestycji w odnawialne źródła energii realizowanych przez przedsiębiorstwa w poszczególnych województwach dokonano analizy korelacji, wykorzystując współczynnik korelacji Pearsona.

Tabela 3. Macierz korelacji (r) z wartościami współczynników Pearsona

	Wkład UE (mln €)	Poziom dofinansowania UE (%)	Wartość projektów (mln €)	Średnia wartość projektu (mln €)
Wkład UE (mln €)	1,00	0,45	0,73	-0,32
Poziom dofinansowania UE (%)	0,45	1,00	0,11	-0,63
Wartość projektów (mln €)	0,73	0,11	1,00	-0,16
Średnia wartość projektu (mln €)	-0,32	-0,63	-0,16	1,00

Źródło: opracowanie własne.

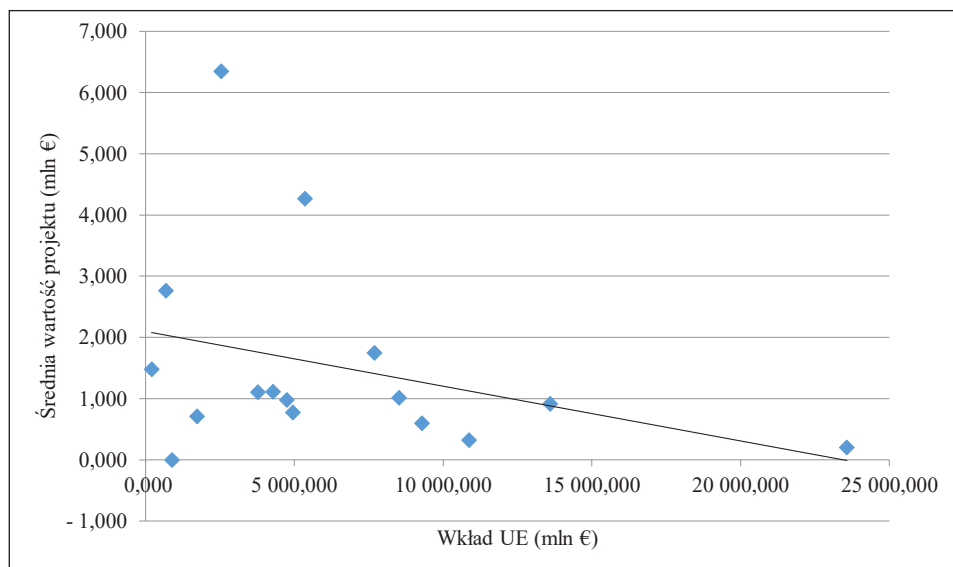
W analizie danych dla 16 województw zaobserwowano istotne statystycznie zależności między wkładem UE w ramach przedmiotowych osi priorytetowych a łączną wartością projektów realizujących inwestycje w OZE przez przedsiębiorstwa, dla których współczynnik korelacji $r = 0,739$ ($p = 0,0026$) (wykres 1). Wynik ten wskazuje na silną, dodatnią zależność między analizowanymi zmiennymi. Potwierdza się zatem hipoteza, że im większy wkład środków unijnych w regionie, tym wyższa łączna wartość inwestycji w OZE podejmowanych przez przedsiębiorstwa. Jest to zależność istotna statystycznie, co może wskazywać na fakt, iż skala finansowania z UE jest jednym z czynników mających wpływ na rozwój OZE w sektorze przedsiębiorstw.

Wykres 1. Korelacja łącznej wartości projektów finansowanych z RPO realizowanych przez przedsiębiorstwa w odniesieniu do wartości finansowanej z Unii Europejskiej w latach 2014–2024

Źródło: opracowanie własne.

Między poziomem dofinansowania UE a średnią wartością projektu OZE występuje istotna, silna korelacja ujemna ($r = -0,617$, $p = 0,0187$) (wykres 2).

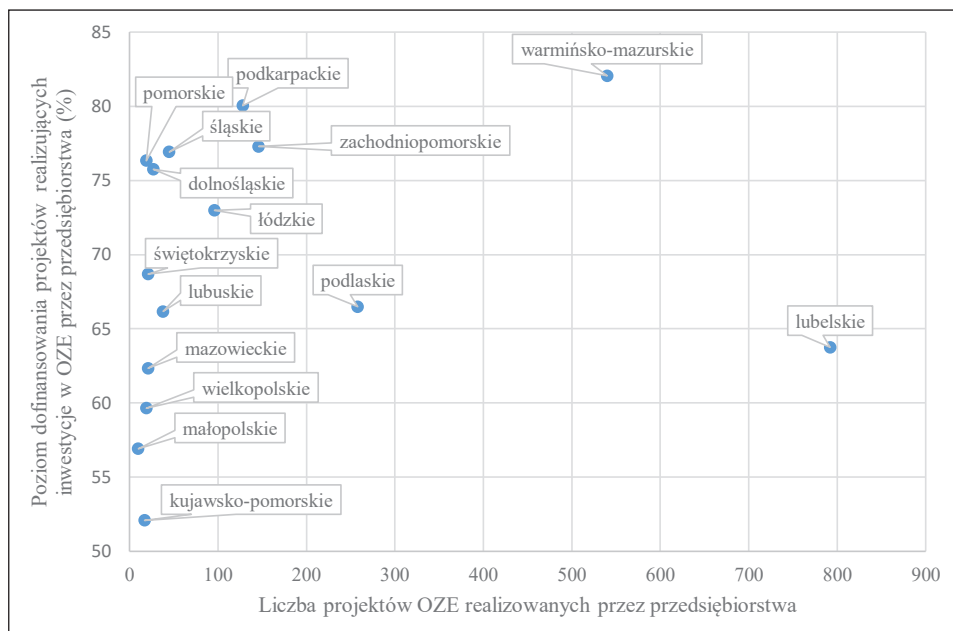

Wykres 2. Korelacja średniej wartości przypadającej na projekt finansowany z RPO i realizowany przez przedsiębiorstwa w odniesieniu do wartości finansowanej z Unii Europejskiej w latach 2014–2024

Źródło: opracowanie własne.

Może to oznaczać, że wyższe procentowo wsparcie finansowe przekłada się na realizację projektów o niższej wartości jednostkowej. Czyli przy wysokiej intensywności wsparcia finansowego z UE firmy chętniej podejmują inicjatywy, lecz dotyczące mniejszych inwestycji.

W przypadku średniego poziomu dofinansowania uzyskanego przez przedsiębiorstwa w poszczególnych województwach najwyższe otrzymały przedsiębiorstwa w woj. warmińsko-mazurskim (średnio 82%) i podkarpackim (średnio 80%) (wykres 3). Biorąc pod uwagę liczbę zrealizowanych projektów OZE, można stwierdzić, że wysoki poziom dofinansowania odnotowano w województwach, w których realizowano zarówno ponad 500 projektów (warmińsko-mazurskie), jak i 45 projektów (śląskie). Zatem liczba realizowanych projektów nie jest zależna od wysokości dofinansowania. Ponadto województwa, w których zrealizowano do 200 projektów, otrzymywały różne poziomy dofinansowania.

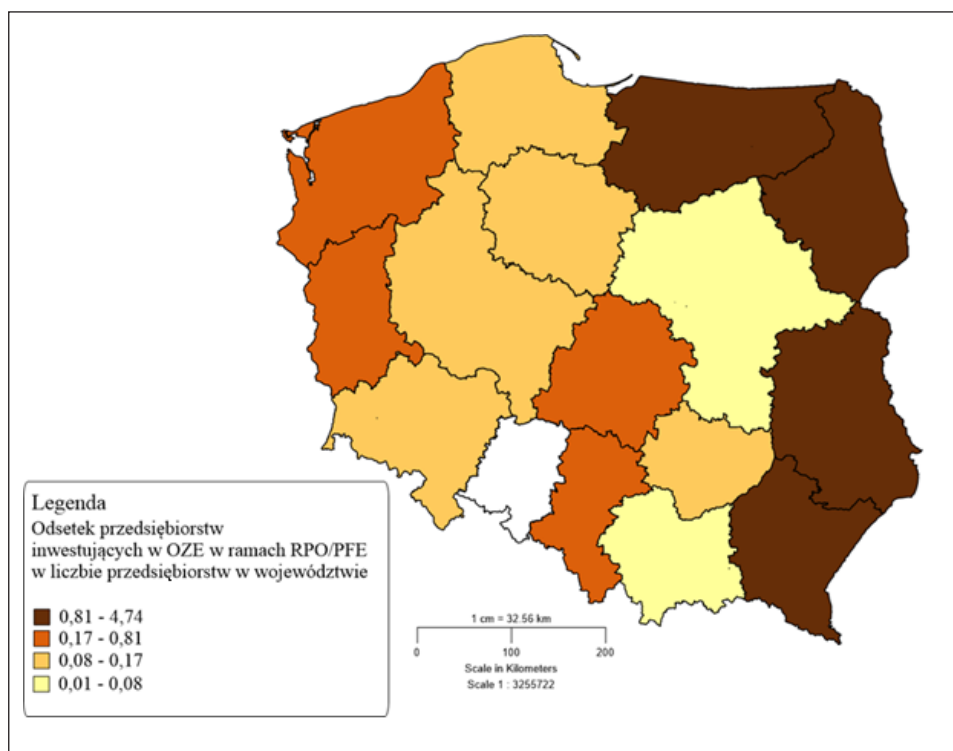

Wykres 3. Poziom dofinansowania projektów finansowanych z RPO realizowanych przez przedsiębiorstwa w odniesieniu do ich liczby w województwach

Źródło: opracowanie własne.

W celu zidentyfikowania różnic regionalnych w zakresie aktywności przedsiębiorstw obliczono wskaźnik określający udział przedsiębiorstw realizujących inwestycje w OZE (finansowane z RPO) w liczbie przedsiębiorstw w regionie. Województwa zostały podzielone na 4 grupy przy zastosowaniu zasady wyznaczania klas $\sqrt{n}$, gdzie n – liczba województw. Przedziały wartości poszczególnych klas wyznaczono, stosując metodę kwantylową, w celu zobrazowania występujących różnic między regionami. Zobrazowanie pokazuje znaczne zróżnicowanie regionalne dla przedmiotowego wskaźnika (rys. 1). Najwyższy poziom aktywności przedsiębiorstw omawianego wskaźnika oscylował w przedziale 0,81–4,74% i został odnotowany w województwach Polski Wschodniej (lubelskie, warmińsko-mazurskie, podlaskie, podkarpackie). W tej grupie największy odsetek przedsiębiorstw (inwestujących w OZE z programów regionalnych) odnotowano w województwach: lubelskim oraz warmińsko-mazurskim. Taki stan rzeczy może wynikać z większego zainteresowania RPO jako źródłem wsparcia inwestycji w OZE wśród przedsiębiorstw w tych regionach, bądź też występujących różnic w konstrukcji RPO w poszczególnych województwach (alokacje, kryteria wyboru, priorytety) czy występowania barier proceduralnych albo

wsparcia administracyjnego. Drugi poziom aktywności dotyczył udziału w zakresie 0,17–0,71% i do tej grupy zaklasyfikowano województwa: zachodniopomorskie, lubuskie, łódzkie oraz śląskie. Kolejne regiony zaklasyfikowano do III klasy aktywności przedsiębiorstw w przedziale 0,08–0,17 i obejmowała ona województwa: pomorskie, kujawsko-pomorskie, wielkopolskie, dolnośląskie, świętokrzyskie. Pozostałe dwa województwa: mazowieckie i małopolskie charakteryzują się najniższym udziałem przedsiębiorstw inwestujących w instalacje OZE (0,01–0,08) w stosunku do liczby przedsiębiorstw w regionie.

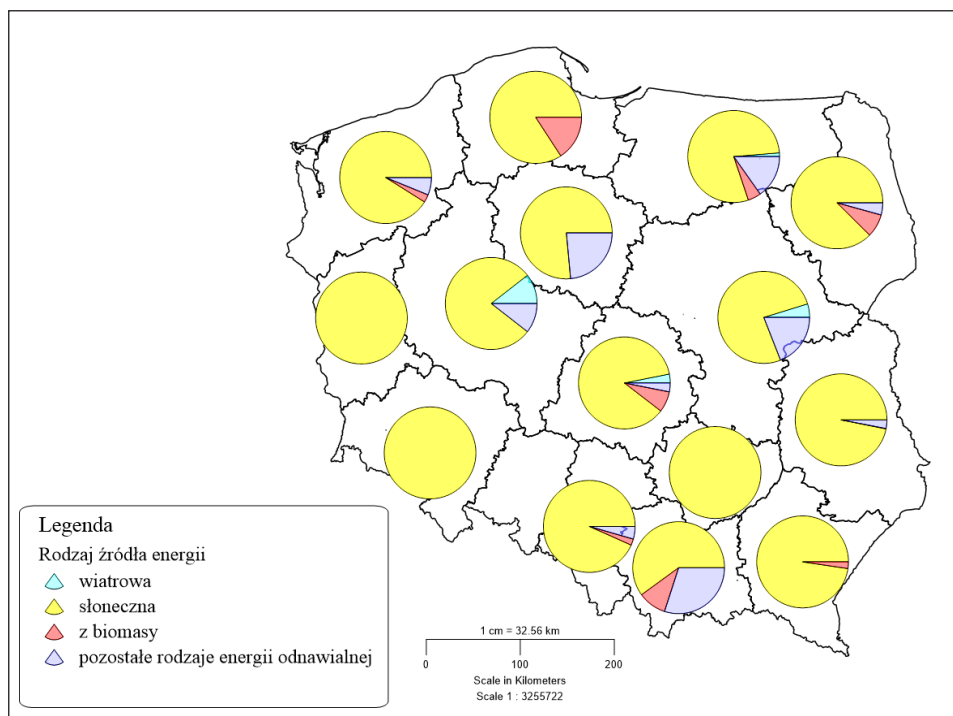

Rys. 1. Udział przedsiębiorstw realizujących inwestycje w OZE (w ramach RPO – lata 2014–2020 i PFE – lata 2021–2024) w liczbie podmiotów gospodarczych

Źródło: opracowanie własne na podstawie analiz projektów (<https://www.funduszeuropejskie.gov.pl>, dostęp: 13.08.2024).

Przedsiębiorstwa we wszystkich regionach Polski inwestowały w największym stopniu w energię słoneczną (rys. 2). Udział ten przekracza 70–90% całkowitej liczby projektów OZE w większości województw, co może wynikać z niskiej bariery w realizacji tego rodzaju instalacji ze względu na koszt inwestycji oraz technologię czy montaż instalacji fotowoltaicznych. Energia wiatrowa jest

Kartodiagram (rys. 2) przedstawia udział źródeł energii implementowanych w ramach projektów realizowanych przez przedsiębiorstw w latach 2014–2020. Najwięcej projektów tego typu (rodzaj energii – wiatrowa) było realizowanych w woj. warmińsko-mazurskim, jednak ich odsetek w ogólnej liczbie projektów wdrażanych przez przedsiębiorstwa w tym regionie jest znikomy. Udział projektów z zakresu wykorzystania biomasy pozostaje marginalny w skali kraju, jednak pojawia się w woj. warmińsko-mazurskim, małopolskim, podlaskim czy łódzkim. Ich niewielka reprezentacja może być rezultatem wyższych kosztów inwestycyjnych czy niższego poziomu specjalizacji technologicznej wśród przedsiębiorstw.

Źródło: opracowanie własne na podstawie analiz projektów
(<https://www.funduszeuropejskie.gov.pl>, dostęp: 13.08.2024).

7.5. Dyskusja i wnioski

Firmy w krajach europejskich korzystają z możliwości finansowania w inwestycje OZE ze względu na pozytywny związek między zużyciem energii odnawialnej a ich wynikami finansowymi (Issa, Hanaysha 2023). Badania w zakresie wykorzystania funduszy europejskich, których celem jest inwestycja w OZE, były przeprowadzane przez badaczy dla różnych okresów programowania. Analiza projektów przeprowadzona przez J. Chodkowską-Miszczyk i zespół obejmowała okres 2007–2013 i wykazała dysproporcje zarówno w zakresie wielkości poszczególnych instalacji, kosztów inwestycji, jak i zróżnicowania przestrzennego ze względu na rodzaj źródła energii w ujęciu regionalnym (Chodkowska-Miszczyk i in. 2018). Badania te dotyczyły jednak wszystkich beneficjentów projektów, nie wyszczególniając przedsiębiorstw. Inne badanie, przeprowadzone przez A. Bacchiocchiego i współpracowników, koncentrowało się już nie na samym wykorzystaniu OZE, ale dotyczyło szerszego zagadnienia, jakim są ekoinnowacje wprowadzane przez przedsiębiorstwa (Bacchiocchi i in. 2024). Autorzy wykazali, że wewnętrzne i zewnętrzne zasoby finansowe są pozytywnie skorelowane z ekoinnowacjami. J. Kazak wraz z zespołem (Kazak i in. 2020) dowodzą z kolei, że nie występuje istotna korelacja między alokacją funduszy UE na energię odnawialną a rzeczywistym potencjałem produkcji energii odnawialnej w Polsce. Przeprowadzone badania wskazują na podobny wniosek, z tym że nie odnoszą się już do samego potencjału produkcji energii, lecz liczby realizowanych projektów i wysokości dofinansowania. Skuteczna dystrybucja środków UE powinna uwzględniać fakt, że wysoka intensywność wsparcia sprzyja mniejszym, liczniejszym projektom, podczas gdy sama wielkość wkładu UE napędza ogólną wartość inwestycji sektora przedsiębiorstw w regionie.

Uzyskane wyniki dobrze wpisują się w międzynarodowe ustalenia dotyczące roli funduszy UE w inwestowaniu w OZE czy realizacji założeń gospodarki niskoemisyjnej. Analizy efektywności z użyciem metody DEA, przeprowadzone w Hiszpanii, pokazują dużą nierównomierność w wykorzystaniu europejskich środków na OZE w poszczególnych regionach. Różnice występujące między badanymi regionami Hiszpanii w zakresie efektywności wykorzystania energii ze źródeł odnawialnych są spore i utrzymują się w czasie (Mugambi i in. 2021). To koresponduje z występowaniem liderów wśród polskich województw.

W ujęciu przestrzennym wyróżniają się regiony o wysokiej aktywności przedsiębiorstw w zakresie realizacji projektów, których celem są inwestycje w OZE (lubelskie, warmińsko-mazurskie, podlaskie), oraz słabsze wartości wskaźnika cechujące województwa zachodniej i centralnej Polski.

Instrumenty finansowe Unii Europejskiej mają znaczenie w kształtowaniu trajektorii rozwoju OZE w poszczególnych krajach i regionach, co nie niweluje występowania różnic regionalnych w absorpcji środków finansowych. Wskazuje się

na rolę publicznego finansowania i innowacji oraz zróżnicowanych uwarunkowań krajów/regionów w zakresie pozyskiwania i stosowania środków z UE na inwestycje w odnawialne źródła energii (Busch i in. 2023).

Regionalne Programy Operacyjne jako instrument finansowy umożliwiają pozyskanie środków finansowych wspierających inwestycje w odnawialne źródła energii, a możliwość skorzystania z nich mają zarówno małe, średnie, jak i duże przedsiębiorstwa. Pozyskują one głównie dofinansowanie na instalacje PV, których udział pod względem liczby realizowanych projektów jest dominujący we wszystkich regionach Polski.

Uzyskane wyniki wskazują na kierunek oddziaływania polityki publicznej na inwestycje OZE realizowane przez przedsiębiorstwa, determinowany wielkością puli środków przeznaczanych przez Unię Europejską na dofinansowanie projektów w ramach osi związanej z inwestycjami w OZE. Analiza korelacji (tabela 3) potwierdza, że większy wkład UE (mln €) wiąże się z większą łączną wartością projektów OZE przedsiębiorstw (mln €) (H1), natomiast wyższa intensywność dofinansowania przekłada się na mniejszą „średnią wartość” projektu – co oznacza rozproszenie portfela na większą liczbę inwestycji, lecz mniejszych pod względem wydatkowanej kwoty (H2). Te wnioski znajdują potwierdzenie również w zaprezentowanej dominacji PV w strukturze technologicznej projektów firm, inwestycje te bowiem cechują się mniejszym początkowym nakładem finansowym niż pozostałe źródła energii. Widoczne jest to w obrazie kartograficznym (rys. 1 – silna aktywność firm w Polsce Wschodniej, rys. 2 – dominacja PV jako technologii „pierwszego wyboru”) (H3, H4).

Literatura

- Bacchiocchi A., Bellocchi A., Giombini G., 2024, *Green Investment Challenges in European Firms: Internal vs. External Resources*, „Sustainability”, 16(2): 496. <https://doi.org/10.3390/su16020496>
- Batóg J., Pluskota P., 2023, *Renewable Energy and Energy Efficiency: European Regional Policy and the Role of Financial Instruments*, „Energies”, 16.24: 8029. <https://doi.org/10.3390/en16248029>
- Bointner R., Pezzutto S., Grilli G., Sparber W., 2016, *Financing innovations for the renewable energy transition in Europe*, „Energies”, 9.12: 990. <https://doi.org/10.3390/en9120990>
- Burzyńska D., Hajdys D., 2021, *Determinanty i źródła finansowania ekoinnowacji w polskich przedsiębiorstwach*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica”, 1(352) 63–86. <https://doi.org/10.18778/0208-6018.352.04>

- Busch S., Kasdorp R., Koolen D., Mercier A., Spooner M., 2023, *The development of renewable energy in the electricity market*, „European Economy Discussion Papers”, 187.
- Chodkowska-Miszczuk J., Biegańska J., Środa-Murawska S., Grzelak-Kostulska E., Rogatka K., 2016, *European Union funds in the development of renewable energy sources in Poland in the context of the cohesion policy*, „Energy & Environment”, 27(6–7): 713–725. <https://doi.org/10.1177/0958305X16666963>
- Correia R., Mendoza C., Suárez N., 2021, *Renewable Energy and Financial Performance: Cross-country Evidence*, Available at SSRN 3624980. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3624980>
- Dembicka-Niemiec A., Szafranek-Stefaniuk E., Kalinichenko A., 2023, *Structural and Investment Funds of the European Union as an Instrument for Creating a Low-Carbon Economy by Selected Companies of the Energy Sector in Poland*, „Energies”, 16.4: 2031. <https://doi.org/10.3390/en16042031>
- Ferasso M., Blanco M., Bares L., 2021, *A data envelopment analysis of the impact of European funds on environmental indicators*, „International Journal of Environmental Research and Public Health”, 18.6: 2800. <https://doi.org/10.3390/ijerph18062800>
- Graczyk A.M., Graczyk A., Żołyniak T., 2020, *System for Financing Investments in Renewable Energy Sources in Poland*, [w:] K. Daszyńska-Żygadło, A. Bem, B. Ryszawska, E. Jáki, T. Hajdíkova (red.), *Finance and Sustainability. Springer Proceedings in Business and Economics*, Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-34401-6_13
- Harasimowicz A., 2024, *Wsparcie z funduszy Unii Europejskiej wykorzystania w Polsce zielonej energii w okresie programowania 2014–2020*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok.
- Issa A., Hanaysha J.R., 2023, *Powering profits: how renewable energy boosts financial performance in European non-financial companies*, „International Journal of Accounting & Information Management”, 31.4: 600–622. <https://doi.org/10.1108/IJAIM-03-2023-0055>
- Jonek-Kowalska I., Rupacz S., 2023, *The Innovative Nature of Selected Polish Companies in the Energy Sector Compared to the Use of Renewable Energy Sources from a Financial and an Investor's Perspective*, „Resources”, 12.12: 147. <https://doi.org/10.3390/resources12120147>
- Karpiuk L., 2016, *Bezpieczeństwo energetyczne jako element polityki energetycznej państwa*, [w:] P. Koć, J. Osiak, *Odnawialne źródła energii w Polsce. Wybrane wyzwania w obszarze technologii i finansów*, Przemysłowy Instytut Automatyki i Pomiarów, Warszawa.
- Kazak J.K., Kamińska J.A., Madej R., Bochenkiewicz M., 2020, *Where renewable energy sources funds are invested? Spatial analysis of energy production potential and public support*, „Energies”, 13(21): 5551. <https://doi.org/10.3390/en13215551>
- Kossowski T., 2017, *Regionalne programy operacyjne jako czynnik stymulujący wykorzystanie odnawialnych źródeł energii*, „Roczniki (Annals)”, 2016.6. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.257643>

- Kozera A., Standar A., Genstwa N., 2023, *Are Most Polluted Regions Most Active in Energy Transition Processes? A Case Study of Polish Regions Acquiring EU Funds for Local Investments in Renewable Energy Sources*, „Energies”, 16(22): 7655.
- Krzesimowski D., Ściana A., 2015, *Potencjał innowacyjny przedsiębiorstw energetycznych w województwie świętokrzyskim na podstawie wybranych wskaźników z uwzględnieniem OZE*, „Logistyka”, 4: 9317–9328.
- Lin C.-Y., Chau K.Y., Tran T.K., Sadiq M., Van L., Phan T.T.H., 2022, *Development of renewable energy resources by green finance, volatility and risk: empirical evidence from China*, „Renewable Energy”, 201: 821–831. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2022.10.086>
- Michalski D., 2013, *Zmiana warunków funkcjonowania przedsiębiorstw na rynku energii elektrycznej UE*, „Unia Europejska.pl”, 6: 18–29.
- Mugambi P., Blanco M., Ogachi D., Ferasso M., Bares L., 2021, *Analysis of the regional efficiency of European funds in Spain from the perspective of renewable energy production: The regional dimension*, „International Journal of Environmental Research and Public Health”, 18,9: 4553. <https://doi.org/10.3390/ijerph18094553>
- Olczak K., 2016, *Polityka Unii Europejskiej w odniesieniu do odnawialnych źródeł energii – ramy prawne*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 101: 87–97.
- Pacesila M., Burcea S.G., Colesca S.E., 2016, *Analysis of renewable energies in European Union*, „Renewable and Sustainable Energy Reviews”, 56: 156–170. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.10.152>
- Programowanie perspektywy finansowej na lata 2014–2020. Umowa Partnerstwa*, 2015, Ministerstwo Rozwoju, Departament Koordynacji Strategii i Polityk Rozwoju, Warszawa. https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/14132/_Umowa_Partnersstwa_zmieniona_012016.pdf (dostęp: 16.05.2025).
- Ptak M., 2017, *Public support for renewable energy in Poland*, „Economic and Environmental Studies”, 17,4(44): 707–724. <https://doi.org/10.25167/ees.2017.44.5%0A>
- SRK 2020, 2012, *Strategia Rozwoju Kraju 2020, Aktywne Społeczeństwo, Konkurencyjna Gospodarka, Sprawne Państwo*, Warszawa. <https://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/7938232EA0AAD4F2C1257AD00052A8F6/%24File/972.pdf> (dostęp: 16.07.2025).
- Streimikiene D., Klevas V., Bubeliene J., 2007, *Use of EU structural funds for sustainable energy development in new EU member states*, „Renewable and Sustainable Energy Reviews”, 11,6: 1167–1187. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2005.07.006>
- Syromyatnikov D., Druzyanova V., Beloglazov A., Bakshtanin A., 2021, *Evaluation of the economic profitability of using renewable energy sources in agro-industrial companies*, „International Journal of Renewable Energy Development”, 10,4: 827–837. <https://doi.org/10.14710/ijred.2021.37908>
- Świąder M., Tokarczyk-Dorociak K., Szewrański S., Kazak J., 2016, *Analiza zapisów regionalnych programów operacyjnych w latach 2014–2020 w kontekście finansowania inwestycji z zakresu OZE*, „Rynek Energii”, 3: 72–80.
- Umowa partnerstwa dla realizacji polityki spójności 2021–2027 w Polsce*, 2022, Warszawa. https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/109763/Umowa_Partnersstwa_na_lata_2021_2027.pdf (dostęp: 16.07.2025).
- Zator S., 2018, *Wytwarzanie energii elektrycznej z OZE na potrzeby własne*, Oficyna Wydawnicza Polskiego Towarzystwa Zarządzania Produkcją, Opole.

Strony internetowe

https://climate.ec.europa.eu/eu-action/climate-strategies-targets/2030-climate-targets_pl?prefLang=pl (dostęp: 15.07.2025).

https://reform-support.ec.europa.eu/what-we-do/green-transition_pl?prefLang=pl (dostęp: 16.07.2025).

<https://stat.gov.pl> (dostęp: 29.08.2025).

<https://www.funduszeuropejskie.gov.pl> (dostęp: 13.08.2025).

<https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/dowiedz-sie-wiecej-o-funduszach-europejskich> (dostęp: 28.08.2025).

<https://www.gov.pl/web/klimat/polityka-energetyczna-polski> (dostęp: 25.08.2025).

<https://www.gov.pl/web/nfosiaw/program-operacyjny-infrastruktura-i-srodowisko-2014-2020> (dostęp: 16.07.2025).

https://www.pois.gov.pl/media/98573/zielony_lad_broszura_wersja_dostepna.pdf (dostęp: 16.07.2025).

Dominik PŁACHTA , Adam R. PAROL

OCENA FUNKCJONOWANIA WYBRANYCH ELEMENTÓW SYSTEMU TRANSPORTOWEGO GMINY DOBRA (SZCZECIŃSKA)

8

Dominik PŁACHTA – *Uniwersytet Jagielloński*

Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej (absolwent)

ul. Gronostajowa 7, 30-387 Kraków

e-mail: dominik.plachta11@gmail.com; dominik.plachta@student.uj.edu.pl

<https://orcid.org/0009-0000-4449-9446>

Adam R. PAROL – *Uniwersytet Jagielloński*

Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej

ul. Gronostajowa 7, 30-387 Kraków

e-mail: ar.parol@doctoral.uj.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-4969-4571>

ZARYS TREŚCI: Przedmiotem pracy jest ocena systemu transportowego gminy Dobra (Szczecińska), zlokalizowanej w północno-zachodniej części województwa zachodniopomorskiego, w bezpośrednim sąsiedztwie Szczecina i Niemiec, ze szczególnym uwzględnieniem jej suburbanego i przygranicznego położenia. W tym celu, wykorzystując techniki wizualizacji kartograficznej, dane z rozkładów jazdy oraz cyfrowe metody planowania podróży, dokonano szczegółowej charakterystyki infrastruktury drogowej

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 15.04.2025. Verified: 15.07.2025. Accepted: 6.10.2025.

Funding information: Not applicable. **Conflict of interests:** None. **Ethical considerations:** The Authors assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication.

oraz funkcjonowania transportu publicznego na terenie gminy. Badania przeprowadzono na poziomie obrębów ewidencyjnych. Sporządzono analizy m.in. gęstości sieci drogowej i dostępności ośrodków centralnych, uwzględniając lokalny kontekst geograficzny. Końcowa część pracy przedstawia najważniejsze wnioski oraz rekomendacje, które mogłyby usprawnić działanie systemu transportowego w granicach badanej jednostki podziału administracyjnego, przy wzięciu pod uwagę przede wszystkim funkcjonalnych związków gminy ze Szczecinem oraz planowanych inwestycji infrastrukturalnych.

SŁOWA KLUCZOWE: system transportowy, dostępność transportowa, sieć drogowa, transport publiczny, Dobra (Szczecińska).

ASSESSMENT OF THE FUNCTIONING OF SELECTED ELEMENTS OF THE TRANSPORT SYSTEM IN DOBRA (SZCZECIŃSKA) COMMUNE

SUMMARY: The subject of this study is an assessment of the transport system in the municipality of Dobra (Szczecińska), situated in the north-western part of the West Pomeranian Voivodeship, in the immediate vicinity of Szczecin and Germany, with particular reference to its suburban and border location. For this purpose, using cartographic visualisation techniques, timetable data and digital travel planning methods, a detailed characterisation of the road infrastructure and the functioning of public transport in the municipality was carried out. The research was carried out at the spatial resolution of the cadastral districts. Analyses were made of, among other things, the density of the road network and the accessibility of local centres, taking into account the local geographical context. The final part of the study presents the most important conclusions and recommendations that could improve and streamline the operation of the transport system within the boundaries of the surveyed administrative unit, based primarily on the municipality's functional relationship with Szczecin and planned infrastructure investments.

KEYWORDS: transport system, transport availability, road network, public transport, Dobra (Szczecińska).

8.1. Wstęp

Transport odgrywa bardzo ważną rolę w kształtowaniu relacji społeczno-gospodarczych, umożliwiając swobodne przemieszczanie ludzi i towarów. Jego efektywność zależna jest nie tylko od użytego środka transportu, ale także od poziomu rozwoju sieci transportowej, na którą składają się m.in. układ dróg oraz obecność przystanków transportu publicznego czy węzłów przesiadkowych. Na niektórych obszarach system transportowy i związana z nim dostępność są na niezadowalającym poziomie. Sprawia to, że mobilność przestrzenna (definiowana przez M. Borowską-Stefańską i S. Wiśniewskiego (2019) jako dokonywanie

przez człowieka wyborów związanych z przemieszczaniem się) utrzymuje się na niskim poziomie. Często jest to uwarunkowane nie tyle brakiem popytu na usługi transportowe, co niedostateczną ich podażą. Dlatego niezwykle istotne jest, żeby wspomniany system stale się rozwijał, przekładając się w ten sposób pozytywnie na jakość życia mieszkańców i funkcjonowanie w życiu codziennym poprzez poprawę dostępu do bardziej oddalonych miejsc pracy i nauki czy obiektów usługowych (np. do sklepów czy szpitali).

Głównym celem pracy jest analiza funkcjonowania wybranych komponentów systemu transportowego gminy wiejskiej Dobra (Szczecińska) (stan ze stycznia 2024 r.), ze szczególnym uwzględnieniem infrastrukturalnych, organizacyjnych i dostępnościowych. Autorzy odnieśli się zarówno do transportu indywidualnego, jak i publicznego. W badaniu uwzględniono kontekst przestrzenny położenia i funkcjonowania gminy jako specyficznej terytorialnej jednostki przygranicznej – z jednej strony peryferyjnej w skali kraju, z drugiej klasycznie suburbannej w sąsiedztwie jednego z największych polskich miast – Szczecina. Klasyfikacje funkcjonalne obszarów wiejskich wskazują, iż gmina Dobra (Szczecińska) należy do jednostek silnie zurbanizowanych (Bański 2014; Rosner, Stanny 2017) w strefie Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Szczecina (Śleszyński, Komornicki 2016; Guzik i in. 2021a).

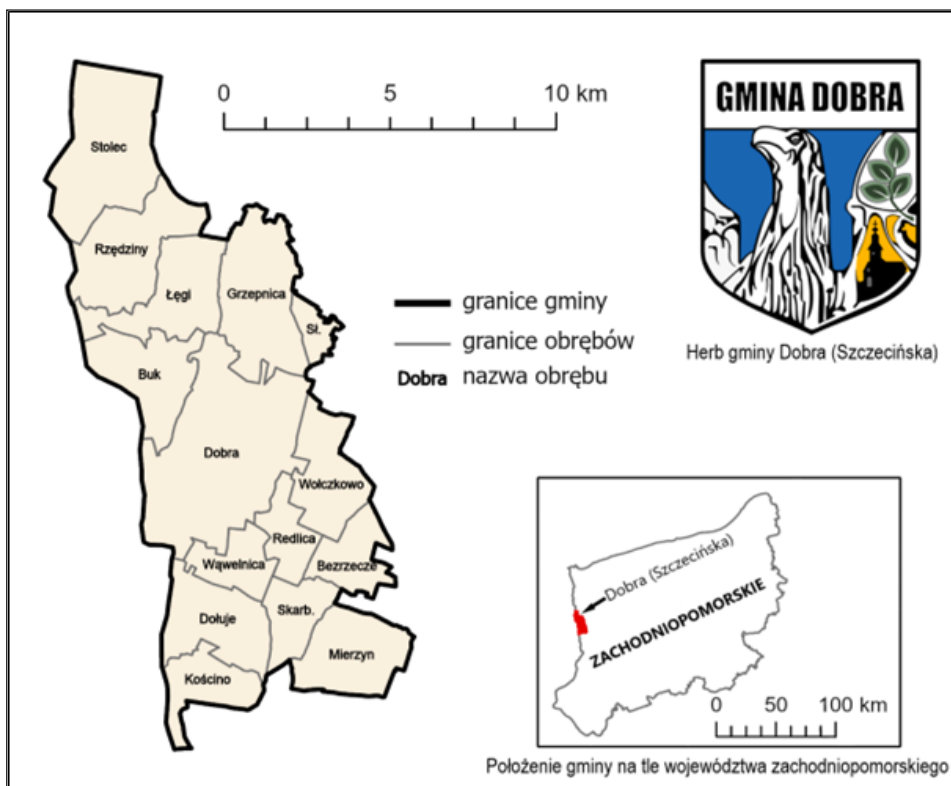
Badania systemów transportowych stanowią aktualnie jeden z mniej popularnych wycinków aktywności rodzimych naukowców podejmujących zagadnienia osadzone w geografii transportu czy też szerzej, geografii komunikacji – szczególnie w porównaniu z drugą połową XX w. (por. Lijewski 1977; Potrykowski, Taylor 1982; Ciechański 2021). Ujęcie kompleksowe czy systemowe, popularne w zastosowaniu grafowym lub zmatematyzowanym na inne sposoby, zastąpiły nowe podejścia. Jednym z najczęstszych jest badanie dostępności (Guzik 2003; Gadziński 2012; Parol 2021, 2024; Rosik i in. 2017, 2018; Komornicki i in. 2009; Chmiel i in. 2024; Wendt 2000) czy wykluczenia (Fiedień 2025; Żukowska i in. 2023), pozostałe analizy natomiast korespondują z innymi dyscyplinami naukowymi (ekonomicznymi, społecznymi i technicznymi) i podejmują kwestie organizacyjne, techniczne itp. (Ciechański 2020, 2023; Król, Taczanowski 2016; Górny 2013; Bocheński 2016). Syntetyczne spojrzenie regionalne (przy rozumieniu tego pojęcia jako wyodrębnionej przestrzeni geograficznej niezależnie od jej wielkości) w drugiej i trzeciej dekadzie XXI wieku przyjmuje charakter opracowania bardziej eksperckiego w celach aplikacyjnych (Guzik i in. 2016, 2020, 2021a, 2021b, 2021c, 2021d, 2022), rzadziej będąc uważanym za naturalny poligon badawczy testowania rozbudowanego aparatu metodycznego geografii komunikacji o charakterze deskryptywnym lub w celu weryfikacji tegoż (Beim i in. 2019; Przeniosło, Taczanowski 2017; Fiedień 2018; Parol 2022; Sydorów 2022; Taylor, Ciechański 2017). Niniejsze opracowanie wypełnia tę lukę, nawiązując do tradycyjnie zarezerwowanej dla geografii sfery

„opisu świata”, acz z zastosowaniem aktualnej, specjalistycznej/branżowej metodyki oraz w kontekście i interpretacji osadzonych lokalnie – nie tylko w zakresie uwarunkowań infrastrukturalnych czy organizacyjnych, lecz również przestrzennych.

8.2. Obszar badań

Gmina Dobra (Szczecińska) pod względem fizycznogeograficznym położona jest na obszarze makroregionu Pobrzeże Szczecińskie, w obrębie dwóch mezo-regionów: Wzniesienia Szczecińskie (południowe krańce gminy) oraz Równina Wkrzańska (Solon i in. 2018). Na jej obszarze, przede wszystkim w północnej części (obrzęby Grzeczica, Łęgi, Rzędziny i Stolec), występują rozległe obszary leśne, tereny podmokłe i mokradła, a także część Rezerwatu Przyrody „Świdwie”, które są najważniejszymi barierami dla dalszego rozwoju transportu i budowy dróg. Administracyjnie znajduje się ona w powiecie polickim, w północno-zachodniej części województwa zachodniopomorskiego. Graniczy ze stolicą województwa, czyli Szczecinem (na wschodzie), z gminą Kołbaskowo (na południu), z gminą Police (na północy), a także z Niemcami (na zachodzie), co przekłada się na silne uwarunkowania jej rozwoju społeczno-gospodarczego od czasów zakończenia II wojny światowej. Na terenie gminy nie znajduje się żadna autostrada, czynna stacja kolejowa (choć przez obszar badań przebiega linia kolejowa nr 408 łącząca Szczecin Główny z niemieckim Grambowem, w przeszłości zaś funkcjonowała na tym terenie linia nr 429 ze Stobna do Nowego Warpna)¹ czy lotnisko. Najbliższa autostrada (A6) usytuowana jest około 15 km na południe od siedziby władz gminy (węzeł Kołbaskowo), natomiast lotnisko obsługujące regularne loty pasażerskie w odległości około 65 km (Port Lotniczy Szczecin – Goleniów). Powierzchnia badanej jednostki terytorialnej wynosi 110 km². Według danych BDL GUS z 2024 r. zamieszkiwało ją 30 869 osób. W skład gminy wchodzi 17 obrębów ewidencyjnych: Bezzrecze, Buk, Dobra (siedziba gminy), Dołuje, Grzeczica, Kościno, Łęgi, Mierzyn 1, Mierzyn 2, Mierzyn 3, Redlica, Rzędziny, Skarbimierzce, Sławoszewo, Stolec, Wąwelnica i Wołczkowo – na potrzeby badania autorzy zdecydowali się jednak połączyć obręby Mierzyn 1, Mierzyn 2 i Mierzyn 3 w jeden wspólny obręb, nadając mu nazwę „Mierzyn” (rys. 1).

¹ <https://www.bazakolejowa.pl/index.php?dzial=mapa#11/> (dostęp: 10.07.2025).

Objaśnienia: Skarb. – obręb Skarbimierzyce, St. – obręb Sławoszewo.

Rys. 1. Położenie i podział na obręby ewidencyjne gminy Dobra (Szczecińska)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://gis-support.pl/baza-wiedzy-2/dane-dopobrania/granice-administracyjne/> (dostęp: 7.07.2025).

8.3. Dane źródłowe i metody badań

Aby zrealizować cel badań, zebrano następujące dane:

- do scharakteryzowania sieci drogowej na terenie gminy użyto informacji o jej cechach, które zostały pozyskane za pomocą programu QGIS i zawartej w nim specjalnej wtyczki Quick OSM, umożliwiającej pobieranie danych z OpenStreetMap. Informacje te, mimo że są dostępne bezpłatnie dla każdego użytkownika, charakteryzuje kilka wad, do których należy zaliczyć przede wszystkim ryzyko ich niekompletności i nieaktualności (brak regularnego odświeżania danych, zwłaszcza na obszarach peryferyjnych i mniej zurbanizowanych) czy błędnej klasyfikacji;

- do oceny dostępności i funkcjonowania transportu publicznego wykorzystano dane o rozkładach jazdy, liniach komunikacyjnych przebiegających przez obszar gminy oraz przystankach autobusowych zlokalizowanych na jej terenie. Informacje zebrano ze stron internetowych: organizatora usług przewozowych w obrębie gminy Dobra, jakim jest Zarząd Dróg i Transportu Miejskiego w Szczecinie², oraz niemieckiego przedsiębiorstwa komunikacyjnego Verkehrsgesellschaft Vorpommern-Greifswald³. Dane są publiczne, jednak należy pamiętać, że sieć transportu zbiorowego w gminie może ulegać zmianom (w niniejszym artykule odzwierciedla ona stan ze stycznia 2024 r.);
- do prezentacji wyników w formie graficznej ściągnięto podkład z granicami gminy oraz obrębami ewidencyjnymi, które wchodzi w jej skład⁴.

Na podstawie zebranych danych wykonano opracowania kartograficzne i tabelaryczne, wykorzystując do tego różne techniki i metody wizualizacji kartograficznej:

1) Mapa rozmieszczenia dróg i ich gęstości w obrębach

Uzyskane w programie QGIS dane o drogach (OpenStreetMap) zaimportowano do programu ArcGIS Pro. Następnie podział tych dróg przełożono do klasyfikacji dróg w Polsce, dzieląc je na drogi główne ruchu przyspieszonego (wg OSM oznaczone jako *primary*), główne (*secondary*), zbiorcze (*tertiary*), lokalne (*residential*) oraz dojazdowe (*unclassified* i *service*). Bazując na tak przetworzonych informacjach, stworzono mapę wektorową przebiegu dróg w gminie Dobra. Dodatkowo obliczono ich gęstość w poszczególnych obrębach ewidencyjnych (czyli iloraz długości dróg i pola powierzchni danego obrębu), co zostało ukazane za pomocą metody kartogramu, składającego się z pięciu klas.

2) Mapy połączeń autobusowych i dostępności przystanków

Wszystkie procedury niezbędne do wykonania map zostały zrealizowane w programie ArcGIS Pro. Połączenia autobusowe (liczba par kursów na dobę) na obszarze gminy przedstawiono przy pomocy metody kartodiagramu wstęgowego, natomiast w kontekście dostępności przystanków użyto metody ekwidystant, korzystając z narzędzia „Buffer” (w niniejszym opracowaniu przyjęto ekwidystanty o wartościach 400 i 800 metrów). Analizy zostały wykonane osobno dla trzech następujących przypadków: komunikacji dziennej w dni powszednie, komunikacji dziennej w soboty, niedziele i święta oraz komunikacji nocnej.

3) Tabela dostępności miejscowości w gminie

W publikacji przeanalizowano dostępność drogową i dostępność transportem publicznym do centrów trzech miejscowości:

² <https://www.zditm.szczecin.pl/pl> (dostęp: 7.07.2025).

³ <https://vvg-bus.de/> (dostęp: 7.07.2025).

⁴ <https://gis-support.pl/baza-wiedzy-2/dane-do-pobrania/granice-administracyjne/> (dostęp: 7.07.2025).

- do wsi Dobra jako siedziby gminy – za punkt referencyjny uznano rondo u zbiegu ulic Klasztornej, Granicznej i Szczecińskiej, gdzie zlokalizowany jest przystanek autobusowy „Dobra Rondo” oraz Urząd Gminy;
- do Polic jako miasta powiatowego – za punkt bazowy wybrano pętlę autobusową „Police Rynek” (ze względu na peryferyjne położenie starostwa powiatowego autorzy zdecydowali się na wybór obszaru o lepiej rozwiniętej infrastrukturze usługowej);
- do Szczecina jako stolicy województwa (za punkt odniesienia przyjęto zespół przystankowy „Brama Portowa” usytuowany przy skrzyżowaniu al. Niepodległości i ul. Wyszyńskiego).

Analizę wspomnianej dostępności wykonano dla wszystkich miejscowości w gminie. W przypadku dostępności drogowej zmierzono czas jazdy samochodem ze środka ciężkości danej miejscowości w gminie do centrów trzech wymienionych wyżej miejsc. W tym celu skorzystano z aplikacji mobilnej Google Maps, ze względu na to, iż uwzględnia ona zjawisko kongestii. Do ostatecznego wyniku nie doliczono czasu potrzebnego na znalezienie miejsca do parkowania. Dostępność transportem publicznym zmierzono zaś poprzez uwzględnienie czasu podróży konkretnych kursów w godzinach szczytu za pomocą aplikacji Jakdojade. Przesiadki były brane pod uwagę tylko wtedy, gdy czas oczekiwania wynosił poniżej 15 minut. Dodatkowo doliczano czas dojścia do przystanku – jeśli w danej miejscowości funkcjonował przystanek, to wliczano 5 minut (niezależnie od wielkości miejscowości), a jeśli nie, to dodawano czas dojścia pieszego do najbliższego przystanku, zakładając przy tym prędkość pieszego wynoszącą 4 km/h (na podstawie Guzik i in. 2020). Nie brano pod uwagę czasu dojścia do celu – w analogii do pominięcia poszukiwania miejsca parkingowego. Dostępność – zarówno transportem publicznym, jak i indywidualnym – została zbada- na w okresie porannego szczytu komunikacyjnego (12 stycznia 2024 r., piątek) w taki sposób, aby dojechać do celu w godzinach 7:30–8:00.

Zastosowane w badaniach metody analizy danych są obarczone pewnym subiektywizmem, a różne możliwości i techniki ich opracowania mogą prowadzić do nieco innych wyników i wniosków. Jest to szczególnie widoczne przy analizie dostępności miejscowości w gminie do Dobrej, Polic i Szczecina:

- jako punkt referencyjny w Szczecinie wybrano Bramę Portową, mimo że w centrum miasta zlokalizowane są również inne ważne obiekty i węzły przesiadkowe, jak np. Plac Rodła, Plac Kościuszki czy Plac Grunwaldzki;
- w kwestii czasu dojścia do przystanku autobusowego doliczano 5 minut lub uwzględniano czas dojścia pieszego, zakładając przy tym prędkość 4 km/h – należy pamiętać, że są to uśrednione i uproszczone wartości, ponieważ odległość do konkretnego przystanku z poszczególnych części danej miejscowości może być mocno zróżnicowana. Podobnie sytuacja wygląda

- w przypadku prędkości pieszego – u każdego człowieka jest ona inna, w zależności od m.in. wieku i stopnia kondycji;
- zastosowane w badaniu aplikacje mobilne, jak np. Google Maps, pokazują wyłącznie przybliżony czas dojazdu do punktu docelowego, biorąc pod uwagę aktualne warunki na drogach. Należy zatem mieć świadomość, iż czas wskazywany przez aplikację, potrzebny do przemieszczenia się z jednego punktu do drugiego, może odbiegać od rzeczywistości;
 - dodatkowo analizy z wykorzystaniem powyższych aplikacji zostały wykonane jednokrotnie, dla jednego dnia. Należy wziąć pod uwagę, że czas dojazdu samochodem czy transportem publicznym jest uzależniony w dużym stopniu od m.in. warunków pogodowych, przeprowadzanych remontów dróg czy występujących zdarzeń losowych (np. wypadki drogowe). Wszystkie te aspekty determinują przepustowość dróg i płynność przejazdu. W związku z tym uzyskane wyniki należy traktować orientacyjnie i z ostrożnością.

8.4. Infrastruktura transportu drogowego w gminie

Drogi publiczne w gminie są zróżnicowane pod względem klasy, kategorii i natężenia ruchu. Najważniejszą z nich jest droga główna ruchu przyspieszonego (DK10) przebiegająca przez południową część gminy: od Mierzyna, poprzez Skarbimierzycę, Dołuję, do punktu granicznego Lubieszyn/Linken w Lubieszynie. Sprzyja ona rozwojowi przedsiębiorczości w obszarze przygranicznym, co widoczne jest wzdłuż jej przebiegu w Lubieszynie, gdzie zlokalizowanych jest wiele obiektów handlowych i usługowych, oraz funkcji mieszkaniowej w otoczeniu suburbanalnym Szczecina. Długość drogi w obrębie gminy Dobra wynosi 7,8 km. Przez gminę nie przebiega natomiast żadna droga główna. Istnieje za to kilka dróg zbiorczych, które zapewniają dogodne połączenie z miastem powiatowym (Police) i siedzibami innych gmin (Kołbaskowo). Najważniejszymi z nich są drogi biegnące na południe (w kierunku Kołbaskowa) od wspomnianej wcześniej drogi klasy GP (DK10), droga w obrębie Stolec, która tuż po przekroczeniu granicy gminy na północy łączy się z drogą główną (DW115), czy też drogi w obrębie Bezzrecze i Wołczkowo prowadzące do Szczecina. Łączna długość wszystkich dróg tej klasy wynosi 54,2 km. Komunikację niższego szczebla zapewniają liczne drogi lokalne (o całkowitej długości wynoszącej 163,1 km) oraz dojazdowe (o łącznej długości 73,5 km). Obręb Skarbimierzycę jest jedynym obrębem, na terenie którego nie przebiega żadna droga o klasie wyższej niż lokalna.

Obrębem o najwyższej gęstości dróg jest Mierzyn, gdzie wynosi ona 10,47 km/km². Innymi obrębami ze względnie wysoką gęstością dróg w gminie są Bezzrecze (6,90 km/km²) i Wołczkowo (4,09 km/km²). Wymienione obręby łączy jedna wspólna cecha – graniczą one ze Szczecinem. W połączeniu z kilkoma

innymi miejscowościami w południowej części gminy, takimi jak Dołuje czy Kościno, są to obszary silnie zurbanizowane, które uległy w ostatnich latach rozwojowi przestrzennemu wskutek odpływu ludności ze Szczecina na tereny podmiejskie. Ich popularność wynika z bliskości dużego miasta, z którym napływowa ludność jest stale powiązana życiowo. Takie okoliczności sprzyjają wytworzeniu się kontinuum miejsko-wiejskiego (Figlus 2019) na coraz mniej zauważalnym w terenie pograniczu Szczecina i gminy Dobra. Promienisty charakter urbanizacji, tj. wzdłuż głównych ciągów komunikacyjnych (w szczególności dróg), jest jedną z głównych cech przebiegu procesów suburbanizacji w Polsce (m.in. Więclaw-Michniewska 2006; Rydz 2008).

Najmniejsza gęstość dróg występuje w obrębach położonych najbardziej na północ, tj. Łęgi ($1,05 \text{ km/km}^2$), Grzeczynica ($0,73 \text{ km/km}^2$), Rzędziny ($0,73 \text{ km/km}^2$) i Stolec ($0,54 \text{ km/km}^2$) (rys. 3). Społeczno-ekonomicznie jest to uwarunkowane większą odległością od Szczecina, zaś przyrodniczo wiąże się z dużą powierzchnią obszarów leśnych, mokradeł, bagien i jezior, które stanowią barierę dla rozwoju infrastruktury transportowej.

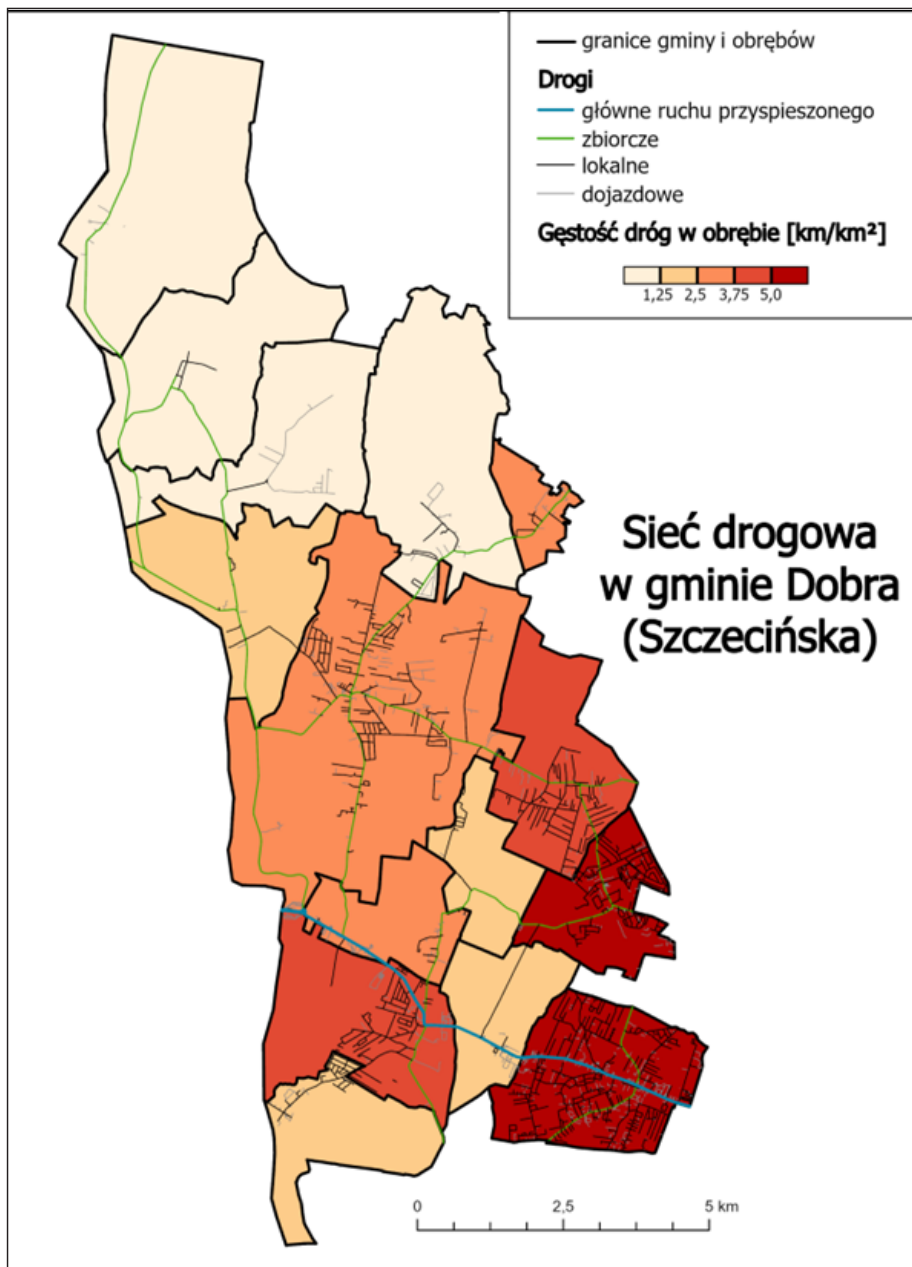
Reasumując, droga główna ruchu przyspieszonego oraz drogi zbiorcze prowadzące do Szczecina mają istotny wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy gminy. Występują także ogromne różnice w rozmieszczeniu i gęstości dróg między poszczególnymi obrębami – największy kontrast można zauważyć, porównując ze sobą obręby Mierzyn i Stolec (w przypadku Mierzyna gęstość dróg jest prawie 20 razy większa niż dla Stolca).

Warto w tym miejscu dodać, iż gmina Dobra podejmuje się szeregu działań, polegających na modernizacji i remontach dróg publicznych, co pozytywnie przekłada się na stan sieci transportowej omawianej jednostki. Przykładem jest modernizacja dróg w Mierzynie (Raport o stanie gminy Dobra) (rys. 2), polegająca przede wszystkim na wykonaniu nowej nawierzchni drogowej z chodnikami oraz zatokami postojowymi.

Rys. 2. Efekty modernizacji ulic w Mierzynie w 2022 r.

Źródło: Raport o stanie gminy Dobra: 161.

Rys. 3. Rozmieszczenie i gęstość dróg w obrębach ewidencyjnych gminy Dobra (Szczecińska)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://gis-support.pl/baza-wiedzy-2/dane-do-pobrania/granice-administracyjne/> (dostęp: 7.07.2025).

8.5. Transport publiczny na terenie gminy

Od 2015 r. na badanym terenie kursuje szczecińska komunikacja miejska, która jest obsługiwana w wyniku zawarcia porozumienia między gminą Dobra a miastem Szczecin; organizatorem jest Zarząd Dróg i Transportu Miejskiego (ZDiTM) w Szczecinie. Ostatnia wyraźna transformacja systemu transportu publicznego w obszarze badań miała miejsce 1 maja 2022 r., kiedy to zmieniły się numery i trasy wcześniej kursujących linii autobusowych (na wniosek m.in. mieszkańców gminy). Ważnym efektem tych zmian jest możliwość dojazdu ze wszystkich obrębów i wszystkimi liniami do któregoś z trzech węzłów przesiadkowych w Szczecinie (Gumieńce, Krzekowo/Wernyhory czy Głębokie), co umożliwia kontynuację podróży autobusem lub tramwajem do centrum miasta. Wcześniej z takich wsi jak Stolec, Rzędziny, Łęgi, Buk (północne obręby) czy Kościno nie było bezpośredniego połączenia nawet z obrzeżami Szczecina, w efekcie czego pasażerowie musieli się dodatkowo przesiadać na terenie gminy (np. w Dobrej czy w Bezzreczu). Wprowadzono wówczas również standard rozkładu jazdy w takcie (najczęściej co pół godziny lub co godzinę). Obecnie na terenie gminy jest 10 linii autobusowych obsługiwanych przez ZDiTM (7 dziennych (rys. 4D) i 3 nocne). Dodatkowo istnieje jeszcze linia łącząca miasto Pasewalk z centrum Szczecina, która obsługiwana jest przez niemieckie przedsiębiorstwo Verkehrsgesellschaft Vorpommern-Greifswald. Autobusy tej linii poruszają się na terenie gminy drogą główną ruchu przyspieszonego, zatrzymując się w Lubieszynie, Dołujach, Skarbimierzycach i Mierzynie. Kursów tej linii jest jednak niewiele (2 w ciągu doby i wyłącznie w dni powszednie), dlatego można ją uznać za efemeryczną w skali codziennych przemieszczeń. Największą liczbą par kursów charakteryzuje się linia nr 225. Najrzadziej natomiast, poza „niemiecką” linią 705, kursują linie nocne, które na większości obszaru gminy wykonują po jednym kursie, i to w dodatku tylko w nocy z piątku na sobotę i z soboty na niedzielę (tabela 1). Płochocin jest jedyną miejscowością, która nie jest obsługiwana przez żadną linię autobusową. Jego mieszkańcy, zwłaszcza osoby nieposiadające własnego samochodu osobowego, nie mają alternatywy dla przemierzenia pieszo odcinka o długości około 1 km, aby dostać się na przystanek w położonej najbliżej Grzecznicy.

Tabela 1. Linie transportu publicznego na terenie gminy Dobra (Szczecińska)

Nr linii	Obsługiwane miejscowości, WĘZEL PRZESIADKOWY	Częstotliwość [min] (szczyt / międzyszczyt / weekendy)	Liczba par kursów na dobę (DP)	Liczba par kursów na dobę (weekendy)	Charakter linii	Uwagi
221	Sławoszewo, Grzeczka, Dobra, Wołczkowo GLEBOKIE	(30 / 60 / 60–120)	23	11	Dzienna	
222	Kościno, Dołuje, Wąwelnica, Redlica, Bezrzecze, Mierzyn* KRZEKOWO lub WERNYHORY	(60 / 60 / 60)	18 (w tym 3 do Mierzyna*)	18	Dzienna	* pojedyncze kursy w dni nauki w szkołach
223	Stolec, Rzędziny, Łęgi, Buk, Dobra, Lubieszyn, Dołuje, Skarbimierzycze, Mierzyn GUMIEŃCE	(60 / 60* / 60*)	19 (15 na odcinku Dobra Rondo – Buk – Łęgi – Rzędziny – Stolec)	18 (10 na odcinku Dobra Rondo – Buk – Łęgi – Rzędziny – Stolec)	Dzienna	* na odcinku Dobra Rondo – Buk – Łęgi – Rzędziny – Stolec co 120 min
224	Mierzyn GUMIEŃCE	(30 / 60 / 60)	24	18	Dzienna	
225	Dobra, Bezrzecze, Wołczkowo KRZEKOWO lub WERNYHORY	(15 / 30 / 60)	42	19	Dzienna	
226	Lubieszyn, Dołuje, Skarbimierzycze, Mierzyn GUMIEŃCE	(20–40 / 60 / 60)	30	18	Dzienna	
227	Wołczkowo, Bezrzecze, Mierzyn* GLEBOKIE, KRZEKOWO lub WERNYHORY	(60 / 60 / 60)	18 (w tym 7 do Mierzyna*)	18	Dzienna	* pojedyncze kursy w dni nauki w szkołach
527	Bezrzecze KRZEKOWO, WERNYHORY, PL. KOŚCIUSZKI, BRAMA PORTOWA	*	4	5	Nocna	
535	Stolec, Rzędziny, Łęgi, Buk, Dobra, Wołczkowo, Bezrzecze KRZEKOWO lub WERNYHORY	*	0	1	Nocna	Kursuje w noc pt./sob. i sob./nd.

536	Grzeczna, Dobra, Dołuje, Kościno, Skarbimierzce, Mierzyn GUMIEŃCE	*	0	1	Nocna	Kursuje w nocy pt./ sob. i sob./ nd.
705	Lubieszyn, Dołuje, Skarbimierzce, Mierzyn PL. HOŁDU PRUSKIEGO	*	2	0	Dzienna	

Objaśnienia: DP – dni powszednie; * w przypadku linii 527, 535, 536 oraz 705 nie podano ich częstotliwości kursowania ze względu na niewielką liczbę par kursów.

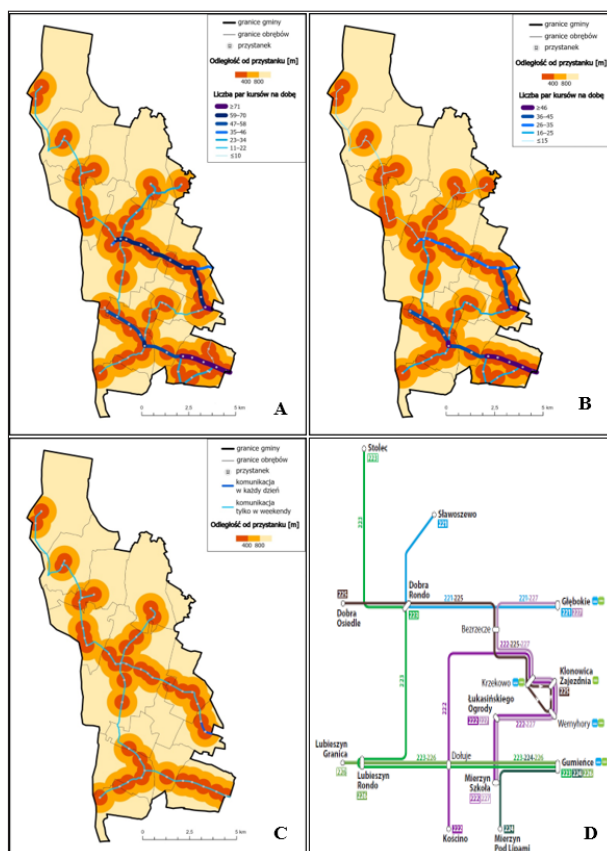
Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://www.zditm.szczecin.pl/pl/>; <https://vvg-bus.de/> (dostęp: 7.07.2025).

Największa liczba połączeń w dni powszednie jest wykonywana z ul. Koralowej w Bezzreczu (82 pary kursów na dobę) oraz na odcinku drogi krajowej w Mierzynie (łącznie 75 par kursów na dobę). Wyróżnia się pod tym względem także fragment drogi zbiorczej od węzła w Dobrej, poprzez Wołczkowo, aż do skrzyżowania ze wspomnianą wyżej ul. Koralową. Pomijając drogi, przez które nie przejeżdżają żadne autobusy, to najmniejsza ich liczba kursuje przez ulicę Nasienną w północnej części Mierzyna oraz w bezpośrednim otoczeniu punktu granicznego Lubieszyn/Linken (rys. 4A). Są to kursy wariantowe, które mają zapewnić dogodny dojazd uczniom szkoły podstawowej w Mierzynie oraz osobom pracującym w okolicach granicy państwa. Jednym z największych atutów gminy jest to, że jej mieszkańcy mają bardzo dobrą dostępność do przystanków i komunikacji publicznej – tylko jedna miejscowość jest tego pozbawiona. W pozostałych miejscowościach, tam gdzie jednocześnie występuje zabudowa oraz liczne drogi lokalne lub dojazdowe, gęstość rozmieszczenia przystanków jest wysoka, co jest ważne i wygodne – szczególnie dla starszych mieszkańców lub innych użytkowników transportu publicznego o ograniczonej mobilności. Odległości powyżej 800 m do najbliższego przystanku dotyczą przede wszystkim zwartych obszarów leśnych i zielonych. Wyjątkiem jest Płochocin czy też niewielkie obszary, na których zabudowa mieszkaniowa pojawiła się niedawno i wcześniej nie było potrzeby, aby docierała tam komunikacja miejska (np. północno-wschodnia część Dobrej).

Sytuacja w weekendy niewiele się zmienia (rys. 4B). Najważniejszą różnicą, w porównaniu do dni powszednich, jest brak jakichkolwiek kursów na północ Mierzyna i do granicy z Niemcami. Co prawda, kursy tamtędy służą przede wszystkim uczniom i pracownikom (stąd ich brak w weekendy), jednak w przypadku Mierzyna korzystają z nich regularnie także pozostali mieszkańcy – wskutek czego są oni zmuszeni pokonywać większe odległości, żeby dostać się do przystanku. W weekendy największa liczba połączeń jest notowana, tak jak

w dni powszednie, z drogi krajowej nr 10 (szczególnie na odcinku w Mierzynie – 55 par kursów na dobę) i drogi zbiorczej na odcinku węzeł w Dobrej – Wołczkowo – Bezzecze (ze szczególnym uwzględnieniem ul. Koralowej w Bezzeczcu – 61 kursów dziennie).

Interesująca jest organizacja komunikacji nocnej (rys. 4C). Poza krótkim odcinkiem w Bezzeczcu, funkcjonuje ona wyłącznie w weekendy, a do tego są obręby, do których nocą autobus nie dojeżdża – są to Sławoszewo i Redlica; podobnie jest także na południowych obrzeżach Mierzyna. Powoduje to, że osoby zamieszkujące te tereny muszą pokonywać do swoich domów odległości powyżej 1 km, co w porze nocnej nie jest sytuacją korzystną w kontekście poczucia bezpieczeństwa.

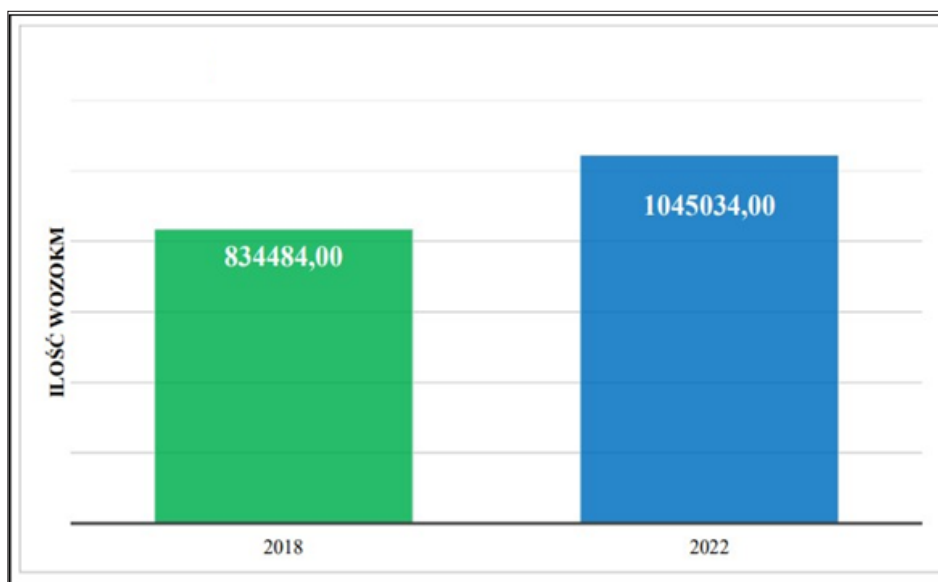

Objaśnienia: A – dzienna w dni powszednie; B – dzienna w weekendy; C – nocna; D – schemat linii dziennych obsługiwanych przez ZDiTM Szczecin.

Rys. 4. Komunikacja zbiorowa w gminie Dobra (Szczecińska)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://www.zditm.szczecin.pl/pl/>; <https://vvg-bus.de/>; <https://gis-support.pl/baza-wiedzy-2/dane-do-pobrania/granice-administracyjne/> (dostęp: 7.07.2025).

Podsumowując, autorzy stwierdzają, iż, poza nielicznymi wyjątkami, dostępność komunikacji publicznej w gminie z perspektywy mieszkańca jest na wysokim poziomie. Wyróżnić należy gęstą sieć obsługiwanych przystanków (60 w gminie). Najlepszą dostępnością cechuje się Bezrzecze, szczególnie że jest ono obsługiwane przez całotygodniową komunikację nocną, co zapewnia całodobowe połączenie ze Szczecinem. Należy mieć również na uwadze, że sieć transportowa z każdym rokiem coraz bardziej się rozwija, o czym może świadczyć wzrost pracy eksploatacyjnej (Raport o stanie gminy Dobra) (rys. 5), wspomniana wyżej transformacja transportu zbiorowego w 2022 r. czy też powstanie nowych przystanków na już istniejących trasach lub wzdłuż ulic, które wcześniej nie były obsługiwane przez transport publiczny (np. skierowanie komunikacji przez ul. Sportową w Dobrej). Kluczowe jest również bieżące utrzymanie i modernizacja infrastruktury przystankowej. Działania te są realizowane na terenie gminy, czego odzwierciedleniem może być przeprowadzony w 2022 r. remont pętli autobusowej w Kościele wraz z montażem wiaty przystankowej (Raport o stanie gminy Dobra) (rys. 6).

Rys. 5. Zmiana pracy eksploatacyjnej w transporcie publicznym w latach 2018 i 2022

Źródło: Raport o stanie gminy Dobra: 186.

Rys. 6. Efekt inwestycji polegającej na remoncie pętli autobusowej w Kościnie

Źródło: Raport o stanie gminy Dobra: 184.

8.6. Dostępność miejscowości w gminie

Przez każdą miejscowość w gminie przebiega droga publiczna, niemniej jednak zauważyć można zróżnicowanie w poziomie mierzonej przez autorów dostępności transportowej, co stanowi jeden z elementów badania. Najważniejszymi czynnikami, które warunkują tę sferę, są jakość i klasa dróg, dopuszczalna prędkość jazdy i czas przejazdu (Guzik i in. 2021a). W gminie Dobra (Szczecińska) najważniejszą drogą jest DK10 klasy GP, dlatego miejscowości, przez które ona przebiega, mają najlepszą dostępność drogową (Mierzyn, Skarbimierzyce, Dołuje oraz Lubieszyn). Przez pozostałe miejscowości natomiast przebiegają drogi zbiorcze, z wyjątkiem Płochocina i Kościna, gdzie przebiegają już tylko drogi lokalne i dojazdowe – ich niższa klasa determinuje najgorszą dostępność drogową tych miejscowości.

Fundamentalną rolę w ocenie systemu transportowego gminy pełni dostępność drogową i dostępność transportem publicznym do ośrodków centralnych wyższego rzędu, tj. do siedziby gminy, miasta powiatowego i miasta wojewódzkiego. Analizując dojazdy samochodem z poszczególnych miejscowości do Dobrej, jako siedziby gminy, można zauważyć, że najmniej czasu trzeba poświęcić

na dojazd z Buka i Grzecznic (5 minut), natomiast najwięcej czasu z Mierzyna i Stolca (14 minut). Mając na uwadze wielkość gminy, wartości te należy uznać za odpowiadające potrzebom mieszkańców. Dobra znajduje się w centralnej części gminy, która odznacza się wyraźnie rozwiniętą siecią dróg zbiorczych, zapewniających dogodne połączenie z siedzibą władz najniższego szczebla.

W przypadku dojazdu do Polic najmniej czasu potrzebują mieszkańcy Sławoszewa (15 minut) – ze względu na bliskość drogi wojewódzkiej nr 115, łączącej się z drogą wojewódzką nr 114, która prowadzi do miasta powiatowego. Te dwie drogi odgrywają kluczową rolę w dojeździe do Polic. Najwięcej czasu należy poświęcić na dojazd z Kościna (33 minuty), co wynika z położenia geograficznego miejscowości.

Dojazdy do Szczecina, jako do stolicy województwa i najbliższego ośrodka w randze metropolitalnej, wymagają od mieszkańców gminy Dobra (Szczecińska) największego nakładu czasu. Najważniejszymi drogami, które zapewniają dojazd do Szczecina, są główne ruchu przyspieszonego i główne (DK10 i DW115) oraz zbiorcze od strony Bezzrecza i Wołczkowa. Uwzględnić należy jednak, że przy wjeździe do miasta często można spotkać się ze zjawiskiem kongestii w godzinach szczytu komunikacyjnego, co miało istotny wpływ na wyniki. Dla porównania warto zauważyć, iż po godzinie 22:00 odcinek Mierzyn–Szczecin można pokonać w 12 minut. Przeprowadzone badania wykazały jednak, że w godzinach porannych podróży do celu jest około dwukrotnie dłuższa. Najwięcej czasu na dojazd do Szczecina poświęcić musi mieszkaniec wsi Stolec (40 minut), natomiast najmniej – Wołczkowa (23 minuty).

Aby dojechać do Dobrej, Polic czy Szczecina transportem publicznym, bardzo ważne jest wcześniejsze zaplanowanie podróży, ponieważ często będzie się to wiązało z przesiadkami, niekiedy licznymi. W przypadku dojazdów do Dobrej najszybciej można dojechać do niej z miejscowości, które mają do dyspozycji bezpośrednie połączenie i znajdują się w niewielkiej odległości od siedziby gminy (przede wszystkim Buk i Grzecznic – 11 minut). Problem pojawia się, gdy bezpośredniego połączenia w tej relacji nie ma, np. z Wąwelnicy. Pomimo że obręb Wąwelnica graniczy z obrębem Dobra, to czas podróży okazał się tutaj najdłuższy (33 minuty) za sprawą koniecznej przesiadki w Bezzreczu i oczekiwania na kolejny autobus. Innymi obrębami, których mieszkańcy są zmuszeni do przesiadki w podróży autobusem do Dobrej, są obręby Kościno oraz Redlica, dla których czasy przejazdu również są jednymi z najwyższych.

Zdecydowanie najtrudniej dostać się jednak do miasta powiatowego. Z żadnego przystanku na terenie gminy nie ma bezpośredniego połączenia z Policami – za każdym razem niezbędna jest przesiadka w Szczecinie. Jest to zdecydowanie czasochłonne, ponieważ podróż niekiedy trwa w ten sposób nawet około dwóch godzin, co w skali relacji gmina – powiat jest wartością nieakceptowalną i znacząco utrudniającą komunikację. Najszybsze połączenie dostępne jest dla mieszkańców

miejsowości, przez które przejeżdżają linie autobusowe dojeżdżające do węzła Głębokie w Szczecinie, gdyż dostępna jest tam przesiadka na jedną z dwóch linii autobusowych jadących do Polic – nie ma zatem konieczności jazdy przez centrum Szczecina. Do takich miejscowości należą Sławoszewo, Dobra, Grzeczka, Wołczkowo czy Bezrzecze, z których to podróży taka trwa niecałą godzinę. Dla pozostałych zanotowano czasy przejazdu powyżej godziny; najwięcej czasu zajmuje dojazd ze Stolca – 103 minuty (w tym momencie warto porównać to z wartością zanotowaną dla przejazdu samochodem, która wynosiła 40 minut, co oznacza, że tym środkiem transportu dojedzie się ponad 2,5 razy szybciej niż komunikacją miejską).

Dogodniejsze niż do siedziby władz powiatu są dojazdy do miasta wojewódzkiego, tj. do centrum Szczecina. Najszybciej można się tam dostać z miejscowości, które graniczą z tym miastem, tj. z Wołczkowa, Bezrzecza i Mierzyna – czas przejazdu wynosi 35–40 minut (tabela 2). Wraz z oddalaniem się od stolicy województwa zachodniopomorskiego w kierunku zachodnim czas przejazdu wzrasta. Największe wartości zostały zanotowane dla obrębów Stolec, Łęgi i Rzędziny i kształtowały się na poziomie powyżej jednej godziny (nadal wyraźnie krócej niż w relacji do powiatowych Polic).

Dla zestawienia warto odnieść się do badań R. Guzika wraz z zespołem (2021a) nt. dostępności transportowej w województwie zachodniopomorskim, w tym z perspektywy gminy Dobra (Szczecińska) oraz miejscowości wchodzących w jej skład. Podobnie jak w niniejszym badaniu, zauważalna jest bardzo dobra dostępność drogowa oraz środkami komunikacji publicznej Szczecina, tymczasem dojazd transportem publicznym do Polic jest możliwy, lecz czasochłonny i kombinowany (wszystkie miejscowości gminy Dobra odznaczają się bardzo słabą dostępnością do siedziby powiatu, podczas gdy część z nich wyróżnia się dostępnością do najbliższego miasta – Szczecina – na wzorowym poziomie).

Autorzy stwierdzają, iż kluczowe w dostępności drogowej ośrodków centralnych są droga krajowa oraz prowadzące do drogi wojewódzkiej nr 115 drogi zbiorcze. W lokalnym układzie połączeń transportu publicznego najbardziej rażący jest brak jakiegokolwiek bezpośredniego połączenia z miastem powiatowym w połączeniu z jazdą bardzo okrężną drogą (wysoki wskaźnik wydłużenia trasy). Drugą kwestią są konieczne przesiadki, aby dostać się do Polic czy centrum Szczecina. Długość trwania podróży z jednego punktu do drugiego jest mocno uzależniona od czasu takiej przesiadki – praktyka pokazuje, iż rozkładowo węzły przesiadkowe nie zawsze są dobrze zintegrowane dla podróżujących z/do gminy Dobra (Szczecińska).

Tabela 2. Dostępność ośrodków centralnych wyższego rzędu (Dobra, Police, Szczecin) z poszczególnych miejscowości w gminie Dobra (Szczecińska)

Miejscowość	Dostępność ośrodka [min]					
	Samochód osobowy			Transport publiczny		
	Dobra	Police	Szczecin	Dobra	Police	Szczecin
Bezrzecze	11	27	26	17	54	38
Buk	5	25	32	11	84	57
Dobra	-	20	28	-	45	42
Dołuje	9	29	28	19	73	48
Grzeczka	5	18	32	11	51	48
Kościno	13	33	32	30	80	55
Lubieszyn	6	26	31	12	90	51
Lęgi	9	29	35	17	90	63
Mierzyn	14	32	25	25	77	38
Płochocin	6	20	32	20	60	57
Redlica	12	30	31	31	68	43
Rzędziny	11	31	37	22	95	68
Skarbimierz	10	29	27	21	87	46
Sławoszewo	7	15	32	16	56	53
Stolec	14	25	40	30	103	76
Wąwelnica	10	30	33	33	70	45
Wolczkowo	6	22	23	12	38	35

Źródło: opracowanie własne na podstawie Google Maps i Jakdojade.

8.7. Wnioski i rekomendacje

Na podstawie przeprowadzonych analiz autorzy oceniają stopień rozwoju systemu transportowego gminy Dobra na wysokim poziomie. Do tego stale rozwijana jest zarówno infrastruktura drogowa czy też służąca obsłudze pasażerów transportu publicznego, jak i oferta połączeń autobusowych w gminie, w tym w relacji do najbliższego i najważniejszego ośrodka centralnego – Szczecina.

Zauważyć należy kluczową rolę układu transportowego jako determinanty rozwoju gminy Dobra, będącej adekwatnym przykładem przebiegów procesów suburbanizacji. Wygodne skomunikowanie ze Szczecinem drogą główną ruchu przyspieszonego z jednej strony zachęca migrantów do osiedlenia się w jej pobliżu, z drugiej zaś ułatwia dalsze planowanie układu komunikacyjnego – zarówno w zakresie dróg dojazdowych do takiej magistrali, jak i zorganizowania

odpowiedniej siatki połączeń transportu publicznego. Oba procesy w gminie następują, dowodząc, iż miejski styl życia i funkcjonowania to nie tylko upodabnianie się obszarów wiejskich do miast w zakresie krajobrazu, gospodarki czy statusu społecznego, lecz również standardów w ofercie transportu publicznego. Gmina wiejska Dobra (Szczecińska) obsługiwana jest na ten moment niemal w całości szczecińską komunikacją miejską, co umożliwia podróże do sąsiedniego miasta w standardzie i częstotliwości, które nie odbiegają od realiów osiedli i dzielnic obrzeżnych miast dużych i średnich. Nowe przebiegi linii autobusowych, lokalizacje przystanków oraz wzrost liczby kursów na terenie badanej jednostki są silnie związane z jej rozwojem urbanistycznym, który szkieletowo opiera się na układzie transportowym gminy, jednocześnie wskazując kierunki rozwoju tego właśnie układu.

Mniejsze znaczenie dla funkcjonowania gminy i jej systemu transportowego ma obecność granicy państwa (z Republiką Federalną Niemiec) oraz punktu granicznego Lubieszyn/Linken. Przejawy wpływu tego ostatniego na gminę są widoczne w lokalnej przestrzeni i gospodarce, jednak nie wpłynęły na układ sieci drogowej tej jednostki oraz mają marginalne znaczenie dla oferty transportu publicznego – zarówno w zakresie połączeń międzynarodowych, jak i dojazdu w pobliże granicy.

W planach na najbliższe kilka lat jest także budowa Zachodniej Obwodnicy Szczecina (S6) oraz obwodnicy Mierzyna (DK10) (Nowy przebieg DK 10 2022; Kelman 2025) (rys. 7), które będą się łączyć w Dołujach. Inwestycja ta zapewni szybsze i wygodniejsze połączenie południowej części gminy z Policami oraz poprawi dostępność drogową w gminie (obecnie kluczową rolę w tym zakresie odgrywa droga krajowa nr 10 klasy GP). Aktualnie prognozowana perspektywa zakończenia tej części przedsięwzięcia na terenie omawianej jednostki, które w całości obejmuje budowę zachodniego obejścia Szczecina wraz z tunelem pod Odrą, to rok 2028⁵.

⁵ <https://www.gov.pl/web/gddkia/s6-doluje---police> (dostęp: 10.07.2025).

Rys. 7. Planowane inwestycje drogowe na terenie gminy Dobra (Szczecińska)

Źródło: <https://infoludek.pl/inwestycje/nowy-przebieg-dk-10-podpisano-umowe-na-projekt-obwodnicy-mierzyna/> (dostęp: 7.07.2025).

Plany miasta Szczecina zakładają przedłużenie linii tramwajowej z pętli Gumieńce do Centrum Handlowego Ster oraz dobudowanie drugiego toru wzdłuż ul. Ku Słońcu. Rozwiązanie to przyniosłoby korzyści przede wszystkim mieszkańcom Mierzyna czy Dołu, którzy przesiadają się na Gumieńcach do tramwajów. Po dobudowaniu tego toru tramwaje nie musiałyby już korzystać z torowiska w ciągu ul. Kwiatowej, gdzie aktualnie często występuje kongestia w ruchu drogowym, co uniemożliwia tramwajom płynny przejazd ze względu na brak wydzielonego torowiska. Po zrealizowaniu tej inwestycji poprawiłaby się dostępność transportem publicznym do centrum Szczecina, gdyż czas przejazdu tramwajem w tym kierunku uległby skróceniu, a przesiadka na transport szynowy z innego środka komunikacji następowałaby jeszcze bliżej gminy Dobra.

Można rozważyć kilka kwestii, dzięki którym wdrożone zostałyby usprawnienia w funkcjonowaniu systemu transportowego. W pierwszej kolejności dotyczy to komunikacji nocnej w gminie. Obecnie większość miejscowości jest obsługiwana przez jedną linię nocną, która wykonuje zaledwie jeden kurs w ciągu doby, tylko w noc z piątku na sobotę i z soboty na niedzielę. Wydaje się, że warto byłoby rozważyć rozszerzenie dni ich kursowania oraz zwiększenie liczby odjazdów, szczególnie że miejscowości takie jak Mierzyn, Dobra czy Wołczkowo

rozbudowują się, w konsekwencji czego przybywa tam mieszkańców. Połączenia nocne z tego względu z pewnością cieszyłyby się popularnością. Nie bez znaczenia jest w tym przypadku upowszechnianie się miejskiego stylu życia na obszarach wiejskich – ludność Szczecina osiedlająca się w gminie Dobra może oczekiwać poziomu realizacji usług społecznych, w tym transportowych, na poziomie, jakie oferowało im miasto Szczecin. W tym zakresie konieczna jest lepsza koordynacja zadań związanych z organizacją transportu publicznego między jednostkami samorządowymi lub wprowadzenie nowego rozwiązania dla aglomeracji na poziomie ustawowym (np. instytucjonalizacja Miejskich Obszarów Funkcjonalnych lub ustawy metropolitalnej).

Po drugie, z powodu przynależności administracyjnej gminy Dobra do powiatu polickiego i wynikającego z tego faktu powiązania funkcjonalnego, przydatna byłaby bezpośrednia linia autobusowa łącząca Dobrą z Policami, aby mieszkańcy gminy mogli sprawnie dojechać komunikacją publiczną do przypisanego jej lokalnego ośrodka władzy.

Rozwiązaniem powyższych trudności mogłaby być również szeroko zakrojona zmiana podziału terytorialnego na tym obszarze. Z racji bardzo silnych powiązań gminy Dobra ze Szczecinem, przy jednoczesnym marginalnym znaczeniu i peryferyjnym położeniu powiatowych dla niej Polic oraz silnie zurbanizowanego charakteru gminy, rozpatrzyć należy scenariusz powiększenia Szczecina o sąsiednie tereny analizowanej gminy; w wariantcie najszerszym należy rozważyć włączenie całej jej powierzchni w granice miasta. Nie ulega bowiem wątpliwości, iż znaczna część gminy nabrała miejskiego charakteru i jest związana funkcjonalnie ze Szczecinem, podobnie jak obrzeżne osiedla miasta. Możliwym do wdrożenia rozwiązaniem występujących problemów w zakresie koordynacji zadań publicznych, w tym związanych z infrastrukturą i ofertą transportową, byłoby zniesienie granicy gminnej i powiatowej występującej między gminą Dobra a Szczecinem lub jej przesunięcie poza obszary intensywnej suburbanizacji.

Na marginesie, autorzy zgłaszają postulat, ażeby poprawie uległ standard autobusów, które obsługują połączenia organizatora ZDiTM na terenie gminy. Na ten moment są to przeważnie używane pojazdy bez klimatyzacji, przez co podróż nimi podczas upalnych dni bywa uciążliwa. Do tego cechują się one względnie wysoką awaryjnością, co skutkuje brakiem realizacji poszczególnych kursów, a w konsekwencji – niezadowoleniem pasażerów.

Literatura

- Bański J., 2014, *Współczesne typologie obszarów wiejskich w Polsce – przegląd podejść metodologicznych*, „Przegląd Geograficzny”, 86 (4): 441–470. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2014.4.1>
- Beim M., Błażczek A., Dąbrowska A., Dębiak P., Olczyk A., 2019, *Badania dostępności publicznego transportu zbiorowego w podregionie pilskim*, „Prace Komisji Geografii Komunikacji Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, 22(4): 95–118. <https://doi.org/10.4467/2543859XPKG.19.021.11542>
- Bocheński T., 2016, *Przemiany towarowego transportu kolejowego w Polsce na przełomie XX i XXI wieku*, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin. <https://doi.org/10.18276/978-83-7972-184-9>
- Borowska-Stefańska M., Wiśniewski S., 2019, *Mobilność codzienna osób starszych w Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź. <https://doi.org/10.18778/8142-352-6>
- Chmiel B., Żukowska S., Połom M., 2024, *Development of public transport in rural areas in Poland: the example of the Słupsk district*, „Transport Problems”, 19(1): 185–198.
- Ciechański A., 2020, *Bariery w przemieszczaniu się osób dorosłych na obszarach wykluczonych transportowo – przykład rejonu Komańczy*, „Prace Komisji Geografii Komunikacji Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, 23(5): 34–52. <https://doi.org/10.4467/2543859XPKG.20.030.13247>
- Ciechański A., 2021, *Zbigniew Taylor – wybitny polski geograf transportu – portret w 75-lecie urodzin*, „Prace Komisji Geografii Komunikacji Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, 24(2): 7–17. <https://doi.org/10.4467/2543859XPKG.21.008.14951>
- Ciechański A., 2023, *Regres sieci transportu publicznego w powiatach Beskidu Niskiego i Bieszczad a wykluczenie transportowe młodzieży uczącej się*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Fiedień Ł., 2018, *Dostępność transportu publicznego w gminie Brzozów*, „Współczesne problemy i kierunki badawcze w geografii”, 6: 11–40.
- Fiedień Ł., 2025, *Strategie mobilności i zachowania społeczne mieszkańców pozametro-politalnych obszarów wiejskich o słabej dostępności transportu publicznego*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Figlus T., 2019, *Przemiany struktur przestrzennych osadnictwa wiejskiego*, [w:] M. Halamska, M. Stanny, J. Wilkin (red.), *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi*, t. 2, Scholar, Warszawa: 709–740.
- Gadziński J., 2012, *Dostępność transportu publicznego w aglomeracji poznańskiej*, [w:] P. Rosik, R. Wiśniewski (red.), *Dostępność i mobilność w przestrzeni*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk, Warszawa: 177–186.
- Górny J., 2013, *Kolejowe regionalne przewozy pasażerskie w Polsce w świetle polityki transportowej Unii Europejskiej*, „Studia i Prace z Geografii i Geologii”, 32, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Guzik R., 2003, *Przestrzenna dostępność szkolnictwa ponadpodstawowego*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

- Guzik R., Kołoś A., Gwosdz K., Biernacki W., Działek J., Kocaj A., Panecka-Niepsuj M., Wiedermann K., 2016, *Dostępność, relacje i powiązania przestrzenne w Miejskim Obszarze Funkcjonalnym Olsztyna*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Guzik R., Kołoś A., Fiedień Ł., Kocaj A., Wiedermann K., 2020, *Dostępność komunikacyjna i relacje przestrzenne w województwie pomorskim*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Guzik R., Kołoś A., Fiedień Ł., Kocaj A., Wiedermann K., 2021a, *Dostępność komunikacyjna i relacje przestrzenne w województwie zachodniopomorskim*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Guzik R., Kołoś A., Fiedień Ł., Kocaj A., Wiedermann K., 2021b, *Dostępność komunikacyjna i relacje przestrzenne w województwie warmińsko-mazurskim*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Guzik R., Kołoś A., Fiedień Ł., Kocaj A., Wiedermann K., 2021c, *Dostępność komunikacyjna i relacje przestrzenne w województwie kujawsko-pomorskim*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Guzik R., Kołoś A., Fiedień Ł., Kocaj A., Wiedermann K., 2021d, *Dostępność komunikacyjna i relacje przestrzenne w województwie łódzkim*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Guzik R., Kołoś A., Fiedień Ł., Kocaj A., Wiedermann K., 2022, *Dostępność komunikacyjna i relacje przestrzenne w województwie małopolskim*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Kelman D., 2025, *Są decyzje ZRID dla zachodniej obwodnicy Szczecina*, Rynek Infrastruktury, 14 marca, <https://www.rynekinfrastruktury.pl/wiadomosci/drogi-i-autostrady/sa-decyzje-zrid-dla-zachodniej-obwodnicy-szczecina-94618.html> (dostęp: 7.07.2025).
- Komornicki T., Śleszyński P., Rosik P., Pomianowski W., 2009, *Dostępność przestrzenna jako przesłanka kształtowania polskiej polityki transportowej*, „Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk”, 241.
- Król M., Taczanowski J., 2016, *Regionalne przewozy kolejowe w Polsce, Czechach i na Słowacji*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Lijewski T., 1977, *Geografia transportu Polski*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Nowy przebieg DK 10 – podpisano umowę na projekt obwodnicy Mierzyna, 2022, InfoLudek, 12 sierpnia, <https://infoludek.pl/inwestycje/nowy-przebieg-dk-10-podpisano-umowe-na-projekt-obwodnicy-mierzyna/> (dostęp: 7.07.2025).
- Parol A.R., 2021, *Dostępność transportowa wybranych ośrodków miejskich Pomorza Środkowego z uwzględnieniem zjawiska wykluczenia komunikacyjnego*, „Prace Komisji Geografii Komunikacji Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, 24(3): 19–35. <https://doi.org/10.4467/2543859XPKG.21.016.15043>
- Parol A.R., 2022, *Ocena funkcjonowania systemu transportowego gminy Smóldzino*, „Śląskie Prace Geograficzne”, 19: 103–131.
- Parol A.R., 2024, *Organizacja transportu zbiorowego w Miejskim Obszarze Funkcjonalnym Słupska – stan obecny i perspektywy*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

- Potrykowski M., Taylor Z., 1982, *Geografia transportu: zarys problemów, modeli i metod badawczych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Przeniosło G., Taczanowski J., 2017, *Ocena systemu transportowego gminy suburbannej na przykładzie Konopisk (powiat częstochowski)*, „Prace Komisji Geografii Komunikacji Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, 20(3): 31–43.
- Raport o stanie gminy Dobra za rok 2022, 26 maja 2023, Urząd Gminy Dobra, <https://bip.dobraszczecinska.pl/artukul/raport-o-stanie-gminy-dobra-za-rok-2022> (dostęp: 7.07.2025).
- Rosik P., Pomianowski W., Goliszek S., Stępiak M., Kowalczyk K., Guzik R., Kołoś A., Komornicki T., 2017, *Multimodalna dostępność gmin transportem publicznym w Polsce*, „Prace Geograficzne”, 258, Instytut Geografii i Zagospodarowania Przestrzennego Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Rosik P., Pomianowski W., Kołoś A., Guzik R., Goliszek S., Stępiak M., Komornicki T., 2018, *Dostępność gmin transportem autobusowym*, „Prace Komisji Geografii Komunikacji Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, 21(1): 54–64. <https://doi.org/10.4467/2543859XPKG.18.005.9185>
- Rosner A., Stanny M., 2017, *Socio-economic development of rural areas in Poland*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Rydz E., 2008, *Przemiany przestrzeni wiejskiej na Pomorzu Środkowym*, [w:] *Lokalna Agenda 21 dla Pomorza Środkowego. Pomorze Środkowe – społeczeństwo, wieś, gospodarka. Wybrane problemy*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne Oddział w Koszalinie, Koszalin.
- Solon J., Borzyszkowski J., Bidłasik M., Richling A., Badora K., Balon J., Brzezińska-Wójcik T., Chabudziński Ł., Dobrowolski R., Grzegorzczak I., Jodłowski M., Kistowski M., Kot R., Krąż P., Lechnio J., Macias A., Majchrowska A., Malinowska E., Migoń P., Myga-Piątek U., Nita J., Papińska E., Rodzik J., Strzyż M., Terpiłowski S., Ziaja W., 2018, *Physico-geographical mesoregions of Poland: verification and adjustment of boundaries on the basis of contemporary spatial data*, „Geographia Polonica”, 91(2): 143–170.
- Sydorów M., 2022, *Poziom dostępności transportowej w małych miejscowościach w Polsce na przykładzie powiatu bydgoskiego. Płynące zagrożenia, możliwe rozwiązania*, „Progress”, 11: 175–188. <https://doi.org/10.26881/prog.2022.11.14>
- Śleszyński P., Komornicki T., 2016, *Klasyfikacja funkcjonalna gmin Polski na potrzeby monitoringu planowania przestrzennego*, „Przegląd Geograficzny”, 88(4): 469–488. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2016.4.3>
- Taylor Z., Ciechański A., 2017, *Deregulacja i przekształcenia własnościowe przedsiębiorstw transportu lądowego w Polsce na tle polityki spójności UE*, „Prace Geograficzne”, 257, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Wendt J., 2000, *Dostępność komunikacyjna ośrodków władzy wojewódzkiej*, „Prace Komisji Geografii Komunikacji Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, 6: 183–203.
- Więclaw-Michniewska J., 2006, *Krakowskie suburbia i ich społeczność*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

Żukowska S., Chmiel B., Połom M., 2023, *The smart village concept and transport exclusion of rural areas – a case study of a village in Northern Poland*, „Land”, 12(1).
<https://doi.org/10.3390/land12010260>

Strony internetowe

<https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start> (dostęp: 7.07.2025).

<https://gis-support.pl/baza-wiedzy-2/dane-do-pobrania/granice-administracyjne/> (dostęp: 7.07.2025).

<https://www.bazakolejowa.pl/index.php?dzial=mapa#11/> (dostęp: 10.07.2025).

<https://www.zditm.szczecin.pl/pl> (dostęp: 7.07.2025).

<https://vvg-bus.de/> (dostęp: 7.07.2025).

Natalia KASPRZAK , Bartosz BARTOSIEWICZ

STRUKTURA PRZESTRZENNA NOWEGO DEWELOPERSKIEGO BUDOWNICTWA MIESZKANIOWEGO W ŁODZI

9

Natalia KASPRZAK – *Uniwersytet Łódzki*Szkola Doktorska Nauk Społecznych
ul. Matejki 21/23, 90-237 Łódź
e-mail: natalia.kasprzak@edu.uni.lodz.pl
<https://orcid.org/0009-0001-4502-4482>Bartosz BARTOSIEWICZ – *Uniwersytet Łódzki*Wydział Nauk Geograficznych
Instytut Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej
ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź
e-mail: bartosz.bartosiewicz@geo.uni.lodz.pl
<https://orcid.org/0000-0001-8745-5910>

ZARYS TREŚCI: Rozwój nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego stał się w ostatnich latach jednym z kluczowych procesów kształtujących przestrzeń Łodzi. Tym samym dołączyła ona do innych dużych miast w Polsce, w których obserwowana jest wysoka dynamika przyrostu liczby nowo powstałych mieszkań. Budownictwo mieszkaniowe wpływa na strukturę miejscowości, często kształtując nową przestrzeń miejską. W literaturze przedmiotu brakuje badań empirycznych, które ilustrowałby prawidłowości w rozmieszczeniu i lokalizacji nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego. W artykule autorzy

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 17.09.2025. Verified: 8.11.2025. Accepted: 12.11.2025.

Funding information: Not applicable. **Conflict of interests:** None. **Ethical considerations:** The Authors assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication. **The percentage share of the Author in the preparation of the work is:** B.B. 50%, N.K. 50%. **Declaration regarding the use of GAI tools:** Not used.

dokonują takiej analizy, dodatkowo identyfikując czynniki determinujące ten proces. Badania prowadzone są na podstawie danych z rejestru cen nieruchomości lokalowych z lat 2019–2023. Otrzymane wyniki potwierdzają, że nowe deweloperskie budownictwo odgrywa istotną rolę w przekształcaniu struktury przestrzennej miasta. Z jednej strony stanowi odpowiedź na bieżące potrzeby mieszkaniowe, z drugiej przyczynia się do fragmentaryzacji tkanki miejskiej, presji na infrastrukturę oraz narastania kontrastów społeczno-przestrzennych. Badania pokazują, że kluczowymi determinantami wyboru lokalizacji pozostają dostępność do transportu zbiorowego, infrastruktury społecznej i terenów zieleni, a także atrakcyjność rynkowa gruntów. Nowe inwestycje mieszkaniowe są rozmieszczone w układzie promienisto-strefowym, który odzwierciedla procesy selektywnej intensyfikacji przestrzeni centralnej oraz suburbanizacji peryferii. Badania wpisują się w szerszy dyskurs dotyczący przemian miast. Z perspektywy praktycznej, wyniki mogą stanowić cenne narzędzie dla polityki przestrzennej i mieszkaniowej, wskazując na konieczność integrowania rozwoju nowych inwestycji z planowaniem infrastruktury transportowej, usługowej i środowiskowej, a także z dążeniem do bardziej zrównoważonych modeli urbanizacji.

SŁOWA KLUCZOWE: struktura przestrzenna, nowe deweloperskie budownictwo mieszkaniowe, Łódź, czynniki lokalizacji.

SPATIAL STRUCTURE OF NEW RESIDENTIAL DEVELOPMENT IN LODZ

ABSTRACT: The development of new residential construction by developers has become in recent years one of the key processes shaping the urban space of Łódź. In this way, Łódź has joined other major cities in Poland, where a high rate of growth in the number of new apartments is observed. New residential buildings are appearing in various locations, influencing the urban structure and often creating new urban spaces. The existing literature lacks empirical studies that would illustrate the patterns in the distribution and location of new residential construction. In this article, the authors conduct such an analysis, additionally identifying the factors that determine this process. The study is based on data from the registry of real estate prices for the years 2019–2023. The results obtained confirm that new developer-led construction plays a significant role in transforming the spatial structure of the city. On the one hand, it responds to current housing needs; on the other hand, it contributes to the fragmentation of the urban fabric, pressure on infrastructure, and the intensification of socio-spatial contrasts. The research showed that the key determinants of location choice remain the accessibility of public transport, social infrastructure, and green areas, as well as the market attractiveness of land. New residential investments are distributed in a radial-zonal pattern, reflecting processes of selective intensification of the central area and suburbanization of the peripheries. The study contributes to the broader discourse on urban transformation. From a practical perspective, the results can serve as a valuable tool for spatial and housing policy, highlighting the need to integrate the development of new investments with the planning of transport, service, and environmental infrastructure, as well as with the pursuit of more sustainable urbanization models.

KEYWORDS: spatial structure, new residential investments, Lodz, location factors.

9.1. Wprowadzenie

Od początku XXI w. Łódź przeszła intensywną transformację przestrzenną, której jednym z najbardziej widocznych przejawów stał się dynamiczny rozwój nowego budownictwa mieszkaniowego (Antczak-Stępiak 2022; Cysek-Pawlak i in. 2024). Proces ten, uwzględniając skalę, formę i dynamikę, istotnie kształtuje układ urbanistyczny miasta. Jego źródłem jest zarówno rosnące zapotrzebowanie na lokale mieszkalne, jak i zmieniające się preferencje nabywców, którym coraz częściej zależy na funkcjonalnym standardzie, dobrej dostępności komunikacyjnej i atrakcyjnym otoczeniu. Jednocześnie deweloperzy, działając w warunkach silnej konkurencji, dążą do maksymalizacji wykorzystania dostępnych terenów inwestycyjnych w obszarach zarówno centralnych, jak i peryferyjnych, co prowadzi do intensyfikacji zabudowy oraz przekształceń dotychczasowego krajobrazu miejskiego (Szopińska-Mularz, Lehmann 2023).

Dynamika tych procesów jest dodatkowo wzmacniana przez zmiany w otoczeniu instytucjonalnym i planistycznym, które w ostatnich latach istotnie wpływają na sposób funkcjonowania rynku nieruchomości. Większa elastyczność środków kształtowania przestrzeni, a także uproszczenia procedur formalnych sprzyjają realizacji inwestycji mieszkaniowych na terenach wcześniej uznawanych za mniej atrakcyjne lub trudne do zagospodarowania. W rezultacie coraz częściej obserwuje się powstawanie nowej tkanki miejskiej, której forma i lokalizacja nie zawsze harmonizują z istniejącym kontekstem przestrzennym i funkcjonalnym, co rodzi pytania o długofalowe skutki tego typu rozwoju dla jakości przestrzeni oraz warunków życia mieszkańców.

Z punktu widzenia badań nad miastem szczególnego znaczenia nabiera zatem potrzeba systematycznej analizy struktury przestrzennej nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego. Kluczowe staje się nie tylko określenie jego skali i struktury rodzajowej, ale także identyfikacja wzorców i typów lokalizacji, czynników determinujących rozmieszczenie poszczególnych inwestycji oraz profilu podmiotów działających na rynku nieruchomości. Pozwala to lepiej zrozumieć mechanizmy kształtujące współczesną przestrzeń miejską, a także wskazać potencjalne scenariusze jej dalszej transformacji.

Przedmiot badań stanowi nowe deweloperskie budownictwo mieszkaniowe w Łodzi, definiowane jako inwestycje obejmujące budynki przeznaczone do stałego zamieszkania, zrealizowane w latach 2019–2023. Identyfikacja tych przedsięwzięć opierała się na danych pochodzących z rejestru cen nieruchomości lokalowych. Zastosowanie określenia „nowe” ma charakter ściśle terminologiczny i służy wyodrębnieniu współczesnej fazy rozwoju budownictwa deweloperskiego, odnoszącej się do najnowszego przyrostu zasobu mieszkaniowego miasta w analizowanym okresie.

Pomimo rosnącej roli sektora deweloperskiego w kształtowaniu struktur miejskich jego przestrzenna organizacja w skali lokalnej nadal pozostaje stosunkowo słabo rozpoznana w literaturze przedmiotu. Dotychczasowe badania koncentrują się przede wszystkim na wymiarze ekonomicznym i rynkowym procesów inwestycyjnych, czego przykładem są analizy A. Antczak-Stępnia (2019) dotyczące lokalizacyjnych tendencji deweloperów w Łodzi oraz ich roli w procesach reurbanizacji. Z kolei problematykę suburbanizacji i niekontrolowanego rozprzestrzeniania się zabudowy podejmują w swoich badaniach między innymi A. Majewska i in. (2020) oraz A. Zawadzka i J. Czochoński (2024). Jednak przytoczone analizy koncentrują się na ogólnych procesach urbanizacyjnych, pomijając szczegółowe rozpoznanie form, rozmieszczenia oraz intensywności nowych inwestycji mieszkaniowych w ramach konkretnej tkanki miejskiej.

Problem badawczy w tym kontekście dotyczy sposobu, w jaki nowo realizowane deweloperskie budownictwo mieszkaniowe kształtuje współczesną strukturę przestrzenną miasta, oraz mechanizmów i uwarunkowań determinujących lokalizację. To właśnie przestrzenna organizacja inwestycji decyduje o relacjach powstających między nową a istniejącą zabudową, wpływa na sposób przekształcania krajobrazu miejskiego oraz generuje potencjalne napięcia wynikające z intensyfikacji wykorzystania przestrzeni.

Zważywszy na luki występujące w dotychczasowym dorobku naukowym dotyczącym omawianego zagadnienia, głównym celem niniejszego opracowania jest rozpoznanie struktury przestrzennej nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego w Łodzi. Realizacji tego celu podporządkowane są cele szczegółowe, obejmujące określenie skali i struktury rodzajowej nowo powstałej zabudowy mieszkaniowej wraz z rozpoznaniem deweloperów realizujących poszczególne projekty, a także wskazanie prawidłowości w rozmieszczeniu tego typu inwestycji, identyfikację kluczowych czynników determinujących wybór konkretnych obszarów oraz określenie typów ich lokalizacji. Tak sformułowane założenia badawcze umożliwiają całościową ocenę kierunków i mechanizmów rozwoju współczesnej przestrzeni mieszkaniowej w Łodzi.

Oryginalność niniejszych badań polega przede wszystkim na ukazaniu, w jaki sposób inwestycje deweloperskie kształtują strukturę miasta w skali lokalnej. Dotychczasowa literatura, choć podejmująca temat nowego budownictwa mieszkaniowego, w większości koncentruje się na analizie przestrzennej lub ekonomicznej oraz na ujęciach ogólnych, bez pogłębionego badania czynników lokalizacji i ich wpływu na rozmieszczenie inwestycji w ramach miejskiej tkanki urbanistycznej (Radzimski 2009; Kowara 2007). W odróżnieniu od tych prac, niniejsze opracowanie łączy analizę przestrzenną z identyfikacją czynników determinujących rozmieszczenie nowych inwestycji, co pozwala na ukazanie zależności między typem zabudowy, lokalizacją oraz dynamiką rozwoju nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego.

Znaczenie podjętej problematyki wykracza poza lokalny kontekst, odnosząc się do szerszego zagadnienia współczesnej urbanizacji w warunkach rynkowo zorientowanego rozwoju przestrzennego. Uzyskane wyniki mogą stanowić wartościowy wkład w rozwój badań nad problematyką mieszkalnictwa w miastach, a zarazem przyczynić się do tworzenia skuteczniejszych strategii planistycznych i polityki mieszkaniowej opartej na rzeczywistych potrzebach i uwarunkowaniach lokalizacyjnych. Z perspektywy praktycznej, opracowanie może okazać się cennym narzędziem wspierającym procesy decyzyjne zarówno dla samorządów terytorialnych, jak i samych inwestorów, poszukujących bardziej zrównoważonych oraz odpowiedzialnych modeli rozwoju mieszkaniowego.

9.2. Problematyka badawcza w literaturze przedmiotu

Rozwój nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego odzwierciedla głębokie przeobrażenia struktury miejskiej, będące efektem presji rynkowej, liberalizacji narzędzi planistycznych oraz rosnącego zapotrzebowania na lokale mieszkalne. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że działalność deweloperów coraz częściej decyduje o kształcie i logice przestrzennej współczesnych metropolii, a także prowadzi do redefinicji relacji pomiędzy przestrzenią publiczną a prywatną, centrum a peryferiami czy strukturą społeczno-funkcjonalną a formą fizyczną miasta (Antczak-Stępniaak 2016; Ogrodowczyk 2011).

Zróżnicowanie typów zabudowy mieszkaniowej, obserwowane w wielu ośrodkach miejskich, stanowi ważny aspekt urbanizacji i ekspansji przestrzennej. Badania wykazują, że intensywna zabudowa wielorodzinna częściej występuje w obszarach dobrze uzbrojonych, o rozbudowanej infrastrukturze technicznej i społecznej, natomiast jednorodzinne osiedla lokowane są na obrzeżach, często w oderwaniu od istniejącej struktury urbanistycznej. Zjawisko to bywa utożsamiane z *urban sprawl*, czyli rozlewaniem się miast, które wiąże się z fragmentacją przestrzeni, wzrostem kosztów utrzymania infrastruktury oraz zmianą modelu mobilności miejskiej (Frumkin 2002; Lees 2000).

Coraz częściej analizie poddaje się również strategię działania deweloperów, których decyzje inwestycyjne przekładają się przede wszystkim na selektywność lokalizacyjną, standaryzację rozwiązań architektonicznych oraz tendencję do koncentracji projektów w określonych strefach miejskich, nierzadko sprzyjających zjawiskom gentryfikacyjnym lub przekształceniom funkcjonalnym terenów przemysłowych. W literaturze wskazuje się, że inwestorzy wykorzystują asymetrię informacyjną, luki planistyczne oraz okazjonalne przewagi rynkowe, dążąc do maksymalizacji zysku kosztem długofalowej jakości przestrzeni (Kucharska-Stasiak 2005; Belinga i in. 2025). To czyni ich nie tylko wykonawcami projektów, ale istotnymi uczestnikami procesu produkcji przestrzeni miejskiej, który coraz częściej odbywa się w logice rynkowej, a nie planistycznej.

Istotnym aspektem badawczym jest problematyka lokalizacji nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego. Decyzje przestrzenne podejmowane przez inwestorów nie są przypadkowe, lecz wynikają z układu zróżnicowanych uwarunkowań, takich jak dostępność gruntów, regulacje formalno-prawne, potencjał rynkowy, dostępność komunikacyjna oraz presja wywierana przez konkurencyjne funkcje. Klasyczne ujęcia teorii lokalizacji podkreślają, że rozmieszczenie nowej zabudowy determinują zarówno czynniki twarde, do których należą parametry techniczne działek oraz infrastruktura, jak i miękkie, w tym wizerunek lokalizacji, jej prestiż czy postrzegana jakość życia (Ciok 2014; Szymańska, Płaziak 2014).

Z kolei dostępność przestrzenna, czyli możliwość dotarcia do określonych funkcji miasta, odgrywa kluczową rolę w analizach urbanistycznych. Pomimo że pojęcie to bywa definiowane różnorodnie, najczęściej występuje w dwóch głównych ujęciach: komunikacyjnym i funkcjonalnym (Komornicki i in. 2010; van Wee 2016). W.G. Hansen (1959) określa dostępność jako potencjalną możliwość zajścia interakcji przestrzennych, natomiast Z. Taylor (1979) wskazuje na możliwość skorzystania z określonych funkcji miasta, przy czym dystans geograficzny odgrywa rolę głównego czynnika ograniczającego. W tym sensie dostępność jest nie tylko wskaźnikiem położenia przestrzennego, ale także jednym z głównych kryteriów oceny atrakcyjności inwestycyjnej terenu.

Nowe budownictwo mieszkaniowe w miastach odpowiada na bieżące potrzeby demograficzne i rynkowe, a zarazem kształtuje długofalowe kierunki rozwoju przestrzennego. Jak podkreślają M. van der Veen (2009) oraz A. Haila (2015), deweloperzy stają się współczesnymi „aktorami urbanizacji”, których decyzje inwestycyjne kształtują logikę urbanistyczną bardziej niż tradycyjne narzędzia planistyczne. W tym kontekście budownictwo mieszkaniowe nie jest wyłącznie sferą prywatnych przedsięwzięć gospodarczych, lecz także procesem współtworzącym strukturę społeczną miasta – wpływa na segregację przestrzenną, dostępność do usług publicznych oraz dynamikę przemian społeczno-demograficznych.

Coraz częściej w badaniach wskazuje się również na globalny charakter nowych inwestycji. Procesy globalizacji sprawiają, że projekty mieszkaniowe w polskich miastach upodabniają się do wzorców zachodnich, tracąc stopniowo lokalną specyfikę i kulturowe zakorzenienie (Lorens 2007; Krier 2021). W rezultacie w przestrzeni miejskiej pojawiają się osiedla o zbliżonych rozwiązaniach architektonicznych i funkcjonalnych, które bardziej niż do tradycji miejsca nawiązują do uniwersalnych standardów rynkowych. Zjawisko to potęguje standaryzację przestrzeni miejskiej i homogenizację oferty mieszkaniowej.

Jednocześnie rozwój nowego budownictwa coraz częściej wiązany jest z potrzebą zrównoważonego planowania i wprowadzania innowacyjnych rozwiązań. Literatura wskazuje na rosnące znaczenie ekologicznego budownictwa mieszkaniowego, wykorzystującego energooszczędne technologie, rozwiązania

sprzyjające ograniczaniu emisji oraz adaptacji do zmian klimatu (Baron, Kuźnik 2017; Kania 2020). Obserwuje się także coraz większą popularność inteligentnych systemów zarządzania budynkami, które pozwalają lepiej dostosować przestrzeń do potrzeb mieszkańców (Dziworska i in. 2019). W ten sposób budownictwo deweloperskie zaczyna odgrywać rolę w procesie transformacji miast w kierunku *smart cities*.

Nie można również pominąć kontekstu suburbanizacji i jej konsekwencji. Nowe inwestycje często lokalizowane są w strefach peryferyjnych, co prowadzi do rozlewania się zabudowy i powstawania struktur przestrzennych trudnych do obsługi komunikacyjnej i infrastrukturalnej (Pielesiak i in. 2021). Takie procesy skutkują nie tylko fragmentaryzacją krajobrazu, ale także wzrostem kosztów utrzymania infrastruktury oraz zmianą modelu mobilności mieszkańców.

Równolegle obserwuje się powiązania nowego budownictwa z procesami gentryfikacyjnymi i rosnącą polaryzacją przestrzenną. Wskazuje się, że luksusowe apartamentowce, zamknięte osiedla czy modernizowane kwartały poprzemysłowe stają się czynnikami wypierania dotychczasowych mieszkańców i pogłębiania podziałów społeczno-przestrzennych (Tobiasz-Lis 2014; Górczyńska 2012). Inwestycje deweloperskie odgrywają w tym przypadku rolę nie tylko nowych form zabudowy, lecz także instrumentów przebudowy struktury społecznej i funkcjonalnej miasta.

Dotychczasowe badania wskazują, że deweloperskie budownictwo mieszkaniowe należy postrzegać jako złożony i wielowymiarowy proces przekształcania przestrzeni miejskiej. Jego pełne zrozumienie wymaga interdyscyplinarnego podejścia, integrującego perspektywy geografii, urbanistyki, ekonomii przestrzennej oraz socjologii miasta.

9.3. Materiały źródłowe i metody badań

Zakres przestrzenny badań ograniczono do administracyjnych granic Łodzi, która jako stolica województwa łódzkiego wyróżnia się dużym potencjałem inwestycyjnym i dynamicznymi zmianami w strukturze przestrzennej. Z kolei przedział czasowy 2019–2023 wybrano z uwagi na obserwowaną intensyfikację procesów budowlanych, a także w związku ze zmianami w przepisach prawnych, które w tym czasie istotnie wpływały na sposób planowania oraz realizacji przedsięwzięć deweloperskich.

Prace badawcze rozpoczęto od szczegółowej analizy literatury przedmiotu, która umożliwiła osadzenie prowadzonych rozważań w szerszym kontekście teoretycznym. Uwzględniono zarówno krajowe, jak i zagraniczne publikacje naukowe z zakresu urbanistyki, gospodarki przestrzennej, geografii miast oraz rynku nieruchomości. Uzupełnieniem tej kwerendy były dokumenty normatywne,

dane rynkowe i planistyczne, które dostarczyły niezbędnych informacji o realiach funkcjonowania sektora deweloperskiego w Polsce.

Analiza danych ilościowych pozwoliła ocenić skalę oraz strukturę nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego w Łodzi. Dodatkowo, działaniom tym towarzyszyło porównanie deweloperów odpowiedzialnych za badane inwestycje zrealizowane na łódzkim rynku nieruchomości. Opracowanie zgromadzonego materiału przeprowadzono z wykorzystaniem programu Microsoft Excel 2019.

Jednym z kluczowych etapów badań była analiza przestrzenna, która umożliwiła precyzyjne określenie rozmieszczenia inwestycji mieszkaniowych na obszarze Łodzi. W tym celu posłużono się podziałem terytorialnym miasta, co pozwoliło ocenić stopień koncentracji zabudowy w różnych jego częściach. W wybranych przypadkach zastosowano także kilometrową siatkę kwadratów, która ułatwiła analizę rozkładu przestrzennego i umożliwiła lepsze zróżnicowanie badanych obszarów. Szczególną rolę odegrały tu narzędzia GIS (ArcGIS oraz QGIS).

Uzupełnieniem analiz przestrzennych była empiryczna weryfikacja lokalizacji inwestycji względem wybranych elementów otoczenia funkcjonalnego. Pozwoliła ona wskazać czynniki, które mogą wpływać na decyzje lokalizacyjne deweloperów, takie jak dostępność komunikacyjna, wartość gruntów czy obowiązujące uwarunkowania formalno-prawne. Dodatkowo, dla uchwycenia podobieństw między poszczególnymi inwestycjami, zastosowano analizę skupień przeprowadzoną w środowisku RStudio, co przyczyniło się do określenia typów na podstawie wspólnych cech, dając pogłębiony obraz logiki przestrzennej badanego nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego.

W badaniu wykorzystano zróżnicowane materiały źródłowe. Kluczową rolę odegrały dane z rejestru cen nieruchomości lokalowych udostępnione przez Łódzki Ośrodek Geodezji (ŁOG), obejmujące transakcje z lat 2019–2023¹. W pierwszym etapie opracowywania autorskiego zbioru danych wyselekcjonowano transakcje dotyczące lokali mieszkalnych z rynku pierwotnego przypisane do podmiotów oznaczonych w rejestrze jako osoby prawne, co pozwoliło na odróżnienie działalności deweloperskiej od obrotu indywidualnego. Następnie, w procesie weryfikacji, wykluczono inwestycje o charakterze modernizacji istniejącej zabudowy oraz te, które w 2023 r. znajdowały się jeszcze w trakcie realizacji. Za nowe deweloperskie budownictwo mieszkaniowe uznano przedsięwzięcia, w których w analizowanym okresie zarejestrowano co najmniej jedną transakcję sprzedaży lokalu mieszkalnego na rynku pierwotnym. Przyjęte kryterium oznacza, że opracowana baza nie obejmuje wszystkich inwestycji mieszkaniowych zrealizowanych w badanym okresie, zwłaszcza tych, w których sprzedaż następowała wolniej, całość została sprzedana jednemu nabywcy lub przeznaczona była

¹ Licencja nr EGB.4013.2062.2024_1061_N

wyłącznie na wynajem. W konsekwencji należy liczyć się z częściowym niedoszacowaniem liczby przedsięwzięć, szczególnie w segmencie mniejszych projektów o ograniczonej dynamice sprzedaży. Jednocześnie nie przekłada się to na istotność otrzymanych rezultatów. Zbiór badanych inwestycji jest na tyle duży, że pozwala na generalizowanie wyników do całości mieszkaniowego budownictwa deweloperskiego w Łodzi.

Dodatkowe informacje pozyskano z dokumentów planistycznych, w tym z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu. Istotne wsparcie analityczne stanowiły także dane statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) oraz informacje pochodzące z internetowych baz danych, takich jak Łódzki Internetowy System Informacji o Terenie (InterSIT), Geoportal Województwa Łódzkiego, Baza Danych Obiektów Topograficznych (BDOT10k) oraz *OpenStreetMap* (OSM). Niejednokrotnie źródłem wiedzy były również oficjalne strony deweloperów, portale branżowe oraz ogólnodostępne serwisy zawierające informacje o realizowanych inwestycjach.

Przeprowadzone analizy obarczone są jednak pewnymi ograniczeniami wynikającymi z charakteru i jakości dostępnych danych. W przypadku rejestru cen nieruchomości lokalowych zasadniczym wyzwaniem okazała się niejednolita kompletność informacji opisowych oraz fragmentaryczność sposobu ich ewidencjonowania, co w niektórych przypadkach wymusiło rezygnację z części zmiennych. Dodatkowym źródłem niepewności pozostaje zróżnicowany poziom aktualności i szczegółowości danych pochodzących z Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) oraz systemów informacji przestrzennej, a także potencjalne błędy geokodowania wynikające z nieścisłości w adresacji i przebiegu granic działek ewidencyjnych. W badaniu pominięto zmienne społeczno-demograficzne, które mogłyby pogłębić interpretację wyników, lecz wykraczały poza przyjęty zakres analizy.

Wszystkie wykorzystane dane pochodzą ze źródeł publicznych i zostały przetworzone zgodnie z zasadami otwartej nauki, z zachowaniem transparentności procesu badawczego oraz możliwości ich ponownego wykorzystania w celach naukowych. Pomimo napotkanych trudności związanych z niepełnością danych, niespójnością źródeł czy rozbieżnościami w zakresie terminologii możliwe było wyodrębnienie spójnego zbioru danych badawczych. Zgromadzony materiał empiryczny posłużył do przeprowadzenia wielowymiarowej i wiarygodnej analizy struktury przestrzennej nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego w Łodzi, uwzględniającej zarówno skalę, jak i zróżnicowanie terytorialne badanych zjawisk.

9.4. Rezultaty

Rynek mieszkaniowy w Łodzi na tle trendów krajowych

W latach 2019–2023 w Łodzi oddano do użytku 25 tys. mieszkań, co jest (w wartościach bezwzględnych) szóstym rezultatem wśród polskich miast. Odnosząc ten wynik do liczby mieszkańców, okazuje się, że Łódź na tle największych miast w Polsce cechuje się najniższą (oprócz Szczecina i Bydgoszczy) dynamiką w zakresie budownictwa mieszkaniowego, która jest niemal o połowę mniejsza niż w dominującym pod tym względem Wrocławiu (tabela 1).

Tabela 1. Wybrane charakterystyki budownictwa mieszkaniowego w największych miastach w Polsce w latach 2019–2023

Miasto	Średnia 5-letnia liczby nowych mieszkań oddanych do użytkowania na 1000 mieszkańców	Udział poszczególnych form budownictwa mieszkaniowego (łącznie za lata 2019–2023)				Mediana cen za 1 m ² lokali mieszkalnych sprzedanych w ramach transakcji rynkowych (w PLN)		
		indywidualne	spółdzielcze	przeznaczone na sprzedaż lub wynajem	pozostałe**	2019	2023	Indeks zmian (2019 = 100)
Warszawa	51,15	3,2	1,0	95,0	0,8	8723	13081	150,0
Kraków	66,61	4,8	0,9	93,6	0,7	7002	11446	163,5
Wrocław	75,17	2,4	0,5	96,3	0,8	6279	10133	161,4
Łódź	39,70	8,2	0,6	90,3	0,9	4991	7429	148,8
Gdańsk	70,89	3,0	1,2	94,1	1,6	7193	10227	142,2
Poznań	48,84	6,6	0,0	89,4	4,0	6500	9129	140,4
Białystok	45,53	6,4	0,0	92,7	0,9	5176	7950	153,6
Lublin	44,37	5,8	5,0	88,7	0,6	5584	8632	154,6
Katowice	42,83	3,8	0,0	94,8	1,3	4496	8143	181,1
Szczecin	35,63	5,7	0,6	87,9	5,7	5366	8434	157,2
Bydgoszcz	25,92	5,3	4,1	88,9	1,7	5026	7213	143,5
Razem*	52,52	4,3	1,0	93,3	1,3	5930	8533	143,9

* Objasnienia: suma wartości obejmująca 11 największych polskich miast.

** Objasnienia: do pozostałych zaliczają się następujące formy: komunalne, społeczne oraz zakładowe.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego (BDL GUS).

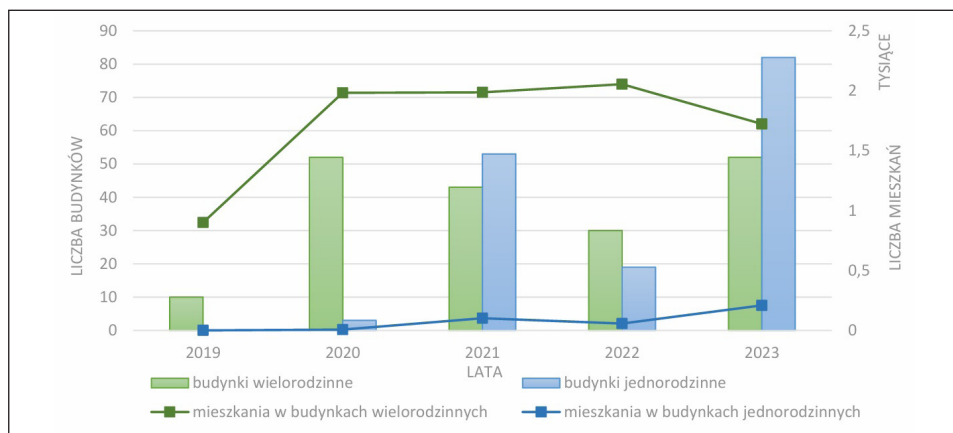
Łódzki rynek budowlany, tak jak we wszystkich miastach, zdominowany jest przez działalność nastawioną na sprzedaż lub wynajem mieszkań. Łódź na tle innych ośrodków miejskich wyróżnia dużo większy udział budownictwa indywidualnego – jednorodzinnego. Trudno to wyjaśnić, choć można upatrywać przyczyny tego zjawiska w znacznej podaży terenów przeznaczonych pod budownictwo jednorodzinne na peryferiach miasta. Udział budownictwa społecznego, spółdzielczego i komunalnego w Łodzi, tak jak w większości ośrodków miejskich, jest znikomy. Warto jednak zaznaczyć, że łączny niższy poziom tych trzech form występuje jedynie w dwóch miastach (Białymstoku i Katowicach). Pomimo ponadprzeciętnego wzrostu ceny za 1 m² mieszkania w Łodzi jest ona wyższa jedynie od cen w Bydgoszczy. Z jednej strony świadczy to o niskiej atrakcyjności miasta na tle innych w Polsce, a z drugiej odzwierciedla ograniczoną siłę nabywczą mieszkańców, należącą do najniższych wśród największych polskich ośrodków miejskich.

Identyfikacja i charakterystyka nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego

Identyfikacja nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego nie jest procedurą prostą. Każdy z dostępnych rejestrów ma swoje wady i ograniczenia. Najbardziej aktualne dane gromadzą teoretycznie powiatowe inspektoraty nadzoru budowlanego, odpowiedzialne za wydawanie decyzji o dopuszczeniu budynków mieszkalnych do użytkowania. Dostęp do tej bazy jest jednak utrudniony, a ponadto należy pamiętać, że data oddania obiektu do użytkowania nie zawsze pokrywa się z momentem jego faktycznego zamieszkania.

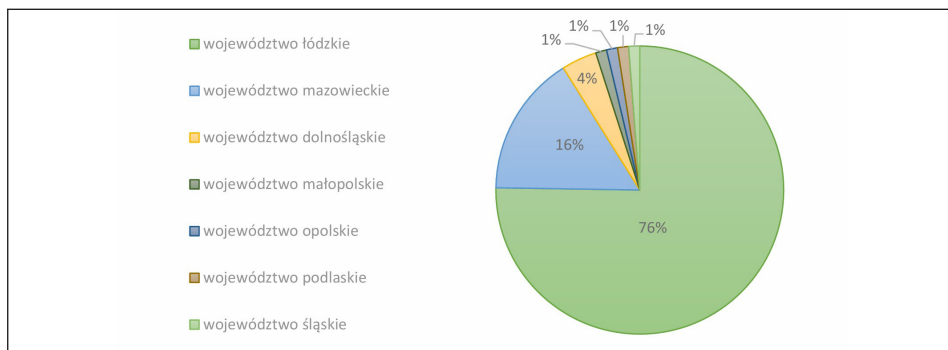
W swoim badaniu autorzy przyjęli inną metodę identyfikacji. Na podstawie wspomnianego już rejestru cen nieruchomości lokalowych z lat 2019–2023 wskazane zostały transakcje z rynku pierwotnego. W ten sposób wyodrębniono nowo powstałe budynki mieszkalne, w których zostało sprzedane co najmniej jedno nowe mieszkanie w badanym okresie. Następnie zbiór został ograniczony do transakcji, w których stroną sprzedającą była osoba prawna, czyli firma deweloperska. Najbardziej pracowity okazał się kolejny, a zarazem finalny krok, w ramach którego zweryfikowano listę otrzymanych budynków pod względem ich zgodności z przyjętymi założeniami. Na tym etapie analizy wykluczono dwie główne grupy inwestycji: obejmujące modernizację istniejącej zabudowy oraz te, w których transakcje kupna mieszkań dotyczyły budynków pozostających w budowie na koniec 2023 r. Dodatkowo odrzucono kilka obiektów, dla których dane transakcyjne zostały błędnie wprowadzone do bazy. Finalnie otrzymano zbiór inwestycji deweloperskich, które przyjęto do badania. Jest to łącznie 109 projektów mieszkaniowych, z czego 93 stanowią pojedyncze budynki bądź kompleksy wielorodzinne, 13 obejmuje oddzielne obiekty lub zespoły jednorodzinne, a trzy przedsięwzięcia mają charakter mieszany, łącząc obie formy zabudowy. Ogółem

daje to 187 budynków wielorodzinnych oraz 157 jednorodzinnych (rys. 1). Całkowita liczba oddanych do użytku mieszkań wyniosła ponad 9 tys. lokali mieszkalnych. Znaczna jej większość powstała w zabudowie wielorodzinnej, jedynie 375 w jednorodzinnej.

Rys. 1. Liczba nowo powstałych budynków i mieszkań w nowym deweloperskim budownictwie mieszkaniowym w Łodzi w latach 2019–2023 według rodzaju zabudowy
Źródło: opracowanie własne na podstawie autorskiego zbioru danych.

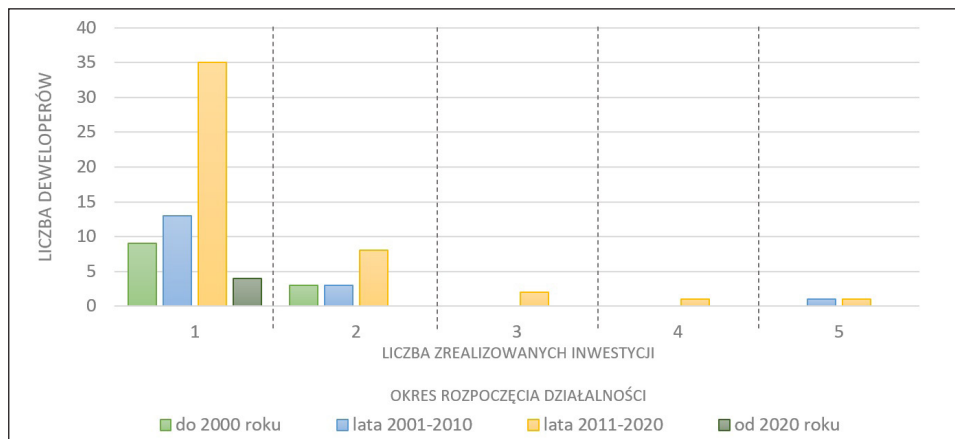
Badane inwestycje mieszkaniowe zrealizowało 80 deweloperów. Grupa ta jest bardzo zróżnicowana pod względem miejsca ich głównych siedzib, okresu prowadzenia działalności oraz jej skali, zarówno w Łodzi, jak i w całym kraju. Najliczniejszą grupę stanowią inwestorzy pochodzący z województwa łódzkiego (rys. 2). Zdecydowana ich większość związana jest z Łodzią. Udział deweloperów spoza województwa wynosi ponad 20%, najczęściej miejscem ich siedziby jest Warszawa. Spośród wszystkich deweloperów działających na łódzkim rynku 27 z nich realizuje inwestycje w innych miastach, takich jak Warszawa, Gdańsk, Kraków czy Wrocław.

Rys. 2. Pochodzenie deweloperów według umiejscowienia ich głównej siedziby

Źródło: opracowanie własne na podstawie autorskiego zbioru danych.

Większość deweloperów realizowała w badanym okresie tylko pojedyncze projekty (rys. 3). Ciekawy jest fakt, że dla 10 przedsiębiorców badane inwestycje stanowiły pierwsze i jak dotąd jedyne przedsięwzięcia mieszkaniowe od początku ich funkcjonowania. Może to sugerować, że podmioty te zostały utworzone wyłącznie na potrzeby konkretnego projektu. Tymczasowe struktury organizacyjne wykorzystywane są często ze względów finansowych, prawnych i operacyjnych, takich jak optymalizacja podatkowa, ograniczenie ryzyka inwestycyjnego czy uproszczone zarządzanie pojedynczym projektem. Po dwa przedsięwzięcia zrealizowało 14 deweloperów, a więcej inwestycji wykonało jedynie pięć firm.

Rys. 3. Deweloperzy działający na łódzkim rynku nieruchomości mieszkaniowych według liczby zrealizowanych inwestycji mieszkaniowych w latach 2019–2023 i okresu rozpoczęcia działalności

Źródło: opracowanie własne na podstawie autorskiego zbioru danych.

Spośród inwestorów wieloprojektowych większość działała na rynku budownictwa wielorodzinnego. W przypadku pięciu z nich wszystkie przedsięwzięcia opierały się konsekwentnie na tych samych typach budynku. Do całej tej wyróżnionej grupy należą jedynie przedsiębiorstwa z dłuższym stażem na rynku, co podkreśla związek między okresem funkcjonowania firmy a jej zdolnością do podejmowania większej liczby inwestycji.

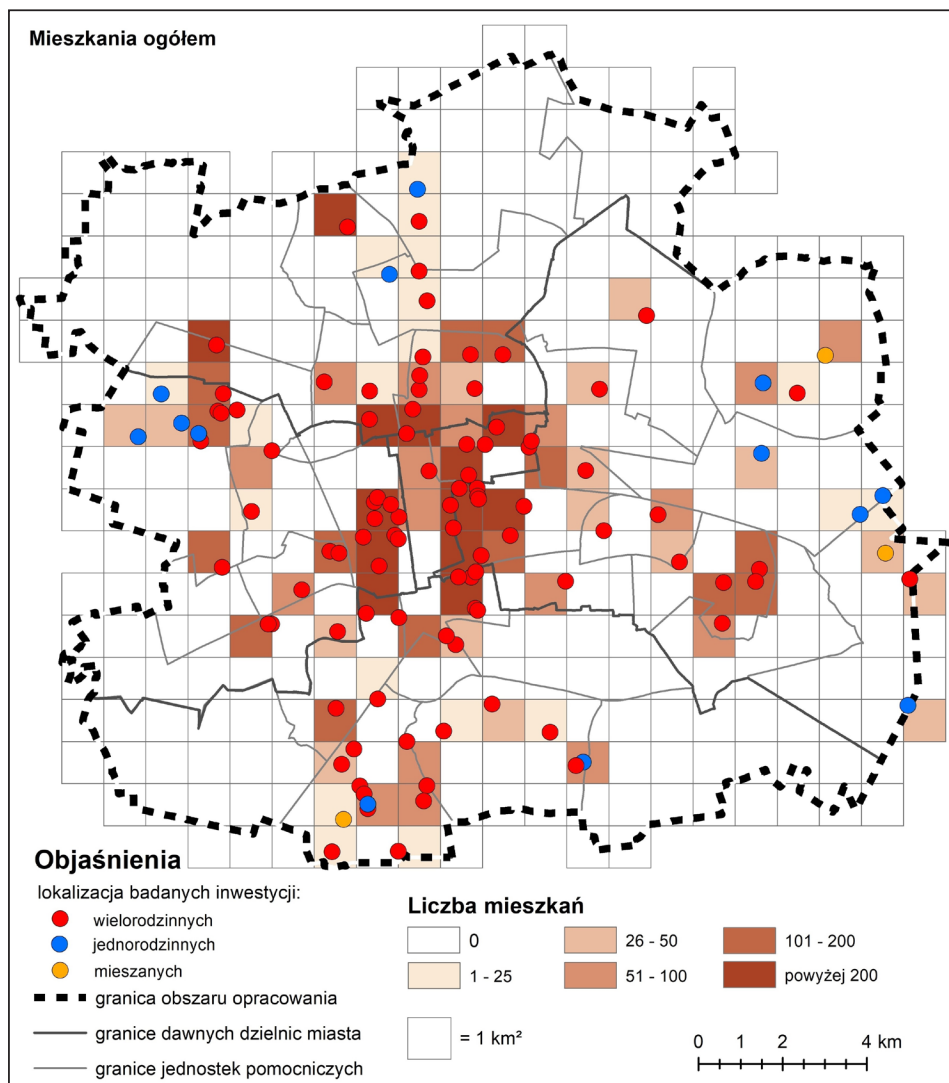
Rozmieszczenie nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego

Sposób rozmieszczenia nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego w Łodzi odgrywa kluczową rolę w kształtowaniu struktury przestrzennej miasta, determinując jego funkcjonalność, dynamikę rozwoju oraz efektywność wykorzystania terenów. Kluczowe jest zrozumienie, w jaki sposób nowe przedsięwzięcia wpisują się w istniejącą strukturę miejską. Kwestia ta nabiera szczególnego znaczenia w kontekście ograniczonych zasobów terenowych oraz ryzyka niekontrolowanego rozlewania się zabudowy, prowadzącego do fragmentacji przestrzeni, wzrostu kosztów utrzymania infrastruktury oraz zaburzenia spójności funkcjonalnej obszarów miejskich (Ogrodowczyk 2011).

Nowe deweloperskie budownictwo mieszkaniowe w Łodzi cechuje duża polaryzacja. Obszary o największym zagęszczeniu oddanych do użytku mieszkań pokrywają się z rejonami zdominowanymi przez zabudowę wielorodzinną (rys. 4).

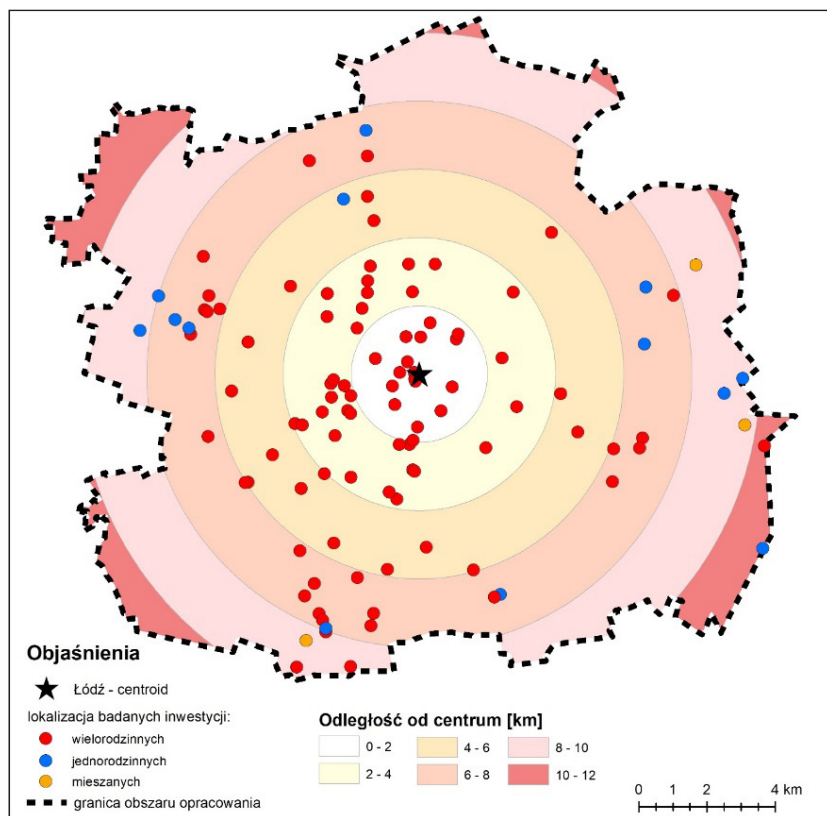
Rozmieszczenie zabudowy jednorodzinnej cechuje się rozproszeniem i ograniczoną skalą, rozwijając się głównie na peryferiach w formie pojedynczych inwestycji. Odzwierciedla to szersze procesy urbanizacyjne. Z jednej strony stwierdza się dogęszczanie zabudowy wielorodzinnej, zwłaszcza w śródmieściu, gdzie dobra dostępność do infrastruktury społecznej, rozwinięta sieć transportu zbiorowego oraz relatywnie wysoka podaż gruntów (w szczególności przemysłowych) czynią centralne obszary atrakcyjnymi dla inwestorów. Z drugiej strony obserwuje się rozlewanie zabudowy na peryferiach, realizowane poprzez projekty jednorodzinne, które rozwijają się w sposób bardziej spontaniczny, dostosowując lokalizację do dostępności terenów i infrastruktury.

Największe natężenie nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego występuje w strefach centralnej (0–2 km) oraz śródmiejskiej (2–4 km), gdzie zlokalizowane jest ponad 60% wszystkich nowo powstałych mieszkań (rys. 5). Kolejny wyraźny obszar ich koncentracji ma miejsce w strefie zewnętrznej (6–8 km), w której znajduje się ponad 2 tys. oddanych do użytku lokali mieszkalnych. Z kolei w dwóch najbardziej oddalonych częściach Łodzi, czyli peryferyjnej (8–10 km) oraz podmiejskiej (10–12 km), liczba nowo powstałych mieszkań jest wyraźnie niższa. Niemal 96% wszystkich analizowanych lokali mieszkalnych usytuowano w promieniu do 8 km od centrum Łodzi.

Rys. 4. Gęstość mieszkań w nowym deweloperskim budownictwie mieszkaniowym w Łodzi²
 Źródło: opracowanie własne na podstawie autorskiego zbioru danych.

² Siatkę kilometrową zastosowaną w analizie przestrzennej wygenerowano w środowisku ArcMap z wykorzystaniem wbudowanych narzędzi geoprzetwarzania. Przyjęcie tej metody umożliwiło podział obszaru miasta na regularne jednostki analityczne oraz ujednolicenie porównań przestrzennych między poszczególnymi fragmentami Łodzi.

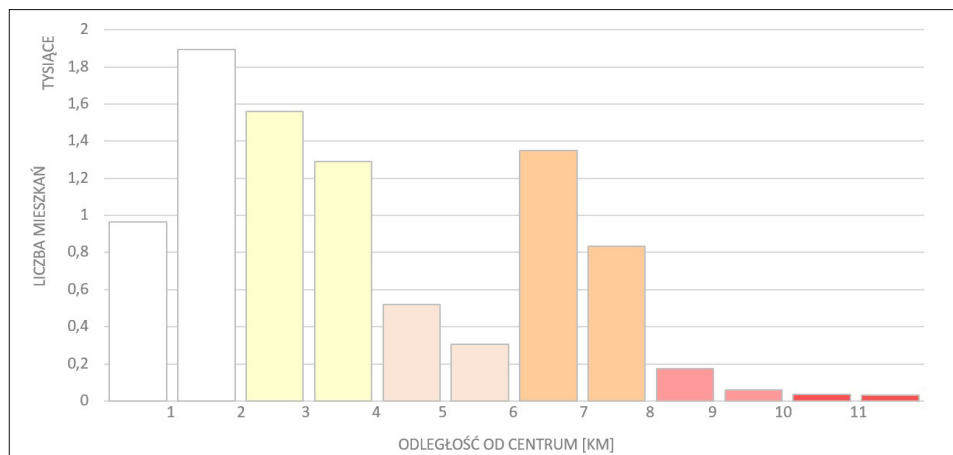
Rys. 5. Rozmieszczenie nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego w Łodzi w odniesieniu do odległości od centrum miasta³

Źródło: opracowanie własne na podstawie autorskiego zbioru danych.

Dla bardziej precyzyjnego zobrazowania rozmieszczenia nowo powstałych mieszkań posłużono się jednokilometrowymi odległościami od centrum Łodzi (rys. 6). Szczególnie interesująca jest sytuacja w strefie pośredniej (4–6 km), w której odnotowano wyraźny spadek liczby oddanych do użytku lokali mieszkalnych. Wynika to ze specyficznej struktury urbanistycznej tego obszaru, w którym dominują starsze układy przemysłowe i powojenne osiedla wielorodzinne, a także rozległe tereny zieleni. Obecność aktywnych oraz zdegradowanych zakładów przemysłowych, kompleksów logistycznych czy infrastruktury kolejowej

³ Za punkt centralny przyjęto centroid miasta Łodzi, wyznaczony na podstawie granic administracyjnych jednostki. Bufory odległości opracowano w oparciu o dystanse euklidesowe mierzone od tego punktu referencyjnego, co pozwoliło na zobrazowanie zmian intensywności inwestycji w układzie promienistym.

w znacznym stopniu ogranicza potencjał inwestycyjny i utrudnia adaptację gruntów pod zabudowę mieszkaniową. Jednocześnie liczne parki i ogrody działkowe, pełniąc kluczową funkcję w systemie przyrodniczym miasta, redukują dostępność terenów pod nowe inwestycje mieszkaniowe. W rezultacie strefa ta odgrywa rolę przestrzeni przejściowej, w której historyczne warstwy rozwoju Łodzi nakładają się na współczesne procesy urbanizacyjne, hamując intensyfikację zabudowy deweloperskiej.

* UWAGA: Kolory wykresu odpowiadają ekwidystantom zawartym na rys. 5.

Rys. 6. Liczba mieszkań w nowym deweloperskim budownictwie mieszkaniowym w Łodzi w odniesieniu do odległości od centrum miasta

Źródło: opracowanie własne na podstawie autorskiego zbioru danych.

Zaobserwowane zależności wskazują, że rozwój nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego w odniesieniu do odległości od centrum Łodzi nie jest jednolity i zależy od struktury inwestycji oraz specyfiki poszczególnych stref. Główne części miasta stanowią dominujące strefy pod względem liczby oddanych do użytku mieszkań, co wynika z przewagi zabudowy wielorodzinnej, łatwiejszej do wkomponowania w istniejące struktury miejskie. Na obszarach znacznie oddalonych od centrum przeważa zabudowa jednorodzinna, która mimo dużej liczby budynków dostarcza relatywnie niewielu nowo powstałych mieszkań, co spowodowane jest koniecznością wykorzystywania większych terenów pod zabudowę.

Czynniki lokalizacji nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego

Lokalizacja nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego w Łodzi jest wynikiem złożonego procesu decyzyjnego, w którym kluczową rolę odgrywa szereg czynników przestrzennych, ekonomicznych oraz społecznych. Współczesne

mechanizmy urbanizacyjne cechują się selektywną intensyfikacją zabudowy, co oznacza, że rozwój nowo powstałych terenów mieszkaniowych nie jest równomierny, lecz skoncentrowany w określonych strefach miasta (Kaczmarek, Miłkuła 2019). Wpływa na to zarówno dostępność infrastruktury technicznej i społecznej, jak i czynniki planistyczne, uwarunkowania środowiskowe oraz polityka miejska kształtująca strukturę przestrzenną Łodzi. Wysoka dostępność transportowa, bliskość terenów zieleni oraz usług są czynnikami kluczowymi dla atrakcyjności nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego⁴ (załącznik 1).

Analiza dostępności transportu zbiorowego ujawnia wyraźne zróżnicowanie w położeniu poszczególnych rodzajów nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego względem wybranych środków transportu⁵. Najwyższy poziom dostępności zapewnia transport autobusowy ($\bar{x} = 201$ m), co skutkuje koncentracją większości inwestycji, niezależnie od rodzaju, w jego bezpośrednim sąsiedztwie. Transport kolejowy, mimo większych odległości do najbliższych stacji ($\bar{x} = 1\,625$ m), wciąż odgrywa istotną rolę, zwłaszcza w przypadku przedsięwzięć wielorodzinnych. Natomiast dostępność do transportu tramwajowego cechuje się największą zmiennością ($\bar{x} = 939$ m), wynikającą z nierównomiernego rozmieszczenia sieci tramwajowej oraz zróżnicowanych preferencji deweloperów, uzależnionych od typu realizowanej zabudowy.

Parki ($\bar{x} = 816$ m), występujące głównie w centralnych częściach miasta, koncentrują w swoim najbliższym otoczeniu przede wszystkim inwestycje wielorodzinne. Z kolei lasy ($\bar{x} = 620$ m), usytuowane zazwyczaj na obrzeżach jednostki miejskiej, są częściej dostępne dla przedsięwzięć jednorodzinnych oraz mieszkaniowych. Jednakże mimo tej różnicy zdecydowana większość nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego w Łodzi charakteryzuje się bardzo dobrą dostępnością do terenów zieleni. Zieleń sprzyja kształtowaniu proekologicznych postaw, zwiększa wartość nieruchomości, poprawia atrakcyjność przestrzeni usługowej, wspiera integrację lokalnych społeczności oraz przyczynia się do łagodzenia skutków zmian klimatycznych (Janicka 2016).

⁴ W badaniu dostępności przestrzennej zastosowano odległość euklidesową mierzoną od badanych inwestycji mieszkaniowych. W przeprowadzonych analizach, z uwagi na relatywnie niewielkie odległości, rzeczywista dostępność przestrzenna wykazuje jedynie marginalne odchylenia od wartości wyznaczonych na podstawie odległości euklidesowej.

⁵ Należy mieć świadomość, że samo usytuowanie przystanku nie przesądza o rzeczywistym dostępie nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego do transportu zbiorowego. Nie każdy z nich zapewnia bowiem dobrze rozwiniętą ofertę, obejmującą wysoką częstotliwość kursowania, różnorodność linii czy dogodne połączenia. Ze względu na charakter niniejszego opracowania przyjęto jednak uproszczone założenie, uwzględniające w badaniu jedynie obecność przystanków, co stanowi niewątpliwie pewne ograniczenie.

Analiza dostępu do wybranych punktów usługowych, do których należą placówki handlowe ($\bar{x} = 699$ m), publiczne przedszkola ($\bar{x} = 853$ m) oraz publiczne szkoły podstawowe ($\bar{x} = 679$ m), wykazuje wyraźne zróżnicowanie przestrzenne w lokalizacji poszczególnych rodzajów nowego budownictwa deweloperskiego. Inwestycje wielorodzinne charakteryzują się wysokim poziomem dostępności do wszystkich wskazanych usług, ponieważ większość z nich znajduje się w bliskim sąsiedztwie tych obiektów. Z kolei przedsięwzięcia jednorodzinne i mieszane zlokalizowane są w większych odległościach. Warto podkreślić, że powszechna dostępność do usług publicznych stanowi jedno z kluczowych wyzwań społeczno-gospodarczych, mających bezpośredni wpływ na poziom i jakość życia mieszkańców, a także na zjawisko wykluczenia społeczno-przestrzennego.

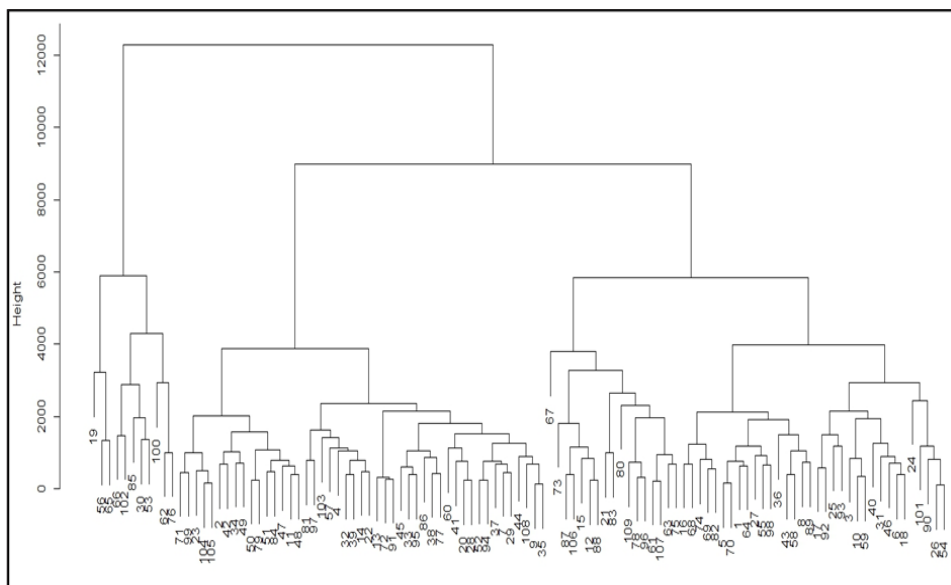
Nowe budownictwo powstaje głównie na obszarach objętych decyzjami o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu (WZiZT) (72 inwestycje). Zapewnia to deweloperom swobodniejsze kształtowanie form architektonicznych, co pozwala lepiej dostosować projekty do specyfiki poszczególnych działek, lokalnych uwarunkowań przestrzennych oraz dynamicznie zmieniających się potrzeb rynkowych. WZiZT stwarza również możliwość realizacji przedsięwzięć mieszkaniowych w zróżnicowanych lokalizacjach, chociażby na terenach poprzemysłowych, zdegradowanych oraz na obszarach dotychczas nieobjętych regulacjami planistycznymi, co istotnie rozszerza dostępne zasoby gruntów inwestycyjnych.

Typologia lokalizacji nowych deweloperskich inwestycji mieszkaniowych

Stosując metodę analizy skupień opartej na macierzy odległości, zidentyfikowano w Łodzi pięć typów lokalizacji nowych deweloperskich inwestycji mieszkaniowych⁶. Wyniki analizy przedstawiono w formie dendrogramu (rys. 7). W celu odróżnienia poszczególnych typów lokalizacji pogrupowano badane obiekty względem ich wzajemnego podobieństwa na podstawie zestawu 10 zmiennych (tabela 2). Dobór zmiennych podyktowany był założeniem, że decyzje lokalizacyjne w zakresie nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego są rezultatem uwarunkowań planistycznych, dostępności przestrzennej oraz czynników rynkowych (cena gruntów). Uwzględniono zmienne metryczne, takie jak średnie odległości do kluczowych elementów infrastruktury miejskiej, umożliwiające porównanie poziomu dostępności funkcjonalnej w ramach poszczególnych

⁶ Analiza skupień została przeprowadzona w środowisku RStudio z wykorzystaniem biblioteki cluster. Dane uprzednio zestandaryzowano w celu zapewnienia porównywalności zmiennych o zróżnicowanej skali pomiaru. Zastosowano hierarchiczny algorytm grupowania metodą Warda z użyciem metryki euklidesowej. Liczbę klastrowy wyznaczono na podstawie oceny jakości uzyskanego podziału oraz jego zgodności z logiką przestrzenną badanych zjawisk, co pozwoliło na uzyskanie najbardziej interpretowalnej i spójnej typologii inwestycji.

grup. Zestawiono również liczbę inwestycji oraz zmienne kategoryczne, w tym formalno-prawne podstawy realizacji przedsięwzięć, które mimo że nie poddają się uśrednieniu, pozwalają uchwycić jakościowe zróżnicowanie analizowanych lokalizacji. W ich przypadku przedstawiono rozkład częstości występowania poszczególnych kategorii, co umożliwiło określenie ich dominujących konfiguracji w obrębie każdego typu. Uwzględniono także zmienność wartości gruntów w latach 2016–2024, wskazując obszary, w których ceny działek spadły, pozostały stabilne lub wykazały tendencję wzrostową.

Rys. 7. Dendrogram – grupowanie nowych deweloperskich inwestycji mieszkaniowych w Łodzi

Źródło: opracowanie własne na podstawie autorskiego zbioru danych.

Tabela 2. Charakterystyka typów lokalizacji nowych deweloperskich inwestycji mieszkaniowych w Łodzi

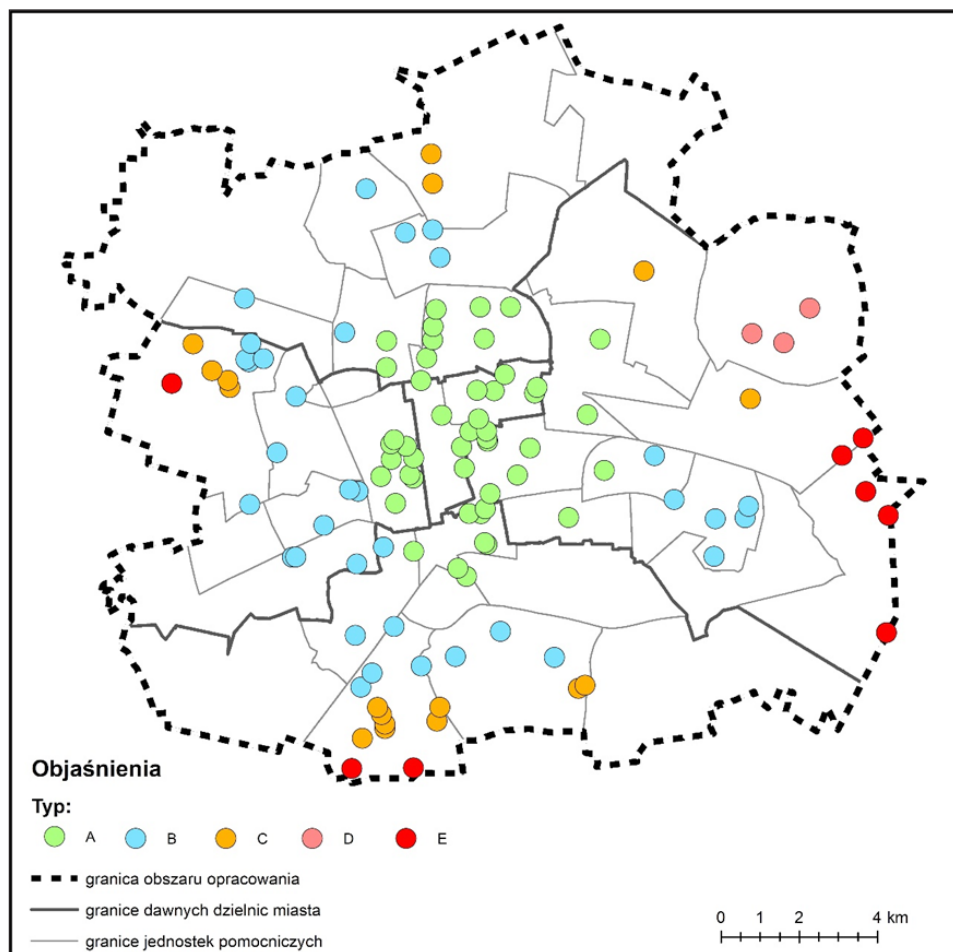
Typ	Liczba inwestycji	Formalno-prawna podstawa realizacji inwestycji		Średnie odległości do:									Zmienność wartości gruntu w latach 2016–2024		
				MPZP	WZiZT	A	B	C	D	E	F	G	H*	Spadek	Stabilna
A	47	20	27	2 201	1 184	139	257	452	436	422	310	3	21	23	
B	34	7	27	5 742	1 270	205	685	530	628	554	236	4	15	15	
C	17	4	13	7 263	2 597	178	1 873	1 185	1 399	1 014	101	2	4	11	
D	3	2	1	7 889	4 294	337	3 972	565	3 765	702	122	-	-	3	
E	8	4	4	9 522	2 659	548	2 904	1 891	2 004	1 998	137	1	7	-	
Razem	109	37	72	4 789	1 625	201	939	699	853	679	236	10	47	52	

* Objasnienia: A – centrum miasta; B – najbliższego przystanku kolejowego; C – najbliższego przystanku autobusowego; D – najbliższego przystanku tramwajowego; E – najbliższej placówki handlowej; F – najbliższego publicznego przedszkola; G – najbliższej publicznej szkoły podstawowej; H – najbliższego terenu zieleni.

** UWAGA: Średnie odległości zostały poddane analizie porównawczej względem średnich wartości obliczonych dla ogółu badanych inwestycji. W tabeli wartości niższe lub równe średniej wyróżniono kolorem zielonym, natomiast wyższe oznaczono kolorem żółtym.

Źródło: opracowanie własne na podstawie autorskiego zbioru danych.

Typy lokalizacji nowego deweloperskiego budownictwa w Łodzi mają charakter przestrzennie uporządkowany, rozkładają się koncentrycznie względem centrum miasta (rys. 8). W śródmieściu występuje **typ A**, nazwany przez autorów śródmiejskim. Jest on najliczniejszy i obejmuje łącznie 5602 lokale mieszkalne (62% spośród całości) przy jednocześnie stosunkowo niewielkiej liczbie 57 budynków. Przedsięwzięcia w tym typie charakteryzują się porównywalnym udziałem terenów posiadających MPZP oraz WZiZT, a także znakomitą dostępnością do transportu zbiorowego oraz wybranych usług, przy jednocześnie mniej korzystnym dostępie do terenów zieleni w porównaniu do pozostałych typów. Wartość gruntów oraz jej relatywnie wysoki wzrost w badanym okresie świadczy o atrakcyjności tych inwestycji. Wyodrębniona grupa stanowi przykład silnej urbanizacji opartej na dogęszczaniu istniejącej zabudowy i strefy bezpośredniego sąsiedztwa.

Rys. 8. Rozmieszczenie typów lokalizacji nowych deweloperskich inwestycji mieszkaniowych w Łodzi

Źródło: opracowanie własne na podstawie autorskiego zbioru danych.

Typ B (przejściowy wewnętrzny) obejmuje 2683 mieszkania (30% spośród wszystkich) znajdujące się w 79 budynkach. Dominują w nim inwestycje wielorodzinne oraz projekty posiadające WZiZT. Inwestycje charakteryzują się relatywnie dobrą dostępnością do transportu zbiorowego i wybranych usług (szczególnie do najbliższego przystanku autobusowego i placówki handlowej). W porównaniu do pozostałych typów lokalizacji dostęp do terenów zieleni jest nieco ograniczony, co może wpływać na postrzeganą jakość przestrzeni mieszkaniowej oraz potencjał rekreacyjny. Inwestycje te często sytuowane są w miejscach

o umiarkowanej dynamice wzrostu cen gruntów, co wskazuje na ich przeciętny poziom atrakcyjności inwestycyjnej. Wskazany typ można interpretować jako kompromis pomiędzy dogodną dostępnością a umiarkowanymi kosztami lokalizacji. Kolejny, **typ C** (przejściowy zewnętrzny), obejmuje największą liczbę 83 budynków, co przy oferowanych 392 lokalach mieszkalnych (4% spośród całości) wskazuje na przewagę inwestycji o umiarkowanej intensywności zabudowy. Obejmuje wszystkie trzy analizowane rodzaje inwestycji. Wysoki udział terenów posiadających WZiZT sugeruje, że są to obszary rozwijające się dynamicznie, ale nadal znajdujące się poza formalnym zasięgiem planowania przestrzennego. Przedsięwzięcia wyróżniają się bardzo dobrą dostępnością jedynie do najbliższego przystanku autobusowego oraz terenów zieleni. Inwestycje te cechują się zatem umiarkowanym poziomem dostępności, co wskazuje na zrównoważone, lecz nie w pełni optymalne warunki przestrzenne. Obszary te, często zlokalizowane peryferyjnie, cechuje coraz wyższa wartość gruntów. Typ może być interpretowany jako przejaw suburbanizacji sterowanej dostępnością do transportu autobusowego.

Typ D (peryferyjny I) to najmniejsza grupa pod względem liczby mieszkań, wynoszącej 157 lokali (2% spośród całości) w 64 budynkach. Cechuje się dużym oddaleniem od centrum i niską dostępnością do większości elementów infrastruktury miejskiej, z wyjątkiem odległości do najbliższego przystanku autobusowego, placówki handlowej oraz terenów zieleni. Początkowo wartość gruntów w tym typie jest stosunkowo niska, jednak tempo jej wzrostu pozostaje relatywnie wysokie, co może świadczyć o rosnącym potencjale inwestycyjnym tego obszaru. Wszystkie inwestycje znajdują się w obrębie osiedla Nowosolna. Ostatni to **typ E**, czyli peryferyjny II. Obejmuje 187 mieszkań (2% spośród całości) zlokalizowanych w 61 budynkach. Inwestycje te cechują się relatywnie niską dostępnością do większości elementów infrastruktury miejskiej. Typ ten wyróżnia się dużą wewnętrzną różnorodnością. Początkowa wartość gruntów oraz jej potencjalny wzrost są zdecydowanie najniższe spośród wszystkich wyszczególnionych grup.

9.5. Wnioski

Struktura przestrzenna nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego w Łodzi potwierdza złożony i wielowymiarowy charakter współczesnych procesów urbanistycznych. Nowe inwestycje nie tylko odpowiadają na rosnący popyt na lokale mieszkalne, lecz także w istotny sposób przekształcają tkankę miejską, zgodnie z logiką selektywnej intensyfikacji oraz równoczesnej ekspansji na obszary peryferyjne, co znajduje potwierdzenie w badaniach nad miastami postsojalistycznymi (Antczak-Stępiak 2016; Pielesiak i in. 2021; Grabkowska 2022). Przestrzenne rozmieszczenie nowo powstałych inwestycji, ich forma zabudowy, powiązania funkcjonalne oraz sposób wkomponowania w istniejącą infrastrukturę

stanowią wyraźne odzwierciedlenie zarówno lokalnych uwarunkowań planistycznych, jak i strategii deweloperów dostosowanych do zmieniających się warunków rynkowych (Milewska-Osiecka 2014).

W ostatnim czasie obserwuje się wyraźny wzrost liczby nowych deweloperskich budynków mieszkalnych w Łodzi. Przeważającą formą owego budownictwa jest zabudowa wielorodzinna, która dominuje nie tylko pod względem liczby realizowanych projektów, ale także skali. Wynika to z preferencji nabywców, ekonomiki inwestycji i uwarunkowań planistycznych, co potwierdzają analizy z innych polskich i europejskich miast (Lees 2000; Tobiasz-Lis 2014; Hirt i in. 2024; Zawadzka, Czochański 2024). Zabudowa jednorodzinna odgrywa natomiast rolę uzupełniającą, a jej ograniczona skala potwierdza marginalne znaczenie tego segmentu w granicach miasta (Majewska i in. 2020).

Rynek deweloperski w Łodzi charakteryzuje się dużą różnorodnością pod względem wielkości i zasięgu działania podmiotów. Obok ogólnopolskich firm, realizujących kompleksowe osiedla o zróżnicowanym standardzie, aktywna pozostaje grupa lokalnych inwestorów, którzy częściej koncentrują się na mniejszych przedsięwzięciach. Zróżnicowanie to przekłada się na różnorodność oferty mieszkaniowej oraz sposób zagospodarowania przestrzennego. Dodatkowo skutkiem tych działań jest mozaikowy układ przestrzenny nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego, w którym harmonijnie współistnieją rozmaite projekty o różnych skalach i na różnych etapach realizacji.

Rozmieszczenie nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego wykazuje wyraźne prawidłowości przestrzenne, które odzwierciedlają specyficzne procesy urbanistyczne zachodzące w mieście. W Łodzi proces ten przebiega w sposób zróżnicowany, obejmując zarówno dogęszczanie centralnych części miasta (gentryfikacja śródmieścia), jak i ekspansję na obszary peryferyjne (suburbanizacja). Rozwój nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego stwarza presję na istniejącą infrastrukturę, prowadząc do konieczności podejmowania działań komplementarnych, do których należą modernizacja dróg, rozbudowa sieci transportowej, a także przekształcanie układów drogowych, by sprostać rosnącym potrzebom komunikacyjnym. Tak ukształtowany układ prowadzi do fragmentaryzacji przestrzeni i narastania kontrastów społeczno-przestrzennych, zgodnie z tendencjami opisywanymi w literaturze międzynarodowej (Frumkin 2002; Górczyńska 2012; Abels, Bieling 2023).

Badania wykazały, że o lokalizacji nowych przedsięwzięć w największym stopniu decyduje dostępność przestrzenna. Bliskość transportu zbiorowego, terenów zieleni i usług publicznych istotnie wpływa na jakość życia oraz atrakcyjność inwestycji, co potwierdzają zarówno polskie, jak i międzynarodowe analizy (Kormornicki i in. 2010; van Wee 2016; Kabisch i in. 2015). Równocześnie kluczową rolę odgrywają czynniki planistyczne. Tereny objęte miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego oferują większą przewidywalność, podczas gdy

obszary pozbawione regulacji przyciągają inwestorów elastycznością i dostępnością gruntów, co wpisuje się w obserwacje dotyczące asymetrii planistycznej (Kucharska-Stasiak 2005; Mateczak 2014; Ogrodowczyk 2011).

W trakcie badań wyodrębniono pięć typów lokalizacji nowych deweloperskich inwestycji mieszkaniowych, które wpisują się w zróżnicowanie struktury przestrzennej miasta i przyjmują wyraźny ład kompozycyjny, układając się strefowo i promieniście rozchodząc się od centrum Łodzi. Każdy z nich ma swoją specyficzną logikę rozwoju, wynikającą z uwarunkowań formalno-prawnych, przestrzennych i ekonomicznych. Przemiany w poszczególnych strefach Łodzi są dynamiczne i zróżnicowane, co w efekcie prowadzi do powstawania złożonej, wielowarstwowej struktury przestrzennej. Kształtowanie się tego układu jest wynikiem zarówno ekspansji w kierunku peryferii, jak i ciągłego dopasowywania oferty deweloperskiej do zmieniających się potrzeb mieszkańców oraz rynku nieruchomości mieszkaniowych.

Mocną stroną przeprowadzonej analizy jest jej kompleksowość – połączenie badań ilościowych nad rozmieszczeniem inwestycji z jakościową interpretacją uwarunkowań przestrzennych, ekonomicznych i planistycznych. Zastosowany podział strefowy pozwolił uchwycić trajektorie rozwoju, które w analizach opartych na bardziej ogólnych kategoriach mogłyby pozostać niewidoczne (Haila 2015). Do ograniczeń badań należy natomiast zaliczyć brak pełnego uwzględnienia czynników społecznych i demograficznych, które istotnie wpływają na popyt mieszkaniowy i przebieg urbanizacji, a także skupienie się na jednym ośrodku, co utrudnia pełniejsze porównania międzyregionalne.

Wyniki badań w Łodzi wpisują się w tendencje obserwowane także w Warszawie, Krakowie czy Pradze, gdzie równocześnie zachodzą procesy intensyfikacji zabudowy centralnej i ekspansji peryferyjnej (Hirt 2012). Oryginalnym wkładem niniejszej analizy jest jednak wyodrębnienie typologii lokalizacji nowych inwestycji oraz zastosowanie szczegółowego układu strefowego, co pozwoliło uchwycić logikę rozwoju przestrzennego miasta w układzie promienisto-strefowym.

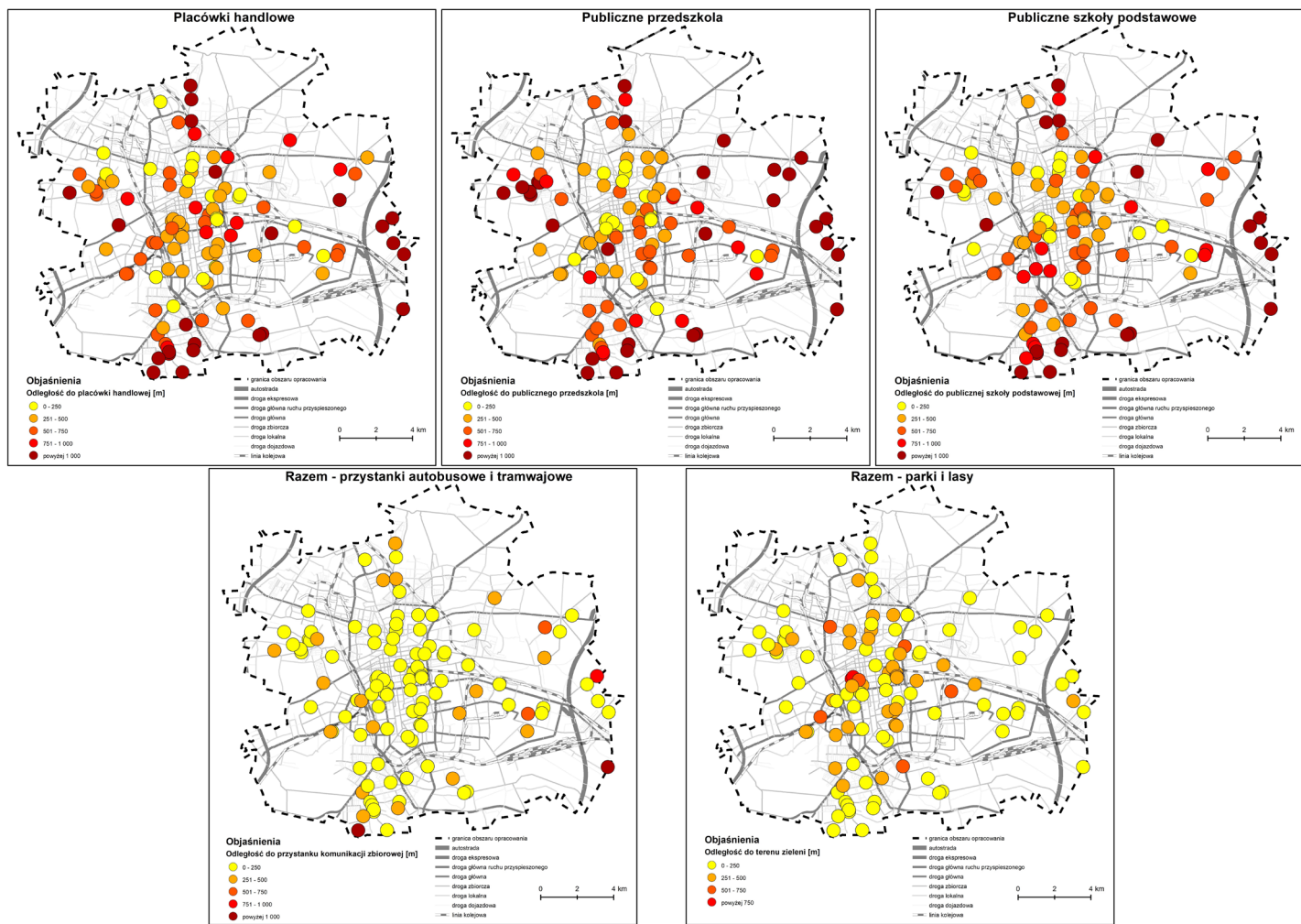
Z perspektywy praktycznej badania wskazują na konieczność bardziej świadomego zarządzania procesami urbanizacyjnymi. Rozwój budownictwa deweloperskiego powinien być ściślej powiązany z rozbudową infrastruktury transportowej i usługowej oraz ochroną terenów zieleni, aby nie prowadził do pogłębiania dysproporcji społeczno-przestrzennych ani nadmiernej presji środowiskowej. Zidentyfikowane determinanty lokalizacji wpisują się w cele zrównoważonego rozwoju miejskiego promowane przez UN-Habitat (2020), stanowiąc istotną wskazówkę dla polityki przestrzennej i mieszkaniowej Łodzi.

Literatura

- Abels J., Bieling H.J., 2023, *Infrastructures of globalisation. Shifts in global order and Europe's strategic choices*, „Competition & Change”, 27(3–4): 516–533. <https://doi.org/10.1177/10245294221130119>
- Antczak-Stępnia A., 2016, *Location as a Factor of the Growth of Development Activity*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomiczno-Społecznej w Ostrołęce”, 23: 268–284.
- Antczak-Stępnia A., 2019, *Czynniki determinujące działalność deweloperską na polskim rynku mieszkaniowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź. <https://doi.org/10.18778/8142-593-3>
- Antczak-Stępnia A., 2022, *The role of real estate development activity in the re-urbanization of cities – a case study of Łódź, Poland*, „Environmental & Socio-economic Studies”, 10(4): 59–70.
- Baron M., Kuźnik F., 2017, *Economic Basis for Functioning of a Smart City*, „Studia Regionalia”, 51: 83–103. <https://doi.org/10.12657/studreg-51-06>
- Belinga A.G., Koumetio S.C.T., El Haziti M., 2025, *Exploring the potentialities and challenges of deep learning for simulation and prediction of urban sprawl features*, „Data & Policy”, 7: e2. <https://doi.org/10.1017/dap.2024.87>
- Ciok S., 2014, *Budownictwo mieszkaniowe w strefie podmiejskiej Wrocławia*, „Space – Society – Economy”, 13: 127–147. <https://doi.org/10.18778/1733-3180.13.08>
- Cysek-Pawlak M., Czajkowski M., Misiak J., 2024, *Transformations of Housing Development as an Element Shaping the Direction of Urban Changes in Łódź*, „Środowisko Mieszkaniowe”, 47(2): 16–25. <https://doi.org/10.2478/he-2024-0009>
- Dziworska K., Wojewnik-Filipkowska A., Trojanowski D., 2019, *Dokąd zmierzają współczesne miasta? Młode Miasto w Gdańsku*, [w:] A. Wojewnik-Filipkowska, K. Szczepaniak (red.), *Inwestycje i nieruchomości: współczesne wyzwania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk: 111–124.
- Frumkin H., 2002, *Urban Sprawl and Public Health*, „Public Health Reports”, 117: 201–217. [https://doi.org/10.1016/S0033-3549\(04\)50155-3](https://doi.org/10.1016/S0033-3549(04)50155-3)
- Główny Urząd Statystyczny (GUS), *Słownik pojęć*, <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/> (dostęp: 25.08.2025).
- Górczyńska M., 2012, *Specificity of gated neighbourhoods in the Bielany district (Warsaw)*, „Articulo. Journal of Urban Research”, 8. <https://doi.org/10.4000/articulo.2022>
- Grabkowska M., 2022, *Post-socialist cities and the urban common good: transformations in Central and Eastern Europe*, Routledge, London. <https://doi.org/10.4324/9781003089766>
- Haila A., 2015, *Urban land rent: Singapore as a property state*, John Wiley & Sons, Chichester. <https://doi.org/10.1002/9781118827611>
- Hansen W.G., 1959, *How accessibility shapes land use*, „Journal of the American Institute of Planners”, 25(2): 73–76. <https://doi.org/10.1080/01944365908978307>
- Hirt S.A., 2012, *Iron curtains: Gates, suburbs and privatization of space in the post-socialist city*, John Wiley & Sons, Chichester. <https://doi.org/10.1002/9781118295922>

- Hirt S.A., Grgić Ž., Shaffer Y., 2024, *The East European Socialist/Post-socialist City as a Comparative Endeavor: Decolonizing Our Research Perspective*, „European Journal of Spatial Development”, 21(5): 111–122.
- Janicka M., 2016, *Nowe formy zieleni w urbanistyce i architekturze współczesnej*, Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, Wrocław: 311–313.
- Kabisch N., Qureshi S., Haase D., 2015, *Human-environment interactions in urban green spaces. A systematic review of contemporary issues and prospects for future research*, „Environmental Impact Assessment Review”, 50: 25–34. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2014.08.007>
- Kaczmarek T., Miłkuła Ł., 2019, *The housing market in Poland in the liberalized spatial planning system: the national context and metropolitan dimension of the Poznań agglomeration*, [w:] R. Wehrhahn, J. Pohlen, C. Hannemann, F. Othengrafen, B. Schmidt-Lauber (red.), *Housing and Housing Politics in European Metropolises: Jahrbuch StadtRegion 2017/2018*, Springer Fachmedien Wiesbaden, Wiesbaden: 71–92. https://doi.org/10.1007/978-3-658-22345-8_4
- Kania P., 2020, *Innowacje we współczesnym budownictwie – dom pasywny*, „European Journal of Management and Social Science”, 1(2): 41–48.
- Komornicki T., Śleszyński P., Rosik P., Pomianowski W., Stępiak M., Siłka P., 2010, *Dostępność przestrzenna jako przesłanka kształtowania polskiej polityki transportowej*, „Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk”, 241.
- Kowara S., 2007, *Nowe budownictwo mieszkaniowe na terenie miasta i gminy Szadek*, „Biuletyn Szadkowski”, 07: 171–184. <https://doi.org/10.18778/1643-0700.07.11>
- Krier L., 2021, *Architektura: wybór czy przeznaczenie*, przeł. P. Choynowski, Wydawnictwo Arkady, Warszawa.
- Kucharska-Stasiak E., 2005, *Rynek nieruchomości i jego struktura*, [w:] E. Kucharska-Stasiak (red.), *Podstawy funkcjonowania rynku nieruchomości. Ujęcie teoretyczne*, „Folia Oeconomica”, 187, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Lees L., 2000, *A reappraisal of gentrification: Towards a 'geography of gentrification'*, „Progress in Human Geography”, 24(3): 389–408. <https://doi.org/10.1191/030913200701540483>
- Lorens P., 2007, *Wielkoskalarne przedsięwzięcia urbanistyczne a rola deweloperów prywatnych*, [w:] K. Dziworska, T.G. Geurts, P. Lorens (red.), *Strategie inwestowania w nieruchomości*, Wydawnictwo Urbanista, Warszawa.
- Majewska A., Denis M., Krupowicz W., 2020, *Urbanization chaos of suburban small cities in Poland: 'tetris development'*, „Land”, 9(11): 461. <https://doi.org/10.3390/land9110461>
- Matczak A., 2014, *Problematyka mieszkalnictwa w badaniach Profesora Jerzego Dzieciuchowicza*, „Space – Society – Economy”, 13: 107–126. <https://doi.org/10.18778/1733-3180.13.07>
- Milewska-Osiecka K., 2014, *Nowe budownictwo mieszkaniowe w świetle polityki funkcjonalno-przestrzennej strefy podmiejskiej Łodzi*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, 367: 223–231. <https://doi.org/10.15611/pn.2014.367.24>

- Ogrodowczyk A., 2011, *Polityka przestrzenna a rozwój budownictwa mieszkaniowego po 1990 roku na przykładzie małych miast w województwie łódzkim*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica”, 11: 167–186.
- Pielesiak I., Ogrodowczyk A., Marcińczak S., 2021, *Budowanie prężności w kontekście kurczenia się miast europejskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź. <https://doi.org/10.18778/8220-411-7>
- Radzinski A., 2009, *Uwarunkowania społeczno-ekonomiczne budownictwa mieszkaniowego w Poznaniu*, doktorat, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Szopińska-Mularz M., Lehmann S., 2023, *Balancing increased urban density with green spaces: The marketing of new housing estates in Poland*, „Buildings”, 13(3): 777. <https://doi.org/10.3390/buildings13030777>
- Szymańska A.I., Płaziak M., 2014, *Klasyczne czynniki w procesie lokalizacji przedsiębiorstwa na wybranych przykładach*, „Przedsiębiorczość-Edukacja”, 10: 71–84. <https://doi.org/10.24917/20833296.10.5>
- Taylor Z., 1979, *Przestrzenna dostępność miejskiego systemu transportowego na przykładzie Poznania. Accessibilité spatiale du système urbain des transports la ville de Poznan sert d'exemple*, „Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk”, 67, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Tobiasz-Lis P., 2014, *Wpływ procesu gentryfikacji na dysproporcje w centrum Łodzi*, [w:] A. Suliborski, M. Wójcik (red.), *Dysproporcje społeczne i gospodarcze w przestrzeni Łodzi. Czynniki, mechanizmy, skutki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź: 171–185. <https://doi.org/10.18778/7969-240-8.08>
- Un-Habitat, 2020, *World cities report 2020: The value of sustainable urbanization*, United Nations Human Settlements Programme.
- van der Veen M., 2009, *Contracting for better places: a relational analysis of development agreements in urban development projects*, „Sustainable Urban Areas”, 26, IOS Press. <https://doi.org/10.3233/978-1-60750-005-6-i>
- van Wee B., 2016, *Accessible accessibility research challenges*, „Journal of Transport Geography”, 51: 9–16. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2015.10.018>
- Zawadzka A., Czochański J., 2024, *Suburbanisation uncontrolled? The role of legal framework in limiting the dispersion of built-up areas in Poland*, „Bulletin of Geography. Socio-economic Series”, 63: 137–147. <https://doi.org/10.12775/bgss-2024-0010>

Załącznik 1. Dostępność przestrzenna nowego deweloperskiego budownictwa mieszkaniowego w Łodzi

Źródło: opracowanie własne na podstawie autorskiego zbioru danych.

Maja KOZŁOWSKA

INWESTYCJE BUDOWLANE A OCHRONA ŚRODOWISKA NATURALNEGO W GMINIE KAZIMIERZ DOLNY – WYZWANIA I PERSPEKTYWY

10

Maja KOZŁOWSKA – *Uniwersytet Opolski*Instytut Nauk Prawnych
ul. Katowicka 87a, 45-060 Opole
e-mail: mkozłowska@uni.opole.pl
<https://orcid.org/0000-0003-2135-4812>

ZARYS TREŚCI: Proces inwestycyjny na obszarach podlegających regulacjom ochrony przyrody wymaga precyzyjnego stosowania się do szeregu zasad wskazanych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. W kontekście atrakcyjności turystyczno-inwestycyjnej miejsc takich jak gmina Kazimierz Dolny władze samorządowe stoją przed wyzwaniem utrzymania równowagi pomiędzy koniecznością ochrony środowiska przyrodniczego oraz statusu zabytku samego Kazimierza Dolnego a inwestycjami budowlanymi, mającymi znaczenie dla rozwoju gminy. W artykule analizowane są kluczowe problemy dotyczące zagospodarowania przestrzennego na obszarze gminy o tak szczególnym charakterze: opracowywanie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego,

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 10.09.2024. Verified: 12.05.2025. Accepted: 17.11.2025.

Funding information: Not applicable. **Conflict of interests:** None. **Ethical considerations:** The Author assures of no violations of publication ethics and takes full responsibility for the content of the publication.

rozstrzygnięcia organów nadzorczych w kontekście działań inwestycyjnych naruszających postanowienia planu oraz konieczność uzyskania wymaganych uzgodnień przez inwestorów. W przypadku Kazimierza Dolnego kluczową rolę odgrywa konserwator zabytków, który czuwa nad przestrzeganiem odpowiedniej linii zabudowy, stosowaniem rozwiązań architektonicznych nawiązujących do tradycyjnej zabudowy miasteczka oraz nad samym jej charakterem w związku z aspektami przestrzenno-widokowymi, tj. możliwymi zakłóceniami panoramy widokowej. Celem artykułu jest analiza nierzadko kontrowersyjnych decyzji organów samorządowych w kontekście obowiązujących regulacji ochrony środowiska i miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz wskazanie możliwych reform, co widoczne jest w szczególności w zakresie współdziałania samorządu i organów opiniujących. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego na obszarach o szczególnych walorach przyrodniczo-turystycznych stają się często przedmiotem lokalnych sporów politycznych, a priorytetowa kwestia ochrony przyrody schodzi na dalszy plan w procesie inwestycyjnym. Jednocześnie zmiany w ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym to szereg nowych wyzwań, zarówno dla samorządów, jak i dla całej branży budowlanej, zwłaszcza w kontekście czasu trwania samej inwestycji. W artykule wskazuje się na konieczność dalszych reform w zakresie ochrony miejsc o szczególnym statusie, takich jak gmina Kazimierz Dolny, znajdująca się na terenie Kazimierskiego Parku Krajobrazowego.

SŁOWA KLUCZOWE: park krajobrazowy, miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, gminne planowanie przestrzenne, rezerwat przyrody.

CONSTRUCTION INVESTMENTS AND ENVIRONMENTAL PROTECTION IN THE COMMUNE KAZIMIERZ DOLNY – CHALLENGES AND PROSPECTS

ABSTRACT: The investment process in areas subject to nature conservation regulations requires precise adherence to a number of principles indicated in local spatial development plans. In the context of the tourist and investment attractiveness of places such as the Kazimierz Dolny commune, local government authorities face the challenge of maintaining a balance between the need to protect the natural environment and the status of a monument of Kazimierz Dolny itself, and construction investments that are important for the development of the commune. The article analyzes key problems related to spatial development in the area of the commune of such a special nature: the development of a local spatial development plan, decisions of supervisory bodies in the context of investment activities violating the provisions of the plan and the need to obtain the required agreements by investors. In the case of Kazimierz Dolny, the key role here is played by the Conservator of Monuments, who watches over the observance of the appropriate building line, the use of architectural solutions referring to the traditional development of the town and its very character in connection with spatial and visual aspects, i.e. possible disruptions of the panorama view. The aim of the article is to analyze the often controversial decisions of local government bodies in the context of the applicable environmental protection regulations and local spatial development plans, and to indicate possible reforms, which is particularly visible within the cooperation between local government and advisory bodies. Local spatial development plans in areas of special natural and tourist values often become the subject of local political disputes, and

the priority issue of nature protection fades into the background in the investment process. At the same time, changes in the Act on Spatial Planning and Development constitute new challenges, both for local governments and for the entire construction industry, especially in the context of the duration of the investment process itself. The article indicates the need for further reforms in the scope of protection of places with a special status, such as the commune of historic Kazimierz Dolny, located in the Kazimierz Landscape Park.

KEYWORDS: landscape park, local spatial development plan, commune spatial planning, nature reserve.

10.1. Wprowadzenie

Kazimierski Park Krajobrazowy¹ to obszar cechujący się szczególnymi walorami turystyczno-przyrodniczymi. Park w całości znajduje się na terenie województwa lubelskiego, w znacznej części obejmując obszar tzw. trójkąta turystycznego Puławy–Kazimierz–Nałęczów. Rzeźba terenu jest tu silnie urozmaicona, a Wisła zachowała w dużej mierze swój naturalny wygląd. W ciągu ostatnich lat teren samego Kazimierza Dolnego oraz okolic stanowi niezmiennie jeden z najpopularniejszych ośrodków turystycznych w kraju, przyciągając nie tylko rzesze turystów, lecz także przyszłych mieszkańców, zainteresowanych osiedleniem się na stałe w tym wyjątkowym krajobrazowo miejscu. Sam Kazimierz Dolny stanowi jeden z najpiękniej wkomponowanych w tkankę przyrodniczą kompleksów architektonicznych o statusie zabytku², zaliczany obok Zamościa do wybitnych renesansowych układów urbanistycznych w Polsce (Chmielewski 2013: 87)³.

Zasady wskazane w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (dalej: m.p.z.p.) powinny być tu zatem ściśle przestrzegane, a działania związane

¹ Uchwała nr XXIX/407/2017 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Kazimierskiego Parku Krajobrazowego https://zlpk.bip.lubelskie.pl/?id=68&action=details&document_id=1169540 (dostęp: 30.11.2023).

Zob. także: Uchwała nr XXXII/488/2021 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 20 grudnia 2021 r. w sprawie ustanowienia planu ochrony dla Kazimierskiego Parku Krajobrazowego, Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego z 5 stycznia 2022 r., poz. 77. Plan ochrony przewidziany jest na okres 20-letni i obejmuje część tekstową planu oraz mapy uwarunkowań ochrony i mapy działań ochronnych i rekomendacji.

² Zob. <https://www.gov.pl/web/sport/kazimierz-dolny-nadal-ze-statusem-zabytku> (dostęp: 30.11.2023).

Na mocy decyzji z 11 kwietnia 2019 r. Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który rozpatrzył wniosek o stwierdzenie nieważności decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie z dnia 24 stycznia 1983 r., wznowiającej decyzję z dnia 13 sierpnia 1966 r. wpisującą do rejestru zabytków obszar miasta Kazimierza Dolnego.

³ Interesujące jest tu również porównanie z regulacjami dot. planowania przestrzennego we Włoszech, zob. Adobati 2017; Mazzeo 2021: 141–145.

z procesem inwestycyjnym bezwzględnie podporządkowane priorytetom ochrony krajobrazu kulturowego i przyrodniczego. Aktualnie podejmowane są kolejne kroki, mające na celu ochronę unikatowego środowiska naturalnego okolic Kazimierza – zarządzeniem Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Lublinie z 5 maja 2023 r. ustanowiono rezerwat przyrody Mięćmierz⁴, mający chronić m.in. wyjątkową panoramę doliny Wisły z rezerwatem „Krowia Wyspa”, zamkiem w Janowcu na przeciwległym brzegu oraz znaną z regionalnej zabudowy osadą rybacką Mięćmierz. Szczególnie atrakcyjnym widokowo terenem jest tu tzw. skarpa wiślana, czyli pierwsza enklawa rezerwatu (Mięćmierz I), znajdująca się na południe od zabudowań Mięćmierza. Druga enklawa (Mięćmierz II), potocznie określana mianem „suchej dolinki”, położona jest na skarpie pomiędzy zabudowaniami Albrechtówki i Mięćmierza⁵.

W kontekście wieloletnich problemów gminy Kazimierz Dolny⁶ z uchwaleniem miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz często dyskusyjnych decyzji organów administracyjnych w procesie inwestycyjnym warto zastanowić się nad kwestiami kluczowymi zarówno dla ochrony środowiska naturalnego, jak i potencjalnych inwestorów. Niedawna nowelizacja ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 7 lipca 2023 r. (dalej: u.p.z.p.) rodzi niewątpliwie nowe wyzwania, które dodatkowo wpłyną na złożoność omawianego problemu⁷.

10.2. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – pomiędzy prawem a lokalną polityką

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego w gminie Kazimierz Dolny to od lat źródło nieustannych lokalnych konfliktów pomiędzy władzami samorządowymi a inwestorami. 19 listopada 2022 r. wszedł w życie m.p.z.p.⁸ dla części ob-

⁴ Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego z 5 maja 2023 r., poz. 3321.

⁵ Teren ten podlega również ochronie w ramach Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000; z kolei w ramach Dyrektywy Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory (tzw. Dyrektywy Siedliskowej) ochronie podlegają określone siedliska przyrodnicze (tj. murawy kserotermiczne i formacje z jałowcem pospolitym).

⁶ Interaktywna mapa gminy: <https://kazimierz-dolny.geoportal-krajowy.pl/> (dostęp: 12.11.2025).

⁷ Ustawa o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw z 7 lipca 2023 r., Dz.U. z 24 sierpnia 2023 r., poz. 1688.

⁸ Uchwała Rady Miejskiej w Kazimierzu Dolnym nr XLIV/311/22, Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego z 4 listopada 2022 r., poz. 5232.

szaru gminy Kazimierz Dolny (w obrębach Kazimierz Dolny, Mięćmierz-Okale, Cholewianka); cały czas trwają jednak procedury uzgodnień m.in. dla Bochothnicy, Skowieszynka czy Rzeczycy⁹.

Rozstrzygnięcie nadzorcze wojewody, unieważniające Uchwałę nr XXVI/261/21 Rady Miejskiej w Kazimierzu Dolnym¹⁰, pozwala wskazać na główne problemy w procesie opracowywania planu w ubiegłych latach, które w kontekście aktualnych działań gminnych w tym zakresie nie wydają się w pełni rozwiązane. Z uwagi na szczególny charakter Kazimierza Dolnego i wspomniany status zabytku oraz wyjątkowe środowisko przyrodnicze obszaru gminy zarówno działania planistyczne, jak i proces inwestycyjny wymagają określonych uzgodnień z Regionalnym Dyrektorem Ochrony Środowiska (RDOŚ) i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. W odniesieniu do unieważnionej uchwały gminnej z 2021 r. nie zastosowano się do wymogów procedury planistycznej, o których mowa w art. 28 u.p.z.p. – plan został zmieniony w zakresie, w jakim podlegał wcześniej ocenie RDOŚ, a nie miało miejsca ponowne wymagane prawem uzgodnienie (Plucińska-Filipowicz, Wierzbiński 2014: 263–272).

Analizowane rozstrzygnięcie nadzorcze podnosi również kwestię niezgodności planu ze studium¹¹, wskazując na wprowadzone zmiany dotyczące zakazu lokalizacji na terenie stoku narciarskiego trwałych obiektów kubaturowych, niezwiązanych z urządzeniami niezbędnymi do jego funkcjonowania. Studium uwarunkowań precyzyjnie wskazywało zarówno lokalizację zabudowy kubaturowej, jak również jej funkcje i rodzaje. Należy podkreślić, że zgodnie z lipcową nowelizacją u.p.z.p. studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy ma zastąpić plan ogólny. Jego ustalenia będą podstawą do uchwalania

⁹ Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska w postanowieniu z dnia 10 sierpnia 2023 r. (WPN.610.43.2023.KWAW.1) odmawia uzgodnienia projektu planu miejscowego dla Skowieszynka, Rzeczycy, Kolonii Rzeczycy, Wierzchoniowa i Witoszyna, znacznie ograniczając możliwość zabudowy terenów – projekt planu miejscowego musi zostać skorygowany poprzez zmniejszenie powierzchni terenów budowlanych i ponownie przesłany do uzgodnień.

¹⁰ Rozstrzygnięcie nadzorcze wojewody lubelskiego nr IF-II.4131.7.2022 z dnia 4 lutego 2022 r., Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego z dnia 7 lutego 2022 r., poz. 650.

¹¹ Zob. wyrok NSA z dnia 10 listopada 2016 r., w którym sąd stwierdza, że „choćby studium nie ma mocy aktu powszechnie obowiązującego, nie jest aktem prawa miejscowego, to jako akt planistyczny określa politykę przestrzenną gminy i bezwzględnie wiąże organy gminy przy sporządzaniu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. [...] Plan zagospodarowania przestrzennego ma stanowić uszczegółowienie zapisów zawartych w studium, nie może prowadzić do zmiany kierunków zagospodarowania objętych studium. Zmiana przeznaczenia terenów w planie miejscowym, jeśli nie była przewidziana w studium, może być dokonana przez gminę wyłącznie po uprzedniej zmianie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, z zachowaniem trybu, w jakim studium jest uchwalane” (sygn. akt II OSK 296/15).

planów miejscowych oraz wydawania decyzji o warunkach zabudowy¹². Nowe narzędzie planistyczne będzie miało charakter aktu prawa miejscowego (Dolnicki 2021: 329–365), zaś studia zgodnie z przepisami przejściowymi zachowują moc obowiązującą do wejścia w życie planu ogólnego gminy, nie dłużej jednak niż do 31 grudnia 2025 r.

Kolejne z naruszeń prawa podniesionych w rozstrzygnięciu nadzorczym dotyczy obsługi komunikacyjnej i dojazdów do terenów zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej. Zgodnie z orzecznictwem sądowo-administracyjnym wskazuje się, że w zakresie realizacji wymogu wynikającego z art. 15 ust. 2 pkt 10 u.p.z.p., plan miejscowy powinien być tak skonstruowany, aby zapewnić możliwość obsługi komunikacyjnej określonym terenom¹³. Tym samym, zgodnie z argumentacją organu nadzorczego, ustalenie drogi komunikacyjnej nie może być uzależnione od późniejszej, często niepewnej zgody właścicieli nieruchomości (np. w postaci ustanowienia służebności drogowej), a zapisy planu nie mogą uzależniać zagospodarowania terenu od zgody na służebność przejazdu przez tereny sąsiednie, ewentualnie od przyszłych rozstrzygnięć innych organów lub sądów. Z uwagi na szczególny charakter Kazimierza Dolnego niezwykle istotne jest stosowanie się do wymaganych wskaźników urbanistycznych m.in. wskazujących możliwość maksymalnej zabudowy, precyzyjnie określających funkcje uzupełniające w zakresie ich oddziaływania czy też wpływ na skalę zabudowy bądź inne wskaźniki przestrzenne.

Należy również podkreślić wagę obowiązku określenia w planie miejscowym minimalnej liczby miejsc postojowych w stosunku do każdej z przewidzianych funkcji, przy czym nie ma znaczenia, czy przeznaczenie terenu jest podstawowe, czy uzupełniające¹⁴. Jest to istotne szczególnie w kontekście budowy na działkach w centrum miasta, gdzie natężenie ruchu turystycznego jest często niewspółmierne do możliwości infrastruktury w zakresie obsługi parkingowej. Na wskazany problem zwrócił uwagę organ nadzorczy, podkreślając, że działka będąca przedmiotem analizy¹⁵ znajduje się w ścisłym centrum miasta i pozostaje terenem dotychczas niezainwestowanym, a wskazanie obowiązku realizacji tylko jednego miejsca parkingowego dla jej obsługi nie wypełnia upoważnienia ustawowego

¹² Zob. art. 13a-13m Ustawy o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw z 7 lipca 2023 r., Dz.U. z 24 sierpnia 2023 r., poz. 1688.

¹³ Por. wyrok NSA z dnia 1 kwietnia 2011 (sygn. akt II OSK 109/11); z dnia 11 października 2016 r. (sygn. akt II OSK 3314/14).

¹⁴ Zob. wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Białymstoku z dnia 9 stycznia 2020 r. (sygn. akt II SA/Bk 812/19).

¹⁵ Sprawa dotyczyła działki 18aMS w centrum Kazimierza Dolnego, tuż przy Kościele Farnym (dawny Hotel Polski, następnie Esterka).

z art. 15 ust. 2 pkt. 6 u.p.z.p.¹⁶ W odniesieniu do przedmiotowej działki warto również wspomnieć o konieczności uzyskiwania odpowiednich uzgodnień – w tym przypadku zarówno przeznaczenie terenu, jak i kwestia parametrów urbanistycznych podlegały uzgodnieniu z Lubelskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w związku z koncepcją zabudowy terenu, która nawiązuje rozwiązaniami architektonicznymi do znajdujących się tam niegdyś budynków. Samo jednak określenie w planie minimalnej liczby miejsc do parkowania stosownie do dopuszczonych funkcji usługowych należy do obowiązków organu planistycznego, tj. burmistrza Kazimierza Dolnego.

W kontekście uzyskiwania wymaganych uzgodnień konserwatora zabytków w procesie inwestycyjnym na terenie Kazimierza Dolnego warto zwrócić uwagę na poruszaną często kwestię niedopuszczalności podnoszenia wysokości linii zabudowy ponad tę przewidzianą przez plan zagospodarowania przestrzennego – niezwykle istotną z powodu konieczności zachowania odpowiedniej skali zabudowy do ukształtowania terenu¹⁷.

Negatywna opinia konserwatora może dotyczyć również planowanego charakteru zabudowy, np. pensjonatowej, wymagającej ciągów komunikacyjnych czy innych terenów obsługi, w związku z aspektami przestrzenno-widokowymi (zakłócenie panoramy widokowej). Konserwator zwraca także uwagę na konieczność zachowania charakteru zbliżonego do architektury budynków mieszkalnych przez budynki pensjonatowe, co pozwala, co do zasady, na zachowanie spójnej koncepcji architektonicznej nowych inwestycji na terenie gminy (z przewagą m.in. drewna, kamienia wapiennego i pergoli).

Kolejną z nieprawidłowości, którą podnosi się w rozstrzygnięciu nadzorczym, była niezgodność tekstu planu z rysunkiem w odniesieniu do określonego terenu, co stanowi naruszenie zasad sporządzania aktu planistycznego w zakresie art. 15

¹⁶ Art. 15 ust. 2 pkt. 6 znówelizowanej u.p.z.p.: „W planie miejscowym określa się obowiązkowo: [...] zasady kształtowania zabudowy oraz wskaźniki zagospodarowania terenu, maksymalną i minimalną nadziemną intensywność zabudowy, minimalny udział powierzchni biologicznie czynnej, maksymalny udział powierzchni zabudowy, maksymalną wysokość zabudowy, minimalną liczbę i sposób realizacji miejsc do parkowania, w tym miejsc przeznaczonych do parkowania pojazdów zaopatrzonych w kartę parkingową, oraz linie zabudowy i gabaryty obiektów”.

¹⁷ Zob. także: wyrok WSA w Lublinie z 27 czerwca 2023 r. (sygn. akt II SA/Lu 270/23). W opinii sądu Rada Miasta Kazimierz Dolny w zaskarżonym planie miejscowym zastosowała inny sposób ustalania wysokości budynków niż określony w rozporządzeniu (Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie). Rada Miasta jest uprawniona do określania maksymalnej lub minimalnej wysokości zabudowy na obszarze gminy, jednakże sposób obliczania wysokości budynków musi być spójny w systemie prawa.

ust. 2 pkt 1 u.p.z.p.¹⁸ oraz rozporządzenia w sprawie wymaganego zakresu projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego¹⁹. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego²⁰ stanowi całość składającą się z części tekstowej (treść uchwały) oraz jej integralnej części w formie graficznej – oba te elementy muszą być całkowicie spójne i jednoznaczne. Jak podkreśla się w orzecznictwie²¹, część graficzna planu jest uszczegółowieniem części tekstowej, a ustalenia planu muszą być odczytywane łącznie – nie może dochodzić do rozbieżności pomiędzy częścią tekstową a rysunkiem.

10.3. Inwestycje na terenie gminy Kazimierz Dolny – wyzwania dla projektanta i inwestora

Szczególne warunki przyrodnicze (obszar wąwozów lessowych, często znaczne nachylenia terenu, wymagające ingerencji w skarpę) sprawiają, że projekt architektoniczny musi uwzględniać całokształt specyficznych czynników techniczno-przyrodniczych. Konieczne jest przestrzeganie wskazanych w studium/planie zakazów zabudowy z uwagi na ochronę określonych elementów krajobrazu, a tym samym niedopuszczanie do postulowanych żądań zwiększenia terenu zabudowy w sytuacji, gdy mogłoby to mieć niekorzystne skutki dla środowiska przyrodniczego chronionego obszaru.

Nieziemiennie powraca również problem kubatury planowanych obiektów i dążenie inwestorów do zwiększania linii zabudowy ponad pierwotnie planowaną (Plucińska-Filipowicz, Wierzbicki 2014: 171–174), co w przypadku miejsca o statusie zabytku powinno być przedmiotem wnikliwej uwagi organów opiniujących i nadzorczych, a przede wszystkim władz samorządowych.

Z uwagi na szczególne uwarunkowania przyrodnicze Kazimierza Dolnego (Kazimierski Park Krajobrazowy, Obszar Natura 2000, a także nowo utworzony rezerwat Mięćmierz) decyzja inwestora musi być wyjątkowo dobrze przemyślana – proces uzyskiwania niezbędnych pozwoleń i opinii (ocena oddziaływania inwestycji na środowisko, tzw. decyzja środowiskowa (Górski 2021: 146–165)) może

¹⁸ „Wójt, burmistrz albo prezydent miasta sporządza projekt planu miejscowego, zawierający część tekstową i część graficzną, wraz z uzasadnieniem, uwzględniając politykę przestrzenną gminy określoną w strategii rozwoju gminy lub strategii rozwoju ponadlokalnego”

¹⁹ Rozporządzenie Ministra Rozwoju i Technologii z dnia 17 grudnia 2021 r. w sprawie wymaganego zakresu projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, Dz.U. z dnia 23 grudnia 2021 r. poz. 2402.

²⁰ Interaktywna wersja planu: <https://kazimierzdolny.e-mapa.net/?userview=324> (dostęp: 12.11.2025).

²¹ Zob. wyrok WSA w Lublinie z 13 października 2009 r. (sygn. akt II SA/Lu 393/09).

być dłuższy niż w przypadku inwestycji na terenie niepodlegającym regulacjom ochrony przyrody. Właściciele działek na atrakcyjnych przyrodniczo terenach muszą się zatem przygotować na długi czas oczekiwania na decyzje organów w przedmiocie warunków zagospodarowania.

Decyzje organów w przedmiocie zabudowy terenu często bywają kontrowersyjne, co nie sprzyja stabilności inwestycyjnej – przykładem może być tu sytuacja dotycząca budowy z 2019 r. na działce w Mięćmierzu²², w miejscu już powołanego rezerwatu przyrody (planowanego w czasie uzyskiwania pozwolenia na budowę) oraz obszaru Natura 2000²³. Budzi to uzasadnione wątpliwości co do rzeczywistego przestrzegania przepisów dotyczących ochrony przyrody na wskazanych obszarach, a jednocześnie dowodzi braku spójności działań organów samorządowych i opiniujących w procesie uzyskiwania niezbędnych pozwoleń. W przypadku obszarów podlegających bezwzględnej ochronie przyrody takie sytuacje nie powinny mieć miejsca.

10.4. Nowelizacja u.p.z.p. – nowe wyzwania dla gminy

Nowelizacja u.p.z.p. to szereg wyzwań zarówno dla samorządów terytorialnych, jak i całej branży budowlanej. Wśród głównych zmian należy wymienić m.in. zastąpienie studium planem ogólnym o charakterze aktu prawa miejscowego, zintegrowany plan inwestycyjny oraz umowę urbanistyczną, a także wprowadzenie tzw. Rejestru Urbanistycznego (od 1 stycznia 2026 r.). Ponadto znowelizowana u.p.z.p. zakłada zwiększenie partycypacji społecznej w procedurze planistycznej oraz zmiany w przepisach dotyczących wydawania decyzji o warunkach zabudowy i okresu jej ważności. Samorządy lokalne będą miały czas do 31 grudnia 2025 r. na sporządzenie planów ogólnych – biorąc pod uwagę dotychczasowe problemy gminy Kazimierz Dolny przy opracowywaniu planów miejscowych termin ten wydaje się stanowić duże wyzwanie. Konieczne będzie również dostosowanie sposobu przygotowania projektu planu miejscowego w części tekstowej i graficznej do rozporządzenia wydanego na podstawie art. 16 ust. 2 u.p.z.p., które

²² <https://kazimierzdolny.naszemiasto.pl/miecmierz-ruszyla-budowa-w-miejscu-gdzie-ma-powstac/ar/c1-7263937> (dostęp: 30.11.2023).

²³ Starostwo wydając pozwolenie na budowę, uzasadniało swoją decyzję otrzymaniem kompletu niezbędnych dokumentów, w tym pozytywnej decyzji Zespołu Lubelskich Parków Krajobrazowych. Zgodnie z uchwalonym planem zagospodarowania przestrzennego na przedmiotowej działce mogła znajdować się zabudowa jednorodzinna, co budziło szereg wątpliwości w kontekście ścisłej ochrony krajobrazu na tym terenie. Zgodnie ze studium zagospodarowania teren był bezwzględnie wyłączony z zabudowy, natomiast w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego przeznaczenie działki uwzględniało możliwość zabudowy.

określi skale, klasy przeznaczenia terenu, stosowane oznaczenia, nazewnictwo, standardy, sposoby prezentacji graficznej danych przestrzennych oraz sposób dokumentowania prac planistycznych w zakresie planu miejscowego. W związku z nowymi zasadami dotyczącymi decyzji o warunkach zabudowy (ograniczenie obszaru analizowanego do decyzji, związanie ustaleniami planu ogólnego oraz wprowadzenie 5-letniego terminu obowiązywania decyzji od daty jej uprawomocnienia się) – prowadzenie inwestycji na dotychczasowych zasadach będzie wymagało uzyskania decyzji do 31 grudnia 2025 r. Wniosek złożony po tym terminie, w sytuacji gdy gmina nie zdąży uchwalić planu ogólnego, może skutkować opóźnieniem inwestycji. Nawet gdy gmina uchwali plan ogólny, nie ma bowiem pewności, że nieruchomość znajdzie się w obszarze uzupełnienia zabudowy i będzie można zrealizować na niej zaplanowaną inwestycję.

10.5. Podsumowanie

Problematyka zagospodarowania przestrzennego w kontekście ochrony przyrody w gminach znajdujących się na obszarze parków krajobrazowych oraz innych form ochrony przyrody, a jednocześnie stanowiących teren niezwykle atrakcyjny turystycznie i inwestycyjnie, to duże wyzwanie dla władz samorządowych. Relacje pomiędzy procesami inwestycyjnymi a ochroną środowiska naturalnego w gminie Kazimierz Dolny – miejscu o unikalnym znaczeniu krajobrazowym, historycznym i turystycznym – są niezwykle złożone.

Lokalne samorządy stają przed wyzwaniami wynikającymi z konieczności godzenia interesów rozwoju urbanistycznego z obowiązkiem zachowania dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego. Kluczowym punktem odniesienia jest tu miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, którego opracowywanie i wdrażanie napotyka liczne przeszkody – prawne, proceduralne oraz polityczne.

Można wskazać, że obowiązujące plany zagospodarowania przestrzennego są nierzadko przedmiotem lokalnych sporów i kontrowersji, a ich zapisy bywają niezgodne ze studium uwarunkowań lub są uchwalane z naruszeniem przepisów ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Ponadto pojawiają się nieprawidłowości dotyczące wymaganych uzgodnień z Regionalnym Dyrektorem Ochrony Środowiska czy Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, a także błędne zapisy związane z obsługą komunikacyjną lub liczbą miejsc postojowych. Należy też podkreślić znaczenie zgodności pomiędzy częścią tekstową i graficzną planów oraz rolę organów opiniujących w zachowaniu integralności krajobrazu.

Kazimierski Park Krajobrazowy i nowo utworzony rezerwat przyrody Mięcnierz niewątpliwie wymagają należytej ochrony walorów przyrodniczych. Z drugiej zaś strony inwestorzy i projektanci muszą mierzyć się z licznymi trudnościami – m.in. związanymi z wymagającą topografią terenu, skomplikowanymi

procedurami uzyskiwania pozwoleń czy niejednoznacznymi decyzjami administracyjnymi, które mogą powodować niepewność inwestycyjną. Wieloletnie opracowywanie m.p.z.p., kontrowersyjne pozwolenia na budowę, długi czas oczekiwania na wymagane opinie sprawiają, że proces inwestycyjny nie jest zadaniem łatwym. Jednocześnie pojawiają się wątpliwości, czy ochrona środowiska jest istotnie jednym z priorytetów działań samorządu. Miejsca takie jak Kazimierz Dolny, łączące status zabytku i wyjątkowe walory przyrodnicze, powinny być chronione w szczególnie sposób – pojawia się zatem pytanie, czy aktualne rozwiązania są wystarczająco efektywne.

Nowelizacja ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (wprowadzająca plan ogólny zamiast studium, zintegrowany plan inwestycyjny i Rejestr Urbanistyczny) miała na celu uproszczenie i ujednolicenie procesu planistycznego. Jednocześnie nakłada nowe obowiązki na samorządy, co może pogłębić trudności gmin takich jak Kazimierz Dolny, gdzie interesy ochrony dziedzictwa kulturowego często ścierają się z presją inwestycyjną. Można mieć zatem uzasadnione wątpliwości, czy władze lokalne sprostają nowym wyzwaniom w tym zakresie oraz czy nie byłyby wskazane dodatkowe rozwiązania (np. w zakresie koordynacji wymaganych uzgodnień), kompleksowo uwzględniające specyfikę takich obszarów.

Literatura

- Adobati F., 2017, *Franciacorta: un brand (e un piano) per molti paesaggi*, *Atti della XIX Conferenza Nazionale SIU-Società Italiana degli Urbanisti*, Catania 16-18 giugno 2016, <http://www.planum.net/planum-magazine/planum-publisher-publication/atti-della-xix-conferenza-nazionale-siu> (dostęp: 30.11.2023).
- Chmielewski T.J., 2013, *Systemy krajobrazowe. Struktura-funkcjonowanie-planowanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Dolnicki B., 2021, *Samorząd terytorialny*, Wolters Kluwer, Warszawa.
- Górski M. (red.), 2021, *Prawo ochrony środowiska*, Wolters Kluwer, Warszawa.
- Mazzeo G., 2021, *Sulla pianificazione territoriale in Italia. Cronache, testimonianze, prospettive*, FrancoAngeli, Milano.
- Plucińska-Filipowicz A., Wierzbicki M. (red.), 2014, *Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Komentarz*, LexisNexis, Warszawa.

Dokumenty prawne

- Postanowienie Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska z dnia 10 sierpnia 2023 r. (WPN.610.43.2023.KWAW.1).
- Rozporządzenie Ministra Rozwoju i Technologii z dnia 17 grudnia 2021 r. w sprawie w sprawie wymaganego zakresu projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, Dz.U. z dnia 23 grudnia 2021 r. poz. 2402.

Rozstrzygnięcie nadzorcze wojewody lubelskiego nr IF-II.4131.7.2022 z dnia 4 lutego 2022 r., Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego z dnia 7 lutego 2022 r., poz. 650.

Uchwała nr XXIX/407/2017 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Kazimierskiego Parku Krajobrazowego, https://zlpk.bip.lubelskie.pl/?id=68&action=details&document_id=1169540 (dostęp: 30.11.2023).

Uchwała nr XXXII/488/2021 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 20 grudnia 2021 r. w sprawie ustanowienia planu ochrony dla Kazimierskiego Parku Krajobrazowego, Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego z 5 stycznia 2022 r., poz. 77.

Uchwała Rady Miejskiej w Kazimierzu Dolnym nr XLIV/311/22, Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego z 4 listopada 2022 r., poz. 5232.

Ustawa o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw z 7 lipca 2023 r., Dz.U. z 24 sierpnia 2023 r., poz. 1688.

Zarządzenie Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Lublinie z 5 maja 2023 r., Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego z 5 maja 2023 r., poz. 3321.

Wyrok NSA z dnia 1.04.2011 r. (sygn. akt II OSK 109/11).

Wyrok NSA z dnia 11.10.2016 r. (sygn. akt II OSK 3314/14).

Wyrok NSA z dnia 20.11.2016 r. (sygn. akt II OSK 296/15).

Wyrok WSA w Białymstoku z 9 stycznia 2020 r. (sygn. akt II SA/Bk 812/19).

Wyrok WSA w Lublinie z 13 października 2009 r. (sygn. akt II SA/Lu 393/09).

Wyrok WSA w Lublinie z 27 czerwca 2023 r. (sygn. akt II SA/Lu 270/23).

Strony internetowe

<https://kazimierzdolny.naszemiasto.pl/miecmierz-ruszyla-budowa-w-miejscu-gdzie-ma-powstac/ar/c1-7263937> (dostęp: 30.11.2023).

Mapy

<https://kazimierz-dolny.geoportal-krajowy.pl/> (dostęp: 12.11.2025).

<https://kazimierzdolny.e-mapa.net/?userview=324> (dostęp: 15.11.2025).

Magdalena JARCZOK-GUZY

ZNACZENIE PODATKU ROLNEGO W DOCHODACH WŁASNYCH GMIN W POLSCE W LATACH 1995–2023

11

Magdalena JARCZOK-GUZY – *Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach*
Katedra Finansów Publicznych
ul. 1 Maja 47, 40-287 Katowice
e-mail: magdalena.guzy@ue.katowice.pl
<https://orcid.org/0000-0001-9373-1264>

ZARYS TREŚCI: Celem niniejszej pracy jest ocena znaczenia wpływów z tytułu podatku rolnego w dochodach własnych gmin w Polsce. Próba badawcza została podzielona na gminy miejskie, wiejskie i miejsko-wiejskie. Okres badawczy przyjęty do badań to lata 1995–2023. Podjęto próbę określenia roli tego podatku w dochodach własnych gmin o różnej charakterystyce geograficznej i społecznej. W przeglądzie literatury omówiono istotę oraz historię wprowadzenia tego podatku w Polsce. Zastosowaną metodą badawczą w artykule jest analiza literatury przedmiotu oraz analiza statystyczna wskaźników struktury i tempa zmian.

SŁOWA KLUCZOWE: podatek rolny, dochody gminy, budżet gminy.

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 7.04.2025. Verified: 27.05.2025. Accepted: 15.07.2025.

Funding information: Not applicable. **Conflict of interests:** None. **Ethical considerations:** The Author assures of no violations of publication ethics and takes full responsibility for the content of the publication.

THE IMPORTANCE OF AGRICULTURAL TAX IN THE OWN REVENUE OF MUNICIPALITIES IN POLAND IN THE YEARS 1995–2023

ABSTRACT: The aim of this paper is to assess the significance of agricultural tax revenues in the own income of municipalities in Poland. The research sample was divided into urban, rural and rural-urban municipalities. The research period adopted for the study is 1995–2023. An attempt was made to determine the role of this tax in the own income of municipalities with different geographical and social characteristics. The literature review discusses the essence and history of the introduction of this tax in Poland. The research method used in the article is the analysis of the subject literature and the statistical analysis of structure and rate of change indicators.

KEYWORDS: agricultural tax, municipal income, municipal budget.

11.1. Wprowadzenie

Rozwój działalności rolniczej jest determinowany przez szereg czynników ekonomicznych, politycznych, społecznych, prawnych, środowiskowych i międzynarodowych, wynikających ze strategicznych interesów kraju, jego klimatu inwestycyjnego, warunków naturalnych i klimatycznych, położenia geograficznego oraz mentalności ludzi. Ogromne znaczenie dla efektywnego funkcjonowania produkcji rolnej ma wsparcie legislacyjne i tworzenie sprzyjającego klimatu inwestycyjnego przez państwo, tj. skuteczne działanie i doskonalenie mechanizmów państwowego wsparcia finansowego producentów rolnych w systemie państwowej polityki podatkowej poprzez korzystanie z ulg podatkowych, uproszczony system opodatkowania, stosowanie specjalnych reżimów podatku od wartości dodanej itp. (Kovalchuk i in. 2021: 479).

Rolnictwo w Polsce niewątpliwie odgrywa ważną rolę zarówno w aspekcie gospodarczym, jak i środowiskowym. Polską żywność od lat charakteryzuje wysoka jakość. Jako pierwsze ogniwo łańcucha dostaw polski rolnik jest dla gospodarki bardzo istotnym uczestnikiem rynku. Z polskim rolnictwem od lat związany jest podatek rolny będący źródłem dochodów budżetowych gmin w Polsce. Specyfika tego podatku w ostatnim czasie staje się przedmiotem dyskusji. Celem niniejszej pracy jest ocena znaczenia wpływów z podatku rolnego w dochodach własnych gmin w Polsce z podziałem na charakter gminy i województwa. Szczególną uwagę zwrócono również na zmieniające się stawki podatku. Metodą badawczą zastosowaną w części empirycznej pracy będą wskaźniki struktury i tempa zmian. Dane do badań na temat wartości wpływów z podatku rolnego oraz dochodów własnych ogółem za lata 1995–2023 dla wszystkich polskich gmin w podziale na miejskie, wiejskie i miejsko-wiejskie pozyskano z Banku Danych Lokalnych GUS. Narzędziem badawczym wykorzystanym w badaniu jest arkusz Excel. Hipoteza przyjęta w niniejszej pracy zakłada, iż znaczenie podatku rolnego w dochodach gmin maleje.

11.2. Przegląd literatury

Opodatkowanie sektora rolnego ma cztery różne cele: generowanie dochodów, które mogą być wykorzystane do finansowania wydatków rządowych; transfer zasobów, w szczególności nadwyżek rolnych, z sektora rolnego do sektorów pozarolniczych; wspieranie efektywności i zachęcanie do dywersyfikacji produkcji rolnej; oraz ułatwianie redystrybucji dochodów w sektorze rolnym. Opodatkowanie sektora rolnego w krajach rozwijających się okazało się istotnym źródłem mobilizacji dochodów (Alexander, Yuristine 2024: 1295).

Opodatkowanie rolnictwa stanowi ważny aspekt polityki podatkowej, będąc metodą oddziaływania państwa na podległe mu podmioty sektora spożywczego, tak aby dochody budżetowe były wystarczające do realizacji celów gospodarczych i społecznych (Gruziel, Raczkowska 2018: 163). Cechą charakterystyczną opodatkowania działalności rolniczej jest jego wyodrębnienie z powszechnego systemu podatkowego. Podatkiem obciążającym gospodarstwa rolne jest podatek rolny, którego wymiar zależy przede wszystkim od wartości użytkowej ziemi. Dochody z rolnictwa nie podlegają więc opodatkowaniu podatkiem dochodowym. Wyjątek stanowią tzw. działy specjalne produkcji rolnej (Szłęzak-Matusiewicz 2018: 123). Podatek rolny jest konstrukcją występującą w wielu krajach Unii Europejskiej (UE) i stanowi element systemów podatkowych funkcjonujących w danym państwie. Cechą charakterystyczną podatku rolnego nie jest powiązanie z potencjalnym lub rzeczywistym dochodem rolniczym, a z działalnością rolniczą. Konstrukcje, które mają zastosowanie w UE, mają zróżnicowany charakter, tj. podatku dochodowego, majątkowego, przychodowego, produkcyjnego oraz formy mieszanej. Powszechną zasadą jest traktowanie podatku rolnego jako instrumentu polityki ekonomicznej, gospodarczej i fiskalnej, m.in. przez wpływ na wysokość dochodów uzyskiwanych przez rolników (Gruziel 2017: 100).

Podatek rolny jest jednym z wielu podatków lokalnych, z których dochody w całości zasilają budżet gminy. W tym zakresie gminy mają ograniczoną władzę fiskalną, co z kolei pozwala na realizację zasady niezależności finansowej gmin w kontekście dochodów gminnych. Mimo że dochody z podatku rolnego stanowią dochody wyłącznie danego samorządu terytorialnego, regulacja owego podatku odbywa się na szczeblu centralnym, przybierając różne formy i narzucając w ten sposób pewne ograniczenia w zakresie władzy fiskalnej posiadanej przez gminę (co oznacza, że gminy mają określone uprawnienia podatkowe, na podstawie których mogą wpływać na obciążenia fiskalne, nie mają jednak uprawnień do ich ustanawiania) (Życzkowska, Dziuba 2021: 718).

Gospodarstwa rolne w Polsce podlegają opodatkowaniu podatkiem rolnym. Konstrukcja podatku rolnego, obowiązującego od 1984 r., jest niedostosowana do aktualnych warunków ekonomicznych i sytuacji gospodarczej w Polsce. Jest konstrukcją przestarzałą w stosunku do zasad opodatkowania rolnictwa obowiązujących

w krajach UE, zwłaszcza dawnej tzw. piętnastki, ale także w stosunku do innych podatków wchodzących w skład polskiego systemu podatkowego. Obciążenia fiskalne z tego tytułu nie są zbyt wysokie, a z założenia liniowa budowa premiuje niższym podatkiem gospodarstwa duże i silniejsze ekonomicznie, co nie zawsze przekłada się jednak na decyzje ekonomiczne właścicieli tych gospodarstw. Brak personalizacji, poprzez jakiegokolwiek nawiązanie do sytuacji osobistej i rodzinnej podatnika, powoduje, iż podatek rolny w zasadzie nie zależy od zdolności płatniczej podatnika, co jeszcze raz potwierdza tezę, że ma on bardziej charakter podatku majątkowego niż przychodowego (dochodowego) (Dziemianowicz 2007: 190).

Podatek rolny w kształcie nadanym przez polskiego ustawodawcę stanowi klasyczną odmianę podatku od nieruchomości. W jego przypadku opodatkowaniu podlega samo posiadanie lub nabycie praw własności. Rolnik jest zobowiązany do uiszczania opłat nawet wówczas, gdy nie prowadzi żadnej działalności na gruntach wchodzących w skład jego gospodarstwa rolnego lub, co więcej, gdy działalność gospodarcza na tych terenach generuje straty finansowe (Kisiel, Idźkowska 2013: 111).

Podatkiem rolnym opodatkowane są osoby fizyczne, osoby prawne i jednostki bez osobowości prawnej, będące właścicielami lub samoistnymi posiadaczami gruntów sklasyfikowanych w ewidencji gruntów i budynków jako użytki rolne. O opodatkowaniu gospodarstw rolnych decyduje liczba hektarów przeliczeniowych ustalona na podstawie powierzchni, rodzajów, klas użytków rolnych i ich przynależności do okręgów podatkowych. Stawka podatku jest rokrocznie ustalana dla 1 ha gruntów przeliczeniowych jako równowartość pieniężna 2,5 q żyta. Do wyliczeń brana jest średnia cena skupu żyta z 11 kwartałów. Zatem wysokość podatku, stanowiącego główne obciążenie fiskalne rolników w Polsce, nie jest uzależniona ani od rodzaju lub wartości produkcji, wartości przychodu lub dochodu z gospodarstwa, ani też od wartości kosztów. Nie ma znaczenia, czy w gospodarstwie prowadzona jest produkcja, a grunty są wykorzystywane rolniczo czy odłogowane (Pawlak i in. 2017: 158).

Podatek rolny funkcjonuje zatem w oderwaniu od rzeczywistego wykorzystywania gruntów. Innemu rodzajowi opodatkowania podlega natomiast faktycznie prowadzona działalność rolnicza (Bieluk 2008: 182). Zgodnie z ustawą o podatku rolnym:

za działalność rolniczą uważa się produkcję roślinną i zwierzęcą, w tym również produkcję materiału siewnego, szkółkarskiego, hodowlanego oraz reprodukcyjnego, produkcję warzywniczą, roślin ozdobnych, grzybów uprawnych, sadownictwa, hodowlę i produkcję materiału zarodowego zwierząt, ptactwa i owadów użytkowych, produkcję zwierzęcą typu przemysłowego fermowego oraz chów i hodowlę ryb¹.

¹ Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym, Dz.U. 1984 Nr 52 poz. 268

Zgodnie z ustawą o podatku dochodowym od osób fizycznych natomiast:

Działalnością rolniczą jest działalność polegająca na wytwarzaniu produktów roślinnych lub zwierzęcych w stanie nieprzetworzonym (naturalnym) z własnych upraw albo hodowli lub chowu, w tym również produkcja materiału siewnego, szkółkarskiego, hodowlanego oraz reprodukcyjnego, produkcja warzywnicza gruntowa, szklarniowa i pod folią, produkcja roślin ozdobnych, grzybów uprawnych i sadownicza, hodowla i produkcja materiału zarodowego zwierząt, ptactwa i owadów użytkowych, produkcja zwierzęca typu przemysłowo-fermowego oraz hodowla ryb, a także działalność, w której minimalne okresy przetrzymywania zakupionych zwierząt i roślin, w trakcie których następuje ich biologiczny wzrost, wynoszą co najmniej: 1) miesiąc – w przypadku roślin, 2) 16 dni – w przypadku wysokointensywnego tuczu specjalizowanego gęsi lub kaczek, 3) 6 tygodni – w przypadku pozostałego drobiu rzeźnego, 4) 2 miesiące – w przypadku pozostałych zwierząt – licząc od dnia nabycia².

Z punktu widzenia nowych rozwiązań w zakresie opodatkowania gospodarstw rolnych, tj. potencjalnego opodatkowania dochodów, istotna jest ocena udziału podatku rolnego i całkowitego obciążenia podatkowego gospodarstw rolnych w wartości ich produkcji towarowej. Takie badania przeprowadzili M. Podstawka i Ł. Podstawka, wynika z nich, że udział podatku rolnego w przychodach ze sprzedaży gospodarstw FADN (Farm Accountancy Data Network) jest nominalny. Wraz ze wzrostem ich siły ekonomicznej udział tej opłaty w przychodach maleje. Świadczy to o wzroście efektywności gospodarowania i wykorzystaniu efektu skali w gospodarstwach o silniejszej pozycji ekonomicznej. Podobne są proporcje udziału całkowitego obciążenia podatkowego w przychodach ze sprzedaży w analizowanych gospodarstwach (Podstawka, Podstawka 2021: 609).

Analizując problematykę opodatkowania rolnictwa w obecnej sytuacji gospodarczej i społecznej, należy przyjąć, że konieczne jest stworzenie systemu podatkowego, który będzie stymulował pożądane zachowania gospodarcze i kierunki produkcji. Jednocześnie, aby realizować konstytucyjną zasadę wspierania gospodarstw rodzinnych, należy stworzyć narzędzia fiskalne różnicujące obciążenia gospodarstw zależnie od ich wielkości czy rodzaju produkcji, tj. ich miejsca w preferowanym modelu rolnictwa, którym jest rolnictwo rodzinne i minimalizujące wpływ produkcji na klimat (Bieluk 2021: 107).

Według raportu European Landowners' Organization podatek rolny nie istnieje w pięciu krajach Europy. W dziewięciu krajach grunty rolne są całkowicie zwolnione z podatku gruntowego, a w czterech innych – częściowo. Łącznie dwie trzecie krajów objętych badaniem nie nakłada podatku gruntowego od gruntów rolnych lub nakłada go z zastosowaniem bardzo niskich stawek. Ta

² Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych, Dz.U. 1991 Nr 80 poz. 350.

obserwacja jest istotna, ponieważ podatek gruntowy jest podatkiem rocznym, niezależnym od dochodów z gruntów rolnych, obliczanym od hektara. Podstawa opodatkowania różni się w zależności od kraju, zatem porównywanie poziomów opodatkowania jest niezwykle trudne. Najczęściej stosowaną podstawą jest wartość katastralna. Jednak nawet wśród krajów, które stosują tę wartość, porównania przysparzają wielu problemów, ponieważ różni się ona między krajami, a nawet w obrębie jednego państwa (*Taxation of Agricultural Land in Europe 2023*: 4).

Mając na uwadze w szczególności sposób opodatkowania rolnictwa w innych krajach Unii Europejskiej, należy wskazać, iż oczekiwana byłaby zmiana w opodatkowaniu gruntów rolnych w Polsce. W państwach europejskich stosowane są różne podejścia do opodatkowania gruntów rolnych i warto może rozważyć nowy wariant dla polskiego rolnictwa.

11.3. Wyniki badań i dyskusja

Okres badawczy wybrany do analizy to lata 1995–2023, a więc cały możliwy czas, za który dostępne są dane finansowe w badanym obszarze. W pierwszym kroku postępowania badawczego przeprowadzono analizę udziału wpływów z podatku rolnego w dochodach własnych gmin w Polsce ogółem oraz w podziale na gminy wiejskie, miejskie oraz miejsko-wiejskie. W tabeli 1 zamieszczono dane wyjściowe do analizy. W tabeli 2 przedstawiono natomiast udział procentowy tych wpływów, a na wykresie 1 udział ten zilustrowano. Na podstawie wyników można zaobserwować wyraźne osłabienie znaczenia wpływów z tytułu podatku rolnego we wszystkich analizowanych rodzajach gmin. Największą zmianę w strukturze odnotowano dla kategorii gmin wiejskich, tj. spadek z 20,7% udziału do 4,0%. Biorąc pod uwagę wartości względne, dla gmin miejskich udział ten był i jest marginalny, w gminach miejsko-wiejskich również zaobserwowano znaczny spadek wpływów, ale nie tak wysoki jak dla gmin bazujących na gruntach rolnych.

Tabela 1. Dane finansowe dochodów własnych oraz wpływów z podatku rolnego w gminach wiejskich, miejskich i miejsko-wiejskich w Polsce w latach 1995–2023 w zł

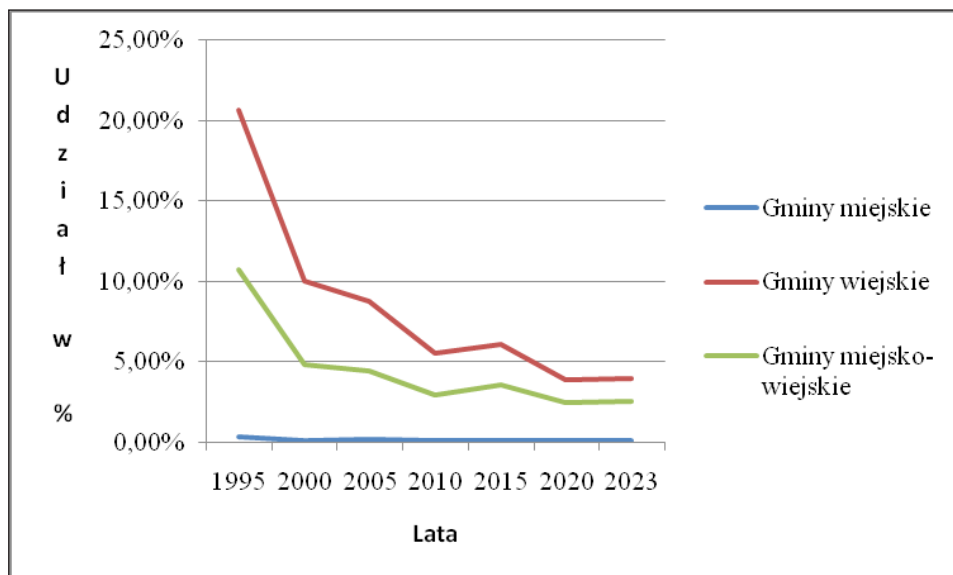
Dochody własne	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2023
Gminy miejskie	5 829 344 425	22 472 878 968	29 883 987 364	43 988 735 127	56 702 719 633	72 707 637 320	87 643 894 580
Gminy wiejskie	1 640 170 250	4 694 005 607	7 051 645 592	11 428 889 412	16 452 231 732	25 980 038 980	30 048 082 583
Gminy miejsko-wiejskie	1 528 984 581	4 703 324 005	7 001 492 556	11 130 555 510	15 192 091 592	23 005 107 731	28 410 209 098
Wpływy z podatku rolnego	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2023
Gminy miejskie	17 868 195	22 149 133	34 636 685	31 461 687	50 323 318	46 245 960	58 842 125
Gminy wiejskie	339 060 954	471 920 850	620 659 114	634 815 728	1 002 277 137	1 006 347 287	1 188 326 530
Gminy miejsko-wiejskie	163 569 605	228 185 757	311 473 000	323 170 943	540 372 542	566 612 466	715 340 841

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Tabela 2. Udział wpływów z podatku rolnego w dochodach własnych gmin w Polsce ogółem w latach 1995–2023 w %

Lata/typ gminy	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2023
Gminy miejskie	0,31	0,10	0,12	0,07	0,09	0,06	0,07
Gminy wiejskie	20,7	10,1	8,8	5,6	6,1	3,9	4,0
Gminy miejsko-wiejskie	10,7	4,9	4,4	2,9	3,6	2,5	2,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Wykres 1. Udział wpływów z podatku rolnego w dochodach własnych gmin w Polsce ogółem w latach 1995–2023 w %

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Współczynnik korelacji Pearsona obliczony dla dochodów własnych gmin oraz wpływów z podatku rolnego w badanym okresie wyniósł 0,806509938. Wskazuje to na bardzo silną zależność pomiędzy zmiennymi. Należy jednak pamiętać, iż wpływy z podatku rolnego stanowią składową dochodów własnych i taka relacja nie powinna zaskakiwać.

Znaczenie podatku od gruntów rolnych jako źródła środków własnych w polskich gminach wiejskich badano już w licznych publikacjach. Analizowano wysokość i udział dochodów z podatku od gruntów rolnych w gminach wiejskich w porównaniu z innymi obciążeniami administracyjnymi oraz wysokość utraconych dochodów z tytułu użytkowania gruntów na inne cele. Przeprowadzone badania (2004–2015) wykazały, że podatek od gruntów rolnych odgrywa istotną rolę w budżetach gmin wiejskich, chociaż jego rola fiskalna maleje. Według Kozery sytuację tę można wytłumaczyć wzmocnionym rozwojem funkcji mieszkaniowych i usługowych w wielu gminach wiejskich położonych na obrzeżach większych ośrodków miejskich, co przypisuje się efektowi suburbanizacji powodującemu szybszy wzrost dochodów własnych gmin z podatków dochodowych od osób fizycznych i prawnych (Kozera 2017: 85). Inną przyczyną może być obniżenie stawek podatkowych, które zmniejsza dochody własne (Felis i in. 2018: 50).

Kolejnym etapem postępowania badawczego było sprawdzenie trendu wartości wpływów z podatku rolnego w badanym okresie. Analiza tempa zmian wykazała ciekawe zależności, zwłaszcza jeśli weźmie się pod uwagę fakt, iż wpływy z podatku rolnego były największe w gminach wiejskich. Okazuje się, że relatywnie wpływy z podatku rolnego we wszystkich badanych kategoriach gmin rosły. W dalszej części artykułu podjęto próbę uzasadnienia tego trendu poprzez analizę stawek podatku rolnego. Mimo małego znaczenia tych wpływów w dochodach własnych wszystkich badanych jednostek wyniki wskazują, że to w gminach miejskich obserwuje się najwyższy przyrost dochodów z podatku rolnego, tj. aż o 1403,5% w stosunku do roku bazowego 1995 oraz 19,8-proc. przyrost w 2023 r. w stosunku do 2022 r. Wysokie przyrosty zanotowały również gminy miejsko-wiejskie, choć analiza tempa zmian w stosunku do 2009 r. wykazała dość spory spadek, tj. o 20,4%. W przypadku gmin wiejskich trend jest podobny, ale nieco łagodniejszy. Wskaźniki tempa zmian w stosunku do roku bazowego oraz poprzedniego przedstawiono w tabeli 3 i 4.

Tabela 3. Tempo zmian wpływów z tytułu podatku rolnego w gminach w Polsce w stosunku do roku bazowego 1995 w %

Lata/typ gminy	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2023
Gminy miejskie	–	285,5	412,6	654,6	872,7	1147,3	1403,5
Gminy wiejskie	–	39,2	83,1	87,2	195,6	196,8	250,5
Gminy miejsko-wiejskie	–	39,5	90,4	97,6	230,4	246,4	337,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Tabela 4. Tempo zmian wpływów z tytułu podatku rolnego w gminach w Polsce w stosunku do roku poprzedniego w %

Lata/typ gminy	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2023
Gminy miejskie	–	–14,7	2,1	–32,9	–10,3	2,7	19,8
Gminy wiejskie	–	–4,9	4,8	–19,2	–3,2	4,9	14,6
Gminy miejsko-wiejskie	–	–6,5	5,3	–20,4	–3,9	6,4	17,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

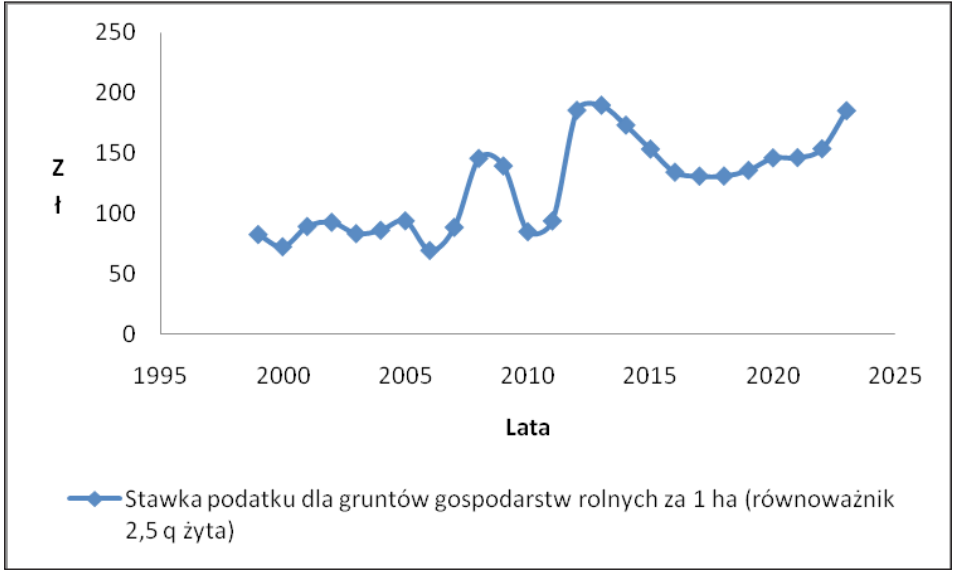
Mając na uwadze rosnące wpływy z podatku rolnego wykazane na wcześniejszym etapie analizy, sporządzono zestawienie stawek podatku rolnego wraz z analizą ich zmian. Dane dotyczące stawek podatku rolnego dostępne są od 1999 r., w związku z tym rok ten będzie pierwszym okresem objętym analizą. W stosunku do roku bazowego 1999 można zauważyć liczne wahania stawki podatku rolnego dla gruntów gospodarstw rolnych. W tym miejscu należy przypomnieć, dlaczego stawka ta ulega tak znaczącym zmianom. Na kształtowanie stawki podatku

rolnego bezpośredni wpływ ma średnia cena skupu żyta za okres 11 kwartałów poprzedzających rok podatkowy, wyrażona w zł za 1 dt. W związku z wahaniami ceny skupu średnia cena obwieszczona w komunikacie Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego co roku jest inna i wpływa na stawkę podatku rolnego w Polsce. Dane przedstawione w tabeli 5 i na wykresie 2 potwierdzają te wahania. Zmiana zasad obliczania ceny, stanowiącej podstawę naliczania podatku rolnego z 2013 r., polegająca na wydłużeniu okresu referencyjnego z trzech do jedenastu kwartałów, ograniczyła wahania wysokości podatku. Wyniki badań dowodzą, że większość gmin stosuje do obliczania podatku rolnego ceny żyta publikowane przez GUS. Było to ponad 55% gmin w każdym roku. Część gmin utrzymała stawki podatku rolnego na poziomie z roku poprzedniego, w 2019 r. takich gmin było 68, a w 2022 r. już tylko 17. Ponadto badania wykazały, że w 92 jednostkach terytorialnych stawki podatku rolnego w 2022 r. pozostały na poziomie z 2018 r. Jedynie w czterech gminach stawki te na koniec badanego okresu były niższe niż na jego początku. Gwałtowne wahania cen zbóż, a w szczególności obniżki cen żyta, utrudniają władzom samorządowym długoterminowe planowanie dochodów i wydatków budżetowych. Jest to szczególnie ważne dla gmin wiejskich, dla których wpływy z tytułu podatku rolnego stanowią bardzo ważne źródło dochodów (Wojewodziec i in. 2024: 217).

Tabela 5. Analiza tempa zmian stawek podatku rolnego dla gruntów gospodarstw rolnych za 1 ha w stosunku do roku bazowego 1999

Lata	1999	2000	2005	2010	2015	2020	2023
Stawka podatku rolnego dla gruntów gospodarstw rolnych w zł za 1 ha	82,85	72,78	94,18	85,25	153,43	146,15	185,13
Stawka podatku rolnego dla gruntów gospodarstw rolnych za 1 ha (zmiana w %)	–	–12,2	29,4	–9,5	80,0	–4,7	26,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie <https://wskazniki.gofin.pl/9,87,668,1,podatek-rolny.html> (dostęp: 31.03.2025).

Wykres 2. Stawki podatku rolnego dla gruntów gospodarstw rolnych za 1 ha w latach 1999–2023

Źródło: opracowanie własne na podstawie <https://wskazniki.gofin.pl/9,87,668,1,podatek-rolny.html> (dostęp: 31.03.2025).

Tabela 6. Udział wpływów z podatku rolnego w dochodach własnych gmin w Polsce według województw w latach 1995–2023 (w %)

Lata	1995	1995	1995	2023	2023	2023
Udział wpływów z podatku rolnego w dochodach własnych gmin wg województw	Gminy miejskie	Gminy wiejskie	Gminy miejsko-wiejskie	Gminy miejskie	Gminy wiejskie	Gminy miejsko-wiejskie
dolnośląskie	0,5	19,7	8,1	0,1	4,3	2,5
kujawsko-pomorskie	0,2	30,0	19,0	0,0	5,1	4,0
lubelskie	0,9	31,8	16,7	0,2	8,1	5,4
lubuskie	0,2	13,7	7,7	0,1	4,1	2,3
łódzkie	0,4	17,8	11,1	0,1	3,0	1,9
małopolskie	0,4	15,0	5,6	0,1	2,2	1,4
mazowieckie	0,1	24,6	8,4	0,0	3,2	1,3
opolskie	0,4	18,9	13,1	0,1	6,0	3,9
podkarpackie	0,9	19,7	10,5	0,3	3,8	2,2
podlaskie	0,5	26,8	13,7	0,1	6,2	3,4

Tabela 6. (cd.)

Lata	1995	1995	1995	2023	2023	2023
pomorskie	0,2	18,9	15,1	0,0	3,8	2,8
śląskie	0,4	7,6	5,9	0,1	1,6	1,3
świętokrzyskie	0,3	21,9	10,4	0,1	4,5	2,9
warmińsko-mazurskie	0,2	28,2	14,8	0,1	8,6	5,1
wielkopolskie	0,4	19,5	12,8	0,0	2,9	2,3
zachodniopomorskie	0,2	19,2	10,0	0,1	5,4	3,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Kolejnym etapem analizy jest wskazanie różnic w udziale wpływów z podatku rolnego w dochodach własnych gmin w Polsce w podziale na województwa (tabela 6). W kategorii gmin miejskich największy spadek wpływów z tytułu podatku rolnego w latach 1995–2023 zanotowano w województwie lubelskim (z 0,9% do 0,2%), podkarpackim (z 0,9% do 0,3%), podlaskim i dolnośląskim (z 0,5% do 0,1%). W grupie gmin wiejskich największe spadki wskaźnika wykazano w województwach: kujawsko-pomorskim (25%), lubelskim (23,6%), mazowieckim (21,4%), podlaskim (20,5%) oraz warmińsko-mazurskim (19,6%). Z kolei w gminach miejsko-wiejskich również we wszystkich badanych województwach nastąpiły spadki wskaźnika udziału wpływów z podatku rolnego w dochodach własnych gmin. Największym spadkiem wskaźnika charakteryzowały się województwa: kujawsko-pomorskie (15,1%), pomorskie (12,3%), lubelskie (11,3%), wielkopolskie (10,5%), podlaskie (10,3%) i warmińsko-mazurskie (9,7%). Na szczególną uwagę zasługuje analiza wskaźnika dla województw, w których gmin wiejskich jest najwięcej, a grunty rolne stanowią ważny element krajobrazu. Podczas analizy wyróżniono takie obszary, w których udziały w dochodach własnych gmin z podatku rolnego istotnie się zmniejszyły. Do tej grupy zaliczono takie województwa jak: kujawsko-pomorskie, lubelskie, podlaskie oraz warmińsko-mazurskie. Ponadto we wspomnianych czterech województwach udział wpływów z podatku rolnego w dochodach własnych gmin wiejskich w początkowym okresie badawczym był największy w całej Polsce. Specyfika i położenie geograficzne tych rejonów jak najbardziej uzasadnia wyniki analizy.

11.4. Podsumowanie

Z przeprowadzonej analizy jednoznacznie wynika, iż we wszystkich analizowanych województwach i kategoriach gmin rola wpływów z podatku rolnego w dochodach własnych uległa znaczącemu osłabieniu. Tym samym hipoteza została zweryfikowana pozytywnie. W tym miejscu należy zadać pytanie na temat

zasadności dalszego funkcjonowania tego podatku, który nie zmienił się w Polsce od 1984 r. Okres 40 lat w państwie, w którym dokonały się istotne zmiany ustrojowe, to bardzo długi czas. Obecnie szczególnego znaczenia nabiera promowanie krajowego rolnictwa ekologicznego. W obliczu nowych wyznań zrównoważonego rozwoju, ale także trudności finansowych gmin warto zwrócić uwagę na ten problem i poszukać być może nowych rozwiązań opodatkowania gruntów rolnych uwzględniających obecną sytuację gospodarczą i polityczną kraju. Przyszłość podatku rolnego to problem do rozwiązania w najbliższych latach.

Literatura

- Alexander R.F., Yuristine T.L.B., 2024, *The Complex Dynamics of Agricultural Taxation in Developing Countries-Insights from Indonesia*, „Asian Journal of Social and Humanities”, 2(6).
- Bieluk J., 2008, *Pojęcie działalności rolniczej w ustawach o podatku dochodowym od osób fizycznych i od osób prawnych*, „Przegląd Prawa Rolnego”, 2(4): 181–194.
- Bieluk J., 2021, *Kilka uwag dotyczących opodatkowania rolnictwa w Polsce w kontekście Europejskiego Zielonego Ładu*, „Przegląd Prawa Rolnego”, 2(29): 101–112. <https://doi.org/10.14746/ppr.2021.29.2.3>
- Dziemianowicz R., 2007, *Ocena polskich rozwiązań w zakresie opodatkowania rolnictwa na tle systemów obowiązujących w wybranych krajach Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie – Problemy Rolnictwa Światowego”, 2(17): 184–194.
- Felis P., Szlęzak-Matusiewicz J., Rosłaniec H., 2018, *Relevance of agricultural land tax for own revenue of rural municipalities in Poland*, „Acta Scientiarum Oeconomica”, 17(2): 49–58. <https://doi.org/10.22630/ASPE.2018.17.2.20>
- Gruziel K., 2017, *Konkurencyjność opodatkowania rolnictwa na przykładzie wybranych krajów Unii Europejskiej*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu”, XIX(7): 99–104. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0010.7909>.
- Gruziel K., Raczkowska M., 2018, *The taxation of agriculture in the European Union countries*, „Problems of World Agriculture”, XVIII(4): 162–174. <https://doi.org/10.22630/PRS.2018.18.4.107>
- Kisiel R., Idźkowska K., 2013, *Agricultural tax – condition and prospects*, „Olsztyn Economic Journal”, 8(2): 109–120.
- Kovalchuk I., Melnyk V., Novak T., Pakhomova A., 2010, *Legal Regulation of Agricultural Taxation*, „European Journal of Sustainable Development”, 10(1): 479–494. <https://doi.org/10.14207/ejsd.2021.v10n1p479>
- Kozera A., 2017, *Podatek rolny jako źródło dochodów własnych gmin wiejskich w Polsce*, „Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich”, 104(2): 76–86. <https://rnr.sggw.edu.pl/article/view/8746>
- Pawlak J., Paszko D., Wróblewska W., 2017, *Zastąpienie podatku rolnego podatkiem dochodowym od działalności rolniczej w opinii rolników indywidualnych*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu”, XIX(5): 158–164. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0010.6227>

- Podstawka M., Podstawka Ł., 2021, *Farm income and its taxation*, „Ekonomia i Prawo. Economics and Law”, 20(3): 603–615. <https://doi.org/10.12775/EiP.2021.036>
- Szlęzak-Matusiewicz J., 2018, *Optymalizacja opodatkowania działów specjalnych produkcji rolnej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia”, LII(4), Sectio H: 123–132. <https://doi.org/10.17951/h.2018.52.4.123-132>
- Taxation of Agricultural Land in Europe: A Comparative Approach, 2023, <https://europeanlandowners.org/publications/taxation-of-agricultural-land-in-europe/> (dostęp: 10.07.2025).
- Wojewodziec T., Klonowska A., Jaworska M., 2024, *Zróżnicowanie stawek podatku rolnego w Polsce w latach 2018–2022*, „Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu”, 26(2): 214–224. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0054.5217>
- Życzkowska E., Dziuba J., 2021, *Revenues from agricultural tax in the context of the principle of financial independence of municipalities*, „Ekonomia i Prawo. Economics and Law”, 20(3): 709–725. <https://doi.org/10.12775/EiP.2021.042>

Dokumenty prawne

- Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym, Dz.U. 1984 Nr 52 poz. 268.
- Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych, Dz.U. 1991 Nr 80 poz. 350.

Strony internetowe

- <https://wskazniki.gofin.pl/9,87,668,1,podatek-rolny.html> (dostęp: 31.03.2025).

Piotr REMBOWSKI , Artem LUHOVYI

ROLA INSTYTUCJI PUBLICZNYCH W INTEGRACJI IMIGRANTÓW Z UKRAINY: PRZYPADEK WOJEWÓDZTW ŁÓDZKIEGO I ŚLĄSKIEGO¹

12

Piotr REMBOWSKI – *Uniwersytet Łódzki*Centrum Studiów Migracyjnych UŁ
ul. Rewolucji 1905 r. 41/43, 90-214 Łódź
e-mail: piotrekrembowski4@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0000-4726-6269>Artem LUHOVYI – *Uniwersytet Łódzki*Centrum Studiów Migracyjnych UŁ
ul. Rewolucji 1905 r. 41/43, 90-214 Łódź
e-mail: artem.luhovyi@outlook.com
<https://orcid.org/0009-0003-4533-9817>

ZARYS TREŚCI: Polska od kilku lat jest obszarem wzmożonej imigracji, początkowo zarobkowej, a po agresji Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r. także przymusowej. Nasilona imigracja obserwowana jest też w województwach łódzkim i śląskim, które jednocześnie od

¹ Artykuł powstał w ramach projektu „Polityki władz samorządowych województw łódzkiego i śląskiego wobec imigracji”, który finansowany jest przez Narodowe Centrum Nauki na lata 2021–2025 (nr UMO-2020/39/D/HS5/03186). Więcej informacji o projekcie: <https://www.csm.uni.lodz.pl/projekty>

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 17.09.2025. Verified: 8.11.2025. Accepted: 12.11.2025.

Funding information: Polityki władz samorządowych województw łódzkiego i śląskiego wobec imigracji (NCN, 2021-2025) | NCN Sonata 16 (nr umowy: UMO-2020/39/D/HS5/03186). **Conflict of interests:** None. **Ethical considerations:** The Authors assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication. **The percentage share of the Authors in the preparation of the work is:** P.R. 50%, A.L. 50%.

lat borykają się z problemem wyludniania. Jednym ze sposobów radzenia sobie z depopulacją jest próba zatrzymania przybyłych do tych regionów imigrantów. Celem artykułu jest analiza roli instytucji publicznych w procesie integracji ekonomicznej (włączania w rynek pracy) i społecznej imigrantów z Ukrainy, a zatem również zatrzymania ich na stałe. W tym celu badaniu poddano działania władz samorządowych w województwach łódzkim i śląskim na rzecz integracji cudzoziemców zarówno przed intensyfikacją działań wojennych Rosji przeciwko Ukrainie, jak i po niej. Źródło danych empirycznych stanowią wywiady pogłębione i grupowe z imigrantami i ekspertami reprezentującymi instytucje publiczne, organizacje pozarządowe czy środowiska akademickie. Wyniki badań zestawiono z analizą danych statystycznych i dokumentów udostępnionych przez instytucje publiczne. Analiza wykazała istotne różnice w zakresie podejmowanych działań w zależności od województwa, dostępnych zasobów oraz poziomu koordynacji między instytucjami publicznymi.

SŁOWA KLUCZOWE: migracja, integracja, polityka migracyjna, polityka regionalna, Ukraina, województwo łódzkie, województwo śląskie.

THE ROLE OF PUBLIC INSTITUTIONS IN THE INTEGRATION OF IMMIGRANTS FROM UKRAINE: THE CASE OF THE LODZ AND SILESIAN VOIVODESHIPS

ABSTRACT: For several years, Poland has been an area of intensified immigration – initially labor-related, and, following Russia’s aggression against Ukraine in February 2022, also forced migration. Increased immigration is also observed in the Lodz and Silesian voivodeships, which have for years struggled with depopulation. One way of addressing this demographic challenge is the attempt to retain immigrants who arrive in these regions. The aim of this article is to analyze the role of public institutions in the processes of economic integration (into the labor market) and social integration of immigrants from Ukraine, and thus in encouraging them to settle permanently. To this end, the study examines the actions taken by local governments in the Lodz and Silesian voivodeships to support the integration of foreigners, both before and after the intensification of Russia’s military operations against Ukraine. The empirical material consists of in-depth and group interviews with immigrants and experts representing public institutions, non-governmental organizations, and academic circles. The findings are compared with an analysis of statistical data and documents provided by public institutions. The study reveals significant differences in undertaken measures depending on the voivodeship, available resources, and the level of coordination between public institutions.

KEYWORDS: migration, integration, migration policy, regional policy, Ukraine, Lodz Voivodeship, Silesian Voivodeship.

12.1. Wprowadzenie

W ostatnich latach obserwujemy wzrost imigracji do Polski z krajów Afryki, Bliskiego Wschodu czy Azji Południowo-Wschodniej. Największą jednak grupę cudzoziemców w naszym kraju stanowią imigranci z państw byłego bloku wschodniego – głównie Ukraińcy, a następnie Białorusini i Gruzini. Po ataku Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r. do grupy imigrantów ekonomicznych z Ukrainy, której liczebność przed wybuchem wojny szacowano na 1,3 mln osób (Duszczyk, Kaczmarczyk 2022), dołączyło ponad 1,7 mln uciekinierów wojennych, głównie kobiet i dzieci (Otwarte Dane 2025). Część uciekinierów w kolejnych miesiącach wróciła na Ukrainę lub wyjechała w innych kierunkach. Szacuje się, że z końcem 2023 r. w Polsce przebywało 2,2 mln Ukraińców, w tym około 950 tys. uchodźców wojennych i 1,3 mln imigrantów ekonomicznych (Gońda 2024). Ten ogromny napływ imigrantów nastąpił w czasie, gdy Polska mierzy się z depopulacją, a imigranci z Ukrainy nie tylko łagodzą skutki deficytu ludności, ale także stymulują regionalne rynki pracy. W efekcie pośrednio przyczyniają się do rozwoju polskiej gospodarki (Strzelecki 2020; Kałuża-Kopias 2025).

Do regionów, które już od ponad trzech dekad mierzą się z problemem wyludniania, należą województwa łódzkie i śląskie. W Łódzkiem liczba ludności spadła z ponad 2,7 mln w 1990 r. do 2,3 mln w 2022 r., a w 2060 r. ma ona wynieść ok. 1,7 mln. W tym samym czasie w województwie śląskim populacja zmniejszyła się z ponad 5 mln (w 1990 r., w granicach obecnego województwa) do 4,3 mln w 2022 r. Według prognoz do 2060 r. populacja województwa ma się zmniejszyć do około 3,2 mln (GUS 2023).

Jednym ze sposobów radzenia sobie z problemem depopulacji jest próba zatrzymania przybyłych do tych regionów imigrantów. Celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie: jaką rolę odgrywają instytucje publiczne w procesie integracji ekonomicznej (włączania w regionalne i lokalne rynki pracy) i społecznej imigrantów z Ukrainy, a zatem i zatrzymywaniu ich w obu regionach? Aby zrealizować założony cel, w pierwszej części tekstu – na podstawie analizy dokumentów publicznych i przekazów medialnych – przedstawione zostały działania władz samorządowych w województwach łódzkim i śląskim na rzecz imigrantów z Ukrainy, zarówno przed wybuchem pełnoskalowej wojny, jak i po nim. Omówione zostały działania instytucji publicznych na poziomie regionalnym i lokalnym oraz ich współpraca w obszarze integracji cudzoziemców z organizacjami pozarządowymi. W drugiej części artykułu przedstawiono wyniki badań jakościowych – wywiadów pogłębionych i grupowych z imigrantami oraz przedstawicielami instytucji publicznych i organizacji pozarządowych – dotyczących oceny zakresu i form działań nakierowanych na integrację Ukraińców.

12.2. Migracja z Ukrainy do województwa łódzkiego i śląskiego

Napływ imigrantów z Ukrainy w ostatnich latach znacząco wpłynął na sytuację społeczno-gospodarczą Polski, w tym również na regiony łódzki oraz śląski (Strzelecki i in. 2021; Kałuża-Kopias 2023; Strzelecki 2024). Jeszcze przed wybuchem wojny w 2022 r. oba te województwa doświadczały rosnącej obecności ukraińskich imigrantów przebywających w Polsce czasowo głównie w celach zarobkowych, co łagodziło m.in. niedobory pracowników na regionalnym rynku pracy wynikające z depopulacji. Badania D. Kałuży-Kopias (2025) wskazują na istotną zależność między ubytkiem ludności w wieku produkcyjnym a napływem pracowników z Ukrainy w Łódzkiem i Śląskiem – firmy w obliczu niedoborów kadrowych coraz częściej uzupełniają braki dzięki imigrantom, do niedawna głównie z Ukrainy, a obecnie także z innych krajów. Dane statystyczne potwierdzają, że przed 2022 r. dynamicznie rosła liczba imigrantów z Ukrainy przebywających w obu regionach. Na rynku pracy w 2020 r. w Łódzkiem wydano 29,9 tys. zezwoleń na pracę i 125 tys. oświadczeń o powierzeniu pracy cudzoziemcowi, natomiast w Śląskiem – 26,8 tys. zezwoleń i 120,2 tys. oświadczeń (WPSZ 2025). W ZUS zarejestrowanych było 24 tys. Ukraińców w Łódzkiem i 38,9 tys. w Śląskiem (ZUS 2024).

Agresja Rosji na Ukrainę w 2022 r. spowodowała masowy napływ uchodźców wojennych. W ciągu pierwszych miesięcy w Polsce wydano ponad 1,27 mln numerów PESEL ze statusem UKR, z czego znaczna część trafiła do dużych aglomeracji. W kolejnych latach ich liczba zmniejszyła się. W połowie 2025 r. w województwie łódzkim zamieszkiwało około 61,5 tys. posiadaczy PESEL UKR, a w województwie śląskim było to 99,5 tys. osób (Otwarte Dane 2025). Na rynku pracy w 2024 r. w Łódzkiem wydano blisko 580 zezwoleń na pracę i 12,9 tys. oświadczeń, a w ZUS zarejestrowanych było 51,2 tys. obywateli Ukrainy. W Śląskiem odnotowano ponad 410 zezwoleń, 37,3 tys. oświadczeń oraz 72,4 tys. Ukraińców zarejestrowanych w ZUS. W każdym z regionów zarejestrowano też po blisko 100 tys. powiadomień pracodawców o zatrudnieniu ukraińskich uchodźców (WPSZ 2025; ZUS 2024). Mniejsze liczebności poszczególnych zezwoleń względem wcześniejszych lat wskazują na zmianę zarówno statusu prawnego pracowników z Ukrainy (większy udział uchodźców), jak i kierunków napływu imigrantów do obu regionów (większy udział pracowników z innych krajów).

Dane te pokazują skalę wyzwań integracyjnych – w obu województwach imigranci z Ukrainy stanowią kluczową część lokalnej siły roboczej, jednak pełna integracja ekonomiczna i społeczna cudzoziemców wymaga skoordynowanych działań instytucji publicznych oraz długofalowych programów regionalnych.

12.3. Metodologia badania

Źródło przedstawianych niżej analiz stanowią badania jakościowe zrealizowane w latach 2023–2024 w województwach łódzkim i śląskim. Obejmowały one indywidualne wywiady pogłębione (IDI) przeprowadzone z 40 imigrantami z Ukrainy (po 20 w każdym województwie), dobranymi celowo tak, aby uwzględnić różnorodność doświadczeń pod względem wieku, płci, statusu pobytowego, aktywności zawodowej oraz długości pobytu w Polsce. Wywiady realizowano na podstawie częściowo ustrukturyzowanego scenariusza obejmującego m.in. kwestie kontaktów z instytucjami publicznymi, ocenę jakości obsługi czy występujących barier i potrzeb badanych.

Przeprowadzono też 20 wywiadów eksperckich (po 10 w każdym z województw) z przedstawicielami instytucji publicznych (urzędów wojewódzkich, powiatowych urzędów pracy, ośrodków pomocy społecznej, placówek edukacyjnych) oraz organizacji pozarządowych działających na rzecz cudzoziemców. Uzupełnieniem materiału były cztery (po dwa na województwo) zogniskowane wywiady grupowe (FGI) z imigrantami i ekspertami pozwalające na pogłębioną wymianę opinii i identyfikację wyzwań w zakresie integracji imigrantów.

Dane jakościowe zestawiono z analizą dokumentów strategicznych, raportów urzędowych i statystyk (GUS, ZUS, UdsC, MRPiPS), a także materiałów prasowych i informacji z oficjalnych stron internetowych instytucji. Wyniki mają charakter pogłębionego studium przypadku dwóch regionów o zróżnicowanym profilu gospodarczym, w których liczba obywateli Ukrainy znacząco wzrosła po lutym 2022 r.

12.4. Rola instytucji publicznych w integracji imigrantów

Instytucje publiczne odgrywają kluczową rolę w integracji ekonomicznej imigrantów, rozumianej tu jako ich wejście na rynek pracy, a także szerszej integracji społecznej. Do instytucji tych zaliczają się zarówno organy administracji rządowej (np. urzędy wojewódzkie odpowiedzialne za legalizację pobytu), samorządy lokalne (urzędy miast i gmin, powiatowe urzędy pracy, ośrodki pomocy społecznej), jak i publiczne instytucje edukacyjne czy kulturalne (por. Matusz-Protasiewicz 2013; Mucha 2020). Tak w Polsce, jak i w Unii Europejskiej obserwuje się przy tym rosnące znaczenie samorządów w integracji cudzoziemców (Matusz-Protasiewicz, Kwieciński 2018; Pawlak 2018). Rolę wspomagającą w tym procesie odgrywają organizacje pozarządowe, a niekiedy – bazując na wieloletnim doświadczeniu i szerokich kontaktach z zagranicznymi NGO – wręcz zastępują one podmioty publiczne (Popławska, Gać 2021).

Jeszcze przed wojną w Ukrainie samorządy napotykały coraz większe wyzwania związane z integracją cudzoziemców (Matusz-Protasiewicz, Kwieciński 2018), ale to właśnie wraz z masowym uchodźstwem z Ukrainy po 2022 r. państwo polskie i jego lokalne agendy stanęły przed koniecznością szybkiego wdrożenia rozwiązań ułatwiających przybyłym dostęp do podstawowych usług, rynku pracy i życia społecznego (Jarosz, Klaus 2023). Po wybuchu wojny uchwalono ustawę o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa – tzw. specustawę² – która, w powiązaniu z natychmiastowym nadawaniem numerów PESEL ze statusem UKR, przyznawała uchodźcom prawo do legalnego pobytu, pracy bez zezwoleń, dostępu do opieki zdrowotnej, edukacji i świadczeń socjalnych na równi z obywatelami RP (Kubiciel-Lodzińska i in. 2023).

To rozluźnienie formalnych barier znacznie przyspieszyło proces aktywizacji zawodowej – w praktyce jednak wymagało sprawnej obsługi administracyjnej na poziomie lokalnym. Podobnie jak w całym kraju, także w województwach łódzkim i śląskim urzędy gmin zajmujące się nadawaniem numerów PESEL oraz wojewódzkie wydziały ds. cudzoziemców zostały obciążone ogromną liczbą wniosków w krótkim czasie. Instytucje rynku pracy i pomocy społecznej musiały rozszerzyć swoje działania na nową grupę beneficjentów, często z barierą językową i odmiennymi potrzebami.

W nowych realiach funkcjonowania administracji badani przedstawiciele samorządów w województwach łódzkim i śląskim dostrzegali kilka kluczowych obszarów wsparcia instytucjonalnego dla Ukraińców (por. Gońda 2021). Po pierwsze, jest to legalizacja pobytu i nadawanie ochrony na podstawie specustawy, co wiąże się z koniecznością sprawnej rejestracji w urzędach stanu cywilnego/ewidencji ludności (PESEL), obsługą wniosków o zezwolenia na pobyt czasowy lub stały, udzielaniem informacji o prawach pobytowych. Zadanie to spoczywa głównie na urzędach wojewódzkich (wydziały ds. cudzoziemców) oraz na samorządach realizujących procedurę nadania PESEL.

Po drugie, jest to aktywizacja zawodowa: instytucje rynku pracy, zarówno wojewódzkie, jak i powiatowe, organizują pośrednictwo pracy, doradztwo zawodowe i szkolenia. W Łodzi i Katowicach utworzono specjalne punkty informacyjne dla obywateli Ukrainy poszukujących pracy. Przykładowo, Wojewódzki Urząd Pracy w Łodzi w marcu 2022 r. uruchomił punkt konsultacyjny z myślą o Ukraińcach szukających zatrudnienia. W województwie śląskim z kolei odnotowano inicjatywy urzędów pracy polegające na organizowaniu prelekcji i warsztatów dla uchodźców (np. jak przygotować się do rozmowy kwalifikacyjnej czy jak załatwiać sprawy urzędowe w Polsce).

² Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa, Dz.U. 2022 poz. 583.

Po trzecie, kluczowa jest pomoc socjalna i edukacja: migranci z Ukrainy uzyskali dostęp do świadczeń socjalnych (m.in. programu Rodzina 800+ na dzieci, jednorazowego zasiłku 300 zł na start), co wymagało obsługi w lokalnych ośrodkach pomocy społecznej i ZUS. Instytucje edukacyjne (szkoły, uczelnie) również odegrały rolę integracyjną, przyjmując dzieci uchodźców do szkół oraz oferując kursy językowe czy zajęcia integracyjne dla dorosłych. Także uczelnie organizowały specjalne wydarzenia integracyjne dla studentów z Ukrainy (pikniki, warsztaty) oraz wspierały ich stypendiami socjalnymi.

Po czwarte zaś, za ważne uznano też inicjatywy integracyjne i kulturalne: samorządy wojewódzkie i lokalne, często we współpracy z organizacjami pozarządowymi, uruchomiły projekty na rzecz integracji społecznej. W Łódzkiem zarząd województwa realizował w latach 2022–2023 program aktywizacyjny „Razem Możemy Więcej”, finansowany z rezerwy Funduszu Pracy, aby wspierać legalną migrację i integrację cudzoziemców (lodzkie.pl 2022a). Utworzono też dwa punkty informacyjno-doradcze dla cudzoziemców (w Łodzi i Skierniewicach), które świadczą bezpłatnie usługi integracyjne, prawne, psychologiczne i pomagają w załatwianiu spraw urzędowych, np. uzyskaniu NIP, 800+, zapisaniu dzieci do szkoły (gov.pl 2022). W regionie tym ma też powstać pięć Centrów Integracji Cudzoziemców (CIC) – dwa w Łodzi i po jednym w Piotrkowie Trybunalskim, Skierniewicach i Sieradzu – jako część rządowej inicjatywy wspierającej powstawanie instytucji integracyjnych w 49 byłych miastach wojewódzkich. Te prowadzone przez lokalne NGO podmioty mają zapewnić kompleksowe doradztwo, pomoc prawną, naukę języka i inne usługi dla imigrantów. Z kolei w województwie śląskim zapowiedziano utworzenie trzech CIC (w Katowicach, Bielsku-Białej i Częstochowie) (Departament Funduszy Europejskich Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji 2024). Już wcześniej jednak funkcjonował tam punktowo np. Ośrodek Integracji Obcokrajowców „MyBB” w Bielsku-Białej, który oferował wsparcie psychologiczne i zajęcia integracyjne (bielsko-biala.pl 2025).

Należy podkreślić, że współpraca instytucji publicznych z organizacjami pozarządowymi jest integralną częścią tych działań (Popławska, Gać 2021). Wiele usług (jak kursy języka polskiego, poradnictwo zawodowe, zajęcia dla dzieci) jest realizowanych przez NGO przy wsparciu finansowym administracji publicznej. Przykładowo, w Łodzi Fundacja „Koper Pomaga” we współpracy z władzami miasta prowadzi projekty aktywizacji zawodowej dla cudzoziemców, a Caritas Archidiecezji Łódzkiej organizowała kursy integracyjne i zawodowe dla uchodźczyń. Również na Śląsku lokalne fundacje, jak np. Fundacja „Feniks” w Tychach, oferowały pomoc psychologiczną, kursy językowe i wsparcie w wypełnianiu dokumentów.

Ogólnie rzecz biorąc, instytucje publiczne stanowią dla imigrantów z Ukrainy główne źródło formalnego wsparcia: od dopełnienia procedur administracyjnych, przez dostęp do świadczeń i usług, po uczestnictwo w programach integracyjnych.

Poniżej, na podstawie przeprowadzonych wywiadów, zostaną omówione szczególnie doświadczenia ukraińskich imigrantów z województw łódzkiego i śląskiego w kontaktach z tymi instytucjami, a także zidentyfikowane bariery oraz postulaty usprawnień w ich funkcjonowaniu.

12.5. Pierwsze doświadczenia imigrantów w kontaktach z instytucjami publicznymi

Wywiady przeprowadzone z 40 imigrantami z Ukrainy (po 20 w każdym regionie) ukazują zróżnicowane doświadczenia w zakresie korzystania z usług instytucji publicznych. Większość respondentów deklaruje, że kontaktuje się z urzędami raczej sporadycznie, głównie w przypadku konkretnej potrzeby załatwienia formalności. Typowy zakres kontaktów obejmuje: rejestrację pobytu (zameldowanie, numer PESEL, wnioski o kartę pobytu), codzienne sprawy urzędowe (np. prawo jazdy, założenie działalności gospodarczej, sprawy podatkowe) oraz korzystanie z usług publicznych (opieka zdrowotna, edukacja dzieci, przedszkole).

Kilkoro badanych zaznaczyło, że w pierwszych miesiącach pobytu kontaktów z instytucjami było więcej ze względu na konieczność dopełnienia formalności, potem zaś częstotliwość spadła. Przykładowo, respondentka w Łodzi (IDI-L-M-1) wymieniła, że w pierwszym roku pobytu musiała „załatwić meldunek, PESEL i wymianę prawa jazdy”, co oznaczało częste wizyty w urzędach, obecnie jednak ograniczają się one do kilku w roku. Podobnie inna uczestniczka badania z Łodzi (IDI-L-M-3) oceniła swoje wizyty w urzędach na „kilka razy do roku”, głównie gdy zachodziła taka konieczność.

Z drugiej strony, pewna grupa imigrantów – zwłaszcza ci, którzy pracują w sektorach wymagających częstego kontaktu z urzędami lub są szczególnie zaangażowani społecznie – miała kontakt bardziej intensywny. Jeden z respondentów (IDI-L-M-5), sam zatrudniony w branży związanej z legalizacją pobytu cudzoziemców, deklaruje, że bywa w urzędzie wojewódzkim „bardzo często” i śledzi na bieżąco zmiany w procedurach. Inna osoba (IDI-S-M-18), pełniąca funkcję tłumacza dla uchodźców na Śląsku, jest w stałym kontakcie z instytucjami, pomagając rodakom w wizytach urzędowych – jej perspektywa pozwoliła na głębsze zaznajomienie się z działaniem tych instytucji niż ma to miejsce w przypadku przeciętnego imigranta.

Ogólny obraz wyłaniający się z wywiadów pokazuje, że instytucje publiczne są postrzegane przede wszystkim przez pryzmat procedur administracyjnych. Dla wielu badanych pierwszym sprawdzianem był proces rejestracji pobytu i użyskania dokumentów. Tutaj doświadczenia były mieszane. Część respondentów oceniła, że procedury zostały usprawnione na przestrzeni ostatnich lat. Na przykład młody imigrant (IDI-L-M-10) zauważył, że „kontakt z urzędami jest obecnie

prostszy i bardziej przyjazny” niż jeszcze kilka lat temu – wskazał na wprowadzenie lepszego systemu kolejkowego i możliwości rejestracji wizyt online, co skróciło czas oczekiwania. Podobną opinię wyraziła imigrantka w Katowicach (IDI-S-M-3), która zakładała działalność gospodarczą i składała wniosek o kartę pobytu – według niej obsługa była „bardzo pozytywna – szybko, pomocnie, z tłumaczeniem na miejscu”. To ostatnie stwierdzenie sugeruje, że w śląskim urzędzie zapewniono obsługę w języku zrozumiałym dla cudzoziemca, co znacznie ułatwiło sprawę.

Niestety, liczni uczestnicy badania zetknęli się z poważnymi trudnościami i barierami biurokratycznymi. Najczęściej powtarzającym się problemem były długie terminy oczekiwania na załatwienie spraw oraz skomplikowane, nie zawsze jasno wyjaśnione procedury. Na rażącą przewlekłość postępowań wskazywał m.in. raport NIK z 2024 r. – średni czas rozstrzygania wniosków pobytowych cudzoziemców wyniósł w łódzkim urzędzie wojewódzkim 384 dni w 2021 r. i 171 dni w 2022 r., zaś w śląskim urzędzie wojewódzkim 381 dni w 2021 r. i 365 dni w 2022 r. (NIK 2024). I rzeczywiście, badana mieszkająca w Łodzi (IDI-L-M-19) opisuje, że postępowanie w Wydziale Spraw Obywatelskich i Cudzoziemców Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi ciągnie się miesiącami – jej wniosek o kartę pobytu był procedowany bardzo długo, a „znajomi skarżyli się na długi czas oczekiwania” nawet na podstawowe czynności. Inny rozmówca (IDI-L-M-9) wspominał, że aby uzyskać numer PESEL w marcu 2022 r., musiał pojechać do pobliskiego miasta (Pabianice), ponieważ „w Łodzi trzeba było czekać miesiąc na termin”. Te relacje potwierdzają, że zwłaszcza w okresie szczytu napływu uchodźców duże miasta nie nadążały z obsługą wniosków i dlatego uchodźcy szukali alternatyw w mniejszych ośrodkach.

W kontaktach z instytucjami istotna okazała się także bariera językowa. Kilku respondentów wskazało na brak wystarczających informacji w języku ukraińskim lub rosyjskim w urzędach. „Brak informacji w językach obcych, konieczność poszukiwania informacji samodzielnie” – tak swoją ocenę pracy urzędów sformułowała jedna z badanych na Śląsku (IDI-S-M-2). Z kolei inna osoba z Łodzi (IDI-L-M-5) źle oceniała pracę urzędu wojewódzkiego, wskazując na „brak jasnych procedur, brak informacji w językach obcych”. Problem ten nie ogranicza się jednak do wydziałów, do których zadań należy obsługa spraw cudzoziemców – badany ze Śląska (IDI-S-M-9) wskazywał na negatywne doświadczenia w szpitalu, gdzie z powodu braku tłumacza nie został zrozumiany przy załatwianiu opieki medycznej.

Szytywność procedur i wymogi formalne także stanowiły wyzwanie. W wywiadach pojawia się krytyka, że urzędy często wymagają osobistego stawiennictwa i papierowych dokumentów nawet w prostych sprawach. „Biurokracja, konieczność osobistego stawiennictwa” – tak podsumował to jeden z badanych (IDI-L-M-3), sugerując, że wiele kwestii mogłoby być załatwianych online lub zdalnie,

co oszczędziłoby imigrantom czasu i stresu. Inny rozmówca (IDI-L-M-16) skarżył się na „konieczność tłumaczeń przysięgłych” dokumentów, wydłużającą i podrażniającą proces (np. przy ślubie z Polakiem czy uznawaniu kwalifikacji zawodowych). Takie wymogi formalne bywają dla przybyszy niezrozumiałe i niechęćające.

Nieliczni badani wskazywali też na naganne zachowanie urzędników. Przykładowo, jedna z respondentek (IDI-L-M-18) opisała swoje doświadczenia z Wydziałem Spraw Obywatelskich i Cudzoziemców Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi: „problemy w urzędzie cudzoziemców – długi czas, niemiła obsługa”. Z kolei rozmówca z województwa śląskiego (IDI-S-M-5) ocenił pracę urzędów „bardzo negatywnie – powolne, nieprzyjemne, różne odpowiedzi od różnych urzędników”. Takie opinie wskazują na brak jednolitych standardów obsługi – bywa, że jakość informacji zależy od konkretnej osoby za okienkiem, co rodzi frustrację imigrantów, gdy dostają sprzeczne komunikaty.

Mimo powyższych problemów obraz nie jest jednoznacznie negatywny. Wielu respondentów doceniło usprawnienia i wsparcie, z jakimi się spotkali. Kilka osób zauważyło, że poza wydziałami ds. cudzoziemców (w przypadku których skargi były najczęstsze) inne urzędy działały sprawnie i życzliwie. Jedna z rozmówczyń (IDI-L-M-18), mimo złej opinii o pionie cudzoziemskim, zaznaczyła jednocześnie, że „pozostałe urzędy – bardzo dobra obsługa”. Można z tego wnosić, że np. w urzędach miasta (przy meldunku, sprawach codziennych) migranci czuli się obsłużeni lepiej niż w mocno obciążonym urzędzie wojewódzkim. Kilkoro ankietowanych ze Śląska wręcz chwali poziom obsługi: jedna z pań stwierdziła, że w urzędach jest ona „bardzo dobra, lepiej niż na Ukrainie” (IDI-S-M-6), inna – że wszystko było „zrozumiałe i pozytywne” (IDI-S-M-7). Tego typu oceny sugerują, iż część urzędów w tych regionach podjęła wysiłek, by dostosować się do potrzeb cudzoziemców, np. dzięki uprzejmej komunikacji, dostępności tłumaczeń lub materiałów informacyjnych.

Cennym wsparciem okazały się osoby trzecie – polscy znajomi lub bardziej doświadczeni rodacy, którzy pomagali nowo przybyłym poruszać się w systemie. Dlatego kilkoro badanych przyznało, że nie zwracało się bezpośrednio o pomoc do instytucji integracyjnych czy wyspecjalizowanych NGO (por. Gońda 2024). Na przykład jedna z rozmówczyń (IDI-L-M-14) wskazała: „w załatwianiu spraw pomagała mi starsza koleżanka z Ukrainy”, a kolejna (IDI-L-M-18) wspomniała o skorzystaniu „z pomocy koleżanki w pracy przy wypełnianiu formalności, zamiast iść do urzędu”. To pokazuje, że migranci często tworzą własne sieci wsparcia, niejako odciążając instytucje. Może to jednak również oznaczać, że nie wszyscy wiedzą o istnieniu formalnych punktów doradczych lub nie mają do nich zaufania.

Pierwszy kontakt z instytucjami bywa zatem dla imigrantów próbą wymagającą cierpliwości, lecz w miarę oswojenia się z realiami polskiej biurokracji radzą sobie oni samodzielnie bądź przy pomocy nieformalnych sieci. Tam, gdzie

instytucje okazały się elastyczne i przyjazne (np. ułatwiając dostęp do informacji w języku ukraińskim, skracając procedury), spotykały się one z pozytywnym odbiorem. Niestety tam, gdzie dominowała sztywna biurokracja i brak komunikacji – rodziło to frustrację i zniechęcenie do korzystania z oficjalnego wsparcia.

12.6. Wsparcie instytucjonalne i przykłady udanych działań integracyjnych

Pomimo wspomnianych trudności wywiady ujawniają także liczne przykłady skutecznego wsparcia udzielonego imigrantom przez instytucje publiczne w obu regionach. Wielu badanych skorzystało z różnych programów i świadczeń, które pomogły im stanąć na nogi w nowym kraju. Istotną rolę odegrały tu zarówno polityki ogólnopolskie, jak i inicjatywy lokalne. Kilka rodzin z dziećmi natychmiast po przyjeździe uzyskało dostęp do sztanarowego świadczenia 800+. Wiele osób wspominało też jednorazowy zasiłek 300+ „na start” dla uchodźców – choć skromny, dla uciekinierów stanowił pierwszy zastrzyk gotówki na podstawowe potrzeby. Rząd uruchomił również program dopłat dla polskich rodzin goszczących Ukraińców (40 zł dziennie na osobę zakwaterowaną), dzięki czemu część imigrantów mogła przez pierwsze miesiące mieszkać u polskich gospodarzy bez ponoszenia kosztów. Ponadto wybrane organizacje międzynarodowe we współpracy z instytucjami zapewniły wsparcie gotówkowe – np. jedna z badanych (IDI-S-M-10) wspomniała, że skorzystała raz z „jednorazowej pomocy finansowej ONZ”, co najpewniej odnosi się do programu wypłat realizowanych przez UNHCR lub UNICEF we współpracy z polskimi urzędami.

W regionie łódzkim szczególnie wyróżnia się rola uczelni wyższych. Uniwersytet Łódzki nie tylko integrował studentów dzięki wydarzeniom takim jak szkolenia informacyjne czy pikniki integracyjne, ale też wspierał ich materialnie. Jedna z badanych (IDI-L-M-1) otrzymała stypendium socjalne na uczelni, co „istotnie pomogło [...] w utrzymaniu się podczas studiów”. Takie stypendia dla cudzoziemców wprowadziło wiele polskich uczelni po 2014 r. i 2022 r., finansując je ze środków własnych lub programów rządowych (np. Narodowej Agencji Wymiany Akademickiej). Ponadto dzieci uchodźców objęto opieką przedszkolną i szkolną – z wywiadów wynika, że sam proces zapisania dziecka do szkoły został oceniony jako dość sprawny, choć wymagał czasem tłumaczenia dokumentów. Kolejna rozmówczyni (IDI-S-M-7), która załatwiała formalności szkolne dla swojego dziecka, uznała, że przebiegły „dobrze, zrozumiale” przy życzliwej pomocy urzędniczek.

Nauka języka polskiego była jedną z najważniejszych potrzeb zgłaszanych przez imigrantów i tutaj również instytucje publiczne stanęły na wysokości zadania. Wielu badanych uczestniczyło w kursach języka polskiego. Kursy te często są dofinansowywane z funduszy państwowych lub unijnych i dostępne nieodpłatnie

dla uczestników. Respondenci bardzo je chwalili – jeden z badanych (IDI-L-M-16) opisał intensywny kurs integracyjny (obejmujący naukę języka, wiedzy o historii i geografii Polski) jako „bardzo pozytywny”. Osoby, które systematycznie uczęszczały na takie zajęcia, podkreślają ich dużą wartość w przełamywaniu bariery językowej i kulturowej.

Instytucje publiczne, często przy udziale organizacji religijnych lub NGO, organizowały także kursy zawodowe ułatwiające wejście na polski rynek pracy. Wśród przykładów pojawiających się w wywiadach można wymienić: kurs florystyczny, kursy komputerowe czy warsztaty przygotowujące do prowadzenia działalności gospodarczej. Takie inicjatywy były kierowane szczególnie do kobiet, które często przyjeżdżały z dziećmi i musiały przekwalifikować się lub znaleźć pracę dającą się połączyć z obowiązkami rodzinnymi. Dla przykładu, młoda matka (IDI-L-M-15) doceniła możliwość wzięcia udziału w darmowym kursie florystycznym – zyskała nowy zawód, który planuje wykonywać na własny rachunek. Na Śląsku z kolei urzędy pracy i fundacje organizowały targi pracy dla cudzoziemców oraz spotkania networkingowe, gdzie migranci mogli poznać potencjalnych pracodawców. Wspierano również przedsiębiorczość imigrantów: jak wynika z danych ZUS, już pod koniec 2023 r. w województwie śląskim ponad 3200 cudzoziemców prowadziło własną działalność gospodarczą, z czego największą grupę stanowili obywatele Ukrainy (Wroński 2024). W Łódzkiem podobnie – około 1690 Ukraińców było przedsiębiorcami pod koniec 2024 r. (ezg24.net 2025). To do nich skierowane były porady prawne i szkolenia, jak np. cykliczne dni otwarte w Urzędzie Wojewódzkim w Łodzi dla cudzoziemców-biznesmenów, w których uczestniczyła też część badanych.

Integracja to jednak nie tylko praca i formalności. Władze lokalne organizowały także wydarzenia mające na celu wzajemne poznanie się Polaków i Ukraińców. Jeden z rozmówców (IDI-S-M-8) ze Śląska wskazywał na swój udział w Dniu Uchodźcy i Dniu Wyszywanki (ukraińskim święcie) – miejskich imprezach, podczas których lokalna społeczność mogła świętować razem z przybyszami. W Łodzi i innych miastach regionu odbywały się też pokazy filmów ukraińskich, wystawy, pikniki wielokulturowe – kolejna badana (IDI-L-M-11) wymieniła np. „pokazy filmowe, warsztaty dla uchodźców, imprezy kulturalne organizowane przez NGO i uczelnię”, w których brała udział. Takie działania, choć miękkie, odgrywają ważną rolę w integracji społecznej – pozwalają imigrantom poczuć się częścią lokalnej wspólnoty, nawiązać kontakty towarzyskie, a także zaprezentować własną kulturę gospodarzom. Wielu badanych, zwłaszcza młodzież akademicka, wysoko oceniło tego typu inicjatywy integracyjne i sygnalizowało chęć większego w nie zaangażowania.

Reasumując, instytucje publiczne w Łódzkiem i Śląskiem dostarczyły imigrantom z Ukrainy licznych form wsparcia, które w znacznym stopniu ułatwiły im adaptację w nowym otoczeniu. Zapewniono podstawy bytowe (pośrednictwo

w szukaniu mieszkania, świadczenia), stworzono warunki do edukacji, nauki języka i podnoszenia kwalifikacji, a także stymulowano integrację poprzez wydarzenia kulturalno-rozrywkowe. Wiele z tych działań zostało pozytywnie odebranych przez badanych – niemal każdy z nich wskazał element, który stanowił wsparcie na drodze integracji (wyplata świadczenia, przyjazna pomoc urzędniczek, darmowy kurs). To pokazuje, że przy odpowiednim nakierowaniu zasobów publicznych efekty w postaci udanej integracji są jak najbardziej osiągalne.

12.7. Bariery i wyzwania w integracji imigrantów

Mimo opisanych sukcesów analiza wypowiedzi imigrantów pozwala zidentyfikować liczne bariery utrudniające wejście na rynek pracy i integrację społeczną. Wiele z nich wiąże się z omówionymi już problemami biurokratycznymi i komunikacyjnymi, inne zaś dotyczą kwestii systemowych. Poniżej zebrano najważniejsze wyzwania, na jakie wskazali uczestnicy badania. Po pierwsze, podkreślali przewlekłość procedur administracyjnych (por. NIK 2024). Długi czas oczekiwania na rozpatrzenie wniosków (np. o kartę pobytu, obywatelstwo) był najczęściej wymienianą barierą. W okresie niepewności, jaką powoduje pobyt w obcym kraju, migranci dodatkowo doświadczają blokady w planowaniu życia zawodowego. Bariera ta dotyczy nowych mieszkańców województwa łódzkiego – kilku rozmówców postulowało zatem przyspieszenie i odciążenie pracy Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi. Jeden z badanych (IDI-L-M-5) sugerował wręcz „zwiększenie liczby delegatur urzędu wojewódzkiego, więcej punktów obsługi cudzoziemców”. Na Śląsku również wskazywano na długość procedur: pojawiały się głosy, że „system powinien być usprawniony” (IDI-S-M-8), postulowano zwłaszcza zatrudnienie dodatkowych urzędników czy lepszą organizację ich pracy.

Kolejną zidentyfikowaną przez badanych barierą jest zawilość i niejednoznaczność informacji skierowanych do imigrantów. Badani często mieli trudności w zorientowaniu się, jakie dokładnie kroki podjąć, by osiągnąć swój cel, np. jak założyć firmę czy nostryfikować dyplom. Często w poszczególnych instytucjach otrzymywali sprzeczne odpowiedzi – jak skarżył się jeden z badanych (IDI-S-M-5), „różni urzędnicy mówią co innego”. Brak jest jednego oficjalnego, przyjaznego językowo kompendium informacji dla cudzoziemców. Konieczność samodzielnego „wydeptywania ścieżek” zniechęca niektórych do podejmowania inicjatyw. Dla przykładu ten sam badany (IDI-S-M-5) przyznał, że nie skorzystał z możliwości wynajmu mieszkania socjalnego: „brakowało jasnej informacji, miałem sprzeczne opinie”.

Pomimo coraz szerszego dostępu do materiałów informacyjnych w języku ukraińskim wciąż wiele procedur wymaga znajomości urzędowego języka polskiego lub korzystania z tłumacza przysięgłego. Dla nowo przybyłych jest to

poważny kłopot. Badani proponowali różne rozwiązania: od zatrudnienia w urzędach osób mówiących po ukraińsku/rosyjsku (IDI-L-M-9: „zatrudnienie osoby mówiącej po ukraińsku w urzędach”), poprzez zapewnienie tłumaczy w placówkach opieki zdrowotnej, po lepsze tłumaczenia pisemnych instrukcji i formularzy. Ten problem szczególnie daje się we znaki osobom starszym i mniej zaradnym – jedna z rozmówczyń (IDI-S-M-12) zauważyła, że „osoby starsze potrzebują uproszczonych informacji o świadczeniach, bo bez tego gubią się w systemie”.

Aby cudzoziemiec zintegrował się ekonomicznie z nowym krajem, ważne jest, by mógł osiedlić się i pracować w dogodnych warunkach. Tymczasem brak tanich mieszkań oraz miejsc opieki nad dziećmi utrudnia wielu osobom, zwłaszcza matkom, podjęcie pracy (Chłoń-Domińczak, Pater 2022; Leonowicz-Bukała, Łuczaj 2024). W Łodzi i regionie łódzkim problem mieszkań podnoszony był przez wielu badanych. Dla przykładu, młoda matka (IDI-L-M-15) postulowała, że potrzeba „więcej mieszkań socjalnych”. Podobnie na Śląsku, jedna z badanych (IDI-S-M-6) stwierdziła, że potrzebne jest „więcej dostępnych mieszkań”, a zdaniem matki małych dzieci (IDI-S-M-42) – „więcej elastycznych ofert pracy dla matek”. Tłumaczyła przy tym, że bez wsparcia w opiece nad dziećmi wiele kobiet z Ukrainy może pracować jedynie poniżej swoich kwalifikacji albo w niepełnym wymiarze. Warto zauważyć, że istniały pewne programy mieszkaniowe (np. w Łodzi jedna z fundacji zapewniała hostel interwencyjny dla uchodźców), ale miały one charakter tymczasowy.

Kilkoro rozmówców zwróciło uwagę na relacje z lokalnym społeczeństwem i kwestie rosnącej niechęci Polaków wobec przybyszów. Choć pytania wywiadu dotyczyły tego aspektu osobno, jest on powiązany z rolą instytucji publicznych, gdyż mogą one działać na rzecz walki z wykluczeniem i stereotypami. Wypowiedź jednego z badanych (IDI-L-M-19) była tu znamienna – sugeruje on prowadzenie „kampanii medialnych dla Polaków, uświadamianie o różnorodności społeczeństwa”. To sygnał, że integracja nie powinna być rozumiana jednostronnie (jedynie jako dostosowanie się imigrantów), ale dwustronnie – także jako edukacja społeczności przyjmującej (por. Grzymała-Kazłowska, Łodziński 2008). Jeśli instytucje publiczne nie interweniują w tym obszarze, mogą narastać uprzedzenia i stereotypy, przejawiające się w dyskryminacji na rynku pracy czy w życiu publicznym. Część imigrantów doświadczyła przejawów niechęci lub obawia się ich, co pośrednio wpływa na ich aktywność (np. unikają pewnych zawodów lub miejsc). Warto tu wspomnieć, że np. Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego finansował kampanie podkreślające wkład cudzoziemców w gospodarkę regionu, ale zdaniem respondentów takie działania powinny być szerzej zakrojone.

Kolejny badany (IDI-S-M-18) – zaangażowany w pomoc uchodźcom – zwrócił z kolei uwagę na potrzebę „stabilności przepisów” dotyczących pobytu i pomocy. Częste nowelizacje specustawy czy zmiany zasad (np. dotyczące uprawnień do

świadczenia 800+ dla osób opuszczających Polskę na więcej niż 30 dni) wprowadzają chaos informacyjny. Migranci nie zawsze są świadomi aktualnego stanu prawnego, co może skutkować utratą świadczeń lub statusu prawnego. Instytucje powinny zatem dbać o klarowne informowanie o zmianach i – w miarę możliwości – unikać nagłego odbierania raz przyznanych uprawnień. W przeciwnym razie zaufanie do nich maleje.

Warto podkreślić, że wiele tych barier dostrzegają same instytucje i podjęto już działania zaradcze, o niektórych wspomniano wcześniej – np. tworzenie centrów integracyjnych, wielojęzyczne punkty informacyjne. Jednak z perspektywy imigrantów zmiany te są zbyt wolne albo niewystarczająco rozreklamowane. Część badanych w ogóle nie zdawała sobie sprawy z istnienia specjalnych instytucji wspierających cudzoziemców. Przykładowo, jeden z rozmówców (IDI-L-M-10) przyznał: „nie znam żadnych organizacji pomagających, poza uczelnią”, a kolejny (IDI-S-M-5) nigdy z nich nie korzystał: „bo nie wiedziałem, gdzie się zgłosić”. Oznacza to, że nawet najlepszy program pomocowy nie spełni swojej roli, jeśli informacja o nim nie dotrze do potrzebujących.

12.8. Porównanie infrastruktury integracyjnej w województwie łódzkim i śląskim

Analiza zgromadzonego materiału empirycznego pozwala na wskazanie zarówno podobieństw, jak i różnic w roli i skuteczności instytucji publicznych wobec imigrantów z Ukrainy w województwach łódzkim i śląskim. Oba regiony zmierzyły się z porównywalną skalą wyzwań – tysiącami nowych przybyszy wymagających rejestracji, świadczeń i integracji. W obu podjęto liczne działania nadzwyczajne, finansowane ze środków rządowych (specustawa, Fundusz Pracy) i unijnych (FAMI³, Fundusze Europejskie). W rezultacie, jak pokazują wypowiedzi badanych, generalne kierunki wsparcia były zbieżne: szybka legalizacja pobytu (PESEL), otwarcie rynku pracy, organizacja pomocy humanitarnej i początkowej adaptacji, następnie stopniowe uruchamianie programów integracyjnych (językowych, zawodowych, kulturalnych). Migranci w Łódzkiem i na Śląsku zgłaszali przy tym podobne potrzeby i dostrzegali te same bariery na drodze do integracji – jak długi czas oczekiwania na karty pobytu, problemy językowe, znaczenie

³ FAMI (Fundusz Azylu i Migracji) – mechanizm finansowy Unii Europejskiej ustanowiony na lata 2021–2027. Celem funduszu jest skuteczniejsze zarządzanie procesami migracyjnymi, wdrażanie, wzmacnianie i rozwijanie wspólnej polityki azylowej i wspólnej polityki imigracyjnej zgodnych z przepisami unijnymi oraz zobowiązaniami międzynarodowymi państw członkowskich.

kursów polskiego, brak jasnej informacji – co wskazuje, że zjawiska te mają bardziej charakter ogólnopolski (systemowy) niż regionalny.

Istotne różnice ujawniają się jednak na poziomie organizacji poszczególnych instytucji (por. tabela 1). Wskazują na to również wypowiedzi badanych. Pierwsza z różnic dotyczy sprawności w obsłudze cudzoziemców przez lokalną administrację (por. NIK 2024). Badani z województwa łódzkiego częściej krytykowali działanie tamtejszego Wydziału Spraw Obywatelskich i Cudzoziemców, podczas gdy na Śląsku opinie były bardziej podzielone – obok negatywnych pojawiały się też wyrażnie pozytywne. Może to wynikać z faktu, że Śląski Urząd Wojewódzki posiada kilka delegatur (Katowice, Częstochowa, Bielsko-Biała), co pozwala „rozładować” kolejki i obsłużyć cudzoziemców bliżej ich miejsca zamieszkania. Łódzki Urząd Wojewódzki scentralizowany w Łodzi mógł być bardziej przeciążony. Dotyczy to także urzędów gmin i miast – na Śląsku badani mogli w łatwiejszy i szybszy sposób dostać się do pobliskich miejscowości, aby w tamtejszych urzędach otrzymać numer PESEL. W Łodzi badani musieli jechać do dużo mniejszych miast, by uniknąć kolejek, podczas gdy na Śląsku nie raportowano takiej konieczności na większą skalę. Oczywiście, różnice personalne też grają rolę – kilku imigrantów w Katowicach wspominało o pomocnych urzędnikach, podczas gdy w Łodzi dominował obraz „anonimowego urzędu z kolejką”. W świetle tych wypowiedzi województwo śląskie zatem nieco lepiej poradziło sobie organizacyjnie z obsługą napływu cudzoziemców (co potwierdzają też dane o większej liczbie decyzji pobytowych w krótszym czasie), choć w obu regionach jest jeszcze pole do poprawy.

Różnice wyłaniają się też w organizacji i dostępie do usług doradczych dla imigrantów. W Łódzkiem, poza nielicznymi organizacjami pozarządowymi oferującymi doradztwo dla cudzoziemców, do niedawna istniały dwa punkty informacyjne (Łódź, Skierniewice) finansowane z FAMI. Wynikało to ze specyfiki osiedlania się imigrantów w regionie, gdzie to Łódź oraz obszar w kierunku Warszawy budził największe zainteresowanie cudzoziemców. Co ciekawe, badani raczej nie wspominali o funkcjonowaniu tych punktów, co może oznaczać, że ich działalność nie jest im znana lub nie była intensywnie odczuwalna. Natomiast na Śląsku przynajmniej kilkoro imigrantów brało udział w zajęciach organizowanych przez różne podmioty (Tychy, Bielsko, Katowice) i wiedziało o istnieniu centrów czy organizacji wspieranych przez władze. Sugeruje to, że w województwie śląskim integracja imigrantów została nieco bardziej rozbudowana instytucjonalnie. W Łódzkiem integracja opierała się w dużej mierze na istniejących strukturach (urzędach pracy, organizacjach pozarządowych, uczelniach) z mniejszym wkładem nowych instytucji – co z jednej strony zapewnia pewną elastyczność i dostępność środków pomocowych, z drugiej może oznaczać brak rozpoznania potrzeb imigrantów w obszarach bardziej odległych. Rozwiązaniem bóleczek związanych z ograniczoną dostępnością wsparcia w różnych częściach obu regionów mogą

być powoływane Centra Integracji Cudzoziemców (pięć w Łódzkiem i trzy na Śląsku). Ich powstanie nadal stoi jednak pod znakiem zapytania, gdyż spotykają się z protestami ze strony lokalnych mieszkańców, podsycanymi przez polityków i środowiska skrajnej prawicy, którzy w CIC widzą zagrożenie sprowadzania do kraju nierejestrowanych imigrantów.

Łódź jako duży ośrodek akademicki przyciągnęła wielu studentów i młodych absolwentów z Ukrainy (co widać po wywiadach – kilkoro łódzkich respondentów to osoby studiujące). Ich potrzeby skupiały się wokół edukacji, stypendiów, rozwoju zawodowego. Dlatego np. wydarzenia integracyjne na uniwersytecie odegrały znaczącą rolę, a problemy, jakie zgłaszali, to m.in. brak integracji studentów z resztą społeczności czy niewystarczające wsparcie w wejściu na rynek pracy po studiach. Z kolei w województwie śląskim profil badanych imigrantów był bardziej zróżnicowany: były wśród nich zarówno osoby wysoko wykwalifikowane przyjeżdżające do pracy, jak i robotnicy sezonowi, a także wielu członków rodzin osiedlonych wcześniej pracowników. W związku z tym oferowana im pomoc była bardziej wielopłaszczyznowa – od ułatwienia uznania kwalifikacji i otwierania biznesu, po zajęcia integracyjne dla pracowników najemnych. Te odmienne akcenty warto uwzględnić: instytucje w Łódzkiem wykazały się dobrą współpracą z sektorem edukacji, a na Śląsku – z organizacjami społecznymi przy wydarzeniach kulturalnych i poradnictwie.

Choć trudno jednoznacznie wyrokować na podstawie wywiadów, gdyż dobór rozmówców do tego typu badania zawsze cechuje się swoistymi ograniczeniami, to migranci w Łódzkiem częściej sygnalizowali poczucie izolacji od lokalnej społeczności. Dla przykładu, jeden z badanych (IDI-L-M-14) mówił o potrzebie „większego wsparcia integracyjnego dla studentów przyjeżdżających na studia”, a kolejny (IDI-L-M-1) dodawał, że „integracja była ograniczona”. Na Śląsku częściej padały stwierdzenia o pozytywnych relacjach: jedna z rozmówczyń (IDI-S-M-6) stwierdziła, że jej „stosunki z lokalnym społeczeństwem są dobre”, a integrację ocenia lepiej, niż się mogła spodziewać. Jednym ze źródeł tej większej otwartości zarówno zwykłych mieszkańców, jak i przedstawicieli administracji może być wielokulturowość Śląska, a także nieco dłuższa tradycja emigracji (np. do Niemiec) i imigracji do regionu. Łódzkie, choć wielokulturowe w przedwojennej historii, w ostatnich dekadach było raczej monokulturowe – stąd zjawisko masowej migracji jest nowsze i wymaga czasu, by zostało oswojone. To jednak hipoteza, a jej ewentualne potwierdzenie wykracza poza ramy tego tekstu. Niemniej jednak rolą instytucji publicznych jest łagodzenie potencjalnych napięć i promowanie pozytywnych wzorców koegzystencji, co w obu regionach jest realizowane, np. poprzez publiczne deklaracje władz o otwartości – Wojewoda Łódzki ogłaszał projekt „Łódzkie przyjazne dla uchodźców z Ukrainy” (Łódzki Urząd Wojewódzki 2022), a Wojewoda Śląski patronował kampaniom informacyjnym o legalnej migracji.

Tabela 1. Porównanie roli instytucji publicznych w integracji migrantów w województwach łódzkim i śląskim

Województwo	Łódzkie	Śląskie
Skala napływu po 2022 r.	Około 61,5 tys. posiadaczy PESEL UKR w 2025 r.; koncentracja imigrantów w Łodzi i okolicach	Około 99,5 tys. posiadaczy PESEL UKR i większe rozproszenie przestrzenne (konurbacja śląska, Częstochowa, Bielsko-Biała)
Organizacja obsługi cudzoziemców	Urząd Wojewódzki scentralizowany w Łodzi; częste skargi na długie kolejki; migranci poszukują wsparcia w innych ośrodkach	Urząd Wojewódzki z kilkoma delegaturami; lepsze rozłożenie obciążeń; część respondentów chwali obsługę
Infrastruktura integracyjna	2 punkty informacyjno-doradcze (Łódź, Skierniewice); słaba rozpoznawalność wśród imigrantów; planowane 5 Centrów Integracji Cudzoziemców	Większe zaangażowanie NGO, dość rozpoznawalnych przez imigrantów; planowane 3 Centra Integracji Cudzoziemców
Współpraca z sektorem edukacji ⁴	Silne powiązanie z uczelniami (wydarzenia integracyjne, stypendia, wsparcie studentów)	Mniejszy udział uczelni, większy nacisk na integrację przez samorządy, NGO i wydarzenia kulturalne
Ocena integracji przez imigrantów	Częstsze sygnały izolacji od lokalnej społeczności; mniejsze doświadczenie w masowej integracji	Częściej pozytywne relacje z otoczeniem; możliwy wpływ dłuższej tradycji wielokulturowej i migracyjnej
Kampanie i inicjatywy publiczne	Projekt „Łódzkie przyjazne dla uchodźców z Ukrainy” – promocja otwartości regionu	Kampanie informacyjne o legalnej migracji patronowane przez Wojewodę Śląskiego

Źródło: opracowanie własne.⁴

12.9. Rekomendacje rozwiązań dla instytucji publicznych

Na podstawie zrealizowanych badań, a w szczególności wywiadów pogłębionych z imigrantami z Ukrainy można wskazać rozwiązania, które mogłyby usprawnić proces integracji cudzoziemców, a jednocześnie byłyby wskazówkami dla

⁴ Przeanalizowano i omówiono przede wszystkim sektor szkolnictwa wyższego. Edukacja wczesnoszkolna, podstawowa i ponadpodstawowa została zasygnalizowana jedynie marginalnie.

decydentów. Badani przede wszystkim zwracali uwagę na potrzebę uproszczenia i stworzenia bardziej przyjaznych procedur administracyjnych związanych z pobytami cudzoziemców. Wielu z nich sugerowało maksymalne skrócenie ścieżki urzędowej poprzez centralizację usług w jednym miejscu (jedno centrum informacji dla imigrantów integrujące kwestie prawa, podatków, biznesu, pomocy społecznej itp.). Ideałem byłby urząd typu „one-stop-shop” przeznaczony dla cudzoziemców, gdzie w jednej placówce mogliby oni załatwić różne formalności, zamiast błądzić po wielu instytucjach. Ponadto wskazywano na potrzebę dalszego rozwoju rozwiązań online w administracji, co mogłoby rozwiązać wiele wątpliwości bez konieczności osobistej wizyty. Warto zauważyć, że postulowana idea instytucji, w której cudzoziemiec załatwi wszelkie sprawy, ma być częściowo realizowana pod postacią Centrów Integracji Cudzoziemców, choć zakres ich działań będzie ograniczał się jedynie do doradztwa i podstawowego wsparcia.

Często wyrażano też potrzebę większej dostępności informacji urzędowych w języku ukraińskim i angielskim. To postulat przewijający się niemal w każdej rozmowie, w której pytano o ocenę pracy instytucji. Respondenci sugerują, by wszelkie kluczowe informacje, formularze i instrukcje były dostępne w języku ojczystym imigranta lub przynajmniej po angielsku. Dodatkowo sugerowano zatrudnianie – choćby w formie dyżurów – tłumacza czy wolontariusza w godzinach obsługi. W miarę upływu czasu coraz więcej Ukraińców uczy się polskiego, ale na początku drogi taka pomoc jest niezbędna. Innowacyjnym pomysłem może być wykorzystanie technologii – np. tablety z tłumaczem online w okienkach czy automatyzacja tłumaczeń stron urzędów (kilka urzędów już to robi, ale nie wszystkie).

Choć zorganizowano wiele kursów, zapotrzebowanie nadal przewyższa podaż. Niektórzy rozmówcy wskazywali, że po początkowym okresie intensywnych szkoleń oferta się skurczyła. „Darmowe kursy języka polskiego były, teraz mniej dostępne” – zauważa jeden z badanych (IDI-S-M-9) i postuluje ich przywrócenie. Podkreślano też, że kursy powinny być dostępne bez nadmiernych warunków wstępnych (np. obecnie wymagane jest czasem zarejestrowanie jako bezrobotny, co odstrasza osoby pracujące w szarej strefie albo matki na urlopie). Rozwiązaniem mogłyby być elastyczne formy nauki: kursy online czy kursy weekendowe dla zapracowanych itd. Język to podstawa integracji, więc inwestycja w tę sferę należy do najbardziej opłacalnych.

Rekomenduje się także lepsze wsparcie dla rodzin z dziećmi. Badani proponują tworzenie bardziej elastycznych form zatrudnienia lub programów aktywizacji skierowanych do matek (np. praca na część etatu połączona z dofinansowaniem opieki nad dzieckiem). Dodatkowo istotne jest rozwijanie sieci żłobków i przedszkoli (także z uwzględnieniem dzieci ukraińskich). Ponieważ wiele Ukrainek przyjechało samotnie z dziećmi, bez rodziny, brakuje im nieformalnego wsparcia opiekuńczego – państwo mogłoby to zrekompensować np. przez

przyznawanie miejsc w publicznych przedszkolach czy dopłaty do prywatnej opieki. W kwestii mieszkaniowej postulaty dotyczą zwiększenia dostępności mieszkań komunalnych i przejrzystych zasad ich przydziału dla cudzoziemców w potrzebie. Nawet tymczasowe rozwiązania, jak hostele integracyjne czy programy najmu z dopłatą, byłyby pomocne (to rozwiązanie testowane np. w Warszawie, które można przenieść na grunt Łodzi czy Katowic).

Kilka osób podkreślało też potrzebę zwiększenia dostępności usług psychologa oraz oferty integracyjnej skierowanej do specyficznych grup (seniorów, młodzieży). Wojenne doświadczenia i stres migracji odcisnęły piętno na wielu uchodźcach – instytucje powinny kontynuować i rozszerzać programy bezpłatnej pomocy psychologicznej (były takie inicjatywy przy centrach integracyjnych, ale na ograniczoną skalę). Uwagi wymaga również integracja międzypokoleniowa. Część badanych zwróciła uwagę na sytuację seniorów z Ukrainy – często zamkniętych w domu, nieznających języka, zależnych od młodszych członków rodziny. Kluby seniora otwarte dla cudzoziemców, zajęcia aktywizujące starszych imigrantów to kierunek godny rozwijania.

Badani doceniają przy tym rolę NGO w dotychczasowej integracji. Uważają też, że instytucje publiczne powinny wspierać oddolne inicjatywy imigrantów. Instytucje publiczne mogłyby udostępniać lokale, przyznawać granty czy patronaty dla inicjatyw prowadzonych przez imigrantów (np. ukraińskie stowarzyszenia kulturalne, kluby sportowe). Część rozmówców wskazywała bowiem na skuteczność projektów integracyjnych współtworzonych przez Ukraińców (zajęcia dla dzieci i młodzieży, kursy językowe). Taka partycypacja buduje samodzielność i poczucie sprawczości wśród nowych mieszkańców.

Migranci pragną systemu bardziej otwartego, responsywnego i zorientowanego na użytkownika. Chcą, by urzędy traktowały ich jak klientów, którym należy ułatwić załatwienie sprawy, a nie jak petentów z problemem. Chcą być informowani w zrozumiały sposób i widzieć, że ich szczególna sytuacja (uchodźstwo wojenne, bariera językowa) jest brana pod uwagę w procedurach. Te postulaty wpisują się zresztą w szersze trendy modernizacji administracji publicznej – ich realizacja przyniosłaby korzyści nie tylko imigrantom, ale wszystkim obywatelom korzystającym z usług państwa.

12.10. Podsumowanie

Przedstawione badania wśród Ukraińców w województwach łódzkim i śląskim wskazują na kluczową rolę instytucji publicznych w integracji cudzoziemców. Dotyczy to zwłaszcza sytuacji nadzwyczajnych, jak masowy napływ uciekinierów wojennych po agresji Rosji na Ukrainę w 2022 r. Zarówno Łódzkie, jak i Śląskie stanęły wówczas przed podobnymi wyzwaniami – rejestracją i obsługą tysięcy

przybyszy, organizacją pomocy i wsparcia integracyjnego. W obu województwach podjęto zbieżne działania: szybka legalizacja pobytu i pracy, koordynacja pomocy humanitarnej i początkowej adaptacji, a następnie uruchamianie programów językowych, zawodowych i kulturalnych. Instytucje te zapewniły przy tym ukraińskim uchodźcom dość szeroki zakres wsparcia: od zabezpieczenia podstaw bytowych (tymczasowe schronienia, dostęp do lekarza, świadczenia socjalne), przez edukację, kursy językowe i zawodowe, po dostęp do różnych wydarzeń kulturalnych. Wiele z tych działań zostało dobrze ocenionych przez badanych.

Jak pokazują jednak wypowiedzi respondentów, w większości przypadków kontakt z instytucjami bywa dla imigrantów doświadczeniem trudnym i wymagającym dużych pokładów cierpliwości. Tam, gdzie urzędy wykazywały się elastycznością i otwartością (np. udostępniając informacje w języku imigranta czy upraszczając procedury), spotykały się z pozytywnym odbiorem. Natomiast nadmierna biurokracja i brak komunikacji rodziły frustrację i zniechęcały badanych do poszukiwania wsparcia w instytucjach publicznych poza absolutnym minimum, jak załatwienie podstawowych spraw urzędowych.

Niemniej jednak władze obu województw zdały trudny egzamin z humanitarnego przyjęcia, a następnie wstępnej integracji setek tysięcy uchodźców z Ukrainy, choć zrobiły to w nieco inny sposób. Łódzkie oparło się bardziej na istniejących strukturach (uczelnie, urząd pracy, punkty informacyjne) i skierowało pomoc do dużego miasta – Łodzi – jako centrum imigracji, natomiast Śląskie zdecentralizowało działania, tworząc węzły pomocy w kilku miastach i szerzej angażując sieć NGO. W obu przypadkach migranci doceniają otrzymane wsparcie, ale wskazują luki do wypełnienia – często zbieżne w obu województwach (biurokracja, język, dostęp do mieszkalnictwa). Ostatecznie sukces ich integracji będzie zależał od utrzymania zaangażowania instytucji publicznych w dłuższej perspektywie, przekuwających doraźne działania w trwały system integracyjny, zdolny służyć zarówno obecnej, jak i przyszłej imigracji.

Literatura

- bielsko-biala.pl, 2025, *Ośrodek integracji obcokrajowców MyBB*, <https://bielsko-biala.pl/osrodek-integracji-obcokrajowcow-mybb> (dostęp: 27.06.2025).
- Chłóń-Domińczak A., Pater R., 2022, *Labour market and the economy*, [w:] M. Bukowski, M. Duszczyk (red.), *Hospitable Poland 2022+. How to wisely support Poland and Poles in helping people fleeing war in Ukraine*, WISE Europe: 29–38, <https://wise-europa.eu/wp-content/uploads/2022/08/Hospitable-Poland-2022.pdf> (dostęp: 6.08.2025).
- Departament Funduszy Europejskich Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, 2024, *Tworzenie Centrów Integracji Cudzoziemców (CIC) na obszarze Polski*, <https://www.gov.pl/web/dfe-mswia/fami0201-iz00-00424---tworzenie-centrow-integracji-cudzoziemcow-cic-na-obszarze-polski> (dostęp: 30.07.2025).

- Duszczyk M., Kaczmarczyk P., 2022, *The war in Ukraine and migration to Poland: Outlook and challenges*, „Intereconomics”, 57(3): 164–170. <https://doi.org/10.1007/s10272-022-1053-6>
- ezg24.net, 2025, *Z roku na rok przybywa cudzoziemców w Łódzkiem*, <https://epa24.net/wiadomosci/lodzkie/z-roku-na-rok-przybywa-cudzoziemcow-w-lodzkiem-zus-podaje-dane-o-narodowosciach-i-liczbie-ubezpieczonych> (dostęp: 27.06.2025).
- Gońda M., 2021, *Czy imigracja to remedium dla wyludniających się regionów? Cudzoziemcy w dokumentach strategicznych województw łódzkiego i śląskiego*, „Polityka Społeczna”, 570(9): 15–24. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.4542>
- Gońda M., 2024, *Settlement Intentions of Ukrainian Pre-War and Forced Migrants in Poland: Challenges for Migrant Integration Policy at the Local Level*, „Journal of International Migration and Integration”, 26: 1007–1035. <https://doi.org/10.1007/s12134-024-01211-3>
- Gov.pl, 2022, *Łódzkie wspiera integrację cudzoziemców*, <https://www.gov.pl/web/uw-lodzki/lodzkie-wspiera-integracje-cudzoziemcow2> (dostęp: 27.06.2025).
- Grzymała-Kazłowska A., Łodziński S., 2008, *Problemy integracji imigrantów. Koncepcje, badania, polityki*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- GUS, 2023, *Prognoza ludności na lata 2023–2060*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosci> (dostęp: 27.06.2025).
- Jarosz S., Klaus W. (red.), 2023, *Polska szkoła pomagania. Przyjęcie osób uchodźczych z Ukrainy w Polsce w 2022 roku*, Konsorcjum Migracyjne, <https://konsorcjum.org.pl/wp-content/uploads/2023/04/Polska-Szkola-Pomagania-raport-1.pdf> (dostęp: 11.07.2025).
- Kałuża-Kopias D., 2023, *Ekonomiczne skutki międzynarodowej imigracji do Polski – przykład imigracji z Ukrainy*, [w:] W. Koczur (red.), *Ekonomiczne konsekwencje przemian demograficznych*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa: 148–163.
- Kałuża-Kopias D., 2025, *Zależność między depopulacją a napływem imigrantów zarobkowych z Ukrainy na przykładzie województw łódzkiego i śląskiego*, „Wiadomości Statystyczne. The Polish Statistician”, 70(5): 33–52. <https://ws.stat.gov.pl/Article/2025/5/033-052> (dostęp: 11.07.2025).
- Kubiciel-Łodzińska S., Golebiowska K., Pachocka M., Dąbrowska A., 2023, *Comparing pre-war and forced Ukrainian migrants in Poland: Challenges for the labour market and prospects for integration*, „International Migration”, 62(1): 236–251. <https://doi.org/10.1111/imig.13213>
- Leonowicz-Bukała I., Łuczaj K., 2024, *Mieszkanie – podstawa bezpieczeństwa bytowego. Rozwiązania na poziomie miejskim i regionalnym*, „Spotlight. Centre of Migration Research Newsletter”, <https://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2024/01/Spotlight-JANUARY-2024.pdf> (dostęp: 11.07.2025).
- lozkie.pl, 2022a, *Razem możemy więcej*, <https://www.lozkie.pl/rmw> (dostęp: 27.06.2025).
- Łódzki Urząd Wojewódzki, 2022, *Łódzkie wspiera integrację cudzoziemców*, <https://www.gov.pl/web/uw-lodzki/lodzkie-wspiera-integracje-cudzoziemcow2> (dostęp: 27.06.2025).

- Matusz-Protasiewicz P., 2013, *Rosnąca rola poziomu lokalnego w kreowaniu polityki integracji*, „Central and Eastern European Migration Review”, 2(2), <https://ceemr.uw.edu.pl/vol-2-no-2-december-2013/articles/rosn-ca-rola-poziomu-lokalnego-w-kreowaniu-polityki-integracji> (dostęp: 11.07.2025).
- Matusz-Protasiewicz P., Kwieciński L., 2018, *Kształtowanie lokalnych polityk integracji imigrantów – działania władz Gdańska i Wrocławia*, „Problemy Polityki Społecznej”, 43: 125–142.
- Mucha J., 2020, *Rola instytucji kultury w procesie integracji polskiej i ukraińskiej społeczności*, Małopolski Instytut Kultury, Kraków, <https://mik.krakow.pl/publikacje/janusz-mucha-rola-instytucji-kultury-w-procesie-integracji-polskiej-i-ukraińskiej-społeczności/> (dostęp: 6.08.2025).
- NIK, 2024, *Obsługa obywateli polskich i cudzoziemców w jednostkach administracji publicznej*, Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,28951,vp,31783.pdf> (dostęp: 30.07.2025).
- Otwarte Dane, 2025, *Zarejestrowane wnioski o nadanie statusu UKR*, <https://dane.gov.pl/pl/dataset/2715,zarejestrowane-wnioski-o-nadanie-statusu-ukr> (dostęp: 30.07.2025).
- Pawlak M., 2018, *Polityki publiczne wobec migracji*, [w:] J. Kwaśniewski (red.), *Nauki o polityce publicznej: Monografia dyscypliny*, Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa: 288–311.
- Popławska J.Z., Gać J., 2021, *Rola organizacji pozarządowych w procesie integracji migrantów w Polsce. Przykład Łomży*, „Studia z Polityki Publicznej”, 8(3): 56–71. <https://doi.org/10.33119/KSzPP/2021.3.4>
- Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, Departament Funduszy Europejskich Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Fundusz Azylu Migracji i Integracji 2021–2027*, <https://www.gov.pl/web/dfe-mswia/program-funduszu-azylu-migracji-i-integracji-2021-2027> (dostęp: 30.07.2025).
- Strzelecki P., 2020, *Imigranci w polskiej gospodarce – raport z badań ankietowych*, Narodowy Bank Polski, Warszawa, <https://nbp.pl/wp-content/uploads/2022/11/imigranci-vii2020.pdf> (dostęp: 6.08.2025).
- Strzelecki P., 2024, *Integracja ekonomiczna imigrantów z Ukrainy w Polsce w kontekście trendów demograficznych*, „Studia BAS”, 3(71): 37–61. <https://doi.org/10.31268/StudiaBAS.2024.16>
- Strzelecki P., Growiec J., Wyszynski R., 2021, *The contribution of immigration from Ukraine to economic growth in Poland*, Narodowy Bank Polski, Warszawa, https://nbp.pl/wp-content/uploads/2022/11/322_en.pdf (dostęp: 30.07.2025).
- WPSZ, 2025, *Statystyki i analizy*, Wortal Publicznych Służb Zatrudnienia, <https://psz.praca.gov.pl/rynek-pracy/statystyki-i-analizy> (dostęp: 6.08.2025).
- Wroński M., 2024, *Niemal 100 tysięcy cudzoziemców pracuje w województwie śląskim. Coraz częściej zakładają własne biznesy*, [slazag.pl](https://www.slazag.pl/niemal-100-tysiecy-cudzoziemcow-pracuje-w-województwie-slaskim-coraz-czesciej-zakladaja-wlasne-biznesy), <https://www.slazag.pl/niemal-100-tysiecy-cudzoziemcow-pracuje-w-województwie-slaskim-coraz-czesciej-zakladaja-wlasne-biznesy> (dostęp: 28.08.2025).

ZUS, 2024, *Cudzoziemcy w polskim systemie ubezpieczeń społecznych 2024*, Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Warszawa, <https://www.zus.pl/baza-wiedzy/statystyka/opracowania-tematyczne/cudzoziemcy> (dostęp: 28.08.2025).

Dokumenty prawne

Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa, Dz.U. 2022 poz. 583.